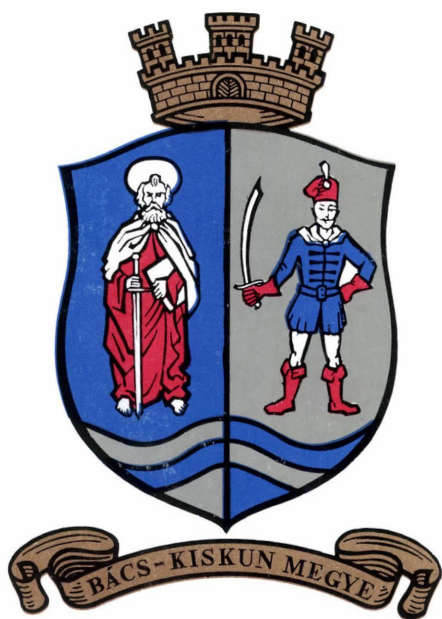
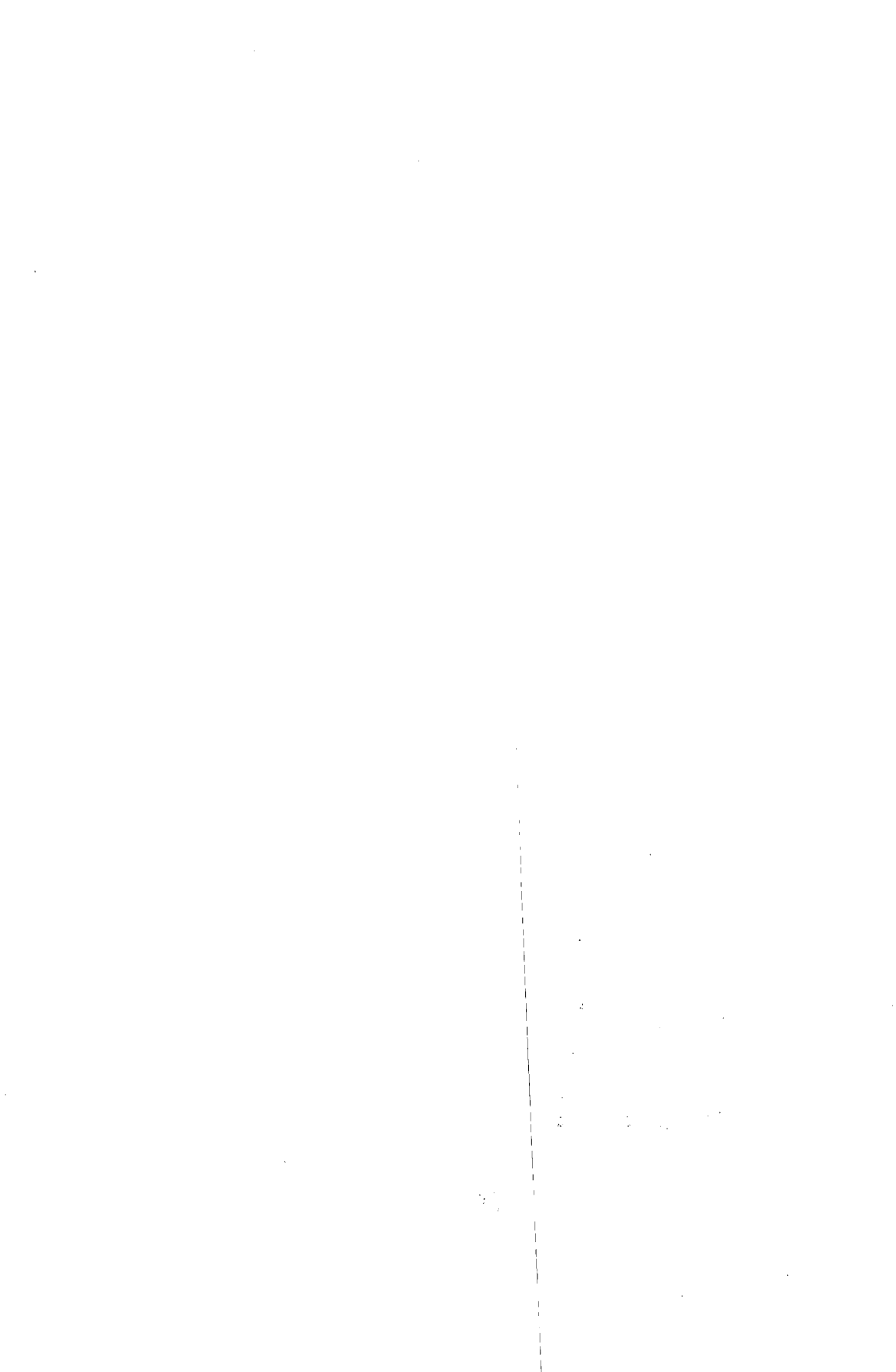
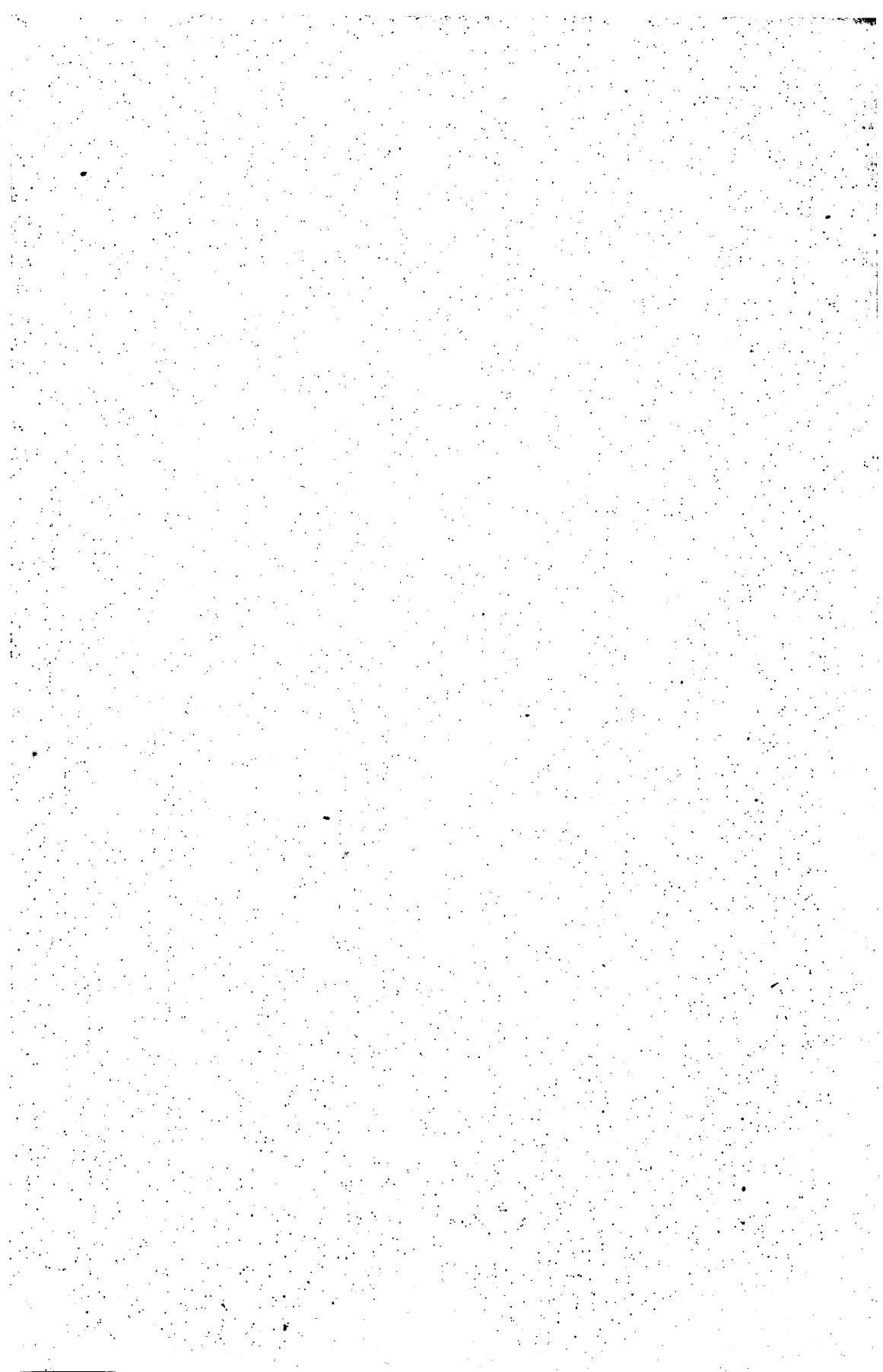

BÁCS-KISKUN MEGYE MŰLTJÁBÓL

XIII.

BÁCS-KISKUN MEGYE
MÚLTJÁBÓL
XIII.

**A BÁCS-KISKUN MEGYEI ÖNKORMÁNYZAT
LEVÉLTÁRÁNAK KIADVÁNYAI**

**BÁCS-KISKUN MEGYE
MÚLTJÁBÓL**

XIII.

Szerkeszti:

IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR

Kecskemét, 1994

A kötet szerzői:

Bánkiné Molnár Erzsébet, Iványosi-Szabó Tibor, Kemény János,
Kuczy Károly, Péterné Fehér Mária, Pintér Ilona, Szabó Attila,
Tóth Ágnes, Urbán Miklósné

A védőborítót

Bodri Ferenc
tervezte

Tipográfia:
Szöllősi Béla

ISSN 1216-8866

ISBN 96301 4307 0 XIII.

Készült a BÁCS-ÁG KFT nyomdájában

Kecskemét adóterhei a XVII. század végétől 1848-ig

Bevezetés

A török hódoltság végétől 1848-ig a magyarországi adózás rendszer fő vonatkozásaiiban nem változott.¹ Ennek az adórendszernek az alapja a portális adó volt. A XVII. században a contributiót (hadiadót) a portának nevezett tényleges jobbágyháztartások száma alapján vetették ki, többnyire 1 forinttal terhelve minden háztartást. A XVIII. századtól azonban a porta már csak elméleti egység, mely független az adózó háztartások számától. Az országgyűlés (vagy ennek egy szűkebb bizottsága, a „regni concursus”) az egész országra bizonyos portaszámot vett fel és ugyanakkor meghatározta, hogy az egyes megyékre, kerületekre és szabad királyi városokra ebből arányosan hány esik. Az utolsó módosítás az 1832-36 közötti országgyűlés végezte el.

A megyék, kerületek a rájuk kirótt összeget falvanként, mezővárosenként, egy-egy településen belül pedig dicának (rovásnak) nevezett kisebb egységeként tovább osztották. A személyekre lebontott összeg fizetésének alapjául az adózó családfő vagyona és jövedelme szolgált. Egy rovás pénzértékét úgy állapították meg, hogy a megyében összeírt összes rovasok számával elosztották a portális kivetés alapján a megyére eső összeget. A vármegye szigorúan felügyelte a helységek összeírását és ha „Rovásaik ... kevés számmal tétettek ki”, bizottságot küldött ki ezek megvizsgálására és kiigazítására.²

A hadiadó a jobbágyokat személy szerint terhelte és semmilyen közvetlen kapcsolatban nem volt a jobbágytelekkel. A föld annyiban hatott ki az adóösszeg nagyságára, amennyiben a többi között rovasra esett a vetésterület, illetőleg a termés. A hadsereg ellátásához szükséges összeget bizonyos számú (40-120 ezer) porcióban szabták meg, melynek általában kétharmada az emberek (oralis), egyharmada lovak (equilis) ellátására szolgált. A kétféle porciót elsősorban természetben szedték be, katonatartás (a téli hat hónapban: november 1-jétől április 30-ig) formájában, amelynek

1 VARGA István: 1972. 247-251. – BENDA Kálmán: 1948. 465-466., 510. – VARGA János: 1952. 49-76.

2 Bács-Kiskun Megye Közgyűlésének Levéltára. (A későbbi előfordulásokról: BKL) 1504. Kecskemét város Tanácsának iratai c. Közigazgatási iratok. A levéltári fondok és állagok teljes nevét minden esetben csak első alkalommal adjuk meg. A későbbi előfordulásokról csak a szám- és betűjelet rögzítjük. Fasc. 9. 113/1839.

értékét tételesen utoljára 1751-ben állapították meg. (El kellett a lakosoknak látniuk az elszállásolt katonaságot fűtőanyaggal és gyertyával, valamint az őszi és a tavaszi vonuláskor előfogattal is.) Későbbiekben a hivatalos összeg és a követelt szolgáltatások valóságos értéke között jelentős különbség (deperdita) keletkezett az adózók kárára. A Főhadparancsnokságnak alárendelten működő hadipénztárak, vagy katonai fizetőhivatalok a befizetett hadiadóról, vagy szolgáltatásról nyugtát adtak. A szolgáltatások utáni térítés összege és a reális érték közötti különbség volt a desperdita.

A contributio mellett a másik közteher, amely 1848 előtt az adózókra nehezedett a megyék szükségleteinek fedezésére szedett háziadó volt, melyet ugyancsak a dikális összeírás alapján vetettek ki. A XVIII. század elején még jóval kevesebb volt a hadiadónál, azonban a XIX. századra már elérte, sőt túl is haladta a contributio összegét. Az elszámolását teljesen a hadiadóval együtt végezték, így a háziadó amolyan kiegészítő contributio lett.

A földesúri szolgáltatásokat a hódoltság óta az alföldi mezővárosokban általában megállapodás szerint fizették egy összegben és legtöbb helyen a jobbágyfelszabadításig a megváltkozás valamilyen formáját kiharcolta a közösség. A föld termései után szedett egyházi tized (dézsmá) a török-korban az elmenekült püspöknek küldött szerényebb pénzösszeg formájában élt tovább. Később csak a nagyobb helyek tudták komoly harcok árán megőrizni az évenként egy összegben megállapított dézsmafizetést. Mindezekhez járult még a városi háziadó, melyet a városok tisztviselőinek, alkalmazottainak fizetésére és egyéb fenntartási költségeire fordítottak.

Kecskemét adóterheinek vizsgálatához a jelölt korszakban a legfontosabb források Kecskemét Város Levéltárában az 1662-től szinte hiánytalanul meglévő adólajstromok, valamint a város tanácsának közigazgatási iratai. Jól hasznosíthatók a téma kutatásához Kecskemét város másodbírájának számadáskönyvei, valamint Pest-Pilis-Solt vármegye adószedőjének számadási iratai és adószedői naplói. A megyei adószedői iratok a hadiadó és a megyei háziadó vizsgálatához szolgálnak forrásbázisul.

Az 1711 előtti időszakban Kecskeméten is több pénz (pl. arany, tallér, forint) egyidejű használata volt forgalomban. A későbbi időszakban általános lett az ezüstforint, amely mellett a XIX. század első felében – az infláció után – megjelent a váltóforint (az előző pénz 40%-os értékében). Az egyöntetűség miatt ezüstforintban számoltuk át az előforduló váltóforintokat. Néhány esetben került a szövegbe váltóforint, de mellette mindenkor a „váltóforint” megjelöléssel.

A város társadalma, vagyoni helyzete

Kecskeméten a XVII. század – 1848 között a különböző adók kivetésének alapját a lakosok személye, ingó és ingatlan vagyona, készpénze, foglalkozása képezte. A feudális viszonyok utolsó két évszázadában ezeknek súlya, aránya természetesen jelentősen változott. A török és a kuruc háborúk lezárulásáig (1711) mindenképpen a könnyen mobilizálható állatvagyon jelentette a legfontosabb adóalap csoportot, majd a XVIII-XIX. században fokozatosan előnyomult a föld mint adóalap. Kecskemét esetében a XVII. század közepétől a XVIII. század első harmadáig a „vadszám” alapján állapítható meg egyrészt a város lakosainak vagyoni helyzete, egyes rétegeinek súlya. (A vadszámot jószágokra, malmokra, készpénzre vetették ki.³) A vadszám értékét évenként állapították meg a lakosság anyagi helyzetének, illetve az adó nagyságának függvényében.

I. táblázat

Vadszám értéke 1662-1728 között⁴

Év	Dénár	Év	Dénár
1662	10	1695	30
1664	10	1704	30
1671	15	1707	12
1672	10	1708	15
1676	10	1711	30
1678	15	1712	30
1689	100	1713	30
1690	30	1728	12

A vadszám értéke 10-30 dénár közt mozgott a vizsgált időszakban, csupán az 1689. évi minősült kivételnek, amikor rendkívüli nagy mennyiségű adóval megterhelt város a lakosaitól a szokásosnál több adót szedett be. A felszabadító és a kuruc háborúk pusztítása könnyen tetten érhető a lakosság elszegényedésében. A török-hódoltság utolsó harmadában – mely korántsem számított könnyűnek a többféle adózó városnak – a vadszámmal nem rendelkezők aránya nem érte el a lakosság negyed részét. A következő évtizedekben ennek a rétegnek a súlya meghatározóvá vált, a tehetősebb családok gyakorlatilag eltűntek.

3 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor 1989/A. 151-152.

4 HORNYIK János: 1860-1866. II. k. 191. – IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1979. 297. – BKL 1508. Kecskemét város Adópénztárának iratai c. Adóajstromok. 1662-1728.

II. táblázat

Adózók megoszlása „vadszámok” alapján 1661-1711 között⁵

	Adózók	1662		1688		1711	
		száma	%	száma	%	száma	%
			792	100,0	1085	100,0	1222
Vad- szám szerint	0	177	22,4	342	31,5	901	73,7
	1-5	202	22,5	405	37,3	260	21,3
	6-10	85	10,7	151	13,9	25	2,0
	11-50	230	29,0	167	15,4	28	2,3
	51-100	50	6,3	13	1,2	7	0,6
	101-200	36	4,6	6	0,6	1	0,1
	201-	12	1,5	1	0,1	-	-
	Összes vadszám (súlyo- zott)	21.094		9397		2512	

Kecskemét város vizsgált időszakának társadalmi viszonyairól több feldolgozás is készült. Különösen jól hasznosíthatók Iványosi-Szabó Tibor munkái, melyekben azonos vizsgálati szempontok alapján készült adatso-
rok hasonlíthatók össze az 1664., 1707., 1757., 1780., 1847. évekből.

III. táblázat

Kecskemét társadalma 1664-1847⁶

Év	Nincstelen		Törpegazda		Kisgazda		középgazda		Nagygazda		Összesen	
	csa- lád	%	csa- lád	%	csa- lád	%	csa- lád	%	csa- lád	%	csa- lád	%
1664*	48	5,6	291	34,1	237	27,8	137	16,1	61	7,1	853	100,0
1707	46	6,9	293	44,2	187	28,2	106	16,0	31	4,7	663	100,0
1757	459	16,0	1349	47,0	568	19,7	263	9,2	233	8,1	2872	100,0
1780	723	18,4	2153	54,8	656	16,7	214	5,4	185	4,7	3931	100,0
1847	807	17,1	2526	53,2	875	18,4	368	7,8	166	3,5	4742	100,0

* +79 család (9,3%) egyéb

5 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1989/B. 157. – HORNYIK János: 1860-1866. II. k. 19.

6 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1989/A. 152-157. – 1989/B. 171., 237., 310. – 1991/A. 8.

Iványosi-Szabó Tibor meghatározása szerint a „nincstelenek” kategóriájába tartoztak, akik csak személyük után fizettek adót és érdemi ingóval és ingatlan vagyonnal nem rendelkeztek.⁷ A személyekre kivetett adón kívül a „törpegazdák”-kat legfeljebb egy dikával, a „kisgazdák”-at legfeljebb két dikával, a „középgazdák”-at legfeljebb három dikával és a „nagygazdák”-at több mint három dikával nagyobb teherrel sújtották. Másként jellemezve a csoportokat, a vagyontalan nincstelenek mellett a törpegazdák sem tudtak megélni gazdaságukból, így kénytelenek voltak napszámomunkát is vállalni. A kisgazdák közül csak ritkán vállaltak napszámomunkát. A középgazdák jobb módúnak számítottak és a nagygazdák rendszeresen foglalkoztattak idegen munkaerőt.

A hódoltság utolsó évtizedétől a XVIII. század végéig szembevetendő a nincstelenek arányának rohamos és a törpegazdákénak mérsékelt növekedése. Ezzel párhuzamosan a vagyonosabb másik három kategória aránya csökkent. A XVIII. század végén a társadalom stabilizálódott és a polgári forradalomig jelentősen nem változott. Természetesen az ingó- és ingatlan vagyon részesedése a számarányoknál lényegesen nagyobb volt a vagyonosabb rétegeknél, de különösen a nagygazdáknál. Az 1848 előtti időszakra (a juh tartás kivételével) csökkent ez az arány.⁸ Az adónak jelentős részét a közép- és nagygazdák fizették. (Pl. 1757-ben a társadalom 17,3%-át kitevő két réteg az adó 39%-át fizette).

IV. táblázat

Nagygazdák kezén lévő fontosabb adóalapok 1707-1847 között (%)

Év	Szántó	Szőlő	Hámos ló	Juh
1707	33,8	17,1	50,9	45,8
1757	52,6	30,2	30,8	62,0
1780	42,8	18,4	31,7	67,6
1847	25,5	11,5	13,9	71,2

A lakosságot jogi helyzete alapján gazdákra, zsellérekre és nemesekre lehet tagolni.⁹

V. táblázat

Év	Gazdák		Zsellérek		Nemesek		Összesen	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
1707	568	85,7	84	12,7	11	1,6	663	100,0
1757	1977	68,8	873*	30,4	22	0,8	2872	100,0
1847	3568	75,3	1040	21,9	135	2,8	4743	100,0

* 81 rideggel együtt

7 Uó: 1989/B. 187-189.

8 Uó: 1989/B. 171., 235., – 1991/A. 11-17.

9 Uó: 1989/B. 171., 235., – 1991/A. 11-17.

A társadalom gerincét a gazdák alkották, minden vagyoni kategóriában döntő súllyal képviselték magukat, kivéve a nincsteleneket. A zsellérek zöme vagyontalan és törpegazda volt (1707-ben 89,3, 1757-ben 98,8%, 1847-ben 99,5%). Mindezek ellenére a zselléreknek még földjük, szőlőjük is lehetett.

A lakosság töredékét kitevő armalista nemesség a XVIII. század végéig nem élhetett kiváltságaival.¹⁰ Ugyanúgy adózott mint a többi kecskeméti lakos. 1799-ben járult a város hozzá, hogy terheiket ne contributioként, hanem taxaként fizessék. (Quártély helyett másfél, forspont helyett két forintot adtak.)¹¹ Másrészt a városi communitas évtizedekig tartó küzdelmet folytatott a nemesi adófizetés törvényesítésére. A város sérelmezte, hogy a drágán megváltott földesúri előjogot a nemesek váltságdíj megfizetése nélkül élvezik. A vármegye 1844-ben hozott határozatot arról, hogy a város akár végrehajtás útján is érvényesítheti a nemesekkel szemben az adó- és a váltság kamat fizetését. A nemesek a város vagyonos polgárai közé tartoztak¹² (közép- és nagygazda kategóriába tartozott a nemesek közül 1707-ben 72,7%, 1757-ben 72,8%, 1847-ben 56,3%). 1847-ben a társadalom 2,8%-át kitevő nemesség – többek között – a jármos ökrök 11,6%-át, a hámos lovak 7,2%-át, a juhok 25,4%-át a szántó 22,3%-át, a malmok 21,1%-át mondhatta magáénak.

A XIX. század elején az addig esetlegesen, vagy nem adózó rétegek kötelezettségeit pontosan körülírták a városi statutumok. 1809-ben „az idevalóknak mindezideig ismert” zsidóságot az állami adón kívül városi adófizetésre is kötelezték.¹³ (A XVIII. század elején a görög kereskedők nem kerültek be az összeírásba, annak a boltnak a tulajdonosát adóztatták meg, ahol működtek.)¹⁴

1820-ban rendeletet hozott a város a kertészek adózásáról, minthogy a „pusztákon tartózkodó kertészek, tanyapásztorok és magános csószók adózásainak beszedésével sok hijánosságok történnek.”¹⁵ A szabályzat szerint a kertészeket úgy kell tekinteni, mint a tanyasi csószókat, vagyis közösleges adó alá nem tartoznak. Ugyanakkor a tanács szerint a város gondoskodik a közrendről, peres eljárásról, piac fenntartásról, amelyeket ők is élveznek, mint a többi lakos. A város ezt figyelembe véve négy (vagyoni) osztályba sorolta őket: 1. A városon kívül laknak és földdel bírnak. 2. A városon kívül laknak, csak szőlőjük van. 3. A gazdáik tanyáin laknak, semmi ingatlan vagyonuk nincs. 4. Juhászok, akiknek nincs ingatlanuk és a felességük mint kertész szolgál. Az első osztályba tartozókat a „rendes adókulcs” alá vették, mint birtokos lakosokat. A szőlővel bírő „másodrendbeli-

10 RÉVÉSZ László: 1956. 23-24.

11 1504. c. Fasc. 9. 33/1829.

12 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/B. 145.

13 Uő.: 1991/B. 145.

14 Uő.: 1989/B. 169.

15 Uő.: 1991/B. 191-203.

ek” a zsellérek kategóriájába kerültek, személyükre és ingó javaikra nézve. A „harmadrendbeliek” és a „negyedrendbeliek” közé tartozók családonként 2 forintot és „ha feleséges fia vagy veje vele egy kenyéren vagynak”, azok után külön 1 forintot fizetnek. A kertészek fűbért fizetnek: hámos ló, jármos marha és „öregebb” sertés után 30 krajcárt, heverő jószág után 1 forintot, egy évesnél fiatalabb sertés után 15 krajcárt, juhok után 12 krajcárt. (Néhány évvel korábbi rendeletében „különösen a zsellérek és a kertészek” esetében a város megengedte az ürgeirtás adóba történő beszámítást, egy ürgebőrt 1 garassal számolva).¹⁶

A lakosság ingó- és ingatlan vagyonát, termését, jövedelmét az évenként elvégzett adóösszeírásokban rögzítették, melyek a XVIII. század derekától készültek nagyobb részletességgel, a tanács megállapítása szerint „mind a portionak, mind a földesúri cenzus Quantuma... egyenetlen volta” miatt.¹⁷ Az adózókat az összeírók a lakásukon felkeresték, de időnként a tanács személyesen behívta őket a városházára, hogy „conscriptiójok megigazíttasanak”.¹⁸ Szigorúan büntették az eltagadókat, általában az eltagadott jószág elkobzásával.¹⁹ Az összeírók tévedései ellen a lakosok panasszal élhettek. Pl. 1823-ban Király László szabót az első „classis”-ba sorolták, „ezáltal felette terheltetvén”.²⁰ Novák Gergely ács mester árendáját 340 forintban állapították meg, holott a panaszos szerint az legfeljebb 200 forintot tett ki. A bejelentett sérelmek megvizsgálására a tanács a saját tagjaiból „deputatio”-t küldött ki, amely a feladata elvégzése után jelentést tett.

Másfél évszázad vagyonösszeírását vizsgálva egyértelmű növekedés csak az adófizető személyekben, a lakosság gyarapodásában tapasztalható. Az adózásban mentességet kaptak a város tisztségviselői és alkalmazottai.²¹ Ezen kívül – teljes, vagy részleges adóelengedésnél – bizonyos körülményekre (mint 1728-ban „Szarvas Istvánnak feleségének nyomorúságát tekintvén engedtetett 2 tallér”)²² tekintettel volt a tanács. Egy 1797-es határozat szerint azok az asszonyok, akiknek férje „actualiter” katona, személyük után nem, csak jószágaik után fizettek adót.²³ 1780-ban történt szabályozás alapján az obsitos katonáknak a földesúri cenzusba történő személyi adóját a felére = 90 krajcárról 45-re) csökkentette a város.²⁴

16 Uő.: 1991/B. 178.

17 BKL 1504. b. Tanácsi jegyzőkönyvek. 1755. augusztus 19.

18 BKL 1503. Kecskemét város Választott Községének iratai a. Közgyűlési jegyzőkönyvek. 1825. március 21.

19 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/B. 37.

20 1504. c. Fasc. 3. 75/1823.

21 BÁLINTNÉ MIKES Katalin: 1979. 29.

22 1508. c. 1728.

23 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/B. 100.

24 Uő.: 1991/B. 265.

Az adó nagysága

Kecskemét a török hódoltság korában hász birtok (1541-1565), majd kincstári birtok lett, ami lehetővé tette a viszonylag kedvezőbb a török számára való átalányadózás rendszerét.²⁵ Ugyanakkor a török uralom alá került települések zöméhez hasonlóan a magyar részre is adózott kezdettől fogva. A végváraknak állami adót (a portális adó felét), valamint az elmenekült földesurainak és püspökének földesúri adót és tizedet fizetett.²⁶ A Thököly Imre vezette felkelés alatt a kurucoknak is adózott, harmadik teherként. A török (kincstári és földesúri) adóbevétel a XVI. század második felében nagy határértékek (600-7086 forint) között ingadozott.²⁷ Az egri végvár részére évenként 102-328 forint közti összeget szedett be a főkapitány.²⁸ A püspöki dézsma 400 forintra rúgott. Ehhez járultak még egyéb járandóságok, szolgáltatások, természetbeni adózások, ajándékozás, megvesztegetés (készpénz, ruha, élelmiszer, használati eszköz formájában), a puszták bérleti díjai, büntetéspénzek, illetékek adóztatása, közmunkák (várépítés, szállítások).²⁹ A török hódoltság végére a lakosságtól beszedett adó egyes években meghaladta a tízezer forintot.³⁰

VI. táblázat

Év	Adó összege	
	forint	dénár
1648	4458	62
1664	8525	60
1673	10.144	50
1685	8928	75

Hornyik számításai szerint az adó kétharmada (66%) a török részre ment, 27%-a a magyar földesurak részére (ennek háromnegyede a Koháryaknak, mint a legnagyobb földesúri családnak), a maradék néhány százalék pedig a püspöki tizedre, a Thököly részre és a magyar hadiadóra került.³¹

25 Uő.: 1991/B. 265.

26 SZAKÁLY Ferenc: 1981. 452.

27 MÉSZÁROS László: 1979. 59.

28 HORNYIK János: 1860-1866. II. k. 185-186.

29 MÉSZÁROS László: 1979. 67.

30 Lásd: 30. sz. jegyzet

31 HORNYIK János: 1860-1866. II. k. 518.

A hódoltság utolsó éveiben Kecskeméten háromféle adó volt.³²

1. „Summa (derék)” adó, amit török részre, a váci püspöki dézsma részére szedtek. Ide tartozott a földesúri szolgáltatások utáni taxa. Különbéféle ingatlanokra vetették ki.
2. „Vadszám (marhaszám)”, amit jószágokra, malmokra, készpénzre vetettek ki.
3. „Harács”, amit a munkaképes lakosok fizettek.

Hornyk adatai szerint „Kecskemét város által a tizenhetedik század második felében, illetőleg a török uralom végső éveiben, évenként fizetett adó nemek jegyzéke” a következő:³³

- I. *Török részre*: 3985 tallér harácspénz 156 porta után.
- II. *Földesúri adó*: (A XVII. század végére Koháry István kezére került királyi adományként a város csaknem fele (43,75%-a), így a Koháry család lett Kecskemét legnagyobb földesura.)³⁴ Koháryaknak 800 tallér és a Wesselényiek 220 aranya, Báthori Gábor és Melczer János részére 17 arany, Vay Ábrahámnak 12,5 tallér, Fáy Györgynek 12,5 tallér, Erdődi Györgynek 40 forint, taxa címén Kubinyinének 20, Máriásiaknak 16 arany. Az uralkodó 1670-ben a bujdosókhoz állt Wesselényi Pál részére való adófizetés alól eltiltotta Kecskemétet.³⁵ Wesselényi ennek ellenére felvette az aranyakat és a 10 csizmát, de a Kamara közölte, hogy nem törődik ezzel. Ezután a város három évig nem fizetett Wesselényinek, de az 1674-ben megjelent a városban és három évre visszamenőleg beszedte az adóját, majd a következő évben kényszerítette Kecskemétet, hogy három évre előre fizessen.
- III. *Magyar kincstári adó*: 100 forint, amit a porták alapján vetettek ki. (Kecskeméten a portaszám 1647-ben 40, 1668-ban 25, 1683-ban 19, 1686-ban 12, 1688-ban 8 volt.)³⁶
- IV. *Thököly részre (1683-tól)*: 160 forint.
- V. *Püspöki tized*: 100 arany. Kecskemét már a XVII. század elején is pénzben fizette a tizedet a Nagyszombatba menekült váci püspöknek. Az első időszakban ez 200 aranyat tett ki, amihez még a plébános tizenhatoda járult.³⁷ Később csökkent a tized: 1651-ben 260 forint, 1660-ban 300 forint lett, valamint adtak még szőnyeget, halakat, csizmákat. 1670-től 100 arany (300 forint) és egy perzsa szőnyeg, majd 1700-tól 1000 Ft lett a tized mennyisége, egészen 1848-ig. 1689-ben a királyi

32 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1989/A. 151-152.

33 HORNÝIK János: 1860-1866. II. k. 510-512.

34 BÁLINTNÉ MIKES Katalin: 1979. 15.

35 SZAKÁLY Ferenc: 1981. 305-307.

36 KOSÁRY Domokos: 1965. 16. BOROSY András: 1985. 71.

37 1602. évi adat. HORNÝIK János: 1860-1866. III. 254-269.

parancs szerint az újszerzeményi részeken természetben kellett a tizedet beszedni, amit a Budai Kamara foganatosított és ő aztán a püspöknek pénzben tette le az addig szokásban volt váltáságot. Kecskemét ennek ellenállt és az 1690-es években véglegesen kiharcolta a tized pénzbeni fizetését (évi 1000 forintot). Ezekben az években ahány forintot fizetett a város a püspöknek, annak a kétszeresét adta a budai, a szegedi, vagy az egri várórég, vagyis a kincstár számára. Ezekhez a pénzbeli terhekhez jött még az évente kiszolgáltató tetemes természetbeni juttatás: többszáz szekér tűzifa, széna, lovak, ruhák, szövetek, bőrök, szőnyegek, paplanok, élelmiszerek (konyháravaló, szőlő, rizs, sajt, vaj), darutollak, sastollak, szappanok, kések stb. tömege.

A legnehezebb időszakot a környék számára az 1683-tól meginduló felszabadító hadjáratok és a kuruc háborúk jelentették. 1685 októberében Mercy altábornagy elfoglalta Szolnokot azzal a céllal, hogy az ellenfél területén teletti ki a seregét.³⁸ 1686 tavaszáig 194 ezer forint értéket (ebből 51. 172 forint készpénz) élt fel és vitt el a császári sereg.³⁹ A két részre való adózás megmaradt a kuruc háborúk frontvonalán fekvő Kecskeméten. A császári seregeknek pl. 1700-ban 10. 037 forint 10 dénárt, 1702-ben 9084 forint 56 dénárt fizetett a város, a természetbeniekén kívül.⁴⁰ A kurucoknak csak az 1703 októberétől 1704 májusáig tartó félév alatt 15. 339 forint 42 dénárt fizetett Kecskemét „Ajándékok s kedveskedések” címén készpénzben, élelmiszerekben, ruhában és munkában.⁴¹ A helyzetet súlyosbították a város körüli harcok. Ehhez kapcsolódik az is, hogy 1705 szeptemberében a kuruc kiürítési parancsot nem hajtotta végre a három város (Kecskemét, Nagykőrös, Cegléd) és így a császáriaknak – élelmiszereken és takarmányon kívül – húszezer forint hadisarcot fizettek.⁴² A következő évben Rákóczi az engedetlen városokat fel akarta égetni. Kecskemét úgy menekült meg csak, hogy felruházta Bottyán egyik ezredét, 6500 forint értékben. A szörnyű megterheléseket betetőzte az 1707. évi rácdúlás, melynek során 396 lakost megöltek, 155-öt elhurcoltak, 1199 marhát, 562 lovat, 88 kocsit, 126 szekeret elhajtottak, valamint a felégetésben elpusztult 230 ezer tallért érő vagyon.⁴³

Az akkori gyakorlat szerint az adókiivetés alapvetően az egyes települések portaszámai alapján történt.⁴⁴ Kecskemét gyengülését jelzi, hogy az 1647-es 40 portaszám 1686-ban 12-re, 1689-ben 8-ra csökkent és 1695-ben a porták „rectificatiojával” is csak a 14-et érte el. Bár ez a 14 porta a

38 KOSÁRY Domokos: 1965. 25.

39 HORNYIK János: 1860-1866. 480-483.

40 Uó.: 1860-1866. III. 226-227.

41 Uó.: 1860-1866. IV. 80-93.

42 KOSÁRY Domokos: 1965. 54-56.

43 HORNYIK János: 1860-1866. IV. 398.

44 KOSÁRY Domokos: 1965. 16.

vármegyében (összesen 103 7/8 porta) jelentős mennyiséget képviselt.⁴⁵ A vármegye egyes esetekben (hadak pusztítása, tűzvész) csökkentette a portaszámot (pl. 1688-ban 10-ről 8-ra),⁴⁶ ami adócsökkentést jelentett. A súlyos terheket növelték még – a szinte állandóan kivetett – rendkívüli adók. Pl. 1688 őszén a nádor-főispán látogatásakor a vármegye portánként 6 forintot, 4 tyúkot, 1 libát és 2 köből zabot vetett ki.⁴⁷ Más részről a vármegye több ízben igyekezett kieszközölni a császári hatóságoktól a terhek könnyítését „a nép elszegényedése miatt.”⁴⁸

1712-1848 között ötféle adó terhelte Kecskemétet: hadiadó (contributio), megyei háziadó, földesúri adó, püspöki tized és városi háziadó. A legnagyobb terhet a hadiadó illetve az ehhez kapcsolódó háziadó jelentette. Az 1695. évi rectificatiokor megállapított 14 portaszámot, mint adókvetési alapot az 1750-es évekig feltüntették az adóügyi iratokban,⁴⁹ de valójában 1712 után a rovás (dica) lett az adókvetés egysége. Miként korábban a portaszámot, ezután a dikák számát csökkentette a vármegye nyomós ok alapján. (Pl. 1717-ben 65-öt, 1718-ban 200-at engedtek el.)⁵⁰ A hadiadó összege ugrásszerűen emelkedett a XVIII. század közepére, a későbbi évtizedekben csökkent, majd a polgári forradalom előtt érte el a legmagasabb szintet.

VII. táblázat

Hadiadó 1727-1847 között⁵¹

Év	Rovás	1 rovás értéke	Hadiadó összege
1727/28	2161	2 Ft 33 d	5035 Ft 13 1/4 d
1755/56	2936	4 Ft	11.745 Ft
1765/66	2058 2/4	5 Ft 24 kr	11.115 Ft 54 kr
1770/71	2058 2/4	5 Ft 24 kr	11.115 Ft 54 kr
1775/76	6033 2/8	1 Ft 37 1/5 kr	9773 Ft 52 kr
1782/83	4393	1 Ft 54 5/8 kr	8390 Ft 37 6/8 kr
1785/86	4513 3/8	2 Ft 4 6/8 kr	9387 Ft 49 1/8 kr
1795/96	1553 2/8	2 Ft 44 kr	4245 Ft 33 kr
1801/02	2783 1/8	2 Ft 24 kr	6679 Ft 30 kr
1804/05	3801 1/8	3 Ft 9 kr	11.973 Ft 32 5/8 kr

45 GALGÓCZY Károly: 1876. 71-72.

46 BOROSY András: 1985. 71.

47 Uő.: 1985. 66.

48 Uő.: 1985. 96.

49 Pest Megyei Levéltár. IV. 23. Pest-Pilis-Solt vármegye adószedőjének iratai. a. Adószedői összeírások. b. Adószedői számadások. – 1508. c.

50 BOROSY András: 1989. 165. – BOROSY András – SZABÓ Attila: 1991. 29.

51 IV. 23 b. – 1504. c. Fasc. 7. 50/1841.

Év	Rovás	1 rovás értéke	Hadiadó összege
1820/21	3309 1/8	3 Ft 6 kr	10.285 Ft 17 2/8 kr
1827/28	3843 3/8	2 Ft 47 kr	10.697 Ft 23 3/8 kr
1841/42	3897 3/8	2 Ft 59 kr	11.627 Ft 10 5/40 kr
1846/47	6210	2 Ft 30 kr	15.525 Ft

A hadiadóknak több mint a felét pénzben (1754/55-ben 50%-át, 1780/81-ben 54%-át, 1804-05-ben 83%-át, 1827/28-ban 55%-át)⁵² felét természetben rótták le. A hadiadó magas összegén felül a hátrányos elszámolás (deperdita) is sújtotta a lakosságot. Több esetben a tartozást a kincstár későn, vagy csak részben fizette ki (pl. 1719-ben Kecskemét panaszolta a vármegyének, hogy a Neiberg ezred alezredesének november és december hónapban kiszolgáltatót porciókat végül csak májusban térítette meg a pénztár és nem 13, hanem csak 8 dika után kaptak térítést.)⁵³ A XIX. század első felében a deperdita már igen komoly összegre rúgott: 1835/36-os évben 3149 forint 44 krajcár volt a 22 ezer széna és zab porció deperditája, ami a hadiadó harmadát tette ki.⁵⁴ 1846/47-ben a deperdita (6936 forint 37 krajcár) csaknem a contributio felére (44,7%) rúgott.⁵⁵ Ez a tetemes összeg abból adódott elsősorban, hogy a város a lakosoknak 18 5/8 váltókrajcárban számolta el a széna porciót, de a hadsereg csak 2 pengőkrajcárt térített meg.

A megyei szükségletek fedezésére szedett háziadó (melyet a hadiadóhoz hasonlóan a rovások alapján vetettek ki) a XVIII. század első felében még csekély összeget tett, a contributionak csupán töredéke volt. (1727/28-ban 5,2%, 1755/56-ban 12,0%). A következő évtizedekben viszont a hadiadóval csaknem megegyező terhet rótt a vármegye a településekre, ami megegyezett az országos tendenciával.⁵⁶

VIII. táblázat

Megyei háziadó 1727-1847 között⁵⁷

Év	Rovás	1 rovás értéke	Háziadó összege
1727/28	2161	12 d	259 Ft 32 d
1755/56	2936	48 d	1409 Ft 40 d
1785/86	4513 3/8	2 Ft 4 6/8 kr	9387 Ft 49 1/8 kr
1795/96	1553 2/8	1 Ft 27 kr	2252 Ft 12 kr
1801/02	2783 1/8	1 Ft 28 kr	4081 Ft 55 kr

52 IV. 23. 1754/55., 1780/81., 1827/28.

53 BOROSY András – SZABÓ Attila: 1991. 99.

54 1504. c. Fasc. 7. 103/1836.

55 Uo. Fasc. 7. 45/1847.

56 Vö. VARGA István: 1972.

57 Lásd: 52. sz. jegyzet.

Év	Rovás	1 rovás értéke	Háziadó összege
1804/05	3801 1/8	1 Ft 35 kr	5131 Ft 9 1/8 kr
1820/21	3309 1/8	3 Ft 9 kr	10.423 Ft 44 5/8 kr
1827/28	3843 3/8	2 Ft 47 kr	10.569 Ft 16 6/8 kr
1841/42	3897 3/8	2 Ft 32 kr	9873 Ft 21 kr
1846/47	6210	2 Ft 30 kr	14.904 Ft

A kecskeméti földesúri birtokok nagy része a XVIII. század elejétől a Koháry család, illetve Koháry Ferenc – az utolsó „fisarj” – 1831-ben bekövetkezett halálával a Szász-Coburg-Gothai család kezébe került. A város jobbágytelkekre való felosztása nem történt meg, a communitas egyetemlegesen fizette a földesúri adót az 1467 4/8 fundus után.⁵⁸ A földesúri járandóságot urbárium után soha nem szabályozta. A szolgáltatások mértékét és neveit „contractus”-ok, vagy „szövetséges edgyezés”-ek döntötték el. Kecske-mét a török hódoltság korában az elmenekült földesurainak taxa formájában róttá le terheit, hasonlóan az egyházi tizedhez. Az 1711 utáni időszakban is sikerült megőriznie a cenzusfizetés formájában történő adózást. Emellett szerepeltek még a földesúri szolgáltatásoknál bizonyos természetbeni ajándékok is: A Koháry családnak pl. 1735-től 1748-ig „15 Oka Kaffet, 300 Oka Riskását, Persiai Skarlát 2 szőnyeget, 2 Fucsi Mazola szőlőt, 2 Fucsi Fügét” adtak évente. Vay Lászlónak pedig, az 1750-ben megkötött contractus szerint az évi 600 forint cenzus felett „fiatal Két Bikát, és mindgyárt használatra való két Csiko Lovakat” adtak. A földesúri cenzus, illetve később a megváltakozási kamat összege az összes adónak a XVIII. században a harmadát, a XIX. sz. első felében a negyedét tette ki. IX. táblázat

Földesúri cenzus a XVIII. században földesúri családok szerint.⁵⁹

Földesurak	1743		1760		1768	
	forint	krajcár	forint	krajcár	forint	krajcár
Koháry család	3059	54	4059	54	4153	27
Károlyi család	325	12 1/2	1000		1000	
Csáki család	300		500		500	
Mottesiczky család	700		1000		1000	
Vay család	-		600		150	
Fráter (Pécsy) család	300		310		150	
Összesen:	4685	6 1/2	7469	54	6953	27

58 NOVÁK László: 1979. 475., 535-537.

59 Uő.: 1979. 535-536.

Földesúri census, illetve megváltási kamat összege 1743-1847 között⁶⁰

Év	Census		Év	Census	
	forint	krajcár		forint	krajcár
1743	4685	6 1/2	1827/28	7833	21 3/8
1760	7469	54	1838/39	9760	
1768	6953	27	1846/47	11.423	46
1801/02	5813	3 2/8			

Ezekon kívüli földesúri terhekről így nyilatkoztak 1768-ban a kecskemétiak:⁶¹ „... semmi némű Robotot, vagy is szolgálatot nem tészünk ... Földi akar minémű Terméseinkből, ugy más akár melly Jóságunkból 9 det ... Konyhára valókból tartozás vagy ajándék név alatt semmit nem adunk.”

A népes mezőváros lakossága az úrbérrendezés után megkezdte harcolni a megváltakozásért, illetve a szabad királyi város státusz elnyeréséért. Az előbbi 1784 és 1845 között sikerre vitte. A megváltakozás összege 303.618,85 pengőforintra rúgott és néhány földesúrnak ezen felül cserebirtokot adtak.⁶² A váltáság-összeg 61,5%-át a Koburg-Koháry, 18,4%-át a Mottesiczky, 17,5%-át a Károlyi, 2,0%-át a Fráter, 0,3-0,3%-át a Sárközi, illetve a monostori Kovács rész tette ki.⁶³ Évente a tőke 6%-os kamatát fizették, amely gyakorlatilag megfelelt a census összegének. A Koburg-Koháryakkal történt egyezség szerint a kecskemétiak az addig általuk használt vacsi pusztát adták.

A földesúri adó kivetését – minthogy a jobbágytelkekre való felosztás Kecskeméten nem történt meg – néhány vagyontárgy, illetve személyek után végezték. A magyarországi gyakorlattól (a jobbágytelek méretétől függő földesúri adózás) teljesen eltérő módon Kecskeméten a legfontosabb adóalapnak a ház számított (a beszedett földesúri adó több mint 80%-ával) ami egyértelműen a szegényebb rétegek aránytalan megterhelését jelentette.

60 Uő.: 1979. 535-536. – 1508. c. 1801-1847.

61 NOVÁK László: 1979. 537.

62 BÁLINTNÉ MIKES Katalin: 1979. 52.

63 1504-c. Fasc. 7. 47/1839.

XI. táblázat

Urasági adó kivetése 1828/29-ben⁶⁴

Adótárgy	Egység	Kivetett összeg (váltóforint)	
		forint	krajcár
Ház 1. osztályú	db	3	
2. osztályú	db	2	
3. osztályú	db	1	30
Szántó	hold		6
Szőlő	kapás		3
Pálinkafőző	db		45
Malom	db		30

A negyedik adófajta a püspöki tized volt, amit már „emberemlékezet” óta pénzben fizetett a város.⁶⁵ Az összeg 1700-tól egységesen 1000 forint volt évente. (A plébánosi tizenhatod felét a reformátusok kapták.) A pénzben történő dézsmaváltságot 1773-ban megerősítette a Helytartótanács.

Az ötödik adófajta, a városi háziadó, a XVIII. század végén úgy alakult ki, hogy az infláció miatt a hadi és a megyei adóra a lakosoktól beszedett pénz nem fedezte a befizetendő összeget. Ezen eleinte úgy segítettek, hogy a város megemelte a vármegye által megszabott rovások értékét 1/8-dal, amit 1843-ban már úgy emlegettek a tanácsban, hogy az az emelés „mindenkor a Tekintetes Vármegye tudtával” történt.⁶⁶ Hamarosan kiderült azonban az, hogy ez nem fedezi a hiányt, illetve a város alkalmazottainak fizetését. Ezért aztán bizonyos adótárgyakra (elsősorban személyekre, házakra) meghatározott összeget vetettek ki. Az 1812-ben megalkotott kivetési kulcsot az 1820-as évek végéig alkalmazták.

XII. táblázat

Városi háziadó kivetése 1812-1829 közt⁶⁷

Adótárgy	Egység	Kivetett összeg (váltóforint)	
		forint	krajcár
Családfő	fő		48
Fiú, lány, testvér	fő		30
Mester, kereskedő	fő	1	

64 Uo. 9. Fasc. 33/1829

65 HORNYIK János: 1860-1866. III. 254-269., 494, 507-510.

66 Uo. Fasc. 7. 61/1843.

67 Uo. Fasc. 3. 29/1812.

Adótárgy	Egység	Kivetett összeg (váltóforint)	
		forint	krajcár
Ház	db		30
Szántó	hold		6
Szőlő	kapás		15
Marha	db		10
Juh	db		3
Malom	db	1	

A későbbi években azt a gyakorlatot folytatták, hogy a városi háziadó túlnyomó részét (ami az éjjeli örök fizetését fedezte) a házakra vetették ki: 1840-ben ez 2158 forint 45 1/2 krajcár városi háziadóból 2016 forintot, azaz 93,4%-ot tett ki.⁶⁸ A maradék csekély összeget a többi adótárgyra vetették ki, mivel „a Szegényebb Sorsú s csak házal bíró Lakosok terhein ez által is könnyitessék”. A megjegyzés – a számok ismeretében – a város tanácsának képmutatását is jelentheti. A tanács szociális érzéktelenségét jelzi egy korábbi (1825. évi) javaslat elvetése is, amikor az Electa Communitas azt tanácsolta, hogy a hiány kiegyenlítésére ne adót vessenek ki, hanem „Lakosainknak meg Kiméllésekre” a város beneficiális pénztárából fedezzék ezt az összeget.⁶⁹

Az öt adó együttes értéke a polgári forradalom előtti évszázad alatt több mint a duplájára emelkedett. A hadiadó kezdetben a felét tette ki az egész összegnek, majd – növekedése ellenére – arányában a harmadára csökkent 1847-re. Ugyancsak csökkent az urasági adó aránya (harmadáról negyedére). Viszont a többszörösére emelkedett a megyei háziadó, valamint a XIX. században megjelent a városi háziadó.

XIII. táblázat

Az adófajták mennyisége és aránya 1755-től 1847-ig⁷⁰

Adónem	1755/56	1801/02	1827/28	1846/47
Hadiadó				
Ft krajcár	11.745	6679 30	10.679 23 3/8	15.525
%	54,4	28,4	32,2	34,1
Megyei háziadó				
Ft krajcár	1409	6679 30	8455 25 4/8	14.904
%	6,5	28,4	25,5	32,6

68 Uo. Fasc. 3. 129/1840.

69 Uo. Fasc. 7. 7/1825.

70 NOVÁK László: 1979. 535-536. – IV. 23. b. 1755-1847. – 1508. c. 1801-1847.

Adónem	1755/56	1801/02	1827/28	1846/47
Urasági adó				
Ft karjácár	7469*	5813 3 2/8	7833 21 3/8	11423 46
%	34,5	24,5	23,6	25,1
Püspöki tized				
Ft karjácár	1000	1000	1000	1000
%	4,6	4,3	3,0	2,2
Városi háziadó				
Ft karjácár	-	3363 51	5212 38 4/8	2714 51
%	-	14,4	15,7	6,0
Összesen				
Ft krajcár	21623 54	23534 54 2/8	33198 48 6/8	45567 17
%	100,0	100,0	100,0	100,0

* 1760-ban

Az adóbeszedés rendszere

A város az adófizetési kötelezettségeinek a beszedett adóból és az egyéb jövedelmeiből tett eleget, amit a lakosok ingó, ingatlan – pénzvagyon, személye után vetették ki, lényegében azonos rendszer szerint a XVII. század közepétől 1848-ig. Az 1711 előtti években előfordult (pl. 1689-ben), hogy a tanács „a portioknak felvetésére nézve egybe gyűlvén a szegénységgel edgyütt” határozta meg az adókivetés módját.⁷¹ A XVIII. század végétől a megyei rováskulcsok rendkívül részletesen határozták meg az adókivetés vagyoni és egyéb elemeit. A vizsgált időszakra egyértelműen megállapítható, hogy a személyekre kivetett adón kívül – kezdetben az állatállomány volt szinte az egyedüli meghatározó. A föld, mint az adózás alapja a XVIII. század végétől vált jelentősebbé. A felszabadító és kuruc háborúk korából fennmaradt adókivetési kulcsok rovataiban szereplő adótárgyak: családfők, családtagok, marhák, juhok, házak, szőlők, kertek, istállók, majorok, boltok, malmok és pénzösszegek.⁷²

71 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/B. 37.

72 Uő.: 1991/B. 16-17., 37-38., 112. – BÁLINTNÉ MIKES Katalin: 1979. 13. – HORNYIK János: 1860-1866. III. 226.

XIV. táblázat

Néhány adóalap értéke 1689-1701 között (dénár)

Adóalap	1689	1690	1695	1701
Gazda	100	60	120	160
Családtag	100	60	120	98
Marha	100	60	120	96
2 éves borjú	100	15	60	16
Bolt	-	200	360	-
Ház	200	360	240	-

XV. táblázat

Néhány adóalap egymáshoz való aránya
(A családfőre kivetett mennyiség: 100%)⁷³

Adóalap	1690	1722	1760	1804	1847
Családfő	100	100	100	100	100
Jármos ökör	100	25	33,3	40	40
3 éves borjú	50	33,3	6,6	20	20
Kocsis ló	-	25	33,3	40	40
Juh	10	4	2	20	20
Ház	600	-	100	400	400

Az 1711 utáni időszakban csökkent az állatvagyon adóztatásának súlya, növekedett a földnek, mint adóalapnak a jelentősége, de a legjelentősebb arányt a személyek után kivetett adó képviselte. Iványosi-Szabó Tibor számításai szerint ez elérte 1757-ben a 47,6%-ot, 1780-ban pedig az 53,8%-ot.⁷⁴ 1828/29-ben a személyi jellegű (személyekre és házakra kivetett) hadi- és megyei háziadó 45,7%-ra rúgott.⁷⁵ Ez az adóztatási rendszer egyértelműen a szegényebb rétegek terhét növelte aránytalanul, különösen az urasági és a városi háziadó esetében, amelyek túlnyomó részét a személyi jellegű adótételek tették ki. Pl. Kiskunhalason 1751-1847 között ennek aránya csupán 19,2% és 28,6% között mozgott.⁷⁶

73 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/B. 37-38. – IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1989/B. 186. – IV. 23. b. 1804., 1847.

74 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1989/B. 307.

75 1504. c. Fasc. 9. 33/1829.

76 BML V. 201. Kiskunhalas Város Tanácsának iratai. d. Összeírások. 1751-1847.

Az egyes adótárgy-csoportok adófajták szerint 1828/29-ben⁷⁷

Adótárgy	Hadi- és megyei házi adó (%)	Urasági adó (%)	Városi házi adó (%)
Adózó családfő	34,9		36,4
Családtag	4,5		4,6
Ház	-	45,7	83,5
Iparos	4,2		32,8
Kereskedő	0,2		4,2
Szolga, szolgáló	1,9		0,2
Szarvasmarha	5,5		
Ló	8,6	27,4	
Juh	12,2		3,3
Sertés	1,1		
Szántó	7,7	10,9	7,2
Árendás föld	2,4	20,7	14,1
Szőlő	10,6		10,6
Ház árenda	3,9		
Malom	2,2	6,2	1,7
Pálinkafőző	0,1		0,7
Összesen:	100,0	100,0	100,0

A két mezőváros adózási rendszerét összehasonlítva szembevetendő, hogy Kecskeméten Kiskunhalashoz képest általában lényegesen magasabbak voltak az egyes rovasokra kivetett adók. Az egy adózóra eső megterhelés is jóval kedvezőbbnek bizonyult Kiskunhalason, mint Kecskeméten. Kiskunhalason (a hadi- és a háziadó) 1785/86-nan 4 forint 20 krajcár, 1846/47-ben 3 Ft 57 krajcár volt, Kecskeméten 1785/86-ban a hadiadót és a megyei háziadót számítva 4 Ft 44 krajcár, az összes adót számítva 6 Ft 36 krajcár, 1846/47-ben a hadiadót és a megyei háziadót számítva 6 forint 25 krajcár, az összes adót számítva 9 forint 37 krajcárt tett ki.⁷⁸

77 1504. c. Fasc. 9. 33/1829.

78 V. 201. d. 1785/86., 1846/47. – IV. 23. b. 1785/86., 1846/47. – 1508. c. 1785/86., 1846/47.

Kecskemét és Kiskunhalas fontosabb
adótagyainak értéke 1785/86-ban és 1846/47-ben.⁷⁹ (krajcár)

Adótárgy	1785/86		1846/47	
	Kecskemét	Kiskunhalas	Kecskemét	Kiskunhalas
Családfő	62 2/8	17 1/8	73 4/8	27
Igás ökör	62 2/8	12 1/8	29	45
Fejős tehén	62 2/8	20 1/8	73 4/8	20 7/8
Kocsis ló	62 2/8	24 2/8	29	12
Juh	4 1/8	2 1/8	14 6/8	6 6/8
Szántó	8 2/8	1	10 4/8	3 4/8
Szőlő	24 7/8	1	10 4/8	3 4/8
Malom	41 4/8	...	294	67 4/8
Kézműves	62 2/8	44	98	67 4/8
Kereskedő (3. oszt.)	311/8	189 7/8	98	135

A pénzbeli adózás mellett egészen 1848-ig jelen volt a terményjáradék, a „tizedszedés”. A „dézsmá”, „tized” néven emlegetett adónem itt nem a püspöki tizedet jelentette, mert azt pénzben fizette a város, hanem az adórendszer egy bizonyos részét képezte. A török hódoltság utolsó éveiben borból, gabonából és a juhok után szedett dézsmát a város. Az 1669. évi rendelet szerint a búza estében ezt azzal könnyítették, hogy az aratórész kivétele után történt a tizedszedés. 1685-ben a búzának 20. részét (a pusztákon 30. részét), árpának, zabnak, ciroknak 10. részét (a pusztákon 15. részét), a kölesnek 10. részét szedte a város.⁸⁰ 1690-ben a tanács a búzatermés 15. részét jelölte ki dézsmarésznek.⁸¹ Az egyéb gabona, bor esetében maradt a tizedrész, nem téve különbséget „pénzes, nem pénzes kertek közt.”⁸² A XVIII. század közepén minden gabonából 1/15-öd részt szedtek. A minőségre is ügyeltek a dézsmaszedők, pl. nehogy seprő kerüljön be dézsmaborként, ha „Valakihez legkisebb gyanu támadt, hogy igaz dézsmát adott, hites emberek által borai megakóztassanak és ha csalárdságban kapattatik, a város számára elhordatnak.”⁸³ A XVIII. század végén a ta-

79 Lásd: 81. sz. jegyzet

80 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/B. 15.

81 HORNYIK János: 1860-1866. II. 220-221.

82 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/B. 229.

83 Uő.: 1991/B. 230.

nács évenként határozta meg a várható termés mennyiségéhez képest a kivetett dézsma mértékét, valamint azt, hogy pénzen megváltható-e? (Pl. 1825-ben és 1826-ban akónként 3 váltóforint volt a megváltás összege.⁸⁴ 1808. évi rendelet szerint „minden szőlőtulajdonos egy ember kapálótól dézsma fejében egy akó bort adni köteleztetett, hogy ezáltal a város jövedelmei gyarapodjanak.”⁸⁵

A természetbeni adózás nemcsak az előzőekben ismertetett termelvényekre terjedt ki. Minden terméknek, munkának megállapították pénzbeli értékét, ugyanis „Némely Lakosoktul Adojoknak defalcatiojara, kész Pénz helyett Percipialt Naturalék”-ban számolták el az adót.⁸⁶ Pl. 1708-ban 313 tallér 3 garas 21 1/2 dénárt, 1715-ben 1027 tallér 11 dénárt, 1728-ban 340 tallér 5 garas 10 dénárt tett ki a városban a különböző élelmiszerek, ruhaneműek, használati eszközök után beszámított adó. (1728-ban ez a hadiadó értékének egytizedét jelentette.)

A természetbeni adózás a legváltozatosabb területre terjedt ki. 1708-ban pl. Paksi János, Tatai borbély és Bíró Mihály a következőket adta természetben:⁸⁷

	Tallér	Garas	Dénár
„Paksi János 2 font Borsot	2		
Abroznak való öt sing gyolcsot		3	15
A szolgálk dolmányához 3 rúd kapcsot			18
2 kötelet		1	
1 lat szökfűvet		1	
Sötér úr Zászlóához réz szegeket	2	3	
Tatai Borbély adott 2 font borsot			
1 lat sáfránt és szökfűvet	2	1	24
2 kősző	3	1	6
Bíró Mihály csinált az urak számára			
2 pár csizmát	1	3	
adjutans uraknak 1 pár kapczát		1	

Az adóbeszámításba beletartozott olyan szolgáltatás is, mint 1728-ban „A Város Sütő Kemenczéjében valamely Árva Gyermekek Lába megégvén azt Borbély János meggyógyította azért Adójában engedtek 4 tallért”, vagy „Veszprimi Gergely egy lajstromot csinált ... 2 garas 8 dénár”.⁸⁸

84 1503. a. 1825. október 21., 1826. október 13.

85 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/B. 151.

86 1508. c.

87 Uo. 1708., 1715., 1728.

88 Uo. 1728.

A természetbeni adózás fontos szerepet kapott a vizsgált korszakon végig. Beszámították a quártélyozást, a forspontot, a levélhordást, a „Veréb fej” beadást, a termény- és személyszállítást, a sófuvarozást stb. (Pl. 1771-ben kihirdette a város, hogy ha „Valaki ... adajára Keczer buzát fog a város házához hozni kilaja egy Forinton bé vétetődik.”⁸⁹ A zab kilaját 30 krajcárral számolták el.) Az adószedők bevettek gyakran „so cédulákat” is.⁹⁰ Ha valakinek a sófuvarozásból eredő elszámolása az adótartozását „felül haladván”, akkor megfizették az illető lakos részére a különbözetet.

XVIII. táblázat

A természetbeni adózás értéke 1816/17-ben, 1836/37-ben és 1846/47-ben.⁹¹

Szolgáltatás	1816/17		1836/37		1846/47	
	forint	krajcár	forint	krajcár	forint	krajcár
Zab-beadás	131	2	-	-	366	44
Sófuvar	-	-	1190		-	-
Ölfafuvar	-	-	77		-	-
Előfogat és kézi-munka	116	2	309		393	42
Katonatartás	845	32	1257		1427	23
„Kártékony” állatok írása		54	-	-	-	-
Összesen	1093	30	2834	9	2187	49
A hadiadó és a megyei háziadó %-ban	11,5		11,3		7,2	

Már a török-korban külön tisztségviselője volt az adószedésnek. A rangsorban a főbíró és a másodbíró után következett a „harmadik ... úgy mint Ado szedő Biro”⁹² Az adószedésnél más városi alkalmazottak is segítettek „adóhajtó” minőségben. (1755/56 14 forint 25 1/2 krajcárt kaptak ezért a munkáért a csószók.)⁹³ A királyi és városi adóval elmaradott olytán lakosok tartozásai behajtására” az 1840-es években „drabantokat” és éjjeliőröket is bevetettek.⁹⁴ A kertészek adójának beszedése a mezei csendbiztosra hárult „Kinek Különben is a Pusztákon járni, s a Pusztai Lakosokat esmérni Kötelessége.”⁹⁵ (Ezért a munkáért megkapta az adó 10%-át.)

89 1504. c. Fasc. 9. 18/1771.

90 Uo. Fasc. 4. 2/1829.

91 1508. c. 1816/17., 1836/37., 1846/47.

92 1508. c. 1707.

93 Uo. 1755/56.

94 1504. c. Fasc. 9. 144/1843., Fasc. 9. 139/1846.

95 Uo. Fasc. 7. 28/1843.

Összegzés

Kecskemét adózási rendszere a vizsgált korszakban szervesen illeszkedett a hódoltsági területek, majd a Habsburg-birodalomba betagozódott Magyarország viszonyaiba. Mint az autonómia magas fokát megszerzett mezőváros saját maga szervezte meg az adóbeszedést, vagyis behajtotta lakosaitól a személyek, az ingó és ingatlan vagyon, a készpénz és a foglalkozás alapján összeírt, illetve kivetett adót, majd leróta a különböző adófajták összegeit, illetve a természetbeni juttatásokat. Kecskeméten speciális adószámítási eljárásnak számított a hódoltságtól a XVIII. század elejéig az évenként megállapított értékű, jószágokra, malmokra, készpénzre kivetett „vadszám”. A későbbi évtizedekben a város is áttért az általános gyakorlatnak számított rovások, „dicá”-k szerinti adószámításra. A személyekre lebontott összeg fizetésének alapjául a családfő – évenkénti összeírásokban rögzített – vagyona és jövedelme szolgált. A lakosság legfontosabb adóalapját 1711-ig a könnyen mobilizálható állatvagyon jelentette, majd fokozatosan erősödött a föld, mint adóalap. Mindezek mellett azonban a XVIII. század derekától a személyi jellegű adó lett a legnagyobb arányú. Ezzel párhuzamosan megfigyelhető Kecskemét társadalmában egy elszegényedési folyamat, amit jelez a nincstelenség és a saját gazdaságukból megélni nem tudó törpegazdák arányának növekedése és egyúttal a vagyonosabb rétegek arányának csökkenése. A lakosság töredékét (1-3%-át) kitevő armalista nemesi családok zömmel a gazdagabbak közé számítottak. A városnak sikerült elérni azt, hogy ugyanúgy adózzanak, mint a többi lakos, csupán 1799-től a terheiket taxaként fizették.

Kecskemétet a vizsgált korszakban többféle adó terhelte. A török-korban – a többi hódoltságbeli magyar településhez hasonlóan – kétfelé adóztak. Az évente tízezer forint körüli adó kétharmada a török részre, 27%-a a magyar földesurak részére, a maradék pedig a püspöki tizedre és a magyar hadiadóra került. A legsúlyosabb időszakot az 1683-tól megindult felszabadító és a kuruc háborúk évei jelentették, amikor több esetben került a népesnek számító mezőváros a teljes pusztulás szélére. 1712-1848 között ötféle adóra fizettek a lakosok. A legsúlyosabbnak a hadiadó (contributio) számított, melynek összege ötezer forintról tizenötezerre emelkedett a polgári forradalomig. A megyei szükségletek fedezésére szedett háziadó a kezdeti néhány száz forintról a korszak végéig a hadiadó összegéig emelkedett. A földesúri cenzus, illetve a megváltkozás után a kamat összege öt-tízezer forintra rúgott. A püspöki tized a megállapodás szerint végig ezer forintot tett ki. Ötödik adónemként járult az előzőekhez a XVIII. század végétől kialakult városi háziadó, amely az összes adó 6-15%-át jelentette. A cenzus és a városi háziadó sajátosságához tartozott még Kecskeméten, hogy a város elsősorban személyekre és lakóházakra vetette ki és ezáltal a szegényebb réteget terhelte vele jobban. A polgári forradalom küszöbén a 4742 adófizető család több mint 45 ezer forint értékű adót (főleg

pénzben, kisebb részben természetben) fizetett, vagyis adózónként átlagosan 9 forint 37 krajcárt).

I. melléklet

A vagyoni helyzet 1699-1847 között⁹⁶

Adóalap	Egység	1699	1707	1725	1757	1780	1828	1847
Családfő	fő	1091	663	2097*	2872	3931	4374	4742
Kézműves	fő		55	61*	242	433	408	542
Kereskedő	fő		13	9*	100		20	
Ház 1. osztályú	db						149**	
Ház 2. osztályú	db						631**	
Ház 3. osztályú	db						2374**	
Igás ökör	db	2313	1118	1491	4760	4416	980	1134
Fejős tehén	db	2759	849	666		580	246	352
Egyéb szarvasmarha	db	1326	93	3815	6618	5536	1522	996
Kocsis ló	db	1388	880	789	2195	2453	2280	2465
Méneses ló	db				2044	850	67	242
Csikó	db		377			597	76	169
Juh	db	9925	5126	11.607	55.534	28.109	9555	29.351
Tenyészsertés	db		230		957	1008	227	541
Búzavetés	mérő	6841						
Búzatermés	mérő	10.256						
Búzatermés	fertály				9395			
Árpavetés	mérő	2984						
Árpatermés	mérő		6840					
Árpatermés	fertály				5381			
Kölesvetés	mérő	2147						
Zabtermés	mérő		4742					
Tavaszi termés	fertály				13.456			

96 KOSÁRY Domokos: 1965. IV. tábl. – IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1989/B. – IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/A. – H. PÁLFY Ilona: 1935. 385-387. – BÁLINTNÉ MIKES Katalin: 1989. 35. – 1503. a. 1824. március 29. – 1504. c. Fasc. 9. 27/1828., 132/1846.

Adóalap	Egy-ség	1699	1707	1725	1757	1780	1828	1847
Szántó	zsákos					18.756		
Szántó	hold						6924	20.166
Árendás föld	hold						57.517	108.983
Szőlő	kapás					10.884	4088	6317
Bortermelés	akó	4755	4675		20.442			
Malom	db					54	50	96
Pálinkafőző	db					127	61	70***
Árendás ház	forint						9348	5466***

* 1728. évi adat

** 1824. évi adat

*** 1846. évi adat

II. melléklet

A hadi- és a megyei háziadó kivetési kulcsa 1722-1847 között⁹⁷
(Egy rovást tesz)

Adóalap	Egy-ség	1722	1736	1760	1774	1780	1786/ 1787	1801/ 1802	1803/ 1804	1820/ 1821	1846/ 1847
Családfő	fő	1	2	2	2	1	4	4	4	4	4
Özvegy-asszony	fő	2			1 1/2	1 1/2					
Nőtlen	fő				1 1/2	1 1/2					
Fiú	fő						6	6	6	6	6
Leány	fő						12	12	12	12	12
Testvér	fő	1					6	6	6	6	6
Zsellér	fő	1					4	4	4	4	4
Lakó	fő						6	6	6	6	6
Szolga	fő						8	8	8	8	8
Szolgáló	fő						16	16	16	16	16
Marha	db			30							
Igásökör	db	4	4	6	7 1/2	5	4	8	10	10	10

97 1504. c. Fasc. 8. 3/1722., Fasc. 9. 13/1987., 7/181. – VARGA János: 1952. 52. – IVÁNYO-SI-SZABÓ Tibor: 1989/B. 186., 254. – IV. 23. b. 1803/04., 1820/21., 1846/47.

Adóalap	Egy- ség	1722	1736	1760	1774	1780	1786/ 1787	1801/ 1802	1803/ 1804	1820/ 1821	1846/ 1847
Hizlalt ökör	db			30	25	18 3/4	20	16	16	16	16
Fejős tehén	db	4	4				4	4	4	4	4
Meddő te- hén	db		8				8	8	8	8	8
Tinó (3 éves)	db						30	20	20	20	20
Tinó (2 éves)	db						40	30	40	40	40
Borjú	db	6					50	40	50	50	50
Kocsis ló	db	4	4	6	7 1/2	5	4	8	10	10	10
Méneses ló	db		8	30			12	12	12	12	12
Csikó (3 éves)	db	6				37	40	20	20	20	20
Csikó (2 éves)	db	6				37	50	30	30	30	30
Sertés	db	20		40	25	18 3/4	40	30	20	20	20
Juh	db	25	30	100	90	75	60	24	20	20	20
Ház 1. oszt.	db				1/2	1					
Ház 2. oszt.	db			2	3/4	1 2/5					
Ház 3. oszt.	db				1	1 1/2					
Szántó (3. oszt.)	hold						30	22	28	28	28
Búzatermés	véka	100	60	100							
Tavaszi termés	véka	120	70	200							
Rét	kaszáló							12	20	20	20
Szőlő	kapás				10	9	10	20	12	12	20
Bortermés	akó	25	40	50							
Város adománya kert	fogás			5							
Város adománya kert	zsákos				7 1/2	8 7/8					
Pénzes kert	fogás			8							

Adóalap	Egy- ség	1722	1736	1760	1774	1780	1786/ 1787	1801/ 1802	1803/ 1804	1820/ 1821	1846/ 1847
Pénzes kert	zsákos				15	13 2/3					
Szárazma- lom	db						6	1	1	1	1
Bolt	db			2							
Árendás ház	db				1 1/2	1 1/2					
Árendás ház jöv.	forint									75	100
Árenda	forint	50			15	30	40	20	20	20	25
Pálinkafő- ző üst (abból él)	db				1	1					
Pálinkafő- ző üst (magáét is főzi)	db	1	2	2	1 1/2	1 1/2	20	16	16	16	16
Pálinkafő- ző üst (néha ma- gáét is főzi)	db				3	3					
Kézműves 1. oszt.	fő			2/3	1/2	2/3	2	1	1	1	1
Kézműves 2. oszt.	fő	2	2	1	2/3	1	3	2	2	2	2
Kézműves 3. oszt.	fő			2	1 1/3	1 1/3	4	3	3	3	3
Kereskedő 1. oszt.	fő						4	2	1	1	1
Kereskedő 2. oszt.	fő			4			6	3	2	2	2
Kereskedő 3. oszt.	fő						8	4	3	3	3
Ló- és mar- ha legelője	db						90	60	60	60	60
Aprójóság legelője	db						90	90	90	90	90
Kézi munka	fő						70	50	50	50	50

Bibliográfia

- BÁLINTNÉ MIKES Katalin: 1979. Kecskemét város Tanácsa a XV. -XIX. században. In: Bács-Kiskun megye múltjából. II. Kecskemét.
- BENDA Kálmán: 1980. Az udvar és az uralkodó osztály szövetsége a forradalom ellen. In: Magyarország története 1790-1848. Bp.
- BOROSY András: 1985. Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái. 1638-1712. III. 1681-1697. Pest Megyei Levéltári Füzetek 10. Budapest.
- BOROSY András: 1989. Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái. 1712-1740. I. 1712,1715-1718. Pest Megyei Levéltári Füzetek. 17. Budapest.
- BOROSY András – SZABÓ Attila: 1991. Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái. 1712-1740. II. 1718-1720. Budapest.
- GALGÓCZY Károly: 1876. Pest, Pilis és Solt törvényesen egyesült megye monographiája. Budapest.
- H. PÁLFY Ilona: 1935. Kecskemét adózó lakossága az 1828. évben. In: Magyar Statisztikai Szemle. 5.
- HORNYIK János: 1860-1866. Kecskemét város története oklevéltárral. Kecskemét.
- IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1979. Három katonai összeírás a Rákóczi-szabadságharcból. In: Bács-Kiskun megye múltjából. II. Kecskemét.
- IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1989/A. A bérek alakulása Kecskeméten 1686-1790. In: Bács-Kiskun megye múltjából. X. Kecskemét.
- IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1989/B. Egy mezőváros társadalmi és gazdasági tagolódása a XVIII. századi adóösszeírások tükrében. In: Bács-Kiskun megye múltjából. X. Kecskemét.
- IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/A. Kecskemét gazdasága és társadalma a polgári forradalom előtt. Kecskemét.
- IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/B. I. Kecskeméti szabályrendeletek. Kecskemét.
- KOSÁRY Domokos: 1965. Pest megye a kuruckorban. In: Tanulmányok Pest megye múltjából. Budapest.
- MÉSZÁROS László: 1979. Kecskemét gazdasági élete és népe a XVI. század közepén. In: Bács-Kiskun megye múltjából. II. Kecskemét.
- NOVÁK László: 1979. Pest-Pilis-Solt vármegye alföldi vidékeinek településrendszerei a XVIII. században. In: Bács-Kiskun megye múltjából. II. Kecskemét.
- RÉVÉSZ László: 1956. Kecskemét harca a beköltözött nemesekkel a XVIII-XIX. században. Kecskemét.
- SZAKÁLY Ferenc: 1981. Magyar adóztatás a török hódoltságban. Budapest.
- VARGA István: 1972. A közterhek. In: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848-1914. Szerk.: Szabó István. Bp.
- VARGA János: 1952. A parasztság állami kizsákmányolása a XVIII. század első felében. In: Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon 1711-1790. Bp.

Az 1865. évi országgyűlési választások Kecskeméten

Történeti előzmények

Az 1861. április 6-án megnyílt és még augusztus 22-én feloszlott országgyűlésen az ország jogállásáról folytatott viták közepette formálódott ki két párt: a Deák Ferenc vezette Felirati párt és a Teleki László vezetése alatt nyilatkozat közzétételének szándékával induló, majd Tisza Kálmán közreműködésével Határozati-vá „szelidített” ellenzéki párt. Mindkét csoportosulás egyetértett abban, hogy az ország közjogi önállását, parlamentáris, felelős kormányzatát kimondó 1848-as törvények érvényesítését (a 48-as alapot) kell kivívniuk; valamint az ország területi egységének helyreállítását, mindenekelőtt az úniót Erdéllyel. Egyetértettek az októberi diploma (1860) és a februári pátens (1861) elutasításában, a birodalmi tanácsba kívánt követküldés megtagadásában.

Deák és hívei (nagybirtokosok, a volt centralistákat követő értelmiség, katolikus egyházi befolyást érvényesítő képviselők, középbirtokosok) felirat formájában kívánták az ország közjogi igényeit az uralkodó elé tárni, Tiszáék (birtokos nemesek, nemesi értelmiségiek, polgári képviselők) határozat szerkesztését indítványozták, azt hangoztatva, nincs törvényes uralkodója Magyarországnak. A formai különbségeken túl lényeges tartalmi eltérés is volt a két párt elképzelései között. Deák a 48-as törvények hatályának visszaállítása esetén, ha azt a *pragmatica sanctio*-ból folyó „kötelezettségek” indokolnák, lehetségesnek tartotta alkotmányos revíziójukat. Követeléseik elfogadása esetén készek voltak az uralkodó trónigényének elismerésére. Teleki azonban a 48-as törvények visszaállításán túl biztosítékokat is követelt a nemzeti önrendelkezéshez. Tisza a határozati párt megszervezésével ezektől a biztosítékoktól megcsonkítva követelte a 48-as alap helyreállítását. Az 1861-es országgyűlésen a határozatiak voltak többségben.

A Kossuth vezette emigráció – mellyel, kezdetben Telekin keresztül, jóformán csak a határozatiaknak volt kapcsolata – azt várta az országgyűléstől, s konkrétan a határozati párttól, hogy akadályozzanak meg bármiféle alkut az uralkodóval, álláspontjuk szerint időt kellett nyerni egy felszabadító háború nemzetközi feltételeinek kialakulásáig. A határozatiak azonban ennek egyre halványuló reménye, és az erőszakos, katonai erővel meginduló adóbehajtás kapcsán országszerte kialakult elégedetlenség hatására hajlottak a felirati javaslat elfogadására. A határozati párt

vezetői (Tisza, Podmaniczky Frigyes, Almássy Pál, Károlyi Ede) a június 5-i szavazásra, hogy mely formában történjen a felterjesztés, önleszavazást készítettek elő a párton belül, így a felirati javaslat kapott többséget.¹ Ferenc József azonban a konzervatív magyar uralkodó körök – akik az uralkodó és az ország közötti kiegyezésre tettek kísérletet – javaslatával élve rövid leiratban közölte: csak uralkodói jogait elismerő formában hajlandó átvenni azt.² Deák augusztus 8-án ismertette a házzal második felirati javaslatát, amely az alkotmányjogi követeléseket az elsőnél határozottabb hangon fogalmazta meg, de kivívásukra csak a helytállás és kivívás eszközeit ajánlotta az országnak.³

Az uralkodó át sem vette a feliratot. Az országgyűlés óvást fogalmazott meg. Ezt az országgyűlést azonban, mely ugyan megbuktatta a konzervatívok kiegyezési kísérletét, de nem talált a kibontakozáshoz utat, s az önkényuralomra ítélt országnak csak helytállást ajánlott, augusztus 22-én katonai parancsszó oszlatta fel.

Mint az országgyűlésben, a megyék bizottmányaiban is többségben voltak azok, akik a 48-as törvények csorbítatlan visszaállítását határozottan követelték. Mailáth György helytartó utasítást kapott, hogy hívja egybe a főispánokat, bírja rá őket a túlzó elemek visszaszorítására a megyei bizottmányokban és igyekezzék a városi képviselőtestületekben is elnyomni az izgató elemeket a „vagyonos polgárookra” támaszkodva. A tanácskozáson azonban a főispánok alig harmada jelent meg, s azok is lehetetlennek látták a megyebizottmányok letérítését a 48-as alapról. A városi képviselőtestületek nagy része a megyék politikáját követte, s a vezető szerep ott is olyanok kezében volt, akik nem bírták az uralkodó körök bizalmát.

Pest megye 1861. augusztus 6-i közgyűlése bizalmat szavazott a feloszlattott országgyűlésnek és kimondták: mindaddig helyükön maradnak, míg a „nyílt erőszak” ezt lehetetlenné nem teszi. Kimondták, hogy az állami adóval túlterhelt nép iránti méltányosságból újabb háziadót (megyei adót) nem vetnek ki, hanem leszállítják a tisztviselők járandóságát. A

¹ Kossuth a szavazás megtörténte után így írt: „Felirási alakban az alattvalóság beszélt; határozati alakban a népfelőség szólott volna”. Lukács Lajos az 1950-es években íródott munkájában abban látta a határozati párt funkcióját, hogy az országgyűlés idején uralkodó forradalmi hangulatot levezesse, a Kossuth-pártiakat gyengítse, és hogy a határozati-párti vizeken keresztül elevezen a felirati párthoz. LUKÁCS Lajos 1955. 274. o.

² A konzervatívok, a magyar nagybirtokos arisztokrácia – vezető politikusuk Andrássy Gyula – a perszonálunió eszméjében hittek, szerintük csak ez a formáció szilárdíthatja meg a nagyhatalomként egyensúlyozó szerepre hivatott Habsburg birodalmat és saját hatalmukat. SZABAD György 1967. 515. o.

³ „Ha tűrni kell, tűrni fog a nemzet, hogy megmentse az utókornak azon alkotmányos szabadságot, melyet őseinktől öröklött ... mert, a mit hatalom és erő elvesz, azt idő és kedvező szerencse ismét visszahozhatják, de miről a nemzet, félve a szenvedésektől, önmaga lemondott, annak visszaszerzése mindig nehéz s mindig kétséges.” SZABAD György 1979. 692. o.

helytartótanács jelentése nyomán a kancellária elrendelte a megyebizottmány azonnali feloszlatását. Augusztus 29-én katonaság szállta meg a megyeháza épületét és megakadályozták a következő napra hirdetett közgyűlés megtartását. A megyei tisztikar lemondott. A megyék és városi törvényhatóságok egymás után jelentették ki szolidaritásukat; a helytartótanácshoz rendre érkeztek a lemondó nyilatkozatok. A távozó testületek tagjai az országos sérelmek mellett a polgárság törvénytelen adóztatását – április végétől folytak a katonai erőt alkalmazó adóbehajtások –, önkormányzati és szabadságjogaikat ért sérelmeiket hangoztatták. Pest város közgyűlése a katonasággal fenyegetődő királyi biztos felszólítására oszlott fel szeptember 4-én.

A kormányzések – Schmerling osztrák államminiszter koncepciójának megfelelően – nyílt színvallásra készítették a törvényhatóságokat, hajlandók-e együttműködni a kormányzat terveiben; követelték a kormányzéseknek engedetlen tisztviselők leváltását, a közönség kirekesztését a közgyűlésekről, a megyei költségvetések helytartótanácsi jóváhagyását, a háziadó szedésének felfüggesztését, az állami adó behajtásának előmozdítását a tisztviselők személyes felelőssége mellett. Két törvényhatóság kivételével valamennyi ellentmondott a követeléseknek, a törvénytelen adószedésnek és az újoncozás elősegítésének. Október 27-i keltezéssel, császári utasításra hivatkozva jelent meg a megyegyűléseket és városi közgyűléseket eltiltó helytartótanácsi rendelet. Az október 27-i gyűléstiltalom csak előkészítése volt az egy évvel korábban – az októberi diplomával – megnyitott „alkotmányos” út teljes felszámolásának.⁴

Keckemét város képviselőtestülete – az országos és megyei események hatására – sorozatosan tagadta meg a helytartótanács rendelkezéseit. Október 7-én azzal utasította el az adófizetésre való felszólítást és a bizottmányi közgyűlés jegyzőkönyveinek felterjesztési kötelezettségét, hogy a „közgyűlés a helytartótanácsot a 48-as törvények értelmében nem ismeri el alkotmányos közegként. A város a megye hatósága alatt áll csak ennek útján tehet fölterjesztést, az pedig most nem létezik”. A leiratot tisztelettel félretették.⁵ Ezt követően minden helytartótanácsi rendelkezést negligáltak. Elutasították a költségvetés felterjesztését, tiltakoztak a törvénytelen adóbeszedés miatt, bizottmányt neveztek ki a sérelmek összegyűjtésére. Azt a tisztviselőt, aki segédkezet nyújt az adóbeszedésnél hazaárulónak nyilvánítani határozták el. Félretették a helytartótanács azon rendeletét is, mely betiltotta a honvédegyletek működését.⁶ Október végén császári katonaság érkezett a városba három

⁴ SZABAD György 1967. 602-603. o.

⁵ BKMÖL. IV. 1605/a Közgy. jkv. 1861. okt. 7. 248/1861. kgy. sz.

⁶ A megyékben és a városokban az 1848-as törvények visszaállításáért folyó törekvések alátámasztására honvédségélyző egyletek alakultak. Az egyletek hivatalosan hirdetett célkitűzése az egyleti alapszabályok szerint az volt, hogy "... az 1848-49-ik évi harcokban megbénult, vagy azóta is önvétkük nélkül keresetképtelenné vált honvédegyletek, nemkülönben azoknak özvegyeit és kiskorú utódait gyámolítani – segé-

napi haladékat adva a város vezetőinek, hogy saját maguk hajlandók-e az adót beszélni. A közgyűlés határozata a törvénytelen (országgyűlésileg el nem fogadott) adó beszédére elutasító volt. A császári katonaság október 26-án megkezdte az adó erőszakkal történő beszédét. A közgyűlés tiltakozott, a lakosság megtámadta a cs. kir. adóbizottmány tagjait. Október 30-án végül a képviselőtestület és a városi tanács lemondott állásáról.⁷ A helytartótanács azonban nem fogadta el a lemondást. A képviselőtestület utolsó határozataként november 15-én megbízta a városi tanácsot, hogy ideiglenesen, addig míg az illető felsőbb hatóság őket másokkal fel nem váltja, minden közigazgatási és törvénykezési ügyben járjon el.⁸

1861. november 5-től azonban új császári parancsok szabtak törvényt Magyarországnak. Az osztrák kormányzat azt ígérte, hogy csak provizórikusan (ideiglenesen) intézkednek, ehhez képest 4 éven keresztül ezek a szabályok maradtak érvényben. Indoklásul „a magyarországi helyhatóságok nagyobb részének féktelensége, s lázadással határos nyílt ellenszegülése” szolgált. Feloszlatták a még meglévő megyei bizottmányokat és városi képviselőtestületeket, katonai bíraskodást léptettek életbe, 12 haditörvényszéket állítottak fel az országban. Az igazságszolgáltatásra nézve az országbírói értekezlet határozatai voltak az irányadók. A városok képviselőtestületeinek feloszlását követően külön rendelkezés engedélyezte a tanácsulések megtartását, de a nyilvánosság kizárásával.⁹

Az elnyomó hatalom a maga fegyveres erejével ha megadásra nem is, a visszavonulásra általában rá tudta kényszeríteni az illúzióikban és reményeikben csalódottakat. Ebben nyújtottak segítséget a megyék élére újonnan kinevezett kormányhű főispáni helytartók. A városok ellenőrzésére királyi biztosokat rendeltek. Pest megye főispáni helytartójává s egyben Kecskemét királyi biztosává Kapy Edét nevezték ki.

Kecskeméten 1861. november végére az ideiglenes tisztikar működése is megakadt. Csányi János polgárnagy (polgármester) így adott számot a

lyezni – fogják”. Ezek az egyletek sokesetben a néptömegek mozgalmainak befolyásolására, a középnemesség irányító szerepének biztosítására szolgáltak fenti céljuk mellett. Az osztrák kormány teljesen bizalmatlan volt a honvédegyletekkel szemben és a megyéenként, városonként összeírt honvédekben egy esetleg kirobbanó forradalom potenciális katonáit látták.

LUKÁCS Lajos 1955. 276. o.

Kecskeméten is megalakult a Honvédegylet. Első elnöke Lestár Péter 49-es százados volt. A honvédegyletek gyűléseket, tüntetéseket szerveztek. 1861. ápr. 14-én Kecskeméten is tüntetés volt, ahol a felvonulók az adófelügyelő lakóházának ablakait betörték és követelték az idegen hivatalnokok eltávolítását.

LUKÁCS Lajos 1955. 280. o.

⁷ BKMÖL. IV. 1605/a Közgy. jkv. 1861. okt. 30. 274/1861. kgy. sz.

Lemondásukat bejelentették a helytartótanácsnak, hogy 15 nap alatt intézkedni tudjon a város ügyeinek vezetéséről. A felterjesztést Csányi János polármester és Bagi László vitték fel. Nov. 1-jén adták át Károlyi Lászlónak, a helytartótanács másodalelnökének.

⁸ BKMÖL. IV. 1605/a Közgy. jkv. 1861. nov. 15. 284/1861. kgy. sz.

⁹ SZABAD György 1967. 605. o.

történekről a helytartónak, várva sürgős intézkedését: „... nov. 15-én a képviselőtestület végképpen feloszlott, – azzal a' kéréssel, és meghagyással azomban, hogy a' tisztviselői kar, nem úgy mint alkotmányos hivatal, hanem mint csak Bizottmány, ideiglenesen működjék.

Ez így is folyt azon Hó 23-káig, a' midőn én nem tűrhetvén már tovább, hogy Városunk háza hivatalos szobái, és minden paplakaink, katonaság által elfoglaltatva tartassanak, – hogy a' lakosság az adóhajtó katonaság által továbbra is, sanyargattassék, az e végre öszve hívott tanácsbéliék előtt, kijelentém, hogy Városunkat, ez Inség alól fölszabadítani kívánván én az adó behajtását a' Város nevében el vállalom 's a' Várost ily rendkívüli bajai közt, lelkiösméretem, és a' Város mellett le tett Esküm ellenére el nem hagyhatván, hivatalomban megmaradok, és föl szollítám a' gyűlés minden tagjait, hogy ez eránt kiki személyesen nyilatkozzék.

Ennek eredménye a' lett, hogy a' Tanácsnokok ideiglenes működéseikről le mondván szét oszlottak, és az egész Város Kormányzását, egyes egyedül magamra hagyták, csupán Fő Bíró Úr [Hajagos Illés] vállalván el két tanácsnokok, mint már csak segédkező polgárok segítségével, a' naponként előforduló kisebb szóbeli ügyek eligazítását.”¹⁰

November 20-án újra megkísérelte a polgármester a tanács összeállítását, az előkelő polgárokból 60 főt hívott meg tanácskozásra, de ötnél több nem jelent meg. Ezután egyenként hívott maga elé tanácsnokságra alkalmas személyeket, de senki sem akart hivatalt vállalni. Csányi a helyzet rendezése érdekében folyamodott a főispáni helytartóhoz, majd a kancelláriához is. November 29-én Moravcsik György kecskeméti járási főszolgabíró jelenlétében összeült tanácsnokok előtte is megerősítették lemondásukat. A főszolgabíró december 19-én is megjelent a városban és kijelentette, ha kell a tanácsot új vállalkozókból is, de összeállítja. Senki sem jelentkezett hivatalt vállalni. A 74 éves Csányi János majdnem 50 napig vezette egyedül a város ügyeit.¹¹

1862. január 9-re a főispáni helytartó gyűlést hívott össze a birtokos polgárság részvételével. Benyovszky Vince első alispán felhívta a gyűlés tagjait, hogy mellőzzenek minden célra nem vezető politikai vitát, egyedül

¹⁰ Pest Megyei Levéltár (továbbiakban: PML.) IV. 251 Pest-Pilis-Solt vm. főispáni helyt.-nak ir. Eln. ir. 119/1861.

¹¹ Csányi János (Kecskemét, 1788. márc. 30. - Kecskemét, 1870. jún. 29.) 1848/49-ben a város választott főbírája felterjesztésében védelmére kelt a hivatalképes lakosságnak. Arra hivatkozott, hogy az „Előjárók mindig népválasztás útján jöttek létre ... valyon lehet e igazságosan, valamely veszedelmes forrongásnak nevezni, nem pedig természetes következésnek tartani azt, hogy ha a fellyebb elő adott rendszabályokhoz szokott, s azokban föl nevedett nép, – azon hogy ha Előjárói csupa kinevezés útján állítatnak ki – még pedig, minden oldala mellé állított polgári testület nélkül – abban meg ütközik, és gyanakodóvá lesz?” Nem akartak hivatalt viselni a nép bizalma nélkül, meg azért sem, hogy a katonai erővel történő adóbehajtásnál elsősorban a hivatalnokokat terhelték katonai beszállással. Másrészt a beszállásolástól félt a lakosság igekezdén az adót – vagyonát pénzzé téve – befizetni, a hivatal sok túlmunkával járt.

PML. IV. 251 Eln. ir. 119/1861.

a város érdekeit tartsák szemelőtt. Felhívta a tisztviselőket, hogy eddigi viselt hivatalaikat városuk érdekében továbbra is tartsák meg. Csányi János vállalta korábbi hivatalát, a főbíró Hajagos Illés azonban több tanácsnokkal együtt visszautasították az ajánlatot és tiltakozásuk jeléül elhagyták a tanácskozás helyszínét.¹² Csak hosszas huzavona után sikerült megalakítani a tisztikart, a főbírói állást senki sem akarta vállalni. Az első alispán fenyegetődésére, hogy idegen embert fog kinevezni, ha helybéli nem vállalja, végül Nagy Pál vállalta el a hivatalt.¹³ A város gazdasági, anyagi vonatkozású ügyeinek intézésére egy 40 tagból álló gazdasági választmány alakítását rendelték el, mely a polgármester elnöklete alatt a tanáccsal igazgatta az idetartozó ügyeket. Ez, a tanács mellé hatóságilag kirendelt, testület is nehezen, csak Kapy Ede főispáni helytartó személyes közreműködésével állt össze február 13-án.¹⁴

Az osztrák kormányzat kezdetben azért találta meg nehezen embereit Magyarországon a hivatali állásokra, mert sokan a rendszer provizórikus jellege miatt bizonytalanok látták jövőjüket ezen a pályán. Pálffy Móric helytartónak körrendeletben kellett „megnyugtatót” a kedélyeket 1862 február elején: „Azon aggodalmak megszüntetése végett, melyek a megyei és városi tisztviselők részéről a jelenlegi provisorium mielőbbi megszüntetése lehetőségéből jövő hivatalos állásuk és anyagi helyzetük iránt felmerültek, szükségesnek látom /:címet:/ felhívni, hogy az összes megyei és városi hivatalnokokat alkalmilag szóbeli úton bizalmasan saját tájékoztatót értesíteni szíveskedjék, miként a jelen kivételes kormányzat a felfüggesztett szeszadók lecsillapítása, a kellő rend helyreállítása a közgazdaság és törvénykezésnek kellő kerékvágásba leendő vitele végett levén legfelsőbb helyen elrendelve mind addig, míg az üdvös cél elérve, illetőleg míg a közjogi kérdések országgyűlésileg tisztába hozva, és a megyei rendszer szabályozva nem leendő: teljes épségben fentartatni fog.”¹⁵

Az önkényuralom magyarországi érvényesítőinek fő feladatává az újra feléledt „forradalmiság” gyökerestől való kiirtását tették. Az üldözési hullám nem érte ugyan el az 1850-es évek eleji mértéket, de a tollforgató értelmiséget különös szigorral igyekeztek megrendszabályozni. Több száz fenyegető per indult sajtóvétségért, szemmel tartották az egyesületeket, mint olyan csoportosulásokat, amelyekben közjogi kérdések megtárgyalása szóba kerülhetett. Még 1861 novemberében elrendelték az egyletek

¹² BKMÖL. IV. 1606 Közgy. jkv. 1862. jan. 9. 1/1862. kgy. sz.

¹³ BKMÖL. IV. 1606 Közgy. jkv. 1862. jan. 9. 2/1862. kgy. sz.

A város tisztikara: polgármester: Csányi János, főbíró: Nagy Pál, főkapitány: Kiss György, alkapitány: Gassich József, főügyész: Huszti Pál, alügyész: Simonyi Sándor, főjegyzők: Bogoss Endre és Tasnádi József, aljegyzők: Lukács István és Tantó János. Tanácsnokok: Decsi János, Balog Imre, Szabó Antal, Dömötör Károly, S. Kovács József, Szabó Imre, Szapannos László, Cserekyei János, Cseh Lajos, Vékony Károly.

¹⁴ A 40 fős testület 6 bizottmányt hozott létre: gazdasági – ez csak júl. 14-én alakult meg – (12 fővel), rendőri és szépitői (6 fő), egészségügyi (4 fő), tanügyi (Kovács József, Horváth Döme, Imrek György, Szapannos István, Szokolai Sándor, Bóbis Ferenc), perbizottmány (6 fő), katonaszállásolási és előfogati (6 fő).

¹⁵ PML. IV. 251 Pest-Pilis-Solt vm. főispáni helyt.-nak ir. Eln. ir. 128/1862.

nyilvántartásba vételét, s az 1852. évi egyleti törvény értelmében a felsőbb jóváhagyás nélkülieket azonnal megszüntették.

Pest-Pilis-Solt vármegye főispáni helytartójának, Kapy Edének tudomására jutott, hogy „...Kecskeméten a' közhangulat rossz, 's hogy ezen kedvőtlen állapot leginkább a Király-féle kávéház 's az ugynevezett „Mérges” korcsmabeli vendégek közrendet felforgató irányú tevékenységének kárhuzatos eredménye”. Valamint arról is értesült, hogy „... az említett csend 's rendbontók közt különösen a következő ottani lakosok; nevezetesen: Lestár Péter, Horváth Péter, Horváth Josef volt tanácsnokok, Horváth György magán mérnök, Bagi László ügyvéd, 's Torkos István evang. lelkész kiválólag legnagyobb tevékenységet fejtenek ki”. Információkat kért a helyzetről mind a főszolgabírótól, mind a kecskeméti polgármestertől. Egyébiránt elrendelte: „Jövőre pedig tegyen intézkedéseket, hogy az említett két nyilvános hely, 's az azokban megforduló vendégek – politikai magukviselete tekintetében – a legszigorúbb felügyelet alatt tartassanak, 's azon esetben, ha ott netán ezentul is forradalmi irányú szónoklatok, beszélgetések tartatnának, vagy egyéb a közrend 's csendre hátrányos befolyást gyakorló cselekvények nyernének helyt, az illető rendbontóknak a katonai törvényszék elé való állításán fölül, a mondott helyiségeknek, mint a köz-békének megháborítására 's a népnek folytonos izgatottságban tartására törekvő elégületlenek fészkeinek – bezáratását rendelje el.”¹⁶

Csányi 1862. január 27-re tudta felderíteni az ügyet, amiről így számolt be a főispáni helytartónak: „... Ami a közhangulatot illeti: itt egy országunkra leereszkedett sűrű köd és politicalai fátyol teszi a láthatárt keresztül nem láthatóvá, – az Ország Gyűlés föl oszlatása, – a' megyei hivatalnokok lemondásai – ulyabb hivatalnokok ki nevezései, – a' katonai executiok, s.a.t. ország szerte, az egyes polgárok gondolkodásait is, oly zavarral és köddel borítják, hogy csak akkor veszik észre egymást, midőn már orraikkal egymásba ütköztek, mindenike egy egy ön maga által képzelt vagy hirlapokból kovátsolt Messiást várván.

Ezen általános hangulaton kívül, Kecskeméten valamely csak ide tartozó, kizárólagos és veszélyes hangulat nintsen, – hanem hogy annak élesztésére /:miután itt vannak több előbbeni megyei hivatalnokok – országgyűlési követek – székeiket elhagyott városi tisztviselők:/ némellyek kéz alatt nem működnének, ezt lehetetlennek állítani nem lehet.

...Ami a' Király Kávéházat, és mérges korcsmát és a többnyire azokhoz tartozó, 's Méltóságod Leiratában meg nevezett egyéneket illeti: Ezek mindnyájan ugyan azok, és egyek, Ugyan is: Király Károly volt képviselő polgár, tulajdon udvarában és házánál tart, még az atya által építtetett egy Színházat, egy kertet, melyben nyaranta zene estélyek is tartatnak, – egy közönséges bormérő és Kávéházat, melylyek mindenek előtt nyitvák.

¹⁶ PML. IV. 251 Eln. ir. 36/1862.

A' mult évi Januariusi Restauratiokor itt volt a legnevezetesebb Kortesi öszvejövetel, és az akkori városi Előjáróság nagy része, nem csak általuk, hanem közülük is választattak meg, nevezetesen pedig a' Méltóságod kegyes Leiratában meg nevezettek. – Itt állítottatott föl a nyár elején egy „Olvasó kör” című társulat is, melynek Elnöke a' le köszönt Főbíró Hajagos Illés ur, vezértagjai pedig, a' leiratban megnevezett Egyének, de a' mely társulat még eddig, csak a' volt Tanács által van meg engedve, és a' melynek tervét Fő Sz.bíró Tettes Moravcsek Ur által már föl is terjesztetem. – 's Ezt a' Társaságot nevezte el a közbeszéd, a' mérges disputatiokrol Mérges Casinonak, vagy Mérges Korcsmának.

Gyanítani tehát lehet ugyan, hogy a' mostani hivatalokat el vállalók, vagy Községi választmányba ki nevezettek 's meg hívtak, le beszéllése, el idegenítése 's ki gunyolása, innen is eredhet; – de ezt senki által sem jelentetvén be, titkos politiánk pedig nem lévén, ellenük be bizonyítani /: ha csak valamely eset nem jön világosságra, mellyet azonnal föl is karolnék /: nem lehet. – A' pedig hogy ezen Kör föl oszlattassék, a' fölterjesztett Tervük nyomán, /:mely még a' Felsőbbség által meg erősítve ugy sintsen:/ függ a' Felsőbbségtől".¹⁷

Január 29-én Csányi a főszolgabírónak tett jelentésében a fentieket a következőkkel egészítette ki: „... De azt meg nem írhattam, – mert éppen csak ma hallottam azt a' még csak pusztá hírt, hogy a' kilépett előljárók legnagyobb részben a' Kör tagjai, – a' mostani Előljárók 's Tanács ellen nagy számú lakosokat hajhásznának öszve, bizonyos aláírásra, – ha ez így lenne, majd önként magokra derítenék a' kéz alatti lázítást, – mellyet nagy figyelemmel kísérek”.¹⁸

Az 1861 elején alakult Olvasókör akkor a városi tanácshoz benyújtott alapszabályában így fogalmazta meg a kör célját: „... a művelt társalgás, és erkölcs szabályaival megférő lélekderítő ismeretek és élvek megszerzése, hazai és helyi érdekek felkarolása. (1.)” A feltehetően 1862 elején keletkezett¹⁹ aláírási íven pedig ilyen bevezető olvasható: „...az sem szenved kétséget, miként a jelenkor nevezetes fejleményeinek lehetőképeni megismerése számosabb hirlapok megrendelésit 's olvasását teszi szükségessé, mintsem a' mennyit a' kávéház tulajdonosától igényelni lehetne: mind ezen tekinteteknél fogva jelen aláírási ív azon megkereséssel tétetik nyilvánossá, hogy az ezt aláírók lehetőleg csekélyebb pénzbeli áldozataik

¹⁷ PML. IV. 251 Eln. ir. 36/1862.

¹⁸ PML. IV. 251 Eln. ir. 114/1861.

¹⁹ Azért tartom 1862 eleji keletkezésűnek az aláírási ívet, mert azon az utolsó között szerepel Hajagos Illés neve. Ő már 1861-ben is az Olvasókör elnöke volt, ezt bizonyítja egy általa aláírt választmányi meghívólevél. Ha 1861-ben indították volna az aláírási ívet véleményem szerint valahol az elején kellett volna szerepelnie a nevének. A provizórium idején az ellenzékiség kifejezésére jóformán csak a kaszinókban, olvasóegyletekben nyílt lehetőség, ezek fellépését azonban a hatóságok eltűlozták. A kecskeméti olvasókör nyilvános tevékenysége – az elkobzott iratokból következtethetően – könyvtár szervezéséből, könyvszerző választmány alakításából, fizetési ívek kibocsátásából – pl. árvízkarosultak megsegítésére – állt. A tagdíjat évi 3 frt-ban állapították meg.

hozzájárultával tegyék lehetővé azt, hogy az itteni előfizetők számára a kávéház tulajdonos egyenlőre csak egy évig terjedő olvasó helyiséget adjon, 's egyszersmind ugyan ezen íveni előfizetők részére – mennyiben az előfizetési összeg engedi – a „Pesti Naplót” [a P.N. a felirati párt lapja volt – szerző], „Magyar Sajtót” [a M.S. a határozati párt lapja volt – szerző], „Kolozsvári és Bukaresti Közlönyt” szinte egy évre rendelje meg”. Az előfizetési íven 386 személy neve szerepel. Közöttük számos volt városi tisztviselőt (Gassich József, Szokolai Sándor, Lestár Péter, Kollonics Ferenc, Gömöri Frigyes, Fórián Károly, Hornyik János, Búza Kiss Mihály, Balla János, Tormássy Mihály, Muraközy János, Nagy Lajos, Gáspár Lajos, Hajagos Illés, Huszti Pál stb.), orvosokat (Milhoffer Frigyes, Mádi Pál, Bábiczki Imre), tanárokat, tanítókat, mérnököket (Horváth György, Szűcs Imre, Gyenes Pál), kereskedőket, egyházi vezetőket, iparosokat (Tóth József malomtulajdonos) találunk.²⁰

1862 február elejére már Magyarország királyi helytartója is értesült a kecskeméti egyletről. A főispáni helytartónak címzett leiratában ezt így adta elő: „...Kecskeméten a' magyar koronához címzett fogadóban egy Casino egylet létezik, mely fennállására nézve felsőbb engedélyt nem nyert, 's tagjai egyedül 's kiválólag kormány ellenes egyénekből állanak”. Felszólította a főispáni helytartót, hogy tájékozódjon a helyzetről, s fentiek beigazolódása esetén a betiltó rendelet éretelmében járjon el. Február 8-án Kapy Ede már azt jelentette vissza, hogy „...Kecskeméten a magyar koronához címzett fogadóban hatósági engedély nélkül keletkezett Casino egyletről már is tudomást szereztem magamnak, és megszüntetése s irományainak a megye házára hozatala iránt a szükséges intézkedést megtettem”.²¹ Időközben – február 6-án – ugyanis utasította Moravcsik György főszolgabíró, hogy „...Ha 's a mennyiben ... a kérdéses alapszabályok eddigelé még nem terjesztettek volna fel, ez esetben a mondott kárhuzatos irányú egylet felsőbb engedelem nélkül alakult volna meg. – Minthogy pedig arra nézve, hogy valamely egylet rendes működését megkezdhesse – a fennálló rendeletek értelmében – felsőbb engedély, az alakulásra célzó előkészítő intézkedések megkezdésére pedig felsőbb helyről kért és nyert felhatalmazás multhatatlanul kívántatik; azért a mondott Olvasó kör ha fennállása igazolására sem felsőbb helyről nyert engedélyt, sem az alakulási előmunkálatok megkezdésére jogosító felhatalmazást előmutatni nem képes, mint törvényellenesen alakult egylet azonnal megszüntetendő és tanácskozásairól – ha ilyenek tartattak volna – vezetett minden jegyzőkönyvei valamint minden egyéb irományai hivatalosan lefoglalandók és felsőbb betekintés végett azonnal hozzám bemutatandók”.²²

Február 19-ig azonban nem történt az ügyben semmi, mert ezen a napon kelt levelében a királyi helytartó még azt vetette Kapy Ede szemére,

²⁰ PML. IV. 251 Eln. ir. 114/1861.

²¹ Uo.

²² PML. IV. 251 Eln. ir. 36/1862.

hogyan felterjesztése dacára az engedély nélküli kaszinó egyesület továbbra is működik és „... hogy annak következő tagjai úgy mint Hajagos Illés volt főbíró, Torkos István luth. lelkész, Horváth Péter és Josef volt városi tanácsnokok, Csuzi [valószínű, hogy Lestár] Péter volt városi tanácsos, Horváth Josef ellenőr, Bagi László ügyvéd és Fördés [Fördös] Lajos reform. lelkész kormány ellenes érzelmeik által különösen feltűnnek”. Intézkedést várt az egyesület megszüntetésére és a fentemlített egyesület szemmel tartására vonatkozóan. Kapy megróttá Moravcsik főszolgabírót, mert február 6-án kelt utasítását még nem hajtotta végre, s az egyesület fennállásáról a helytartótól kellett tudomást szereznie.²³

Az Olvasókör 1862. március 1-jén közgyűlést tartott, amelyen elhatározták feloszlásukat: „...midőn az egyesület meggyőződött, hogy jelen körülmények között kitűzött céljának meg nem felelhet”. Remélték, hogy a viszonyok változával ismét életre hívhatják majd egyesületüket. Az egyesület „éljen a haza kiáltással szét oszlott”. A feloszlásról (feloszlatakról) a főszolgabíró megbízásából Csányi János polgármester által kiküldött Cserekyei János tanácsnok tett jelentést március 12-én, továbbá arról is, hogy az Olvasókör tanácskozásairól vezetett jegyzőkönyveket és egyéb irományokat lefoglalta. Moravcsik főszolgabíró március 21-én tett pontot az ügy végére, jelentvén az egyesület feloszlását a főispáni helytartónak, egyben felterjesztette az egyesület lefoglalt iratait.²⁴

Csak azoknak az egyesületeknek a működését engedélyezték, melyek „a jótékonyt, a szellemi és anyagi haladást és gyarapodást” tűzték ki célul. Ilyen egyesületek alakítása, működése elé nem gördítettek akadályokat. A kormány azonban ezekben sem bízott igazán. „...Az utóbbi időben ... sajnosan kelle tapasztalnom – írta Pálffy Mór helytartó Kapy Ede főispáni helytartónak –, hogy több egyesület a’ helyett, hogy az egyesületek céljait szemelől tartva az alapszabályok korlátai közt működtek volna, a gyűléseket politikai eszmék küzdterévé szándékoztak átváltoztatni, ’s ezeken minden alkalmat megragadtak, hogy kormány ellenes érzelmeiknek érvényt szerezzenek, ezen iparkodásban pedig a’ többi résztvevőktől nem gátoltattak. Ennek meggátolása végett ezennel elrendelem, hogy jövőre minden egyesületi gyűlés, vagy előleges értekezlet, – mely különben is a fenérintett elnöki rendelet értelmében előlegesen bejelentendő, – hatósági biztos jelenlétében tartathatik csak meg.”²⁵

Ha az egyesület nem alapszabályszerint működött betiltották. Kecskemét polgármestere 1862 decemberében egy zeneegyesület alakulásáról tett jelentést a főispáni helytartónak, s biztosította, hogy a választmány tanácskozásán – mint hatósági biztos – személyesen fog résztvenni.

A birodalmi kormány tekintélyének Magyarországon való visszaállítása volt a provizórikus rendszer alapelve. Ez a Habsburg birodalom

²³ PML. IV. 251 Eln. ir. 114/1861.

²⁴ Uo.

²⁵ PML IV. 251 Eln. ir. 9/1862.

nagyhatalmú miniszterelnöke, Schmerling politikai elképzelésének részét alkotta. Schmerling legfőbb célja ugyanis a nagy német egység – osztrák vezetéssel történő – megteremtése volt, ennek előfeltételeként a Habsburg birodalom megszilárdítása. A liberális alkotmányos elveket valló magyar képviselőket akarta becsalogatni a birodalmi tanácsba, hogy a német liberálisok segédcsapataként mind a konzervatív, mind a föderalista törekvéseket, sőt fokozatosan az uralkodói abszolútizmust is visszaszoríthassa. A birodalmi tekintély megszilárdulása előtt azonban tárgyalni sem lehetett kiegyezésről Magyarországon.²⁶

A magyarországi politikai érdekcsoportok közül ekkor ugyan még csak a konzervatívok gondoltak kiegyezésre, akik készen álltak a februári párens és a 48-as törvények módosítására is. Fő céljuk olyan egyenjogú dualizmus létrehozása, amely a felségjogokat és az állami célok közösségét megóvjá. Az uralkodó felségjogához sorolták a külügyek irányítását, a véderőt. Elkerülhetetlennek tartották viszont, hogy legalább a hadkiegészítés megszavazására jogosítsák fel a magyar országgyűlést. Pénzügyi elképzeléseik szerint a magyar korona országai „százalékos arány” quóta szerint hozzájárultak volna a birodalom egészét érintő kiadásokhoz, az államadósság terheinek viseléséhez. Programjukban szerepelt a magyar korona országai területi egységének visszaállítása, magyar minisztérium kinevezése. A közös ügyek kormányzati szinten a „birodalmi miniszterek”, a törvényhozás szintjén viszont a monarchia mindkét részéről kikerülő – az országgyűlések választotta – két állandó delegáció hatáskörébe tartoztak volna. A birodalmi miniszterek a delegációknak tartoztak volna felelősséggel.

Maga Deák ugyan már 1861-ben fontolgatta a kiegyezés lehetőségét, közvetlen kapcsolatot tartott fenn Apponyi Györggyel, a konzervatívok vezető politikusával. Az alkotmányos jogok felfüggesztése, az újabb abszolutisztikus, bürokratikus kormányzat bevezetése után azonban hallgatást, várakozást javasolt híveinek. A magyar konzervatív körök tervezetét az udvar elutasította. Ferenc József az adott viszonyok megszilárdítására törekedett. Azért volt számára ez igen fontos, mert tartott a kibontakozóban levő lengyel felkelés következményeitől, az új porosz miniszterelnök, Bismarc ambícióitól és attól, hogy újra kiéleződik az itáliai konfliktus.²⁷

Az, hogy az önkényuralom válságát a hazai politikai erők kihasználatalanul hagyták, megrendítette az emigrációt. Kossuthék átmenetinek tekintették a Habsburg-hatalom konszolidációját, a velencei kérdés kapcsán újabb háborús konfliktusra számítottak. Igyekeztek megszilárdítani kapcsolatukat mind az olasz kormányval, mind a potenciális szövetségesnek tartott dunai fejedelemségekkel. Kidolgozták a Dunai Szövetség tervét. A szövetség előfeltétele viszont a nemzetiségi megbékélés volt. Az osztrák és a magyar konzervatív körök támadták a Dunai Szövetség tervét, Deák saját körének ebben a kérdésben is hallgatást tanácsolt. A határozati párt

²⁶ SZABAD György 1979.

²⁷ SZABAD György 1979. 703-704. o.

irányadó csoportja (Tisza, Podmaniczky) nyíltan nem támadta, csak a színpalak mögött. Tisza nemcsak veszélyesnek, de szükségtelennek is tartott minden nemzetiségeknek tett engedményt. Tiszáékat ugyanakkor aggasztotta a határozati párton belül kialakult szélsőbal demokratizmusa és a nemzetiségekkel a hatalomban is osztozni kész szövetségi politikája. Politikai szakításuk Kossuthal nyilvánvalóvá vált, a balszárnyat pedig rendőri intézkedések tették lehetetlenné.²⁸

A rendezett közigazgatási állapotok megteremtése, a birodalmi kormányzatnak megfelelő politikai viszonyok kialakítása mellett a birodalom megszilárdításának fontos feltétele volt a szilárd anyagi helyzet, melyet még a Bach korban behozott adók beszedésétől vártak. 1861-ben azonban a megyék és a városi törvényhatóságok arra az álláspontra helyezkedtek, hogy azok nem törvényesek, s amíg az országgyűlés felőlük nem intézkedik be sem fizetendő. A kormányzat az adók katonai behajtását rendelte el.

Kecskemét sem fizette az állami adókat. Katonai karhatalommal támogatott adószedőt rendeltek ki a városba. Az adóhátralékok miatt 1862. február 4-5-én zárolták a város pénztárát, 10-én pedig elvitték a pénztárban levő pénzt és a pénztárkönyveket. A város és a lakosság tiltakozott Glázer adófelügyelő eljárása ellen. Moravcsik György főszolgabíró jelentése kapcsán a főispáni helytartó Pálffy Móric helytartóhoz fordult az adóbehajtásnál történt visszaélések orvoslásáért: „...az adó behajtására rendelt pénzügyi közegek oly túlságos és nem igazolható szigorral járnak el, miszerint rövid idő múlva minden közigazgatás lehetetlenné válik. Tudomásomra esett ugyanis, hogy különösen a községi előljárók azok, kik nemcsak saját, hanem mások adótartozásaiért is folytonosan katonabeszállással terhelhetnek, minek következménye lett, hogy senki sem akar községi előljáróságot elvállalni”.²⁹

A városban megjelent királyi biztos javasolta a pénzügyi közegek részéről okozott sérelmek összegyűjtését, az eladósodott városi előljáróságnak pedig – félmillió forintnál nagyobb volt Kecskemét adóssága – kétféle módot ajánlott pénzhezjutáshoz: vagy vegyenek fel nagyobb kölcsönt, vagy adják haszonbérbe Pusztaszert, Kecskemét nagy kiterjedésű pusztáját.³⁰

Pálffy Móric a pénzügyigazgatóság tájékoztatásából értesült Kecskemét tetemes adóhátralékáról, a katonai adóbehajtásról is, de arra utasította a főispáni helytartót, hogy azonnal foganatosítsa a pénzügyigazgatás rendeleteit és „...Kecskemét város tanácsát az adó beszedése körüli kötelességei, valamint a pénzügyi hatóságokhoz viszonya iránt adandó kielégítő felvilágosítással”, ill. utasítással lássa el.³¹

²⁸ SZABAD György 1979. 712-715. o.

²⁹ PML. IV. 251 Eln. ir. 1/1861.

³⁰ BKMÖL. IV. 1606 Közgy. jkv. 1862. febr. 12. 1/1862. kgy. sz.

³¹ PML. IV. 251 Eln. ir. 1/1861.

A régi adófelügyelőt mégis leváltották, újat neveztek ki helyére Csendesy János személyében, akit sikerült rávenni a katonai végrehajtás leállítására.³² Az adó azonban lassan folyt be. Március 16-án a királyi helytartó még mindig arról tájékoztatta Kapy Edét, hogy „...Kecskemét város tanácsa nemcsak hogy a hátralékok törlesztése iránt semmi lépéseket ekkoráig nem tett”, de még a tartozások biztosítására kívánt számadásokat sem terjesztette fel s minden adatszolgáltatást megtagad.³³ Pedig a város kereste a megoldást adóssága törlesztésére. A helytartótanács engedélyével 40.000 forint kölcsönt vett fel, amit csak az állami adó törlesztésére fordíthatott. Fejes János javaslatára bizottságot neveztek ki, hogy az 1848/49-es hadjárat alatt a város által a kincstárnak kiszolgáltatott élelmiszerek árának – mintegy 230.000 forintnak – visszaszerzéséért tegyenek lépéseket.³⁴

1862. március 30-án városi küldöttség járt Pálffy Móricnál, majd Marcher országos pénzügyigazgatósági elnöknel adókönnyítésért, de a válasz elutasító volt: ha a város csak néhány forinttal adós is a kormánynak jogában áll ezt az összeget végrehajtás útján beszedni. Megfenyegették a küldöttséget, ha a város a 100.000 forint közadótartozásnak kimutatását április 2-ig nem adja át a kecskeméti adófelügyelőnek a községhatóságot újra katonai beszállással terhelik.³⁵

Küldöttség járt Bécsben is (Fejes János és Szabó Imre) az 1848/49-ben a cs. hadseregnek kiszolgáltatót élelmicikkek árának megtérítése érdekében, de elutasító választ kaptak. A városi pénztár lefoglalása miatt a lakosoknak a cs.kir. adóhivatalba kellett befizetni tartozásaikat. A városi pénztárt, a pénztárosok működését megszüntették, ezzel Kecskemét önkormányzati jogát, helyhatósági önállóságát megsértették. 1862. július 11-én a budai pénzügyigazgatóság intézkedett az adóhátralék újra katonai karhatalommal történő beszédéséről.³⁶

A város adósságának másik nagy forrása a földesúri hatalom megváltásából származó tőke- és kamathátralék és a Szász Coburg góthai fejedelmi családnak Szentlőrinc pusztá haszonbérletéért járó több tízezer forint haszonbérhátralék. Kecskemét 1857-től 1862-ig nem fizetett haszonbért. Többszöri felszólítás után a Coburg család augusztus 8-án felmondta Szentlőrinc pusztára Kecskeméttel kötött bérlet szerződését és követelte mind a haszonbérhátralékot, mind a földesúri megváltásból még fizetetlen 110.000 forint tőkepénzt és kamatait. (Kevés híján 200 év óta volt a pusztá Kecskemét város és lakosai használatában. A bérlet jogát Schweiger Fülöp kecskeméti izr. kereskedő kapta meg, aki hajlandó volt a várossal alhaszonbérleti szerződést kötni. 12 évre meghagyta Szentlőrinc pusztát Kecskemét lakosainak használatában.)³⁷

³² BKMÖL. IV. 1606 Közgy. jkv. 1862. márc. 12. 25/1862. kgy. sz.

³³ PML. IV. 251 Eln. ir. 1/1861. (Az irat kelte: 1862. márc. 16.)

³⁴ BKMÖL. IV. 1606 Közgy. jkv. 1862. márc. 24. 43/1862. kgy. sz.

³⁵ BKMÖL. IV. 1606 Közgy. jkv. 1862. márc. 31. 65/1862. kgy. sz.

³⁶ PML. IV.251 Eln. ir. 1/1861.

Augusztus elején újabb küldöttséget indított a város most már Ferenc Józsefhez a katonai végrehajtás felfüggesztését kérve. Az audencián az uralkodó rövid időn belüli intézkedést ígért.

A városvezetés nem tudott úrrá lenni a város pénzügyi nehézségein, az állandó kérelmezésekkel nem mentek semmire. A tehetetlen elöljáróság leváltására alkalmat adott az az uralkodói leirat, amelyben a város szervezetére vonatkozóan intézkedett. A helytartótanács 1862. augusztus 30-i (53.058/1862. sz. alatt kelt) leiratában értesítette Kecskemétet az uralkodó döntéséről: „Ő császári s apostoli királyi Felsége 1857. évi pünkösöd hó 11-én kelt legmagasb kéziratával Kecskemét mezővárost a felséges uralkodó ház és a haza körül szerzett érdemei elismeréseül a városok sorába legkegyelmesebben fölemelni, egyszersmind pedig 1860. évi Mindszenthó 20-án kelt legmagasb határozataival az előbb kelt legmagasb rendeleteknek, a mennyiben azok az idézett határozatokkal nem ellenkeznek, a törvényhozás további intézkedéseig épségben tartását legkegyelmesebben elrendelni méltóztatván: a város közönségének abbéli helytelen, s a fennálló, általa tetteleg elismert gyakorlattal ellenkező kérelme, miszerint újból a mezővárosok sorába helyeztessék, és annak folytán a felsőbb rendeletek hatóságához ne közvetlenül, hanem a megye útján bocsáttassanak, f. évi augusztus 5-ről 12.176 sz. a. kelt kegyelmes királyi udvari rendeleténél fogva visszautasítandónak találtatott; közigazgatási és törvénykezési tekintetben továbbra is azon gyakorlat folytatandó levén, mely törvény, s hazai szokás szerint a sz. kir. városok irányában jelenleg is fenntartatik”.³⁸ (Kecskemét ettől kezdve nem a vármegye közönségének, hanem a főispáni helytartónak, mint a sz. kir. városok királyi biztosának lett alárendelve, ami ekkor csak formalitás volt, mivel a megyei közgyűlések tartását rendelet tiltotta.)

Kapy Ede 1862. november 18-án Kecskeméten a vagyonos polgárok jelenlétével tartott értekezleten új tisztikart nevezett ki. Polgármesterré Hajagos Illést – aki 1848/49-ben választott, a Bach-korszakban 1851-től 1861-ig kinevezett polgármestere volt Kecskemétnek –, főbíróvá pedig Gáspár Lajost nevezte ki. Az új elöljáróság december 1-től vette át az ügykezelést.³⁹ A főispáni helytartó (és királyi biztos) vissza akarta állítani a külső tanácsot is, bár nem a 48-as 168 fős képviselőtestületi létszámmal, csak 80 fővel. Hajagos javaslatára a testület végül 100 fővel állt össze. (Sokan nem vállalták a tagságot azzal az indoklással, hogy őket nem a nép választotta: pl. Bagi László, Nagy Lajos, Fördös Lajos ref.lelkész stb.)⁴⁰

³⁷ BKMÖL. IV. 1606 Közgy. jkv. 1863. febr. 19. 11/1863. kgy. sz.

³⁸ BKMÖL. IV. 1606 Közgy. jkv. 1862. szept. 15. 258/1862. kgy. sz.

³⁹ BKMÖL. IV. 1615/b Kecskemét város polgármesterének ir. Elnöki ir. 1/1862.

Kapy Ede a beiktatási ünnepély előtt Hajagos Illéshez írt levelében fontosnak tartotta, hogy a város írjon köszönő levelet az uralkodónak, mely „feliratban egyszersmind az is kérhető hogy más példák szerint a város ne csak a királyi városok hatóságát, de a teljes címet is nyerje el”. BKMÖL. IV. 1615/b Eln. ir. 21/1863.

⁴⁰ A „képviseleti gyűlés” hatáskörébe rendelték a városi vagyon kérdését, a szegény-

Az új előjáróság nagy lendülettel kezdett hozzá a város súlyos gazdasági helyzetének megoldásához. A szentlőrinci tartozás, az államkincstár által követelt tartozások fedezésére egy nagyobb, hosszabb időre szóló kölcsön felvételét határozták el.

Rendezni kívánták a városnak a földesúri hatalomtól való megváltakozásából származó adósságát is. Az 1836. évi megváltakozás óta a megváltás összegének csak a kamatait vetették ki a lakosságra, magát a tőkét nem. 1848-cal az úrbéri kötelezettség megszűnt, de addigra a város már végrehajtotta a megváltakozást. Az 1848:IX. és XII. törvények a megszüntetett úrbériségek kártalanítását egy alkalommal elrendelték, amit később kormányrendeletek is megerősítettek, de tényleges kártalanítás nem történt. A város levelet intézett a főhatóságokhoz, hogy a 110.000 forint megváltási tőke (hátralék) után a hercegi ház, vagy Kecskemét lesz kártalanítva. Ugyanakkor elhatározták a váltsági tőkének a lakosságra történő kivetését. A kivetés módjának kidolgozására bizottságot neveztek ki. (Elnök: Búza Kiss Mihály, tagok: Keresztes János, Ferenczy László, Bolyos Ferenc, Szokolai Sándor.)⁴¹

Kiszámították a város tartozásait:

Cs. kir. Államkincstár követelése	126.459 frt 50 1/2 xr.(krajcár)
Szentlőrin haszonbér hátraléka (1857-1862)	39.986 frt 40 xr
Coburg-Koháryaknak váltságtőke és kamata	144.952 frt 50 xr
Összesen:	311.398 frt 40 1/2 xr.

A fogyasztási adó és a lakosságra kivetett illetékek, a váltságtőke és kamatai a lakosságot terhelték nem a várost, azt a lakosoktól kellett beszédni, de a lerovás sürgőssége miatt a beszédést nem lehetett megvárni, ezért a város magára vállalta egy 300.000 forintos kölcsön felvételét.⁴² Sürgősen cselekedni kellett, mert az adóhatóság a fizetési

ügyet, az adósságok megszüntetésének szorgalmazását, az évi költségvetés megállapítását, ha a város jövedelmei az évi kiadást nem fedeznék a pótlékok kivetését, a város kezelésében levő pénzalapok és intézetek számadásainak felülvizsgálatát, ingatlanszerések, kölcsönfelvételek jogát, haszonbérbe adások intézését, minden a költségvetésbe nem foglalt kiadások jóváhagyását.

BKMÖL. IV. 1615/b Eln. ir. 11/1863.

1863 elején szervezték meg az állandó bizottságokat: I. Gazdászati biz. (Eln.:Fórián György tanácsnok), II. Építészeti biz. (Eln.: Búza Kiss Mihály tan.), III. Tanügyi biz. (Eln.: Kovács József tan.), IV. Egészségügyi biz. (Eln.: Decsi János tan.), V. Katonaszállásolási biz. (Eln.: Csányi János tan.).

BKMÖL. IV. 1606 Közgy. jkv. 1863. febr. 9. 10/1863. kgy. sz.

⁴¹ BKMÖL. IV. 1606 Közgy. jkv. 1863. márc. 12. 19/1863. kgy. sz.

⁴² BKMÖL. IV. 1606 Közgy. jkv. 1863. márc. 30. 25/1863. kgy. sz.

A helytartótanács által engedélyezett kölcsönből a cs. kir. Nemzeti Bank igazgatósága

késlekedés miatt tervbe vette a város ingó vagyonainak összeírását és mindennemű jövedelmének zárolását. A tanácsnokok kötelességévé tették az adósok tizedenkénti meglátogatását és fizetésre való felszólítását. A tartozások végrehajtás útján történő beszédését a tisztügyészi hivatal kötelességévé tették.⁴³

1863 májusától újabb gond nehezedett a városra és a lakosságra. Mint az Alföld nagy részén hosszantartó szárazság tette lehetetlenné a gazdálkodást. A legelők kiszültek, homokossá váltak, a szénatermés minimálisra apadt, a tavaszi vetés az elvetett magot alig adta meg, veszélybe került a lakosok és az állatok téli élelme, a munkások kereset nélkül maradtak. A városvezetés kereste a lehetőségeket a bajok orvoslására. Elrendelte, hogy a város minden erdejét vegyék gallyazás alá. Minden jelentkezőt (még gyerekeket is) felvettek a munkára. Ettől az intézkedéstől azt várták, hogy a szegény nép munkához, keresethez jut, a gyenge lomb a marhák téli takarmányául szolgálhat, a vastagabb gallyak téli tüzelőként használhatóak. A legelők megsemmisülése, a természeti csapás miatt adóelengedést kértek az Országos Pénzügyigazgatóságtól. A birtokos lakosok a termékeltelenségtől, a szegény nép a munka- és keresethiánytól szenvedett. Kérték az adóexecutió megszüntetését az ínség enyhüléséig, valamint a katonai beszállásolás csökkentését.⁴⁴ A főhatóságoknál nem találtak meghallgatásra. Az ínség idején is folyt a katonai erővel történő adóbehajtás.

A megye 1863. augusztus 25-én tanácskozást tartott az ínséggel sújtott vidékek megsegítése tárgyában, amelyre Kecskemétet is meghívták. (Hajagos Illés polgármester és Tormássy Mihály képviselték a várost.) A megyei tanácskozáson elhatározták, hogy az ínségsújtotta területeken Segélyező Bizottmányokat hoznak létre. A kereset nélkül maradt lakosság-
nak pedig a dunapataji és dömsödi védgát építésével teremtettek munkalehetőséget. Kecskemétre vonatkozóan azonban elutasító határozat született: „... egyébiránt Kecskemét városra nézve, mely időközben sz. kir. városi állásra emeltetvén a megyéből kikebelezettnek tekintetik e tárgyban semminemű intézkedés nem tétel.”⁴⁵ Kecskemét tiltakozott a főispáni helytartónál, hogy a megyei közmunkaváltsági alap kiállításához a város is hozzájárul, így annak arányos része a helybeli lakosság segélyezésére fordíttassék. A tiltakozásnak azonban nem adtak helyt. Így a város maga próbált lépéseket tenni a lakosság megsegítésére. 40.000 forint

csak 120.000-t engedélyezett még októberben is, hiába folyamodott a város ennek az összegnek a bővítéséért. Novemberben végül megadták a kért 300.000 frt-ot, de azt a helytartótanács újabb engedélyéhez kötötték. A helytartótanács az 1862. augusztusában létesített Magyar Földhitelintézethez utasította a várost a kölcsön ügyében. A Földhitelintézet 2-3 hónap múlva ígérte a kölcsön folyósítását. A városnak égetően szüksége volt a pénzre. Újabb kérelmezésre végül dec. 21-én a helytartótanács engedélyezte a kívánt összegnek a cs. kir. Nemzeti Banktól való felvételét.

⁴³ BKMÖL. IV. 1606 Közgy. jkv. 1863. ápr. 27. 33/1863. kgy. sz.

⁴⁴ BKMÖL. IV. 1606 Közgy. jkv. 1863. jún. 30. 66/1863. kgy. sz.

A közlegelők tönkretételét látva az előljáróság engedélyezte a város tulajdonát képező tiszai ártéren történő legeltetést.

⁴⁵ BKMÖL. IV. 1606 Közgy. jkv. 1863. aug. 31. 117/1863. kgy. sz.

kölcsön felvételéhez kértek engedélyt a helytartótanáctól. Az engedély megnyerése után gabonát vásároltak a lakosság részére.

A helytartótanács körrendeletére (augusztus 2.) az ínségsújtotta alföldi vidékeken segélyező bizottságok alakultak. Kecskeméten 1863. augusztus 15-én alakult meg a Központi Segélyező Bizottmány. A beszerzett 10.000 pozsonyi mérő gabona 1/5 részét könyöradományként, 1/5 részét kölcsönként hasznosították, 2/5 részét munkabérre fordították, 1/5 részét tartalékolták. A Segélyező Bizottmány intézkedett a koldulás megszüntetéséről, a segélyezendőek nyilvántarásba vételéről, a munkalehetőségek felméréséről, a segélyezés szabályozásáról.⁴⁶ A munkatehetetlenek részére „tápintézet”-et hoztak létre, élelmezését vállalkozóknak adták ki, megszabva a naponkénti szükséges fejadagot. A munkákra vállalkozóknak földmunkák – a városi gödrös területek elegyengetése, erdők körülárkolása, faültetés, vízállások feltöltése stb. – megszervezésével biztosítottak kereseti lehetőséget.

A városi előljárásság intézkedéseinek, ha úgy tetszik politikájának, volt köszönhető, hogy Kecskeméten, ellentétben az ország más vidékeivel, nem volt tapasztalható a társadalmi, politikai feszültség fokozódása. Az 1863. évi nagy alföldi ínség országszerte növelte az elégedetlenséget. A legelőfeltörésekkel egyenesarányban szaporodtak a betyárbandák garázdálkodásai. Újabb önkényuralom elleni szervezkedések kaptak lábra. Az ítéletek végrehajtásához mind gyakrabban vették igénybe a császári katonaságot.⁴⁷

A hatalom a lengyel felkelés hatásától félve tartott a megyei, városi értelmiség kormány ellenes magatartásától is. A kormány addig nem gátolta a lengyelbarát megnyilvánulásokat, míg azok komolyabb formában nem jelentkeztek. Ellenkező esetben szigorúan felléptek ellenük. Megfigyelés alatt tartották a sajtót, a nyomdákat és az egyesületeket. Pálffy Móric helytartó 1863 elején körrendeletben adott utasítást a tisztviselőknak az egyesületekbeni befolyásuk növelésére: „...az országban létező casino egyletek ... némelyikében a kormány érdekeit felkaroló hírlapok kizáratnak. A mennyiben casino egyletek csak nagyobb és népesebb városokban léteznek, hol rendesen közhivatalnokok is laknak, s azok ily egyleteknek tagjai szoktak lenni, jónak látnám, ha az ily tisztviselőket figyelmeztetné [ti. a megyei főispáni helytartó], hogy befolyásuk felhasználása mellett a fennérintett intézkedések foganatosítása ellen higgadt, de erélyes modorban küzdterre lépjenek, és kedvező eredmény elérésén buzgolkodjanak”. A helytartó azon egyesületeket, ahol a kormány iránti ellenszenv a tisztviselők kizárását, vagy tüntetéseket eredményezne felosztatással fenyegette.⁴⁸ A jótékony és „hasznos” célú egyesületek

⁴⁶ A 46 főből álló Központi Segélyező Bizottmány elnöke a polgármester Hajagos Illés volt. A várost 5 kerületre osztották, minden kerületben egy albizottmány működött. Az I. ker. elnöke: Horváth Döme, II. ker. elnöke: Kiss Miklós, II. ker. elnöke: Horváth József, IV. ker. elnöke: Széll Mihály, V. ker. elnöke: Bagi László volt.

⁴⁷ SZABAD György 1979. 721-722. o.

alapszabályszerű működését – nehogy a kitűzött célok mellett meg nem engedhetők is kövessenek – azzal igyekezett a kormányzat még szorosabb ellenőrzés, befolyás alá venni, hogy saját embereit igyekezett azok választmányába ültetni.⁴⁹

Szemmel tartották a magyar-olasz légióból hazatért katonákat is. Ferenc József még 1862. június 13-án kelt határozatában szögezte le a légió visszatérő tagjaival szemben követendő elveket. Ezek szerint: „...Csupán a miatt, hogy valaki a légióban szolgált, sem büntetőbírósi, sem pedig egyéb fenyítő eljárásnak nincs helye, s ennél fogva mindenik legionárius hazájába szabadon visszatérhet a nélkül, hogy bárminemű büntetéstől kellene tartania, feltéve, hogy ő nem a régibb (1848/9. évi) emigrációhoz tartozik, s hogy a légióbani szolgálaton és netalán jogtalan távolléten kívül egyéb bűnös cselekménnyel különösen a katonai szolgálatból vagy az újoncoszás előli szökéssel nem terheltetik.⁵⁰ 1863 márciusáig csak egy volt legionáriusról tudott jelentést tenni Hajagos polgármester. 1862 decemberében tért haza Kecskemétre Zsifkovics Antal borbély. 1865 elején jött meg egy másik volt légiós Kurczveil Ferdinánd. A hazatértek magaviseletéről jegyzőkönyvet kellett felvenni. Mindketten békés magaviseletet tanúsítottak.

1864 elején a magyar országgyűlés mielőbbi összehívásának híre keringett az országban. Nemcsak ellenzéki hírlapokban jelentek meg ilyen tárgyú írások, de magánkörökben is sok szó esett róla. A kormány tartott tőle, hogy az ellenzék idő előtt szervezi magát és előkészületeket tesz saját emberei majdani megválasztására. Az izgató események meggátlására szólította fel a helytartó a megyei kormányzókat: „...Ilyféle eljárást a' nép-nél tűrni nem lehet, – hacsak nem akarjuk, hogy hazánk azon jótéteménytől újólág megfosztassék, miszerint a' közjogi kérdések törvényes úton egyenlítésnek ki, – mely azonban alig volna remélhető, ha már az országgyűlés előtt izgatás 's annak következtében terrorismus jönne létre, mely a' kedélyeket a' helyzet nyugodt, előítélet nélküli, és mérsékelt megfontolásában akadályozná”.⁵¹ Megtiltották minden kormányellenes élű, vagy akár csak közjogi kérdésekkel foglalkozó cikk, nyilatkozat újságban, vagy röplapok útján történő megjelentetését.

Kecskeméten nyíltan nem volt tapasztalható kormányellenes hangulat, sem az országgyűlésre való előkészület. A város pénzügyei rendezésével, megélhetésével volt elfoglalva. 1864. február 2-án döntöttek a felvett 300.000 forint hova fordításáról. (Földesúri megváltakozásból eredő követelésre 144.952 frt., a többi adóra.) 1864 áprilisában készített először költségvetési előirányzatot a város, amit a helytartótanácsnak kellett felterjeszteni. Csakúgy, mint 1855-től, most sem kellett háziadót kivetni a lakosságra.⁵² 1864. augusztus 10-én hozták nyilvánosságra, hogy az

⁴⁸ BKMÖL. IV. 1615/b Eln. ir. 2/1863.

⁴⁹ PML. IV. 251 Eln. ir. 9/1862.

⁵⁰ PML. IV. 251 Eln. ir. 533/1862.

⁵¹ PML. IV. 251 Eln. ir. 21/1864.

országos adók kezelését a városi tanácsra ruházta a Szolnoki Kerületi Pénzügyigazgatóság.⁵² A város úgy intézkedett, hogy aki adótartozását az adóintés lejárta után sem fizeti ellene végrehajtást alkalmaznak. Megjegyezték ugyanakkor, hogy „... a szegényebb sorsú lakosok lehetőleg kíméltessenek, s a tanyai és pusztai kint lakóktól, mennyiben az előintéseket figyelemben tartani fogják a katonai végrehajtás kellemetlenségei elháríttassanak”.⁵³ 1865. január 1-jétől a helytartótanács rendeletére egybehozták a közigazgatási évet a naptári évvel. (Korábban a közigazgatási év november 1-jétől a következő év október 31-éig tartott.) Ekkorra a város és lakói a teljes anyagi kimerültség határán állottak. Nagy volt a pénztelenség, mindennemű üzlet pangott. A gabonaárak csökkenése és a városi lakosság egyik jelentékeny jövedelemforrásának, a bortermelésnek és a gyümölcsstermesztésnek az 1864. évi fagy okozta károk miatti visszaesése egyre kilátástalanabb helyzetbe hozta a lakosságot. A pénztelenség mellett a lakosság nagy része még mindig az 1863-as terméketlenségből származott terhekkal küzdött. A tisztügyészi hivatal által megindított – a tartozások nemfizetése miatti – perek ellenére a város pénztárának bevételei nem gyarapodtak a kellő mértékben.⁵⁴

A pénztelenség enyhítésére már 1862-ben megkezdődött egy takarékpénztár felállításának szervezése. 1862. augusztus 3-án, Horváth Döme fáradozásának eredményeként, 1.200 db 50 forintos részvényvel meg is alakult a részvénytársaság. (A város is részvényes lett 20 db részvény erejéig.) A főhatóságok ekkor azonban még különböző kifogást emeltek jóváhagyása helyett. (Pl. Hogy szerez a Rt. hivatalos helyiséget, azt hogy tartja fenn? stb.) A város hiába vállalta, hogy a középületekből 2 szobát a takarékpénztár rendelkezésére bocsájt „míg a takarékpénztár virágzásnak nem indul”, a főhatóságok nem engedélyezték működését.⁵⁵ A kormány a már működő takarékpénztárakhoz országfejedelmi biztosokat nevezett ki. (1863-ban a megyében két helyen működött takarékpénztár: Nagykőrösön és Óbudán.) Hajagos polgármester 1864-ben már bízott a helyi pénzügyintézet engedélyezésében, mert a takarékpénztárba országfejedelmi biztosul Gáspár Lajos főbíróat ajánlotta.⁵⁶ Azonban még 1865-ben is csak a részvénytársaságok által alakítandó takarékpénztárak szabályzatát küldte meg Kecskemétnek a helytartótanács, nem pedig az

⁵² BKMÖL. IV. 1606 Közgy. jkv. 1864. ápr. 11. 56/1864. kgy. sz.

⁵³ BKMÖL. IV. 1606 Közgy. jkv. 1864. aug. 10. 157/1864. kgy. sz.

⁵⁴ BKMÖL. IV. 1606 Közgy. jkv. 1864. okt. 14. 200/1864. kgy. sz.

⁵⁵ BKMÖL. IV. 1606 Közgy. jkv. 1865. ápr. 18.

A nehéz helyzetben is igyekezett a város birtokának újabb területtel növelésére. Bugac – eddig zálogos pusztá – 5.000 kat. holdnyi területét igyekeztek megszerezni a Földváry családtól örök áron. 60.000 frt-ért (ausztriai értékben) kész volt a család eladni a pusztát Kecskemétnek.

BKMÖL. IV. 1606 Közgy. jkv. 1865. máj. 1.

⁵⁶ BKMÖL. IV. 1606 Közgy. jkv. 1862. okt. 27. 299/1862. kgy. sz.

⁵⁷ PML. IV. 251 Eln. ir. 360/1863.

engedélyt. (Csak 1869-ben engedélyezték a Kecskeméti Takarékpénztári Egyesület működésének megkezdését.)

1865-re a birtokosság körében országszerte felerősödött az osztrák kormányhatalmi kompromisszumkötés igénye. Gazdasági érdekeik megoldását egyre többen remélték Béctől. Az adóprés fokozása, a vasútépítés ütemének lassúbbodása, a kedvezőtlen vámpolitika mind olyan gondok voltak, amelyek megoldásának egyedüli útjaként a kiegyezést tüntették fel a magyar konzervatív körök.⁵⁸

Deák hosszú időn át várakozást tanácsolt híveinek. A határozatiak a titkos szeptetüket felszámoló 1864 tavaszi letartóztatásokat követően tartózkodtak minden politikai kezdeményezéstől. A konzervatív vezető politikusok az általuk többször elindított kompromisszumkötési kísérletek eredménytelensége után azt a tanulságot vonták le, hogy az alkudozás formális vezetését át kell engedniök a 48-as alapot 1861-ben védelmező Deáknak. Deák a konzervatívokkal való együttműködést elengedhetetlennek tartotta a császár bizalmának megnyerése szempontjából, de mindaddig várt, amíg az uralkodó készen nem állt véget vetni Schmerling centralizációs törekvésének.

Schmerlingnek az alkotmányosság és az abszolutizmus társítására alapozott birodalmi központosítási kísérlete sikertelennek bizonyult. Magyarországot se megtörni, se megnyerni nem tudta, törekvéseivel ütközött a cseh és lengyel ellenállás megerősödése. Az egymást követő nehéz gazdasági évek lehetetlenné tették az államháztartás helyreállítását. Alkotmányosságának szűkreszabottsága fokozta parlamenti elszigetelődését, külpolitikai kudarcok nehezítették helyzetét. Kudarcsorozatai lehetetlenné tették számára, hogy sikerre vigye a parlament és az udvar, a liberális polgárság és a konzervatív arisztokrácia között folytatott egyensúly-politikáját. 1865 tavaszán Ferenc József elhatározta államminisztere leváltását. Az osztrák államvezetőknek be kellett látniok, hogy meg kell változtatni addigi politikájukat, ha meg akarják menteni a monarchiát. A kiutat alkotmányos engedmények nyújtásával kell keresniük, a merev centralizációs politikát fel kell adni.⁵⁹

Deák elérkezettnek látta az időt a cselekvésre, a kiegyezés – konzervatívokkal több soron megtárgyalt – előkészítésére. 1865 elején megjelent „Adalék a magyar közjoghoz” c. tanulmányában cáfolta, hogy a 48-as törvényeket a magyar országgyűlés a trónfosztással érvénytelenítette. Cáfolta, hogy Magyarország és az „örökös tartományok” között a történelmi múltban reáluniós kapcsolat állott volna fenn. „Magyarország közjogi tekintetben is önálló külön ország volt” – írta.

1865. április 16-án jelent meg nevezetes „Húsvéti cikk”-e. Ebben elsődleges céllá „a birodalom szilárd fennállását” emelte. Ugyanakkor figyelemztetett arra, hogy „Magyarország alkotmányos fennállását biztosító

⁵⁸ SZABAD György 1979. 721-725. o.

⁵⁹ LUKÁCS Lajos 1955. 353. o.

jogokból és törvényekből többet elvenni, mint amit a birodalom szilárd fennállásának biztosítása multhatatlanul megkíván, sem jogos nem volna, sem célszerű”.⁶⁰ Deák közösen nyilvánította az uralkodó háztartását, a külügyet, hadügyet és a fedezetükre szolgáló pénzügyet, közös vám- és kereskedelempolitikát indítványozott. A közös ügyek közös intézését a lajtántúli és magyarországi parlament egyenjogú küldöttségére kívánta bízni. Az ilyen alapon létrehozandó kiegyezés feltételeiként egy magyar kormány kinevezését, a magyar, erdélyi és horvát országgyűlés összehívását, új törvények szentesítését jelölte meg. A 48-as törvények módosításáról azonban szó sem volt.

A császár a birodalom egységének biztosítását a „magyar kérdés” rendezésétől remélte. Az így regenerált birodalom megnövekedett erejével kívánt a nemzetközi porondon megjelenni. Új kormányának is alaptételként a Monarchia egységének biztosítását jelölte ki. A Schmerling leváltása után kinevezett Belcredi államminiszter magáévá téve ezt az alapelvet olyan átalakulásra törekedett, amelyben a nemzetek fölül emelt dinasztia az arisztokrácia segítségével kormányozza a birodalom egymást egyensúlyozó két felét, a föderatív szerkezetű nyugatit és a magyar korona égisze alatt egyesítendő keletit.

Az osztrák kormány azonban nem bízott a kiegyezésre törekvő magyar politikai felek erejében, nem vonták ki a császári csendőrséget Magyarországról, de felszámolták a katonai bíraskodást (1865. július 1.), visszaállították a helytartótanácsnak a provizórium előtti hatáskörét. A kormányzésekbe konzervatív politikuskok kerültek. A kancellár gr. Miláth György, a helytartótanács elnöke br. Sennyey Pál lett. A hatalomhoz jutott konzervatívok kiegyezési törekvésük sikerre vitele céljából legfontosabbnak az önkormányzati testületek politikai működésének megakadályozását tartották. Megbízható embereiket ültették a főispáni székekbe, akik messzemenő jogokat élveztek, ők lettek a megyei igazgatás teljhatalmú irányítói, akik feladatuk végrehajtásához fegyveres erőt is igénybe vehettek, önhatalmúlag szabályozhatták a megyei tisztviselők fizetését.

Mailáth Gyögy kancellár az országgyűlési tárgyalások mielőbbi nyugodt megtartásának feltételeként szükségesnek tartotta a provizórium idején kialakított megyei közigazgatási és igazságszolgáltatási szerkezet fenntartását, az önkormányzati elemek mellőzését. A városi törvényhatóságokban a királyi biztosoknak jogukban állt a külső tanácsok szerkezetének átalakítása, ugyanakkor kötelességük volt megakadályozni, hogy működésük során bármilyen politikai kérdést akárcsak érintsenek is.

Az önkormányzatok mellőzése nagy felháborodást keltett országszerte, még Deák táborán belül is, elutasították a főispáni teljhatalmi jogkört. (Eötvös József és Tisza is hangsúlyozták annak szükségességét – más-más alapállásból –, hogy a majdani magyar parlamentnek felelős kormány és a megyei önkormányzat egymást feltételező, kiegyensúlyozó szerphez

⁶⁰ SZABAD György 1979. 732-736. o.

jusson. Eötvös azt kívánta elhárítani, hogy olyan kompromisszum szülessen, amelyben a megyei önkormányzatok hívei a konzervatívokkal a felelős parlamentáris kormányrendszer rovására alkudozzanak. Tisza viszont annak a lehetőségét akarta kizárni, hogy a központi hatalmi szervek az uralkodói abszolútizmus érvényesítőivé váljanak.)

Deákék tudták, hogy a felsőbb körökben, ahol az egész új fordulat terve elkészült, feltételként kötötték ki, hogy az országgyűlést megelőzően a megyei önkormányzatok helyre ne állíttassanak. Deákék kerülni akarták, hogy az országgyűlés legalitását valaha is kétségbe lehessen vonni, ezért belementek az alkuba. Ferenc József 1865. december 10-re hívta össze a magyar országgyűlést. (ezt követően császári manifesztum jelentette ki a februári pátens felfüggesztését.) A választásoknál a 48-as választási törvényt akarták alkalmazni, amely kimondta, hogy a választások lebonyolítását irányító „középponti választmányokat” a megyei közgyűlések, illetve a városi tanácsok válasszák meg. Deák ellenezte, hogy az 1861-es központi választmányokat élesszék fel, ezért is szükség volt a megyei közgyűlések összehívására. Ezeket azonban végül csak olyan feltétellel hívhatták össze, hogy a közgyűlések politikai vitába nem bocsátkozhatnak. Olyan utasításokat kaptak a főispánok, hogy ennek a rendszabálynak a megszegése veszélyeztetné az országgyűlés megtartását. Mailáth kancellár bizalmas körlevélben hívta fel főispánjait, hogy igyekezzenek megnyerni a bizottmányok tagjait minden politikai vita mellőzésére, sőt igyekezzenek maguk kialakítani a képviselőválasztást irányító testületet. Sikertelenség esetére felhatalmazást kaptak a bizottmány felosztatására és az 1861-ben alakított központi választmány felélesztésére.⁶¹

A választás előkészítése

1865. szeptember 21-én érkezett Kecskemétre Ferenc József (szep. 17-én kelt és Mailáth György kancellár által ellenjegyzett) országgyűlési meghívólevele. A meghívólevél az országgyűlés egybehívását így indokolta: „... hogy a fennálló törvények értelmében eszközölnödő királyi fölavatásunk, ünnepélyes megkoronáztatásunk, 's királyi hitlevelünk kiállítása által a szeretet azon köteléke, melylyel kedvelt Magyarországhoz csatoltatunk mindinkább megszilárdíttassék”. A képviselők választására az 1848:V. tc. alapján hívta fel a lakosságot.⁶²

⁶¹ Uo. 741-744. o.

⁶² BKMÖL. IV. 1608 Kecskemét város Központi Választmányának ir. 1/1865.

A Sürögöny Pesten 1865. szept. 23-án (szombaton) megjelent számában közölt királyi leirat a választás lebonyolítására az 1861. évi választási rendszabályokat jelölte meg alkalmazandóként: „...Atyai szívünk azon élénk óhajta által vezéreltetve, hogy a függő közjogi s kedvelt Magyarországhoz szellemi és anyagi jólétét érintő egyéb nagyfontosságú kérdések összbiradalmunk életfeltételeinek s az ország érdekeinek komoly méltánylása mellett mielőbbi törvényes megoldást nyerhessenek: a magyar országgyű-

A szeptember 24-én érkezett (73.991 sz.) helytartótanácsi rendelet azonban a követválasztással kapcsolatos teendőknél az 1861. január 7-én kelt választási rendszabályt jelölte meg intézkedési alapnak, s mellékletként megküldte annak szövegét is. Előírták, hogy az 1861. november 5-én kelt császári rendelkezéssel feloszlott városi képviselőtestületet, a központi választmány – a választást lebonyolító testület – megalakítása végett hívják össze.⁶³

Az 1861-es választási rendszabály szerint megtartották választási jogukat a nemesek, viszont továbbra sem élhettek ezen joggal a nők, az atyai, gyámi, gazdai hatalom alatt állók, valamint a felségsértés, rablás, gyilkolás, gyújtogatás miatt elítéltek. A választójog vagyoni és értelmiségi cenzushoz volt kötve. Országgyűlési képviselő-választójoga volt annak a 20. évet betöltött állampolgárnak, aki sz. királyi, vagy rendezett tanáccsal bíró városokban 300 ezüst forint értékű házat, vagy földet; egyéb községekben 1/4 urbéres telket, vagy ehhez hasonló kiterjedésű birtokot kizárólagos tulajdonnal bírt. Azokat a gyárosokat, kereskedőket, akik saját gyárral, kereskedő teleppel bírtak, s azokat a kézműveseket, akik folytonosan legalább 1 segéddel dolgoztak szintén megillette a választójog. Joguk volt választani a jövedelmükből élőknek, ha ez a jövedelem saját földbirtokból, vagy tőkájükből származott és elérte az évi 100 ezüst forintot. Jövedelemre való tekintet nélkül választhattak a tudósok, sebészek, ügyvédek, mérnökök akadémiai művészek, tanárok, a magyar tudós társaság tagjai, gyógyszerészek, lelkészek, segédlelkészek, községi jegyzők és iskolatanítók abban a választókerületben, amelyben állandó lakásuk volt. Azokat is meghagyta a rendszabály választójogukban, akik eddig városi polgárok voltak, ha az említett képességekkel nem is bírtak.

Az aktív választójog – a választhatóság – kérdésében a város úgylátszik az 1848-as választójogi törvényhez tért vissza, mert a rendszabály szövegéhez, miszerint „választható mindaz, ki választó, ha életének 24 évét betöltötte” kézirással a szöveghez toldották a 48-as passzust: „...’s a’ törvény azon rendeletének, miszerént törvényhozási nyelv egyedül a’ magyar, megfelelni képes”. (Ez gyakorlatilag nem jelentett semmit Kecskemét vonatkozásában, mert itt elenyésző számban éltek nem magyar nemzetiségű lakosok, a bejegyzés azt volt hivatva demonstrálni, hogy Kecskemét a 48-as alapokon áll.)⁶⁴

Az 1861-es választási rendszabály minden egyes pontjánál, amely az 1848.V. tc.-hez képest eltérést mutatott bejegyzéssel éltek a város előljárói. Kecskemét továbbra is 2 képviselőt küldhetett az országgyűlésbe.

lést folyó évi karácsonyhó tizedik napjára szabad királyi Pest városunkba egybehívandónak s a követválasztásra nézve az 1861. évi boldogasszonyhó 7-én kelt kegyelmes elhatározásunkkal megalapított választási rendszabályt ezúttal is alkalmazandónak elhatároztunk.”

⁶³ BKMÖL. IV. 1608 Központi vál. ir. 2/1865.

⁶⁴ Uo. 2/1865.

A helytartótanács rendeletével egy napon érkezett a polgármesterhez Kapy Ede levele, melyben még aznap délutánra Ceglédre, saját lakására hívta meg a polgármestert rövid értekezlet végett.⁶⁵

Az országgyűlési meghívólevelet és a helytartótanácsi rendeletet szeptember 26-án olvasták fel a közgyűlésben az igen kis számban jelenvoltak előtt. Hajagos Illés polgármester és Gáspár Lajos főbíróon kívül 9 tanácsnok és 17 képviselő vett részt a tanácskozáson. A kihirdetett rendeleteket a testület hódolattal fogadta, de egyéb megjegyzést e tárggyal kapcsolatban nem tettek. (Nem is tehettek, mert politikai kérdések tárgyalásától a közgyűlések el voltak tiltva.)⁶⁶ Másnap b. Sennyey Pál főtárnokmester olyan tárgyú levelét vették, hogy ha még a választással kapcsolatban nem történt intézkedés, addig ne is történjen, „...míg a város élére állított királyi biztostól további utasítást” nem kapnak.⁶⁷ Kapy Ede szeptember 29-én viszont arról tájékoztatta a polgármestert, hogy a helytartótanácsi utasításon kívül mást nem fog kapni a város, ezért kezdjék meg a választással kapcsolatos előmunkálatokat.⁶⁸ Október 2-án a királyi biztos már felhívta a város tanácsát, hogy az 1861. évi képviselőtestülettel együtt tegyék meg a választást előkészítő intézkedéseket.⁶⁹ A polgármester október 5-én hívta egybe az 1861. évi községhatósági képviselőket előzetes bizalmas tanácskozásra.⁷⁰

A városi tanács tagjainak, valamint az 1861-es képviselőtestület tagjainak közös értekezletére október 9-én került sor a városháza tanácstermében. (A polgármesteren kívül 10 tanácsnok, az 1861. évi képviselők közül 92 fő és Hornyik János városi főjegyző vett részt a tanácskozáson.) A rendkívüli közgyűlés egyedüli célja az országgyűlési képviselőválasztás előmunkálatainak megtárgyalása, a választókerületek kijelölése és a központi választmány megalakítása volt. A meghívólevél és a helytartótanácsi rendelet felolvasása után azonban az 1861-es közgyűlés tagjai óvással éltek:

– Először a közgyűlés elnöke ellen, mert az 1861-es képviselőtestület összehívásával annak egykori elnöke lett volna hivatott szerintük a közgyűlés vezetésére, vagyis az akkori polgármester (Csányi János), akadályoztatása esetén pedig a legidősebb tanácsnok. Mivel ők nem voltak jelen, a közgyűlésnek elnököt kell választani.

– Másodszor óvást tettek arra vonatkozólag, hogy az 1861. évi képviselői közgyűlés a városi tisztviselőkből és képviselőkből „együtt véve állott”, így az akkori városi tanács tagjainak kellene itt ülniök.

– Harmadszor kifogásolták, hogy az 1861-ben – az 1848:XXIII. tc. alapján – megválasztott tisztviselőket nem hívták meg a tanácskozásra.

⁶⁵ Uo. 3/1865.

⁶⁶ BKMÖL. IV. 1606 Közgy. jkv. 1865. szept. 26. 265/1865. kgy. sz.

⁶⁷ BKMÖL. IV. 1608 Központi vál. ir. 4/1865.

⁶⁸ Uo. 5/1865.

⁶⁹ Uo. 7/1865.

⁷⁰ Uo. 8/1865.

– Negyedszer óvást emeltek az ellen, hogy míg a királyi rendelet az 1861. évi képviselőtestület egybehívását írja elő, a Pest megyei főispáni helytartó, mint Kecskemét királyi biztosa maga intézkedik a közgyűlés összetételére vonatkozóan.⁷¹

Hajagos Illés polgármester azzal vette elejét a közgyűlés ellehetetlenülésének, hogy a képviselők figyelmébe ajánlotta, miszerint az eljárási utasítások „ünnepelt” kormányférfiaktól származnak, kikhez az egész ország bizalommal van és „a fölmerült soknemű újabb viszonyokhoz képest a me-rev törvényességhez ragaszkodás magát az országgyűlés megtarthatásának fő czélját” veszélyeztetné. A közgyűlés tagjai végül megegyeztek abban, hogy nem az országgyűlés összehívását akarták megakadályozni, csak azt kívánták felszólalásukkal elérni, nehogy a követválasztási eljárás illetékessége és a megválasztandó követek törvényessége ellen kifogást emeljenek. Ezen óvástételek elfogadása és jegyzőkönyvbe vétele után megkezdték az érdemi tárgyalást.⁷²

Mint 1848-ban és 1861-ben, úgy most is kijelentették, hogy „...e város felvirágzásának egyik fő alapja, a századok óta kegyelettel fenntartott és minden községi hivatalállomásokra nézve K. Királyi Rendelettel is megerősített vallási alternatio a követválasztásnál is híven megtartassék”.⁷³ A két választókerületet úgy osztották meg, hogy ahol a r.katolikus lakosok száma nagyobb, ott r.katolikus követet, hol a református vallású polgárok száma túlnyomó, ott református követet válasszanak. A központi választmány elnökére és tagjaira vonatkozóan azt a határozatot hozták, hogy amennyiben az 1861-ben megválasztott központi választmányi elnök és tagok életben vannak, e tisztre újjólag megválaszthatnak. A központi választmány létszámát 21 főben állapították meg. Elnökké az 1861-ben is ezt a tiszte betöltő Szappanos Istvánt választották meg.

⁷¹ Az óvást Szappanos István és Nagy László képviselők terjesztették elő személy szerint. Ez a Sürögöny c. hivatalos osztrák-magyar napilap 1865. okt. 20-i (241.) számából derült ki. Ahol is a cikkíró „P.N.” tudósította az olvasókat a kecskeméti közgyűlés eseményeiről.

⁷² Megyeszerte óvásokkal éltek az 1861. évi képviselőtestületek tagjai a közös értekezleteken. Nagykőrösön az okt. 1-jén – az 1861. évi képviselőkből és a jelenlegi tanácsból – összeállt értekezleten a jelen voltak követelték, hogy a polgármester mondjon le elnöki tiszteréről. A polgármester nem volt hajlandó lemondani, míg felsőbb utasítást erre nem kap. Óvásukat fejezték ki az ellen is, hogy „az alkotmányosság teljesen nincs visszaállítva”. A megalakított 23 tagú központi választmánynak tagja lett a polgármester, a főbíró és a jegyző is. A gyűlés több tagja lemondásra szólította fel őket, de ők nem mondtak le, a lemondásukat követelők erre távoztak a gyűlésből. Cegléden is okt. 1-jén ült össze a gyűlés a központi választmány megalakítására. Itt is tiltakoztak a mostani tanács befolyása ellen. „Ily körülmények között – írta Tóth János polgármester Kapy Edének – eszélyesebbnek látta a tanács a helyett, hogy a dolgot lényegtelen formakérdés végett élére állítaná, inkább a hatásosabb befolyástól elállani”. PML. IV. 251 Eln. ir. 28/1865.

⁷³ BKMÖL. IV. 1606 Közgy. jkv. 1865. okt. 9. 276/1865. kgy. sz.

Választmányi tagok:

r. kat. részről

Szabó Antal ügyvéd (1861-ben is)
 Szabó György (1861-ben is)
 Herczeg Károly (1861-ben is)
 Battalai János
 Bódogh Ferenc
 Kocsis József orvos
 Tasi László
 Szűcs Imre mérnök
 id. Kovács László
 Tóth István ügyvéd

ref. részről

Bene Sándor ügyvéd
 Keresztes János ügyvéd
 Nagy Lajos ügyvéd (1861-ben is)
 Kónya Sándor (1861-ben is)
 Deák János (1861-ben is)
 Héjjas Mihály (1861-ben is)
 Szokolai Sándor ügyvéd
 B Kiss József (1861-ben is)
 ifj. Dukai György (1861-ben is)
 Kovács László ügyvéd
 (1861-ben is)

A két választókerületet úgy alakították ki, hogy a Szolnoki és Vásári fő utcák vonalai által a várost két részre osztották. Az első választókerülethez tartozott a város 2., 3., 4., 5. és 11. (közigazgatási szempontok alapján kialakított) tizede, a második választókerületbe pedig az 1., 6., 7., 8., 9. és 10. tized.

Első ízben intézkedtek képviselőválasztásnál a város határterületén, pusztáin élőkkel kapcsolatban: „... hogy a Város külső határterületén s pusztáin tartózkodó és követválasztási képességgel bíró lakosok bejelentése és összeírása iránt sem a jelentkezők, sem az összeíró küldöttségek bizonytalanságban ne legyenek, a Város határterületének nyugati, vagyis az izsáki országúttól a szolnoki országútig terjedő része, Alpár és Szentkirály pusztákkal együtt az 1-ső; a szolnoki úttól viszont az izsáki útig terjedő, az az, a városi határterületnek keleti része, Ágasegyháza, Borbás, Bugacz és Monostorpusztákkal együtt a 2-ik választókerülethez alkalmaztassék”.⁷⁴ Ezen felosztások szerint tehát az első kerületben református, a második kerületben katolikus követ választását írták elő.

A képviselőválasztási joggal bírók összeírásának helyszínét a központi választmány lett hivatott megállapítani. A választás helyszínéül a két városháza nagytermeit jelölték ki.⁷⁵ A rendkívüli közgyűlést Hajagos Illés polgármester rövid beszéddel zárta be, melyben megköszönte a nagyszámúban megjelent és példás komolysággal tanácskozó közgyűlési tagok munkáját, áldását kérte az országgyűlés küszöbén álló hazára és éltette az alkotmánybiztosító fejedelmet. (Pest-Pilis-Solt megye bizottmánya

⁷⁴ Uo.

⁷⁵ Az Aranyas vendégfogadót, ahol korábban Pest-Solt megye hivatala működött, 1861. febr. 1-jétől visszakapta Kecskemét. A régi városháza szűkössége miatt itt helyezték el a tanács hivatalainak egy részét.

BKMÖL. IV. 1605/a Közgy. jkv. 1861. márc. 21. 39/1861. kgy. sz.

október 10-én tartott ülést. A bizottmány kecskeméti tagjait táviratilag hívta meg a főispáni helytartó október 9-én.)⁷⁶

A polgármester október 12-én számolt be a helytartótanácsnak a központi választmány megalakítása és a választókerületek kialakítása végett egybehívott közgyűlésről, megküldte a felvett jegyzőkönyv egy példányát.

A rendkívüli közgyűlést megelőzően, október 7-én kelt a tárnokmesternek a főispáni helytartóhoz intézett leirata (amelyet utóbbi október 11-én miheztartás végett megküldött Kecskemétnek is), ebben a követválasztók összeírása, a rendelkezések közzétételére és általában a választással kapcsolatos határnapok betartására, betartatására szólította fel a központi választmányokat. (Összeírásra 14 nap, a határnap a kitűzésétől számított 21 napnál rövidebb és 30 napnál hosszabb nem lehetett.) Magának a központi választmánynak a ténykedését azonban sürgette, hogy az előírt határnapok letelte után rögtön intézkedjen és a választások a rendelkezésben előírtaknak megfelelően follyanak le, tehát, hogy a választás napjáról a lakosság a határnap előtt 15 nappal értesüljön, s a választás az országgyűlés megnyitása előtt legalább 4 héttel történjen meg.⁷⁷

A központi választmány 1865. október 12-én tartotta első ülését. Megválasztották a választmány jegyzőjét Tóth István személyében. Megalakították a két választókerületbe a két összeíró bizottságot. Az első (vagy felső) kerületben az összeíró bizottmány elnöke Bene Sándor lett, tagjai: Herczeg Kárlly, Kónya Sándor, Deák János, jegyző: Kovács László. (Póttagok: B Kiss József, ifj. Dukai György.) Az alsó, vagy második kerületben a választásra jogosultak összeírását végző bizottság elnökévé Kocsis József orvost választották, tagjai: Szokolai Sándor, Héjjas Mihály, Bódogh Ferenc, jegyzője pedig Tóth István. (Póttagok: Tassi László és Szűcs Imre.) Az összeírások időpontjára vonatkozóan azonban úgy határoztak, hogy az idő rövidsége miatt nem lehet betartani a választói törvényben előírtakat, tehát a 14 napot, az összeírások idejét ezért 8 napra rövidítették le október 16-tól október 23-ig. Az összeírás helyéül az első kerületben az „új városháza” nagytermét, a második kerületben pedig Héjjas Mihály 1. tizedben levő házát jelölték ki. Az összeírás idejéről és helyéről több útonmódon értesítették a lakosságot: templomi szószékekből, falragaszok, nyomtatott hirdetémenyek házankénti kiosztása útján. Ezen teendők iránnyításával a központi választmány elnökét bízták meg.⁷⁸

Csak 2. ülésükben, október 15-én szereztek tudomást a tárnokmester október 7-én kelt leiratáról, hogy a választási rendelkezés 13., 14. §-aiban említett határnapok betartására lettek szorítva. Ennek következtében módosították az összeírásra kitűzött napokat, mely módosítás szerint a választásra jogosultak összeírásának kezdeti időpontját október 23-ra tűzték ki. Az összeírás 14 napig, tehát november 5-éig naponként folyamatosan 9-12 óráig való tartását rendelték el. Az összeírások közszemlére való

⁷⁶ BKMÖL. IV. 1608. Központi vál. ir. 10/1865.

⁷⁷ Uo. 11/1865.

⁷⁸ BKMÖL. IV. 1608 Központi vál. jegyzőkönyve 1865. okt. 12.

kitételére és bírálatára 3 napot (nov. 6-8.) állapítottak meg. Kitűzték a választás napját is: az első kerületben november 10-ére, a második kerületben november 11-ére. Az október 17-én keltezett – Szappanos István választmányi elnök által kiadott – „Hirdetmény”-ben tájékoztatták a lakosságot a királyi meghívólevélről, megemlítve, hogy az uralkodó az 1848:V. tc. alapján rendelte el a választásokat. Nem említették meg a helytartótanács rendeletét, mely a választásnál követendő alapként az 1861-es választási rendszabályt tekintette. Utaltak viszont a rendkívüli közgyűlésen elhangzott óvásokra, majd közölték az 1848-as választójogi törvény szerinti választásra jogosultság kritériumait, valamint a két választókerület beosztását. Fontos elvként tüntették fel az alternatio kérdését. Ígérték, hogy a választással kapcsolatban október 15-e és november 5-e között folyamatosan és rendszeresen tájékoztatják a lakosságot. Közölték az összeírások és a választás időpontjait és helyszíneit.

Október 16-i keltezéssel helytartótanácsi leirat érkezett a központi választmányhoz az alternatio kérdésével kapcsolatban. A helytartótanács elutasította Kecskemét város azon rendelkezését, hogy egyik választókerületében csak katolikus, a másikban csak református vallású egyént lehessen országgyűlési képviselővé választani, s kijelentette: „...ezen határozatnak az egyéni szabad akaratot 's a szabad választást a törvény rendelete ellenére önkényesen korlátozni szándékozó 's helytelen illy magyarázatába ezen kir. kormányzék felügyeleti tiszténél fogva bele nem nyugodhatik, hanem azt mint törvénytelen és illetéktelen megsemmisítendőnek találja”. Egyúttal utasította a központi választmányt, hogy a választmányi ülések jegyzőkönyveit haladéktalanul terjessze fel.⁷⁹

A központi választmány október 22-i ülésében tárgyalta a leiratot, egyszerűen tudomásul vette és elrendelte a helyi rendelkezés megsemmisítését: „...a városi képviselői gyűlés azon határozatát, hogy alternatio tekintetéből a felső kerületben tulnyomólag lakó protestans vallású polgárok kívánatához képeest protestans, az alsó kerületben pedig római catholikus követ választassék, mint a szabad választást önkéntesen korlátozni szándékozót megsemmisíti, tudomásul vétetvén, a központi választmány ahhoz alkalmazkodni kíván”.⁸⁰ Ugyanezen az ülésen tárgyalták a főispáni helytartó Kapy Ede leiratát, melyben felszólította a központi választmányt, hogy a választási rendszabályok 22. §-a értelmében az eddig tartott választmányi ülések jegyzőkönyveit terjessze fel a helytartótanács-hoz.⁸¹ A rendelkezést tudomásul vették.

A központi választmány nem állt a helyzet magaslatán a választási rendelkezés értelmezését illetően, mert október 29-i ülésén egy újabb helytartótanácsi leiratot kellett tárgyalnia, amely azt nehezményezte,

⁷⁹ BKMÖL. IV. 1608. Központi vál. ir. 13/1865.

A választással kapcsolatosan tartott ülések jegyzőkönyveit folyamatosan kellett felterjeszteni a helytartótanács-hoz.

⁸⁰ BKMÖL. IV. 1608 Központi vál. jegyzőkönyve 1865. okt. 22.

⁸¹ Uo. Központi vál ir. 14/1865.

hogy a választmány október 15-én tartott ülésén elrendeltek értelmében a követválasztók összeírását már október 23-án megkezdte, a rendszabályok 13. §-ának világos rendelkezése ellenére. A helytartótanács fontosnak tartotta a lakosság tájékoztatására szánt hosszabb időt az összeírás megkezdése előtt. (Az összeírás a rendelkezés szerint nem kezdődhetett volna november 5-e előtt.) A helytartótanács azonban nem akarta, hogy a már megkezdett összeírást leállítsák, amelyből csak zavar, félreértés származhatott volna, elrendelte, hogy a 13. és 14. §-a értelmében folytatódjon – ezáltal húzódjon el – az összeírás. A hirdetményeket naponként közzétenni rendelték el, szorgalmazták, hogy az értesítvények minden házhoz jussanak el, s minden felekezeti szószékről tegyék közhírré. A választmány elégségesnek tartotta ugyan a 21 napot az összeírásra, de a helytartótanács felszólamlására még 14 napot számítva, november 18-ig kitolta az összeírások befejezésének határnapját. (Így Kecskeméten, talán az országban egyedül, nem 14, hanem 27 napig tartott a választásra jogosultak összeírása.

Hogy a külterületek lakói a hirdetményeken kívül is kellő tudomást szerezzenek a választási rendelkezésekről, a választmány egyes tagjait kiküldték a pusztákra az ott lakók tájékoztatására. Csödör, Nyír és Cethal pusztákra Szabó Antalt, Ballószeg, Törökfái és Halesz területére Szabó Györgyöt, Alpár, Borbás, Szentkirály térségére Szűcs Imrét, Talfájába B. Kiss Józsefet, Ágasegyházára pedig Szappanos Istvánt.

Miután az összeírások határnapja így kitolódott, módosítani kellett az összeírt választók névjegyzéke kifüggesztésének idejét, a bírálatokra szánt időt és a választások napjait is. A névjegyzékek megtekintésére és bírálatára november 19., 20. és 21. napokat tűzték ki. A választás napját pedig az első kerületben november 22-re, a második kerületben november 23-ra módosították. (Elrendelték az újabb határnapok közhírré tételét.)⁸²

Szappanos István az 1865. november 1-én kelt „Hirdetmény”-ben nemcsak a helytartótanács rendelkezésére hivatkozva jelentette be az összeírások november 18-áig tartó kitolását, hanem arra is utalt, hogy „... ezen nagyszerű honpolgári kötelesség alól e nemes városnak ez ideig sok polgára visszatartotta magát, be nem íratván a követválasztól laistromába”. Ismertette a választás napját a lakosság figyelmébe ajánlott néhány rendelkezést: hogy például a választásra kitűzött napon bármely választónak joga van az országgyűlési követségre egy egyént ajánlani; több ajánlott esetén ha 10 választó szavazást kíván, azt elrendelik stb. Felszólította polgártársait, hogy mind az összeírásra, mind a választásra minél számbanabbban jelentkezzenek.⁸³

A választásra jogosultak összeírása ha lassan is, de rendben folyt. Alig akadt olyan, akit az összeíró bizottság elutasított volna. Az első kerület összeíró bizottsága három ízben vett fel jegyzőkönyvet arról, hogy

⁸² Uo. Központi vál. jegyzőkönyve 1865. okt. 29.

⁸³ Uo. Központi vál. Hirdetményei : Kelt Kecskeméten, 1865. nov. 1-jén, Szappanos István központi vál. elnöke

visszautasította a jelentkezőt. November 2-án Szabó Imrét azért tanácsolták el, mert tudomásuk szerint az ellene hamis bankjegy kezeléséért indított fenyítő per még folyamatban volt. November 5-én Czecz Márton mint művész kért tőlük igazoló jegyet arról, hogy választásra jogosult, de nem tudta igazolni „akadémiai végzettségét”, s a város rendes lakosának sem ismerték el, így az összeíró bizottság szerint nem gyakorolhatta politikai jogát. November 6-án három Csödör pusztai lakos jelentkezett igazoló jegyekért, mint szőlőbirtokosok, akiket ilyen képességük igazolására szólított fel a Bene Sándor elnökletével működött bizottság.⁸⁴

A központi választmány, a választóképeséggel bíró lakosok összeírására kitűzött határidő lejártával még aznap, november 18-án összeült. Az elnök felhívta a figyelmet, hogy a következő három nap alatt tehetik meg a lakosok a kifogásokat az összeírási ívek ellen, ezért a választmány minden tagja köteles jelenlenni a munkálatoknál. Elhatározták, hogy ugyan a lakosság a választás módjáról, idejéről – a választmány korábbi intézkedése folytán – „körülmenyesen értesített” hirdetmény útján mégis újból felhívják a lakosság figyelmét.⁸⁵ Az ugyanazon a napon kelt hirdetmény nem csak arról tájékoztatta a választókat, hogy a választói névjegyzéket hol és mikor tekinthetik meg és tehetik meg észrevételeiket, hanem ismételten utalt a választások helyére, napjára és kezdő időpontjára. A hirdetmény most már egyértelműen azt tudatosította a lakosokkal, hogy „törvényesen bevett valláskülönbség nélkül” ajánlhatnak arra alkalmas egyént a képviselőségre a választókerületeken belül.⁸⁶

November 20-i ülésükön már az összeírás eredményéről számolt be Szappanos István elnök a központi választmány tagjainak. Az első kerületben 1264 sorszámmal zárták le az összeírási ívet, de a 156. és 664. sorszám kétszer szerepelt a listán, így a ténylegesen összeírtak száma 1266 fő.⁸⁷ A második (alsó) kerületben az összeírtak száma jóval kevesebb volt, csak 779 fő.⁸⁸ Összesen tehát 2045 választásra jogosultat írtak össze Kecskeméten 1865-ben. (Ez azonban nem azt jelenti, hogy ennyi volt az összes választójoggal bíró a városban, csak azt jelenti, hogy ennyien mentek el az összeíró bizottság elé, ennyien jelentkeztek politikai joguk gyakorlására.)⁸⁹ A választásra jelentkezők a következő képpen oszlottak meg a különböző képességi alapok szerint. (L. I. táblázat.)

⁸⁴ BKMÖL. IV. 1608. Központi vál. ir. 18/1865.

⁸⁵ Uo. Központi vál. jegyzőkönyve 1865. nov. 18.

⁸⁶ Uo. Központi vál. ir. 20/1865.

⁸⁷ A központi választmány jegyzőkönyvében 1267 főt említ az elnök, a 383-as számot is duplának számolták, de ez nem tűnik ki a névjegyzékből, míg a másik két duplázás igen, így a pontos száma az összeírtaknak 1266 fő.

⁸⁸ A központi választmány jegyzőkönyvében itt 778 összeírt választásra jogosultról tesz említést az elnök, de a névjegyzékben szereplő utolsó sorszám 779. A plusz 1 fő növekedés abból ered, hogy Bagi István 7. tizedbeli lakos kifogásolta, hogy kihagyták a névjegyzékből. Jogosultságát igazolni tudta, amit a központi választmány méltányolt.

⁸⁹ Az 1848-as képviselőválasztást tárgyaló tanulmányomban megpróbáltam vagyonszeírás és egyéb források alapján kiszámítani az akkori jogosultak lehetséges számát. Ez akkor kb. 2.227 fő lehetett – az akkori lakosság 5,5 %-a –, míg az összeírtak

Az összeírtak választói képesség szerinti megoszlása

Választói képességi alap	I. ker.	II. ker.	Összesen	Az összeírt választók %-ban
Birtok	1 040	636	1 676	81.96
Kézművesség	97	87	184	9
Gyár	-	-	-	-
Kereskedelem	8	7	15	0.73
Jövedelem	1	-	1	0.05
Értelmiség	114	46	160	7.82
Nemesség	6	3	9	0.44
Összesen:	1 266	779	2 045	100%

Szappanos István elnök meglepéssel állapította meg, hogy a lakosság „polgári jogainak legszebbikét” gyakorolni kötelességének tartotta, külön örült annak, hogy ez alkalommal „kétannyian” jelentkeztek, mint az 1861. évi választáskor (emlékezetes, hogy 1861-ben 1015 főt írtak össze a két kerületben).

Ha a választásra jogosultak közül összeírásra jelentkezettek társadalmi összetételét önmagában, minden egyéb forrás – pl. vagyonösszeírás, foglalkozás szerinti népszeírás stb. – nélkül kezdenénk elemezni, bizonyosan téves következtetésekre jutnánk, mert egy-egy összeírt személy több alapon is lehetett választásra jogosult. Ezt igazolja a választási elnök jegyzőkönyvben tett megjegyzése is, mely szerint „... mind a két kerületben összeírtaknál a választóképesség alapját legnagyobb részben a birtok teszi, és más alaponi képesség szembeötlően kis számmal van feljegyezve, melynek oka abban rejlik, hogy ezek többnyire birtokosok is lévén, magukat birtok alapján jegyeztették be”.⁹⁰

A választásra jelentkezettek, az összeírtak száma jelentősen emelkedett 1848 és 1861-hez képest. (L. II. táblázat)⁹¹

aránya a 40.419 fős lakossághoz képest 2,31 % volt. Ezt az országosan is nagyon alacsony arányt társadalm szerkezeti és egyéb okokra vezettem vissza. PÉTERNÉ Fehér Mária 1992.

⁹⁰ BKMÖL. IV.1608 Központi vál. jegyzőkönyve 1865. nov. 20.

⁹¹ Mindkét évben az 1857. évi országos népszámlálás adatait tudtam csak használni, mert 1865-ig nem készült egyéb összeírás. (BKMÖL. IV. 1615/a Eln. ir. 1860.) A következő összeírásra 1869-ben került sor, ekkor Kecskemét lakossága 42.319 fő volt.

II. táblázat

A választásra összeírtak és a lakosság aránya

Év	Kecskemét város lakossága	A választási névjegyzékben összeírtak száma	Az összeírtak a lakosság %-ában
1848	40 419	934	2.31
1861	41 651	1 011	2.31
1865	41 651	2 045	4.91

A választási névjegyzékben szereplők képességi alapok szerinti megoszlása mindhárom választási évben a birtok szerint összeírtak túlsúlyát mutatja. (L. III. táblázat)⁹²

III. táblázat

A választásra jelentkezők választási képesség szerinti megoszlása

Választási képességi alap	fő	1848-ban összeírtak %-ban	fő	1861-ben összeírtak %-ban	fő	1865-ben összeírtak %-ban
Birtok	649	71	647	64	1 676	82
Ipar, kézművesség	146	16	209	21	184	9
Gyár	-	-	3	-	-	-
Kereskedelem	6	-	13	1	15	1
Jövedelem	9	1	6	-	1	-
Értelmiség	91	10	133	14	160	8
Régi jog	17	2	-	-	9	-
Összesen	9 189	100	1 011	100	2 045	100

A közszemlére kielt választói névjegyzékek ellen mindössze három kifogás érkezett a központi választmányhoz, melyeket november 21-i ülésükön tárgyaltak meg. Szabó László 10. tizedbeli lakos kifogásolta Dubecz János névjegyzékbe való felvételét, mert ellene csempészkedés vádjával bűnperes eljárás folyt. A központi választmány nem törölte Dubeczot az összeírásból azzal az indoklással, hogy az ügyet csak folyamatba tették, s nincs ítélettel lezárva. A sértett Dubecz János viszont az őt támadó Szabó László ellen hozott igazolást, hogy ő meg lopásért áll fenyegetés alatt, ami

⁹² 1848-ban a névjegyzékekben nem mindenkinél tüntették fel a választásra jogosultság alapját, ezért a 934 fő helyett csak 918-cal lehetett számolni.
PÉTERNÉ Fehér Mária 1992.

azonban nem igazolódott be, így Szabót sem törölték a névjegyzékből. Bagi István 7. tizedbeli lakos panasza az volt, hogy kihagyták a második kerületi névjegyzékből, pedig három tanu által kiállított bizonyítvánnyal tudta igazolni, hogy 100 pengőforint biztos jövedelemmel bír mint sertés-kereskedő. A választmány elfogadta az igazolást és „jövedelem” alapján vette fel az összeírtak közé.⁹³

Így tehát Kecskeméten 1865. november 22-én az első kerületben 1266 fő, november 23-án a második kerületben pedig 799 fő vehetett részt az országgyűlési képviselőválasztáson.

A választás eseményei

A Magyarországon 1865-ben fellépő pártok nem az európai politikai gyakorlatban bevett pártok voltak. Nem kormánypárt és opposíció (ellenzék), nem szabadelvűek és konzervatívok álltak egymással szemben. Az 1865-ben fellépő pártok szabadsági és kormányformára vonatkozó kérdésekben ugyanazon elven álltak, közjogi kérdésben: Magyarország és az „örökös tartományok” között megállapítandó nemzetközi viszony kérdésében azonban, mint 1861-ben, eltértek egymástól. Minthogy azonban 1865-ben a közjogi kérdések megoldása előtt más, a haladást elősegítő kérdések szóba sem jöhettek, ez a pártok ellentétét sokban enyhítette. 1865-ben olyan helyzetben volt az ország, hogy előbb alkotmányos jogainkat kellett visszakövetelni, vagyis azon egyedüli eszközt, mely által az ország anyagi és szellemi haladását előmozdíhatták. Ezt tükrözték a pártok képviselőinek programjai. Az 1861-i országgyűlési többség – határozati pártiak – a korona és a nemzet kölcsönös közeledése folytán kisebbséggé lett. A határozatiak programjában 1865-ben nem volt ritka azon nyilatkozat, hogy ők is barátai a kiegyezésnek. A két párt közötti eltérések a nemzet részéről – a megegyezés érdekében – teendő engedmények szükségességére és különösen mértékére nézve nyilvánultak meg.⁹⁴

A mandátumokért folytatott küzdelem helyi részleteibe nehéz volt bepillantást nyerni egyrészt városi sajtó hiányában. (Csak 1868. október 3-án jelent meg az első újság Kecskeméti Lapok címmel). Másrészt a választással kapcsolatban megmaradt iratok a politikai csatározások vonatkozásában hiányosak. Csak az irányító testületek: központi választmány, választási bizottságok munkáját tükrözik. Nem állt rendelkezésre egyetlen jelentős – a történésekben résztvevő – személy levelezése, naplója, családi iratanyaga sem. Így csak nagy vonalakban lehetett érzékeltetni a politikai küzdelem menetét.

Az országgyűlési képviselőválasztáson 1865-ben nem léptek fel szervezett pártok Kecskeméten, minthogy ilyenek akkor még nem voltak. Egy-

⁹³ BKMÖL. IV. 1608 Központi vál. jegyzőkönyve 1865. nov. 21.

⁹⁴ SALAMON Ferenc 1867. 24-27. o.

egy a közéletben jelentős szerepet vitt egyén körül alakultak ki csoportosulások. Főleg az 1861-ben megválasztott két képviselő Balásfalvi Kiss Miklós és Horváth Döme mellett léptek fel a város lakói.

Még alig szereztek tudomást Kecskeméten az országgyűlés összehívásáról – szeptember 21-én érkezett sz országgyűlési meghívólevél, a Sür-göny c. hivatalos kormánylap szeptember 23-án közölte az uralkodó szándékát – már megindult a korteskedés a városban. Az első (felső) kerületben Horváth György mérnök⁹⁵ Kiss Miklós mellett tett hitet 1865. október 3-án nyomtatásban terjesztett „Polgártársak!” c. röpiratában: „A helyben dívó falirodalom azt mutatja, hogy a követválasztásnak alkotmányosan szép mozgalmát nálunk fájdalom! politizáló gyerekek kezelik. Oly tény, mely a mennyire bosszantó a háztulajdonosokra nézve: ép oly kiméletlen azon férfiak iránt, a kiknek nevei – akarva nem akarva – házról házra firkáltatnak.

E tény ellen – a mennyire nevemre is vonatkozik – tisztelettel és bizodalommal óvást teszek.

Az én jelszavam: éljen Kiss Miklós! a felső kerület országgyűlési képviselője!”⁹⁶

Sok híve volt a városban B. Kiss Miklósnak, aki az 1861-es országgyűlésen az akkor formálódott két párt közül a határozatiak csoportjához csatlakozott. Az országgyűlés feloszlata után itthon a kaszinó elnökeként vett részt a közéletben. A helyi birtokosok és iparosok érdekeit képviselve általános tiszteletnek örvendett, sokáig a kiegyezés ellenzőjeként tartották számon.⁹⁷

Kiss Miklós 1865. november 1-jén jelentette meg programját „A Kecskemét városi Felső-kerület Választóihoz!” címmel nyomtatott formában a

⁹⁵ Horváth György (Kecskemét, 1815.-Kecskemét, 1874.) az 1848-as forradalom alatt Kecskemét város mérnöke, majd az állami mérnöki osztály alkalmazottja. A szabadságharc leverése után Kecskeméten magánmérnök. A város megbízásából felmérte Borbás, Sztkirály és Alpár pusztákat. Résztvett a városszabályozási munkákban. 1861-ben a város képviselőtestületének tagjává választották. Később demokratapárti helyi politikus. A kecskeméti Demokrata Kör 1868. febr. 23-i alakuló ülésén őt választották meg elnöknek. 1873. szept. 3-tól haláláig Kecskemét felső kerületének országgyűlési képviselője szélsőbal programmal.

PÉTERNÉ Fehér Mária-Szabó Tamás-Székelyné Kőrösi Iлона: Kecskeméti életrajzi lexikon, Kecskemét, 1992.

⁹⁶ BKMÖL. IV. 1608 Központi vál. hirdetéyményei: „Polgártársak!” c. 1865. okt. 3.

⁹⁷ B. Kiss Miklós mint a kaszinó elnöke és Handtel Károly mint az iparosok együletének igazgatója bejelentették a városi közgyűlésen, hogy a két egylet gyümölcstárlatot rendezett, ami a vártnál nagyobb eredménnyel járt és ezért elhatározták, hogy Ferenc Józsefnek gyümölcsmintát küldenek ajándékként. Állítólag az volt ezzel a céljuk, hogy a kecskeméti gyümölcs jó hírnévre emelkedjen.

BKMÖL. IV. 1606 Közgy. jkv. 1865. 291/1865. kgy. sz.

Kiss Miklós 1861-től 1873-ig volt Kecskemét képviselője, 1861-ben határozati párti, 1865-ben balközép, utána kormánypárti programmal. Többszörös győzelmét annak a rokonszenvnek is köszönhetette, mellyel a választók személye iránt viseltettek. Mihelyt azonban 1873-ban Jász-kun kapitánnyá kinevezték személyes befolyásának varázsa megszűnt a kecskemétiak szemében.

HÉVIZY János 1894. 94. o.

következő indoklással: „...a képviselő, ha programja közrebocsátása után vála: rtatik meg, jogosan hiheti magát az egész választókerület véle-
ménye valódi kifejezésének és képviselőjének”. Két kérdésben fejtette ki
részletesen állásfoglalását: Magyarország közjogi állására és belügyeinek
rendezésére vonatkozóan. Magyarország önállását és függetlenségét, a
magyar koronához tartozó országok területi egységét, a *pragmatica*
sanctio, az 1790/91. évi X. tc. és az 1848-as törvények alapján ismerte el.
A „fejedelem közösségénél fogva” közös ügyeknek tartotta a birodalom kö-
zös védelmét, az ehhez, valamint az udvartartás kiadásaihoz hozzájáruló
pénzügyet. A külügyet azonban nem tartotta „egészen közös ügynek”,
mert „e részben is fennáll az országnak azon joga, hogy magyar ügyben a
magyar korona területét érdeklő kérdésben csak a magyar király magyar
követei járjanak el”. A közös ügyek fenntartásához egy bizonyos kulcs ki-
dolgozását látta szükségesnek. „Mind ezen kulcsnak kidolgozása, mind a
fentebbi értelemben közösnek elismert ügyek kezelése, a birodalom mind-
két felének alkotmányos képviselő testületei által esetről esetre kikülden-
dő biztosok közbejöttével fog alkotmányos úton eszközöltetni.” A
„becsületes kibékülés” érdekében Kiss Miklós kijelentette, hogy kész meg-
tenni és megadni mindazt, „a mit Magyarország területi épségének és füg-
getlenségének csorbítása nélkül megtenni és megadni lehet”.

A belügyekre nézve egyedüli irányadónak a 48-as törvényeket tartotta,
de azok továbbfejlesztését is jónak látta, különösen a nemzetiségek irá-
nyában: „...Egyik főbb feladata leend ezen felül a törvényhozásnak az or-
szágban lakó nem magyar ajkú nemzetiségek, méltányos igényeinek a
magyar korona területi épségével, és a magyar politikai nemzetiség
fentartásával összeférhető testvéries kielégítése”.

Kiss Miklós programjában követelte továbbá a törvénykezés szabályo-
zását, egyszerűsítését, az elviselhetetlenné vált adók – különösen a fo-
gyasztási adó – eltörlését, az elszegényedés és a demoralizáció
megakadályozását(!). Az előbbit a szabadkereskedés bevezetésével, a köz-
lekedés élénkítésével és könnyítésével, iparfejlesztéssel, bankok felállítá-
sával, az utóbbit pedig büntetőködex kidolgozásával és a köznevelés és
közkerkölsiség országos ügyvé emelésével látta kivitelezhetőnek.

Programnyilatkozatában külön kitért Kecskemétre. Céljának tekintet-
te a város elnyert önállóságának törvény általi elismertetését,
becikkelyezését. (A tényleges szabad királyi városi cím elnyerését.) Elvei-
nek összegzéseként kijelentette: „...én Magyarországon ez idő szerint
csak egy pártot ismerek; ez azon hazafi-párt, melynek programja az
1861-dik évi második Feliratban van letéve, s mely a jogfolytonosság és
törvény terén áll”. Megválasztása esetén ígérte, hogy az országgyűlésen
azon párthoz fog csatlakozni, „mely a magyar korona területi épségét, ön-
állását és függetlenségét legnyomatékosabban kívánja biztosítani”.⁹⁸

⁹⁸ BKMÖL. IV. 1608 Központi vál. hirdetményei: „A Kecskeméti városi Felső-kerület Vá-
lasztóihoz” c. nyomtatvány. Kelt Kecskeméten, 1865. nov. 1-jén.

Ugyanazon a napon – november 1-jén –, mikor Kiss Miklós programja napvilágot látott, kértek fel a felső kerület választópolgárai közül néhányan egy másik helyi közéleti személyt a jelöltség elvállalására: Lestár Pétert. Lestár már 1861-ben is síkraszállt az országgyűlési mandátum megszerzéséért, akkor is Kiss Miklóssal szemben, de kisebbségben maradt. Lestár Péter, aki ekkor az árvaügyek kezelésével volt megbízva a tanácson belül, először visszautasította a felkérést, csak „Kecskemét városa népének a legtekintélyesebb értelmessége által tolmácsolt akarata és kívánságának engedve” vállalta el mégis a jelöltséget. November 2-án értekezletet tartott az öt jelölő választópolgárság, ahova meghívták. Az itt megnyilvánuló bizalom és megtiszteltetés erősítette meg benne a hitet, hogy résztvegyen a politikai küzdelemben.

November 4-én nyomtatásban megjelent programjában („Kecskemét város Felső kerület Választó Polgáraihoz!” címmel) tett hitet politikai nézeteiről. Vallotta, hogy csak tetteiből lehet megismerni az embert: „...sajnáltni lehet azon választókerületet, mely jelöltjét csak a megírt programjából ítéli meg: önök és a haza java csak tetteket, tiszta és becsületes jellemet kíván”. Nézeteinek alapját „az 1723-dik évben létrejött *pragmatica sanctio*, és az 1848-ki törvények” képezték. „Azért is hiszem és vallom: hogy az ország integritása és függetlensége fel nem adható, mert az honárulás.” Független felelős kormányt és e kormánnyal összhangzásban álló megerendszert kívánt. Kívánta a községi rendszer (rendezés) bevezetését, az úrbírság befejezését, polgári és büntető törvénykönyv kidolgozását, bíraskodás terén az esküdtszékek felállítását, a sajtószabadságot, „mert a hol nyilvánosság nincs, hol az ész békóba veretik, ott nemzeti szellemi kifejlődés, előrehaladás, nemzeti naggyá lét nem képzelhető”. Kiállt a vallásszabadság, vallás egyenlőség mellett: „...a hol még egy hazának polgárai között a törvény azért is különbséget tesz, mert istenét más módon tiszteli, ott a kiskorúság nincs túlélve; – de ha a haza különbség nélkül minden egyes polgárától kívánja életét és vagyonát, a jogélvezetben ne legyen különböztetés, – közös teherviselés egyenlő jogélvezetet követel”.

„Meggyőződéseim – írta Lestár –, hogy e hazának jólléte és boldogsága nem a kevesek túljóllétéből, de az általános jólléteből áll, mert csak ez a valódi nemzeti jóllét.” Ennek érdekében megoldandónak tartotta a szabadkereskedelmet, az iparszabadságot, pénzintézetek felállítását – honnan olcsó kölcsön nyerhető –, a közlekedés mindenirányú fejlesztését. A nemzetiségek vonatkozásában azonban megmaradt az Eötvösök képviselte elveknél: „...megosztom mindezt e hazának minden külön fajú és nemzetiségű lakosával”.

Közjogi kérdéseket illetően a perszonáluniót ismerte el, amelyből közös ügyek, kötelezettségek származnak. A közös ügyeket azonban nem részletezte programjában: „...ezen közös ügyet feladatnak ismerem először meghatározni, ennek kezelésére és elintézésére oly módot alapítani meg, mely a Lajthántúliaknak – mentül szélesebb alapon – alkotmányos életük

kifejlesztését ne akadályozza, sőt biztosítsa, mert az ő alkotmányos életük a miénknek is biztositása; de ezen megalapítandó mód csak olyan lehet, hogy hazánk önállósága és függetlensége most meg ne csorbítottassék, a jövőben veszélynek ki ne tétessék”.⁹⁹

Lestár programjának hiányosságára éppen Kecskemét vonatkozásában mutatkozott meg, a városra vonatkozóan ugyanis nem nyilatkozott elképzeléseiről, arról, mit lehetne, mit kellene elérni Kecskemét érdekében az országos politika fórumán, az országgyűlésen. (Később 1880-tól 1896-ig, haláláig ő volt Kecskemét polgármestere, aki nagyformátumú terveivel, azok megvalósításának megkezdésével elindította Kecskemétet a fejlődés útján.) Lestár hívei azzal igyekeztek ezt a programbeli hiányosságot pótolni, hogy röplapjukon („Kedves választó barátaink” címmel) Lestárnak a város érdekében addig kifejtett munkálkodását igyekeztek hangsúlyozni: „...Ki ne ismerné városunkban e munkában és közfáradalomban megfárasodott polgárt? ki minden percét munkásságban nekünk és közügyeinknek szentelte; ki ne ismerné e kedves, hozzánk mindig nyájas, előzékeny polgártársat? Nem áldják-e most is e jelenlegi munkás terén sok szegény árvák, nekik tett szolgálatért? ki ment minden haszonvágy, minden kegy-leskelődés, minden képmutatástól.

Polgártársak! e drága hazánkat mindég megőrző jó Istenre kérünk benneteket, ne hagyjátok magatokat jó szivetektől elragadtatni, és ne legyetek hiszékenyek némely futó és feledékeny mézes ígéreteknek, kiknek csak külfényük és hízogó magaviseletök csábító, kik titeket csak eszközül használnak fel, hogy sziveteken győzve, annál jobban uraskodhassanak felettetek.

Válasszatok tehát olyan képviselőt, ki hozzátok hasonló, ki nyelveteket érti; ki, ha megválasztjátok is, nem fog rólatok barátjairól elfeledkezni, hanem véd, küzd értetek; erőtetket neveli, vagyonotokat gyarapítja, veletek örül és szenved, s ki nem más, mint Lestár Péter, kit az ég Ura sokáig éltesse!”¹⁰⁰

November 6-ig úgy nézett ki Lestár Pétert támogatják többen a választókerületben. A Sürgöny 1865. november 8-i számában „Egy alsó-kerületbeli választó” aláírással cikk jelent meg a kecskeméti „követmozgalmakról”. „Mi két követet küldünk a december 10-i országgyűlésre, kiket két kerület választ városunkban; a felső és alsó kerület. Az utóbbiban nincs mozgalom, hanem az előbbiben igen; minthogy az 1861-dik évben választott a most is felléptetett Kiss Miklósnak az akkori, s kisebbségben maradt ellenjelöltje LESTÁR Péter november 2-a óta felléptetett; s úgy látszik többséggel bír... A netaláni tettlegességek ellenében LESTÁR Péter úr november 2-án választóinak szívükre kötő, hogy az ellenpártbeliek véleményét s azok zászlóit is tiszteletben tartsák, mert

⁹⁹ BKMÖL. IV. 1608 Központi vál. hirdetményei

¹⁰⁰ BKMÖL. IV. 1608 Központi vál. hirdetményei: „Kedves választó barátaink” c. röpirat. Kelt Kecskeméten 1865.nov. 4.

csak így tisztelik valóban azon szép alkotmányos jogot, melynek részesei...¹⁰¹

Kevés, erélytelen volt csak a röplapra támaszkodni a jelölt – Lestár – érdekében, gyengék voltak-e a támogatók politikai súlyukat tekintve, vagy Kiss Miklós érdekköre hathatósabb „érvekkel”, kortesfogással lépett színre? Nem tudni biztosan, csak sejthető. Az biztos, hogy a programja megjelenésétől számított három nap múlva Lestár Pétertől egy „Nyilatkozat” látott napvilágot, amelyben a jelölt leszögezte: „Alulírott a követjelöltségtől ezennel határozottan visszalépek”. Valami intrika biztos volt a dologban, mert meghátrálását így indokolta: „...Én Kecskemét városa polgárait nemcsak szeretem, de tisztellem is; nem akarom, hogy azon eljárás – melytől minden jobb érzés elfordul, mely ezen nép érettsége és becsülete rovására oly galádul üzetik – tovább folytattassék”. Megköszönte a támogatói bizalmát, amire – ígérte – örökre büszke lesz.¹⁰²

A kénytelen lemondásra utalt a Sürögöny november 14-i számában megjelent cikk írója is: „A Sürögöny közlé szerdán a városi felső kerületbeni követválasztási mozgalmakat. Ezeket oda egészíthetem ki, miszerint az egyik követjelölt, LESTÁR Péter úr mindenféle – mondhatom sajnálatos – manőver következtében, kénytelen volt leköszönni”. Ugyanakkor arról tudósít, hogy a leköszönt követjelölt helyébe egy helybeli földbirtokost Földváry Gábort akarják a választók felszólítani.¹⁰³ Az állítólagos jelölt azonban sietett tiltakozását röplapokon megjelent „Nyilatkozat”-ában kifejteni: „...a választóközönséget tisztelettel értesítem, hogy se másutt, se itt követjelöltül nem akarok és nem akartam föllépni; különösen pedig Kiss Miklós barátom ellen semmi szín alatt sem, ki ugyanazon politikai elveket vallja és képviseli, melyeket sajátjaimul tekintek. Jelszavam tehát: Éljen Kiss Miklós, a Felső Választókerület országgyűlési képviselője!”¹⁰⁴

A felső kerületben tehát egy jelölt maradt talpon a választási küzdelemben. A képviselőjelöltek programját két tényező határozta meg. Az egyik a képviselő pártállása, vagyis hogy az országgyűlés melyik politikai frakciójához tartozónak érezte magát. Lestár Péter a Deák-féle feliratiakhoz húzott, míg Kiss Miklósról köztudott volt, hogy 1861-ben képviselőként a határozatiakhoz csatlakozott. A másik tényező az volt, hogy a jelölt a helyi problémákat mennyire tudta programjában megjeleníteni. (Elsősorban azokról a kérdésekről lehetett szó, amelyek törvényhozás útján történő rendezés körébe tartoztak.) Lestárnak ezek hiányoztak a programnyilatkozatából. A választók megnyerése szempontjából ugyanakkor igen jelentős szerepet játszottak a személyes tényezők. Különösen fontos

¹⁰¹ Sürögöny 1865. nov. 8. szerda, 256. sz. 2. o.

¹⁰² BKMÖL. IV. 1608 Központi vál. hirdetményei: „Nyilatkozat” c. röpirat. Kelt Kecskeméten 1865. nov. 7.

¹⁰³ Sürögöny 1865. nov. 14. kedd, 261. szám 2. o.

¹⁰⁴ BKMÖL. IV. 1608 Központi vál. hirdetményei: „Nyilatkozat” c. Kelt Kecskeméten 1865. nov. 20.

volt a jelölt helyi társadalmi-politikai munkássága, vagy országos közéleti tevékenysége, amely a választók számára helyileg is imponáló volt. Kiss Miklós az 1861-es országgyűlésen is jelen volt, országos és megyei szintű tekintéllyel bírt, Lestár kecskeméti keretek között volt népszerű, bár éppen Kecskemétre vonatkozóan nem fogalmazta meg elképzeléseit. Számomra ez azt bizonyítja hogy ebben az időben a korteskedés még inkább személyek mintsem programok mellett és ellen szólt.

A második, alsó kerületben a választópolgárok 1865. október 25-én követválasztási értekezletre gyűltek össze a városi színház termében. Az értekezlet összehívását szorgalmazók közül Szűcs Imre (az 1870-es évek elején kormánypárti programmal lett országgyűlési képviselő) így fogalmazta meg az összejövétel célját: „A követválasztás körüli alkotmányos jogok gyakorlása legfontosb teendője a' honpolgárnak, midőn ennek gyakorlására most ismét felhíva vagyunk, többen eleve kifejeztük egymásközt azon óhajtásunkat, miként a választandó képviselő kijelölése, 's programjának velünk közlése iránt szükséges lenne a' választóknak magánértekezletben eszmét cserélni; ... e fontos ügyben szükséges láttuk polgártársaink nézetét megesmerni, és a'további teendők iránt közösen intézkedni”. Csilléry Benő ügyvéd javaslatára az értekezlet vezetésére elnököt választottak Hornyik János városi főjegyző személyében. Mialatt elfoglalta elnöki székét a jelenvoltak hosszan éljeneztek Horváth Dömét és javasolták őt követjelöltként felkéretni. Mielőtt erről döntöttek volna Csilléry Benő – mint a kerület egyik választója – szót kért: „... e' városnak tűzpróbát kiállt fiai vannak, többen is találkoznának képességük, és jellemzilárdságuknál fogva a' képviselői díszes állásra alkalmasok, sülyed, – és sülyednie kell azon népnek – a' mint egyik jelesünk mondá – mely jeles multtal bíró fiait mellőzi, 's már maga a 61-dik nemzetgyűléshezi ragaszkodás is azon jelesekhez köt minket, kik akkor e' várost képviselték”. A szónok Kiss Miklóst és Horváth Dömét éltette. Hornyik János elnök felhívta a résztvevőket, hogy a követjelöltül hangoztatott Horváth Dömére nézve nyilatkozzanak. Egyhangúlag éljenezvén a nevét, elhatározták Horváth Dömének az alsó választó kerület egyedüli képviselőjelöltjévé való meghívását és felkérték programjának közlésére. Csilléry javasolta, hogy az elhangzottakat jegyzőkönyvbe foglalva vigyék azt fel a Pesten tartózkodó Horváth Dömének. Az irat átadásával Szabó Imrét, Fényfi Antalt és Szűcs Imrét bízták meg.¹⁰⁵

Október 26-i dátummal (az értekezlet után egy nappal) jelent meg nyomtatásban Horváth Döme programnyilatkozata („Kecskemét városi Alsó kerület Választó Polgáraihoz! címmel). Bevezetőjében az 1861. évi országgyűlésen elfoglalt nézetéről vallott: „Ott, ... az 1848-ki törvények- és alkotmányhoz hűségesen, elvből ragaszkodtam; és a haza bölcsének, Deák Ferencznek a hivatkozott törvényeket és alkotmányt, a nemzet

¹⁰⁵ BKMÖL. IV. 1608 Követválasztói értekezlet jegyzőkönyve 1865. okt. 25.

méltóságához leginkább illő modorban visszakövetelt két rendbeli felirathoz, lelkem egész erejével csatlakoztam.”

Politikai meggyőződésének alapköve az 1848-i törvények visszaállításának szükségessége volt: „Az 1848-diki törvények egész politikai hitvallásomat teljesen kifejezik”. Elengedhetetlennek tartotta a független felelős magyar minisztérium felállítását: „...országkormányzatnál zárt területi felelőség, önmagában képtelenség. S ha Magyarország, miként 1848 előtt, ismét a Cancellária, Helytartótanács és Kamara merev testületei által fogva kormányoztatni, e kormány székek ismét a birodalmi kormány szófogadó szolgálóivá fognának folyton alacsonyodni”. Közjogi téren Horváth Döme az ország integritását az 1790/91.X. tc. és az 1848-as törvények alapján képzelte el. Akarta az uniót Erdéllyel, s a társországok visszacsatolását (határőrsegek, Dalmácia).

„Óhajtom a dualismust a birodalommal – írta –, s a személyes uniót, legkisebb árnyalata nélkül a realis unionak, a *pragmatica sanctio* alapján – a fejedelem személyében.” A reáluniót semmiféle előnyért, semmiféle birodalmi, avagy európai érdek miatt nem tartotta elfogadhatónak, sőt azt egyenesen nemzeti öngyilkosságnak tekintette volna. Elismerte a közös ügyek szükségességét az örökös tartományokkal – ezt azonban nem fejtette ki részletesen –, azt esetről esetre szabályoztatni és megállapítani gondolta, de csak a „magyar nemzet szabad akaratának és függetlenségének teljes biztosítékával”.

Az ország belügyeire vonatkozóan Horváth Döme szükségesnek látta a megyék, mint „ősi alkotmányunknak három század óta e védsánczai”-nak visszaállítását, a megyerendszer rendezését úgy, hogy „a megyék szerkezete a parlamentáris kormányval szemközt, lehetőleg kiegyenlítettessék”. Kecskemétnek a megyétől való függetlenségét akarta, ezt azonban igen burkoltan fogalmazta meg: „...a nagy községeknek, miként szülőföldem – az 1848-ki törvények szelleméhez képest, a központi kormányval szemközti viszonya önálló hatáskörrel, s egyenes kapcsolatban, állapítottassék meg”. Nem volt véletlen a homályos fogalmazás. Horváth Döme ekkor ugyanis megyei tisztifőügyészként tevékenykedett és Pesten lakott. (Éppen Nyári Pál, Jókai Mór és Podmaniczky Frigyes ajánlatára választották meg.)¹⁰⁶

A nemzetiségek igényeit a törvények korlátain belül, méltányosság alapján kívánta kielégíteni, ugyanakkor hangsúlyozta: „... nem levén egyáltalában barátja, hogy bármely népfaj, bármi tekintetben, az ország-lakosokra egyformán terjedő törvényen túl, még kiváltságolt kedvezményvel is elláttassék”.

Óhajai közt szerepelt a büntető és magánjogi törvénykönyvek megalkotásának szükségessége, az esküdtzékek felállítása, az ország anyagi és szellemi felemelkedése tekintetében az iparszabadság, a szabadkereskedelem, szabad sajtó, szabad egyesülési jog kimondása. Szükségszerűnek tartotta a függőben maradt dézsmák méltányos alaponi

¹⁰⁶ HÉVIZY János 1894. 92. o.

megváltását, és azon települések, melyek 1848 előtt nagy áldozatok árán megváltották magukat a földesúri hatalom alól – mint Kecskemét is – kártalanítását. Kecskemét és a hasonló helyzetben volt települések irányában még azt is megoldandónak tartotta, hogy az osztrák kormány által igazságtalanul és hallatlan aránytalansággal kivetett adókat vizsgálják felül és az újakat törvény állapítsa meg. Végül leszögezte: „Ha ez elvek és nézetek mellett tisztelt Polgártársaim bizodalját, mint képviselőjüket, ismét elnyerni szerencsés leendek: lelkelem egész erejével s minden tehetséggel igyekezni fogok, hogy a nemzetéltre bizonyosan üdvöt árasztandó ohajtások és követelések törvényhozás útján, s tényleg érvényesíttessenek”.¹⁰⁷ A programnyilatkozatot október 26-án nyomtatták Kecskeméten. Ugyanezen a napon küldte el az értekezlet jegyzőkönyvét Hornyik János Horváth Dömének. Horváth már másnap megfogalmazta válaszelevelét. Ebben megköszönte a bizalmat és elfogadta a jelöltséget. Leveléből magyarázatot kapunk arra vonatkozóan, hogy miért jelenhetett meg a programnyilatkozat rögtön a választói értekezletet követő napon: „...A' becses körükbeni megjelenhetést, egészségi helyzetemben még most nem eszközölhetem, de addig is, még ezt, reményem szerint szinte nem sokára hazafiúi örömmel tehetném: political hitvallásom ismertetése végett programomat már az ottani nyomdába leküldöttem, 's így pár ezer példányban kifogván nyomtatni”.¹⁰⁸

Az alsó kerületben nem került sor választási „mozgalmakra”, mert más követjelölt nem lépett fel, más programnyilatkozat nem jelent meg. Hogy Horváth Döme megválasztását – minden jószándék mellett – már előre eltervezték azt az értekezlet jegyzőkönyvének elküldési és a programnyilatkozat kiadási dátumának egybeesése igazolja. Talán éppen más jelölt felléptetését megakadályozni volt hivatott magának az értekezletnek a megrendezése is.

Horváth Döme azonban méltán számíthatott a kecskeméti bizalmára nemcsak azért, mert 1861-ben is ő volt a képviselő¹⁰⁹, hanem azért is, mert azóta sok területen fejtett ki hathatós tevékenységet a város és lakói érdekében. Ő volt a r. katolikus felekezeti iskolák polgári tanfelügyelője Kecskeméten, mint katolikus főgondnok foglalkozott a nagytemplom tornyának helyreállításával. Résztvett a város alapította Szécshenyi ösztöndíj odaítélésében. Az 1863-as nagy ínség idején a megyei és helyi segélyező bizottság tagjaként minden idejét és befolyását a károsultak megsegítésére áldozta. Képvisele a város érdekét a Szolnok-Csongrádi Tiszaszabályozási Társaságban. (Annak elnökével, Darányi Ignáccal közösen érték el, hogy az akkori kormány a társulatnak 160.000 forint

¹⁰⁷ BKMÖL. IV. 1608 Központi vál. hirdetményei

¹⁰⁸ BKMÖL. IV. 1608 Központi vál. ir.

¹⁰⁹ 1861-ben az országgyűlésen javában folyó határozati és felirati pártviták közepette megszervezte Katona József szobrának ünnepélyes felavatását. Az 1861. máj. 20-i ünnepségre az országgyűlést testületileg meghívta. Az országgyűlés a vitát 3 napra felfüggesztette és lejött Kecskemétre.

SZABAD György 1967. 483. o.

kölcseint ajánlott meg.) Irodalmi és irodalompartoló tevékenysége nemcsak Kecskeméten volt ismert. Népszerűségéhez az is hozzájárult – egy kortárs szerint –, hogy „a hozzá fordult ügyes-bajos feleknek még ügykőrén kívül is igen sok szolgálatot tett”.¹¹⁰

Kecskeméten az első (felső) kerületben november 22-én tartották meg az országgyűlési képviselőválasztást. Reggel 9 órakor az „új városházánál” nagy számmal gyűltek össze választók. Bene Sándor kerületi követválasztási elnök „alkalomszerű” beszéddel nyitotta meg a választást, s felszólította a választópolgárokat az 1848.V. tc. 27. §-a szerint követjelölt ajánlására. A választók körében közfelkiáltás útján egyedül Kiss Miklós nevét hangoztatták. Muraközy József ügyvéd, választópolgár felszólította a választási elnököt, hogy miután más követjelölt nem lévén nyilvánítsa ki Kiss Miklós közakarattali megválasztását. Bene Sándor feltette a kérdést a választóknak: „valjon Kiss Miklós megválasztásában közakarattal megnyugosznak-e? A választók továbbra is szünni nem akaró „éljen”-ek közt hangoztatták jelöltjük nevét. Az elnök még kétszer tette fel ugyanezt a kérdést, majd változás nem lévén csendet kért, és Kiss Miklóst a törvény értelmében „a felső kerület által közakarattal megválasztott országgyűlési követének nyilvánította”. A kitörő örömjongás után 12 főből álló küldöttséget nevezett ki az elnök, hogy Kiss Miklósnak megválasztását tudtadják. A küldöttség elment a megválasztott képviselőért és a választógyülekezet körébe kísérték. Kiss Miklós megköszönte a választók bizalmát és „hazafiúi ihletettségű” beszédet tartott, majd a választók házáig kísérték.¹¹¹

A második kerületben a következő napon, november 23-án, szintén 9 órakor vette kezdetét a választás. A szép számmal, „nemzeti lobogókkal és zene kíséret mellett, példás rendben” megjelent választók előtt dr Kocsis József kerületi választási elnök – „az eljárás magasztos célját előterjesztve” – nyitotta meg a választást. Arra figyelmeztette a gyülekezetet, hogy „minden választónak joga van az országgyűlési követi állomásra egy egyént ajánlani, kik tehát e jogukkal élni kívánnak, követjelöltüket nevezék meg”. A választók egyhangúlag Horváth Döme nevét kiáltották. A csend helyreálltával Hornyik János választópolgár „e város tudományos műveltségű, jeles képzettségű, s köztiszteletben álló érdemes polgárát, Horváth Dömét, ki ugyanezen választókerületet már az 1861-ik évi országgyűlésen is képviselte, megválasztandó követjelöltül ajánlotta”. Az újabb éljenzés után azonban új jelöltre is tettek javaslatot. Bagi István saját testvérét, Bagi László ügyvédet javasolta követnek. A választási elnök a választók gyülekezetének tömegén tágas tért nyitvatott, s háromszor ismételve felhívta azokat, akik Bagi Lászlóra szavazni kívánnak az elnökség asztalánál jelentkezzenek. (A törvény ugyanis előírta, hogy 10 választó kívánságára a szavazást meg kellett ejteni.) Az elnök többszöri

¹¹⁰ HÉVIZY János 1894. 92. o.

¹¹¹ BKMÖL. IV. 1608 Az I. kerület követválasztási jkv.-e

felszólítása ellenére sem jelentkeztek választók, akik Bagi Lászlót, vagy mást kívántak volna megválasztani. Huzamos várakozás után az elnök a törvény értelmében a választást befejezettnek, és Horváth Dömét a kerület által megválasztott országgyűlési követnek nyilvánította. Az örömszaj csillapulta után 25 főből álló küldöttség vitte a hírt Horváth Dömének, aki a választók között később megjelent s a bizalmat szívélyes szónoklattal köszönte meg. Az egész választógyülekezet kísérte vissza lakására.¹¹²

A központi választmány még ugyanezen a napon megtartotta utolsó ülését, jegyzőkönyvbe vették, hogy a választások a lakosság nagy érdeklődése és példás magaviselete mellett zajlottak le, befejezettnek nyilvánították munkájukat. Szappanos István elnök a választmány összes tagjának köszönetét fejezte ki a választás körül végzett buzgalmukért.¹¹³

Kecskeméten tehát 1865-ben az 1861-ben is megválasztott két országgyűlési képviselőt küldték a választók a parlamentbe. A megválasztott két képviselő programja között – mint láttuk – nem volt lényegi eltérés. Mindketten a kiegyezés mellett tettek hitet. Horváth Döme a kiegyezést a Deák-párti formában látta kivitelezhetőnek az ország integritásának megtartása mellett. Kiss Miklós pedig a határozati balközép elveinek megfelelően nagyobb külpolitikai függetlenség mellett látta megvalósíthatónak Magyarország és az osztrák birodalom perszonálúnióját. Az ország belügyeinek intézésére nézve mindketten a 48-as törvényeket tartották irányadónak. Mindketten kívánták a törvénykezés szabályozását, az ipar- és kereskedelem szabadságát, pénzintézetek felállítását, a szabad sajtót. Mindkét képviselő programjában megjelentek Kecskemét érdekei: Kiss Miklós a város jogi helyzetének (sz.kir. várossá válásának) rendezését tekintette elsődleges céljának, Horváth Döme pedig a város anyagi helyzetének javítását (megváltásból eredő kárpótlás, kedvezőbb adózás). Kecskemét mindkét választó kerületében olyan egyént választottak képviselővé, akik a megyei közéletben is tevékenyen kivették részüket.

Kecskeméten tehát bejött az a feltehetően a határozati balszárny köréből kiindult kezdeményezés, hogy a választók az 1861-ben „helytálló”, de feloszlott képviselőház tagjaira adják voksukat. Deák ezt a kiegyezési tervek sikere szempontjából veszélyesnek ítélte indítványt igyekezett elhárítani azt hangsúlyozva, hogy az előző országgyűlés elveinek helyeslése nem vonja szükségképpen magával a személyekhez való ragaszkodást is.

A választásokon végül is az 1861-ben megválasztott képviselőknek alig a felét választották újra, a többséget pedig Deák pártja alkotta. Az 1865. december 14-én megnyitott országgyűlés összetétele a következőképpen alakult: konzervatívok (szélsőjobb) 21 képviselő, Deák-párt (jobbközép) 180 képviselő, Tisza vezette balközép 94 képviselő, Böszörményi féle szélsőbal 20 képviselő. A többiek sehova sem csatlakoztak.¹¹⁴ Az utólag érkezett erdélyi képviselők többsége a Deák-párt képviselőit gyarapította.

¹¹² BKMÖL. IV. 1608 Jegyzőkönyv Kecskemét város alsó választókerületében az országgyűlési követ megválasztásáról 1865. nov. 23.

¹¹³ BKMÖL. IV. 1608 Központi vál. jkv.-e 1865. nov. 23.

Bibliográfia

- HÉVIZY János: Választók és képviselők Kecskeméten /In.: Hornyik album. A Hornyik-émlékünnepély alkalmából kiadta a Kecskeméti Katona József Kör. Szerk.: dr Kovács Pál, Kecskemét, 1894./
- Kecskemét város országgyűlési képviselői 1848-tól a mai napig. /In.: Kecskeméti Nagy Képes Naptár 1894./
- LUKÁCS Lajos: Magyar függetlenségi és alkotmányos mozgalmak 1849-1867. Művelt Nép, Bp., 1955.
- PÉTERNÉ Fehér Mária: Az első országgyűlési képviselőválasztás Kecskeméten /In.: Bács-Kiskun megye múltjából XI. tanulmánykötet, Szerk.: Iványosi-Szabó Tibor, Kecskemét, 1992./
- PÉTERNÉ Fehér Mária: Az 1861. évi országgyűlési képviselőválasztás Kecskeméten /In.: Bács-Kiskun megye múltjából XII. tanulmánykötet, Szerk.: Iványosi-Szabó Tibor, Kecskemét, 1993./
- PÉTERNÉ Fehér Mária – SZABÓ Tamás – SZÉKELYNÉ Kőrösi Ilona: Kecskeméti életrajzi lexikon, Kecskemét, 1992.
- SALAMON Ferenc: Az országgyűlés története 1865-ben /In.: Országgyűlési emlékkönyv 1866. 1867. Szerk.: Farkas Albert, Heckenast, Pest, 1867./
- SASHEGYI Oszkár: A neoabszolutizmus rendszere 1849-1867 /In: A magyarországi polgári államrendszerek, Tankönyvkiadó, Bp., 1981./
- SASHEGYI Oszkár: Az abszolutizmus kori levéltár, Akadémia, Bp., 1965.
- SZABAD György: Forradalom és kiegyezés válaszutján 1860-1861. Akadémia, Bp., 1967.
- SZABAD György: Az önkényuralom kora 1849-1867. /In: Magyarország története 1848-1890. Főszerk.: Kovács Endre, Akadémia, Bp., 1979.
- Pártpanoptikum – 35 választás, 256 párt – Magyarországon 1848-1990. /Írta és összeállította: Jónás Károly/ 1991.

¹¹⁴ Pártpanoptikum 1991.

A Baja Városi Közigazgatási Bizottság működése 1876-1914 között

A kiegyezés után szerveződő polgári államnak szembe kellett néznie azzal az örökséggel, amit a reformkorban nekilendült, majd a szabadságharc alatt megtorpant, az önkényuralom idején pedig nemlétezőnek tekintett polgári átalakulás jelentett a számára. Ebben az örökségben igen fontos kérdés volt az önkormányzatok ügye, ami régóta sarkalatos pontja a magyar politikának. Ismert a nemesi vármegyék viszonya a központi hatalomhoz, de elegendő csak a megyék reformkori, majd pedig az 1861-1865 közötti szerepvállalására gondolni, hogy érthetővé váljon, miért került az önkormányzatok ügye a kormányzat és a törvényhozás érdeklődésének előterébe szinte azonnal a kiegyezés után.

A törvényhatóságokról szóló 1870. évi 42. tc. a főispáni jogkör kiszélesítésével igyekezett megteremtteni az állami betekintés lehetőségét az önkormányzati ügyekbe, ami azonban nem volt elég a kapitalista fejlődést erőteljesen szorgalmazó és szolgálni kívánó államnak. Az államérdek azonban nem esett egybe a helyi érdekekkel. Az önállóságát védő és ebben évszázados hagyományokra támaszkodó, és ugyancsak évszázados intézményekkel bíró önkormányzat nem szándékozott megadni magát, sőt visszakövetelte az 1870. évi 42. tc. -kel megnyirbált jogait.¹ Bár a centralisták készek voltak támogatni a hagyományos rendszer erőteljes átalakítását – benne elsősorban a választott tisztviselői rendszernek a tisztviselők kinevezésével való felváltását² –, a kormányzat nem vállalta az ilyen értelmű döntés terheit. Helyette egy áthidaló megoldás mellett döntött, amelynek lényege így foglalható össze: maradjanak meg az önkormányzatok, de ne kerüljenek szembe az állami törekvésekkel, és mindazon ügyeiket, amelyek nem

1. A közigazgatási bizottsági törvényjavaslat vitájában Mocsáry Lajos így fogalmazta meg a municipalisták törekvéseit: Fenn kell tartani a közigazgatás és az önkormányzatok meglévő rendszerét, de úgy, hogy az elvett hatásköröket adják vissza nekik, és töröljék el az 1870. évi 42. tc. -ben rögzített változásokat. Ld. Az 1875. évi augusztus 28-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója (a továbbiakban: képviselőházi napló) Szerk. Nagy Iván Budapest, 1876. III. k. 313. 1.
2. A centralisták szerint a kormány végrehajtó hatalmának erősítése a legfontosabb feladat. Ők a jó közigazgatást a kinevezett tisztviselők, a megyei ellenőrzés, a helyhatósági hatáskör kiterjesztése – de körülírása –, és az egyéni kezdeményezőkézség felébresztése által tartották elérhetőnek. Szerintük az, hogy a tisztviselői választási rendszer fennmarad, azt jelenti, hogy a tisztviselőktől ezután sem fogják megkövetelni a hozzáértést és szakképzettséget. Az ilyen tisztviselő nem fogja tudni a kormányt méltón képviselni, de nem is akarja, hiszen a municipiumnak köszönheti a hivatalát. Ld. Képviselőházi napló IV. k. 13. 1., Dessewffy Aurél.

szigorúan belügyek, egyeztessék az állami szakhivatalokkal.³ A vázolt cselekvési összhang megteremtése érdekében született meg az 1876. évi 6. tc., és alakultak meg a közigazgatási bizottságok.

A közigazgatási bizottságokról szóló 1876. évi 6. törvény

A bizottságok összetétele

A közigazgatási bizottságok törvényhatóságokként szerveződtek, a tagjaik száma 21. A bizottság elnöke a főispán, a tagok fele részben hivatalból kirendelt tagok, a taglétszám másik felét az illetékes törvényhatósági bizottság közgyűlése választotta. A bizottság hivatalból kirendelt tagjai fele-fele arányban állami és törvényhatósági tisztviselők. Az államiak: az adófelügyelő, a királyi ügyész, az államépítészeti hivatal vezetője, a tanfelügyelő és a postai és távírdai kerület igazgatója. A törvényhatóságiak: a vármegyei alispán illetve a törvényhatósági jogú (a továbbiakban: thj.) város polgármestere, a főjegyző, a tiszti ügyész, az árvaszéki elnök és a tiszti főorvos.⁴

A közigazgatási bizottságok létrehozásának célja és a bizottságok feladatai

A bizottságok megszervezésének célja a törvény szerint az volt, hogy biztosítsák az összhangot a törvényhatóságok és az illetékes állami szervek között. A bizottság kinevezett és választott tagjainak a hivatalos feladatok elvégzésében támogatniuk kellett egymást, és mindig egymással egyetértésben kellett eljárniuk.⁵

A bizottság feladata az volt, hogy a törvények, kormányrendeletek, törvényhatósági szabályrendeletek és határozatok figyelembevételével rendelkezzen azokról a közigazgatási feladatokról, amelyek megvalósításához több közigazgatási ág együttműködésére volt szükség. E munka során tekintettel kellett lennie valamennyi elvégzendő feladatra, számolnia kel-

3. Tisza Kálmán így foglalta össze az elgondolás lényegét: Nem veszem el a törvényhatóságoktól a jogkörüket, sőt tovább terjesztem az önkormányzat működését, de biztosítani akarom mindazt, amelyre az államegység érdekében szükség van... Az adminisztráció eddig két egészen elkülönített falanx kezében volt, le egészen a községig, sőt adó tekintetében még magukban a községekben is. Egyikét képezik a kinevezett hivatalnokok, a másikat a törvényhatósági tisztviselők és némileg a törvényhatóság. Ezek úgy működnek, hogy a legtöbb esetben egymásról csak akkor tudnak valamit, midőn ellentétes irányban haladva összeütköznek. Nincs kellő összeműködés közöttük, és nem haladhat kellőleg az adminisztráció. A cél az, hogy a közigazgatás e kettősének képviselői létrehozzák a közigazgatásban az összefüggést. Ld. Képviselőházi napló IV. k. 95. és 97. l.

4. 1876. évi 6. tc. 1. §

5. Uo. 13. §

lett a végrehajtásért felelősök minden irányú elfoglaltságával, és ennek megfelelően kellett utasítania az ügyben érintetteket a teendőikre.⁶

A bizottságnak kellett intézkedni a közigazgatás bármely területén jelentkező gondok megszüntetéséről, el kellett simítania a különböző végrehajtó közegek között esetleg tapasztalható súrlódásokat. Ha az elintézés lehetősége kívül esett a hatáskörén, az illetékes szakminisztériumhoz kellett fordulnia.⁷

Baja Város Közigazgatási Bizottsága

A bizottság megalakulása

A közigazgatási bizottságoknak a 41 221/1876. BM számú utasítás értelmében 1876. október 2-án kellett megkezdeniük a működésüket. A belügyminiszteri utasítás felhívta valamennyi közigazgatási bizottságot, hogy intézkedjék a közigazgatási teendők beosztásáról és válassza meg a fegyelmi bizottság tagjait.

Az utasítás vétele után Gromon Dezső főispán ismertette a polgármesterrel az indulással kapcsolatos elképzeléseit. Azt javasolta, hogy a közigazgatási bizottság küldjön ki a tagjai közül két választmányt. Az egyik tegyen javaslatot a közigazgatási bizottság hatáskörébe tartozó ügyek átvételére, a másik pedig készítse el a bizottság ügyrendjének tervezetét. A főispán szerint a két választmányt mielőbb ki kell küldeni, és a javaslatokat a lehető legrövidebb időn belül meg kell tárgyalni.⁸ A főispán ezért felkérte a polgármestert, hogy 1876. október 9-ére hívja össze a közigazgatási bizottság első ülését. A bajai közigazgatási bizottság alakuló ülésére ennek megfelelően 1876. október 9-én került sor. Az ülésen a bizottság az ügyviteli szabályzat elkészítésére Hauser Mór polgármester elnökletével egy négytagú választmányt küldött ki, amelynek tagja Tury Mátyás tiszti ügyész és Barasits József, Latinovits Gábor és Szutraely Lipót választott bizottsági tag lett.⁹

A választmány a bizottság 1876. november 13-i ülésén ismertette az általa kidolgozott *ügyviteli szabályzatot*, amely hét fejezetben tárgyalta a bizottság működését és feladatait.

Az *első fejezet* az általános tudnivalókról szólt. Rögzítette, hogy a bizottság a főispán mint elnök, illetve helyettese a polgármester vezetése alatt áll. Az ügyeket döntő részben bizottságban intézi, rendes és rendkívü-

6. Uo. 14. §

7. Uo. 16. §. A közigazgatási bizottságok feladatairól és szerepéről bővebben ld. a szerző A közigazgatási bizottságok feladatkörének változásai 1876-1914 között című tanulmányát, in: Levéltári Szemle 1991/3. 6-30. l.

8. A közigazgatási bizottság hatáskörébe tartozó ügyek átvételére alakuló bizottságról későbbi adatok nincsenek.

9. BKMÖL. ABaja Városi Közigazgatási Bizottság iratai (a továbbiakban: Bajai kib.) 3/1876.

li üléseken. A rendes üléseket minden hónap második hétfőjén tartják. Rendkívüli ülést az elnök bármilyen napra összehívhat. A szakelőadóknak a havi jelentéseiket írásban kell beadni. Az elnök is írásban tartozik bejelenteni, ha valamilyen ügyben az ülés mellőzésével intézkedett.

Az üléseken a szakelőadók ügykörébe nem tartozó ügyek előadója a főjegyző. Ezek a következők: A bizottság szervezetével kapcsolatos ügyek, a börtönvizsgálati és a törvénykezési ügyek, a bizottságnak mint elsőfokú fegyelmi hatóságnak a hasátkörébe tartozó intézkedések, a bizottság kötelességeire és felelősségére vonatkozó ügyek. A jegyző szerkeszti és terjeszti elő a közigazgatás állapotáról szóló féléves jelentéseket is.

Rögzítette az ügyrend, hogy a bizottság és a kormány között közvetlen kapcsolat van, és a kötelező féléves jelentéseken kívül az elnök más jelentéseket is küldhet.

Ez a fejezet írja le a bizottság pecsétjét, amely körpecsét, rajta a városcímer és a Baja Város Közigazgatási Bizottsága körirat.

A *második fejezet* az iktatóhivatallal és annak működésével foglalkozott. A bizottsághoz érkező hivatalos leveleket és beadványokat az elnök, akadályoztatása esetén a helyettese veszi át, és az érkezés napjának feltüntetése után küldi őket az iktatóhoz. Az iktató a beérkező és az előzmény nélküli kimenő iratokról iktatókönyvet vezet. Minden iratra ráírja az iktatószámot és az előadó nevét. Az indítványoknál, ahol nincs beadvány, az indítványt magában foglaló előadói ív az iktatás tárgya.

Az iktató köteles felszerelni az ügyiratokat az esetleges előiratokkal és még az érkezés napján átadni az illetékes előadónak. Köteles továbbá az érdeklődő ügyfeleknek felvilágosítást adni arról, hogy milyen számon iktatta az ügyüket és az várhatóan mikor kerül a bizottság elé. A könnyebb tájékozódás érdekében az iktató az iktatókönyvhöz betűrendes mutatót készít.

A *harmadik fejezet* tárgyalta a bizottsági ülés menetét. Rögzítette, hogy a halasztást nem tűrő beadványok és indítványok, a tárgyalást nem kívánó felsőbb rendeletek és a kiegészítést igénylő fellebbezési ügyek nem kerülnek a bizottság elé. Ezeket az előadó a kiadói tervezettel együtt az elnöknek adja át, aki miután ráírta a „kiadandó” szót, átküldi a kiadóhivatalba.

Az ülést az elnök nyitja meg és zárja be, ő határozza meg az előadók sorrendjét, de annak megfelelően, ahogyan az 1876. évi 6. tc. 1. §-a az egyes közigazgatási ágak előadóit felsorolja. Az elnök felügyel a csendre és a rendre, ő gondoskodik a tanácskozás szabályszerű menetéről.

Az ülésen minden ügyet szóban kell előterjeszteni. Az elnöknek és a bizottsági tagoknak egyaránt joguk van megtekinteni vagy felolvastatni bármely iratot, valamint kérdéseket feltenni az ügy állására és részleteire vonatkozóan. Az előadó az ügy ismertetése után felolvassa a határozati javaslatot, illetve a jelentés, átirat vagy felterjesztés szövegét. Ezt a bizottsági többség vagy elfogadja, vagy elveti. Két vélemény közötti szavazat-

egyenlőség esetén az a vélemény válik határozattá, amelyikhez az elnök csatlakozott. Ha a szavazatok kettőnél több vélemény között oszlottak meg, akkor először az előadói vélemény, utána a hozzá legközelebb álló javaslat, míg az ellenindítvány utoljára került szavazásra. A többség által kívánt kiegészítéseket, kihagyásokat és módosításokat az előadónak azonnal át kellett vezetni a határozati javaslaton. A határozat szövegét akkor is az előadónak kellett megszerkeszteni, ha az eltért a javaslattól.

Az előadónak nem volt szavazati joga, ha a bizottság az általa első fokon hozott határozat elleni fellebbezést tárgyalta. Egyéb esetekben a törvény 20. §-a korlátozta a bizottsági tagok szavazati jogát.

A bizottsági ülésen elfogadott határozatot a szakelőadó vezette rá az előadói ívre. Az ívet a határozat szövege alatt az elnök írta alá, és aláírás után átadta a jegyzőnek.

Minden bizottsági ülésről jegyzőkönyvet kellett felvenni, aminek a bevezetőjében fel kellett tüntetni az ülés napját, a jelenlévők és a jegyző nevét. A bevezető után a lap közepére írták fel az előadó nevét, ez alá, a bal oldali hasábra került az előadott ügy iktatószáma és a beadvány tárgya, a jobb oldali hasábra pedig a határozat rövid kivonata. Ha az elnök a törvény 80. §-a értelmében név szerinti szavazást rendelt el, a határozati javaslat ismertetése után be kellett írni a jegyzőkönyvbe az ellenvéleményt, mégpedig annak teljes szövegét az indítványozó nevével együtt. Ez után következett a szavazás eredménye, majd a határozat szövege. A jegyzőkönyvben mindenkor fel kellett tüntetni azt is, ha a határozat ellen az elnök vagy az előadó fellebbezést jelentett be. A jegyzőkönyvet az elnök és a jegyző írta alá. A jegyzőkönyveket a terjedelmüktől függően évenként vagy félevenként be kellett köttetni.

A *negyedik fejezet* a kiadóhivatal és az iroda működését írta le. A közigazgatási bizottság kiadói feladatait a városi iroda végezte. Az iratokat a bizottságtól jegyzéssel vette át, és ugyanígy osztotta ki leírásra. A kiadmányt leírás után egyeztetni kellett a fogalmazvánnyal. Az egyeztetés megtörténtét a fogalmazványon a leíró és az egyeztető aláírással igazolta. Az iratok aláíratásáról a kiadó gondoskodott, ő volt a felelős az elküldés pontosságáért is.

A szakelőadók a jelentéseiket és a bizottsági határozatok alapján készülő kiadmányaikat a hivatali személyzetük segítségével készítették el.

Az *ügyrend ötödik fejezete* az irattározás módját határozta meg. A közigazgatási bizottsági iratok a városi levéltárba kerültek, ahol a következő, római számokkal jelölt tárgyi osztályokba rendezték őket; I. Adóügy, II. Börtönügy és törvénykezés, III. Iparügy, IV. Gyámsági és gondnoksági ügyek, V. Hadkötelesek ügyei, VI. Közegészségügy, VII. Közoktatásügy, VIII. Közmunka- és közlekedésügy, IX. Posta- és távírdaügy, X. Fegyelmi ügyek, XI. Vegyes ügyek. A XI. osztályba azokat az ügyiratokat sorolták, amelyek a megelőző tíz tárgycsoport egyikébe sem voltak beoszthatók. Az

iratok irattári rendjének kialakítása a törvényhatósági levéltárnok feladata volt.

A bizottsági tagok az iratokat hivatalos használatra bármikor megkaphatták, magánszemélyek számára ugyanez csak elnöki engedéllyel volt lehetséges.

A *hatodik fejezet* a fellebviteli eljárásról intézkedett. Eszerint a bizottsághoz mint fellebviteli hatósághoz érkezett ügyet az illetékes szakelődő kapta meg, aki megállapította, hogy a fellebbezés határidőn belül történt-e és hogy a beadvány mellett ott vannak-e a szükséges mellékletek. Az ügyirat kiegészítésének elrendelése ülésen kívül, a fellebbezés elbírálása a bizottsági ülésen történt.

A bizottsági határozatok elleni fellebbezéseket jelentés kíséretében kellett felterjeszteni az illetékes szakminiszterhez. A fellebbezést bejelentő bizottsági szakelődőnek is jelentésben kellett előadni az indokait.

A *hetedik fejezet* a közigazgatási bizottság pénzkezeléséről rendelkezett és rögzítette, hogy a közigazgatási bizottsági letéteket a városi letétpénztár kezeli.

A fentebb ismertetett ügyviteli szabályzatot elfogadta a közigazgatási bizottság¹⁰, és lényegében egészen 1914-ig eszerint működött. Néhány változtatás azonban történt az évek során, amelyek közül az egyik legjelentősebb az ülésjegyzőkönyvek vezetésében tapasztalható.

Az ülésjegyzőkönyveket 1877-től 1882-ig az ügyviteli szabályzatban leírtak szerint vezették. Megtalálható bennük az ülés időpontja, az ülésen résztvevők neve és a tárgyalt ügyek jegyzőkönyvi és iktatószámai mellett az ügyek tárgyának megjelölése és a határozatok teljes szövege. 1883-tól elmarad a jegyzőkönyvből a tárgymeghatározás és a határozat szövege, helyettük csupán a beterjesztett határozati javaslat elfogadásának tényét rögzíti a jegyzőkönyv. A változtatás bizonyára az adminisztráció csökkentése érdekében történt, de következményeként a jegyzőkönyvek forrásértéke minimális, hiszen a tárgyalt ügyekről semmilyen adatot nem tartalmaznak.

Az iratok irattári rendszere a bizottság működése során többször változott. 1876-ban numerikus rendszerű volt, 1877-től 1888-ig az ügyviteli szabályzatban rögzített tárgyi rendszer valósult meg azzal a módosítással, hogy kialakítottak egy XII. Vegyes ügyek című osztályt is, ahová a kormányrendeleteket és a városi szabályrendeleteket tették le. 1889-től 1902-ig ismét numerikus rendszerű az irattározás. A tárgyi rendszer megszűntetésének oka nem derül ki az iratokból.

1903-tól a 127 000/1902. BM számú rendelettel a közigazgatási bizottságok számára előírt ügyviteli szabályzatot alkalmazta a bizottság. Ez öt fejezetben foglalta össze a közigazgatási bizottságok működési rendjét,

10. Uo. 16/1876.

amely fő vonásaiban megegyezik a korábbi, fentebb ismertetett ügyviteli szabályokkal.

Újdonságot jelent ahhoz képest, hogy a vármegyei és a városi hivatalos lapokat is fel lehetett használni a közigazgatási bizottság általános érvényű rendeleteinek és utasításainak a kihirdetésére, illetve az olyan hivatalos közlemények közzétételére, amelyek nem bizalmas természetűek és a hatóságok nagyobb körét érintették. Az előadók a telefonhálózatot is használhatták az ügyintézés során pl. hiányzó iratok bekérésére, sürgetésre, az ügyek állása felőli tudakozódásra stb., de a szóbeli intézkedés lényegét és az így szerzett értesüléseket fel kellett jegyezni az ügyiraton.¹¹

A rendelet szerint az irattározást alapszámrendszerben, tárgyi osztályok szerint kell végezni, de az osztályok sora a korábbiakhoz képest bővült, és a tartalmuk is lényegesen megváltozott. A tárgyi osztályok új rendje a következő: I. Általános közigazgatási ügyek, II. Pénzügyek, III. Közoktatási ügyek, IV. Közgazdasági és iparügyek, V. Közúti, közmunka-, vasút-, posta- és távirdaügyek, VI. Vízépítészeti, vízszabályozási és malomügyek, VII. Mezőrendőrségi ügyek, VIII. Cseléd- és munkásügyek, IX. Börtön- és igazságügy, X. Katonai ügyek, XI. Fegyelmi ügyek, XII. Gyámhatósági ügyek, XIII. Erdészeti ügyek, XIV. Vegyes ügyek.¹²

Az irattári osztályok számának növekedése és az osztályok tárgymeghatározásaiban tapasztalható változások a közigazgatási bizottságok működési területének időközbeni módosulását tükrözik, illetve a működésük technikai-adminisztratív irányba való eltolódását jelzik.

A bajai közigazgatási bizottság által tárgyalt közérdekű ügyek

A közigazgatási bizottság éves és féléves jelentéseiből, az ezek alapjául szolgáló szakelőadói jelentésekből, valamint a bizottsági felterjesztésekből és átiratokból átfogó kép bontakozik ki a város életéről, – az eredményekről és a gondokról egyaránt. A következőkben ezt igyekszem felvázolni, mégpedig a tárgyalt témák betűrendjében, azért, mert véleményem szerint ez biztosítja a legjobban az igen kiterjedt témakörök áttekinthetőségét. A bizottság ügyköre ugyanis igen széles, a csak helyi vonatkozású kis ügyektől az országos szintű ügyekig terjed.

A bajai közigazgatási bizottság működésének első éveiben igen gyakori volt a hatályos törvényekkel kapcsolatos észrevételek, sőt kifogások megfogalmazása. Ezekre válasz csak akkor érkezett, ha a felvetésnek volt konkrét helyi vonatkozása.

11. 127. 000/1902. BM számú rendelet III. fejezet 50-51. §

12. Uo. IV. fejezet 112. és 118. §

Az illetékes szakminisztériumok bizonyára figyelemmel kísérték – hiszen kérték – ezeket a véleményeket, de általában nem reagáltak rájuk. Valószínűleg a visszajelzések elmaradása is magyarázza, hogy később egyre ritkul a hasonló jellegű bizottsági felterjesztések száma, továbbá ez az oka annak, hogy a törvényekkel kapcsolatos felterjesztések eredményeinek ismertetése rendre hiányzik a tanulmányomból.

Adóügyek

1877-ben a közigazgatási bizottság a fényűzési adó eltörlését javasolta a kormánynak. A javaslatot azzal indokolta, hogy az államnak úgyszólván belőle semmi haszna, mert az adókiivetés költségei felemésztik az adót.¹³

1881-ben azokkal a külföldi iparosokkal és kereskedőkkel szemben sürgetett intézkedést a bizottság, akik adómentesen értékesítik az országban az áruikat. Kereseti adó kiivetését javasolta rájuk azzal az indokkal, hogy a külföldi bizományosok a tapasztalatok szerint sok olyan külföldi árut vásároltatnak meg a hazai lakossággal, amelyek a honi iparosoktól és kereskedőktől is beszerezhetők lennének.¹⁴

1905-ben a bizottság jelezte a pénzügyminiszternek, hogy a költségvetésen kívüli állapot megnehezíti az adókiivetést, az adóbehajtást és a pénzügyi közigazgatás általános helyzetét. A kialakult helyzet szerinte nemcsak az államkincstár érdekeit veszélyezteti, hanem az adófizetőkét is.¹⁵

Ugyanebben az évben tett javaslatot a bizottság az adóügyben tapasztalható jogbizonytalanság megszüntetésére. A bizonytalanság legfőbb okát abban látta, hogy a szabályozás szétszórt és sok az elavult jogszabály, aminek következtében még a szakemberek is nehezen tudnak tájékozódni. A bizottság szerint meg kellene reformálni az adórendszert. Mivel azonban ehhez hosszabb idő kell, egyelőre csak össze kellene gyűjteni és ki kellene adni az érvényben lévő rendelkezéseket, – mégpedig könnyen kezelhető és jól áttekinthető formában, ágazatonként és adónemenként csoportosítva.¹⁶

1908-ban a fegyveradó eltörlését javasolta a bizottság, mert az szerinte teljesen elavult. Az államnak alig hoz jövedelmet, a polgárok számára ugyanakkor terhes. Az eltörlése népszerűsítene a lövészsportot és erősítené a közbiztonságot. Az utóbbi megállapítást azzal indokolta a bizottság, hogy a külterületeken felügyelő őrök hathatósan tudnák támogatni a rendőrséget és a csendőrséget, ha lehetne hosszú csövű puskájuk, és nem kellene utána adót fizetniük.¹⁷

1909-ben a közigazgatási bizottság arra kérte a pénzügyminisztériumot, hogy készítsen törvényjavaslatot a városok állami köz-

13. Bajai kib. XI/7 – 42/1877.

14. Uo. XI/10 – 43/1881.

15. Uo. 298/1905. I.

16. Uo. 51/1905. I.

17. Uo. 65/1908. I.

igazgatással kapcsolatos költségeinek a megtérítéséről. A kérés háttérében az állt, hogy az új adótörvények végrehajtási költségei jelentősen megterheltek a városi közpénztárat.¹⁸

A bizottság sérelmesnek találta az 1909. évi 6. tc. 10. §-ának azt a rendelkezését, mely szerint a tizenötezer főt meghaladó lakosságú városoknak azokat a területeit, amelyekben a bérbeadott lakrészek száma eléri a lakások számának a felét, általános házbéradó alá kell vonni. Ennek a rendelkezésnek az alapján Baja Józsefváros nevű városrésze általános házbéradó fizetésére kötelezett, holott ez a város legszegényebb része, ahol a nyomor kényszeríti a háztulajdonosokat arra, hogy a családjukkal egy szobában meghúzódva a másik szobát bérbe adják. A törvényhozók szándéka valószínűleg az volt, hogy a nagyobb jövedelmet vonják magasabb adótétel alá, a gyakorlat azonban itt ennek épp az ellenkezőjét produkálta. A bizottság kérte a törvény e rendelkezésének a módosítását.¹⁹

1913-ban az új adótörvények felfüggesztését és revízióját kérte a bizottság. Véleménye szerint az új törvények életbe léptetése során komoly technikai nehézségek merültek fel, de azok érdemi része is kétségeket ébreszt. Az új rendszerben elvonják pl. a városoktól a pótdón alapuló jövedelmek nagy részét, amivel azok létfenntartását veszélyeztetik.²⁰

Árva- és gyámügyek

A bizottság 1876-ban szóvá tette, hogy a hagyatéki eljárás hosszadalmas és költséges, az árvaszék pedig még így is gyakran kénytelen visszaküldeni a közjegyzőnek kiegészítésre a hagyatéktárgyalási jegyzőkönyvet. Az ügyintézés hathatósabbá tétele érdekében azt javasolta, hogy ha a közjegyző úgy tárgyalja le a hagyatéki ügyet, hogy az iratokat vissza kell küldeni hozzá pótlásra, akkor ezt díjmentesen kelljen végeznie.²¹

A főispán 1881-ben megvizsgálta a városi árvaszék működését. Mivel súlyos mulasztásokat tapasztalt, a közigazgatási bizottság intézkedését kérte. A vizsgálati jegyzőkönyv rögzítette, hogy a tisztviselők nem ismerik az 1877. évi 20. tc. alapján kiadott árvaszéki ügyrendet, sőt a városi szabályrendelet árvaszékre és gyámpénztárra vonatkozó előírásait sem. Nem vezetik az előírt nyilvántartásokat, pénztári és ellenőri naplókat, és sok a szabálytalanság az iktatásnál és a kiadmányozásnál is. Az árvaszéki ülések jegyzőkönyvei részben elvesztek, részben pedig vezetve sem voltak.

A hibák feltárása után a város megtette a szükséges intézkedéseket. A közigazgatási bizottság megkapta a jelentést arról, hogy beszerezték a hiányzó nyomtatványokat és utasították az előadókat azok pontos vezetésére. A törvényhatósági bizottság megállapította a hagyatéki leltározási

18. Uo. 347/1909. I.

19. Uo. 139/1910. I.

20. 29/1913. XI.

21. Uo. 22/1876. és XI/7 – 42/1877.

díjakat, intézkedett a gyámhatóság által kiszabott bírságpénzek kezeléséről, a gyámpénztári kölcsönök kihelyezéséről, kijelölte azokat a pénzüintézeteket, ahol az árvák pénzei elhelyezhetők és árvaszéki ülnököket választott. Az árvapénztár helyzetének rendezésére a közgyűlés likvidációt rendelt el.²²

1911-ben a bizottság a gyámpénztári pénzek elhelyezésének a felelőségével foglalkozott. A gyámügyről szóló 1877. évi 20. tc. 291. §-a megegyeztetve, hogy a gyámpénztári pénzeket pénzüintézetekben kamatoztassák. A törvényhatósági bizottság döntötte el, hogy melyik pénzüintézetet válasszák. Az esetleges károsodásoknál anyagi felelősséggel tartoztak azok, akik a kárt okozó pénzüintézetet ajánlották. A 16 148/1910. BM számú rendelet eltiltotta a szavazástól azokat a törvényhatósági bizottsági tagokat, akik a pénzüintézetek vezetésében érdekelve voltak. A közigazgatási bizottság szerint ennek az lett a következménye, hogy a leggazdagabbak, mint a pénzüintézetek igazgatósági tagjai, baj esetén nem tartoznak felelősséggel, míg a jóhiszemű szegényebbeknek kártérítést kell fizetniük.²³

Igazságügy

A közigazgatási bizottság 1877-ben az igazságügyminiszterhez írott beadványában kifejtette, hogy 1872-től – az új bírósági szervezet bevezetésétől – a kereskedelmi törvénykönyv megalkotásán kívül nem történt haladás az igazságügyi reformok terén. A bizottság szerint égető szükség lenne az egész magánjogot felölelő polgári törvénykönyv megalkotására. Ha ezt nem lehet egyszerre megcsinálni, akkor az egyes jogintézményeket külön-külön kell a törvényhozás útján szabályozni. Nagy szükség lenne a bizottság szerint a büntető törvénykönyv és a büntető perrendtartás megalkotására és a hagyatéki eljárás szabályozására is.

A tárgyalás alatt lévő törvényjavaslatok közül a legfontosabbnak az uzsora korlátozásáról szólót tartotta a bizottság. Véleménye szerint az olyan országokban, amelyek anyagi alapját a mezőgazdaság képezi, az uzsora – vagyis a földművelő osztály pénzre szoruló részének lelkiismeretlen kizsákmányolása – a nemzeti létalapot veszélyezteti. Ezért nem szabad a földbirtokos osztály anyagi romlására vezető uzsorakamatokról kötött szerződéseket jogi védelemben részesíteni, és ezért kell a törvényben a legnagyobb figyelmet a kamatmaximum megállapítására fordítani.

A betérjesztett törvényjavaslatban 10 % volt a kamatmaximum, ezt a bizottság megfelelőnek találta. A tárgyalások során azonban a 10 %-ot leszorították 8 %-ra, ami a bizottság szerint a vidéki pénzüintézeteket – különösen a takarékpénztárakat – igen nehéz helyzetbe fogja hozni. Ezek ugyanis 7-8 %-os kamatot szoktak fizetni a betétek után. Ha a kamatmaximum 8 % lesz, a betétekből rendelkezésükre álló pénzt csak 8 %-os kamat-

22. Uo. IV/27 – 245/1883. és IV/13 – 88/1885.

23. Uo. 47/1911. I.

ra adhatják ki, aminek következtében a betéteseknek legfeljebb 5-6 %-os kamatot fizethetnek, – hiszen a kamatkülönbözetnek fedeznie kell az adót, a kezelési és a bélyegkiadásokat. A kamat leszállítása a bizottság szerint betétek tömegének felmondását fogja maga után vonni.²⁴

1877-ben, már az uzoratorvény elfogadása után arról kért tájékoztatást a minisztériumtól a bizottság, hogy milyen állásontra helyezkedjen a zálogkölcsonőkkel kapcsolatban, mivel a törvény nem tesz említést a közigazgatási hatáskörbe tartozó zálogintézetek uzorakamatairól.²⁵

Ugyanebben az évben jelezte a bizottság az igazságügyminiszternek, hogy a bajai járásbírószám túlterhelt. Ezen szerinte az ún. bagatell eljárás behozatalával változtatni lehetne. A gondok megoldása érdekében kérte a bizottság a bajai törvényszék visszaállítását is.²⁶

1878-ban arról tájékoztatta a minisztériumot a bizottság, hogy a járásbírószám működésében a kezelőszemélyzet kis létszáma miatt komoly fennakadások vannak. A polgári osztály kiadóhivatalában ezernél több ügydarab vár leírásra, az irattárban pedig több száz olyan ügydarab van, amelyeket azért nem lehet a bírácoknak kiosztani, mert nincsenek felszerelve az előiratokkal. A járásbírószám és a telekkönyvi hivatal ügyvitelét 4 írácoknak és 6 díjnácoknak kellene ellátani, ami a bizottság szerint teljességgel lehetetlen. Kérte a bizottság, hogy a minisztérium engedélyezze új díjnáci állások szervezését.²⁷

1880-ban a községi bíróság előtt folyó perekben szerzett tapasztalatai alapján a bizottság az 1877. évi 22. tc. módosítását javasolta azért, mert gyakori, hogy az eljárás során a felek nem tudnak döntő bizonyítékok szolgáltatni és kijelentik, hogy az ellenfél esküjét elfogadják bizonyítéku. Mivel azonban a törvény kizárja az eskü kivételét, a bíró nem teljesítheti a felek kérését. A bizottság indokoltnak tartotta, hogy a bíró az olyan esetekben, amikor a felek kijelentik az esküben való megnyugvásukat, kivehesse az esküt, és annak alapján lezárhassa a pert.²⁸

1881-ben a belügyminiszter kért jelentést a közigazgatási bizottságtól arról, hogy miként gyakorolja a községi bíróság feletti felügyeleti jogát. A válasz szerint a bizottság a havi ülésein áttekinti az ítéleteket. Külön figyelmet szentel a feljebb vitt ügyeknek, amelyekről rendszeres kimutatást kér.²⁹

Iparügy

A közigazgatási bizottság 1877-ben úgy látta, hogy bár az ipar továbbfejlődését akadályozó cégrendszer eltörlése helyes és szükséges lépés volt,

24. Uo. XI/7 – 42/1877.

25. Uo. XI/29 – 185/1877.

26. Uo. XI/7 – 42/1877.

27. Uo. XI/12 – 113/1878.

28. Uo. XI/15 – 128/1880.

29. Uo. II/2 – 174/1881.

a törvényhozás nem mindenben pótolta azt, ami a céhrendszerben jó volt. Az ipartörvény – az 1872. évi 8. tc. – meghagyta a jogot, hogy az iparosok a községekben ipartársulatokba tömörüljenek az érdekeik védelmére, de ez a gyakorlatban nem valósult meg. Elveszett az a társulati szellem, ami a céhrendszerben megvolt és az egész iparra jótékonyan hatott.

A bizottság szerint rendezetlen maradt a jogviszony az iparossegédek és a tanoncok között. Gondot okoz továbbá az ipartörvény 96. §-a, amely az iparosok és alkalmazottaik közötti kártérítési és követelési ügyek elbírálását az iparbizottságokra illetve az iparhatóságra bízta, mégpedig a perelhető összeg alsó határának megjelölése nélkül és a fellebbezés kizárásával. Így a döntéssel elégedetlen felek a törvény rendes útjára vannak utasítva. Az iparosok sokszor élnek is ezzel a lehetőséggel, de hiába születik meg a számukra kedvező bírói ítélet, ha a követeléseiket a vagyontalan segédek nem tudják behajtani. A visszás helyzet megszüntetése érdekében a bizottság az iparbizottságok és az iparhatóság ilyen irányú tevékenységét egy meghatározott, a segédek vagyoni viszonyainak megfelelő összeghatárig javasolta korlátozni.³⁰

A közigazgatási bizottság működési jelentései rendszeresen tájékoztatnak a városban működő gőzkazánok számáról. 1877-ben pl. 24 gőzkazán volt Baján. A többségüket malmokban és gyártelepeken használták, de dolgoztak ilyenekkel a mezőgazdaságban is, egy pedig a városi gőzfürdőben működött.³¹

Nagy jelentőségű esemény volt a város életében az 1900. június 10–június 24. között rendezett iparkiállítás, amelyet a miniszter is meglátogatott.³²

A hazai ipar fejlesztéséről szóló 1907. évi 3. tc. kapcsán a Bajához hasonló helyzetű városokra igyekezett felhívni a minisztérium figyelmét a közigazgatási bizottság. Az olyan városokra, ahol alig vannak gyárak és ipartelepek, és nincsenek is abban a helyzetben, hogy hozzájáruljanak ilyenek létesítéséhez. A törvény módot ad a kormánynak arra, hogy a vidéki városokat fejlessze, többek között ezért is fontos lenne egy olyan új városi törvény megalkotása, amely tekintettel lenne a városok anyagi helyzetére is.³³

A városban korábban is voltak olyan vélemények, amelyek szerint az ipartelepítést állami segítséggel kell megoldani. 1896-ban pl. a törvényhozás vagy a kormány intézkedését kérte a közigazgatási bizottság annak érdekében, hogy a bajai szegény népréteg munkalehetőséghez jusson a téli hónapokban.³⁴

30. Uo. XI/7 – 42/1877.

31. Uo. XI/21 – 224/1886.

32. Uo. 203/1900.

33. Uo. 320/1907. I.

34. Uo. 67/1896.

1908-ban, amikor megkezdődött az új ipartörvény előkészítése, a bizottság rögzítette a témával kapcsolatos tapasztalatait. Úgy látta, hogy az iparostanoncok tekintélyes része nagyon gyenge előképzettséggel, olykor elemi ismeretek híján lép ipari pályára. Miattuk kell az iparostanonc-iskolákban előkészítő tanfolyamokat indítani, és nem ritka az olyan eset, hogy a tanonc nem tudja bepótolni az elemi iskolában mulasztottakat és az egész tanoncidejét az előkészítő osztályokban tölti. Mivel az iparnak jól képzett iparosokra van szüksége, a bizottság szerint az ipartörvénynek ki kell mondani, hogy ipari pályára csak az elemi iskola hat osztályának elvégzése után léphetnek a tanulók. A tanoncok pedig csak akkor legyenek felszabadíthatók, ha az iparostanonc-iskola mindhárom osztályát kijárták.³⁵

Közbiztonság

A közigazgatási bizottság 1876-ban úgy látta, hogy a városi rendőrség nem tudja garantálni a polgárok személyi és vagyonbiztonságát. A bizottság szerint a rendőrség csak akkor tudná a feladatát ellátni, ha minden befolyástól mentes lenne és az illetékessége nem érne véget a városhatárnál.

A város a lehetőségein belül maradván úgy próbálta a kérdést megoldani, hogy a korábbi vállalkozói rendszert felelős csendőrök alkalmazásával váltotta fel. A változtatás célja az volt, hogy erősödjön a közbiztonság és csökkenjen a lopások száma. A vállalkozói rendszer legnagyobb hibáját abban látták, hogy a vállalkozók – a saját érdekeiket tartva szem előtt – megegyezésre szorították a bűnelkövetőket és a károsultakat, és ezzel lényegében eltitkolták a bűncselekményeket. A változtatás következményeként azonban nem javult, hanem romlott a közbiztonság, és a lakosság visszakövetelte a vállalkozói csendőrintézményt.

A közigazgatási bizottság a helyi tapasztalatokra hivatkozva azt javasolta, hogy szervezzék meg az egységes, az egész országra kiterjedő csendőrséget, amelynek hatásköre a bűnügyek mellett a kihágásokra is terjedjen ki. A bizottság véleménye szerint a rendőrség hatáskörének növelése is szükséges lenne. Ezzel együtt az esetleges rendőri önkényeskedések megelőzése érdekében meg kell alkotni a rendőri kihágásokról szóló törvényt is.³⁶

Tíz évvel később a bizottság elégedett volt a városi közbiztonsággal. Ekkor, 1885 második felében a kb. húszezer fős városban 40 bűneset fordult elő. A rendőri szolgálatot ekkor 20 egyenruhás fegyveres rendőr, valamint 4 lovas és 8 gyalogos mezei rendőr látta el a városban.³⁷

35. Uo. 65/1908. I.

36. Uo. 22/1876. és XI/7 – 42/1877.

37. Uo. XI/21 – 224/1886.

Újabb egy évtized múltán a bizottság nem volt megelégedve a rendőrség teljesítményével. A hiányosságok legfőbb okát abban jelölte meg, hogy nincs elég rendőr. A város nagy területen, szétszórta épült, a házak mellett tágas udvarokkal és kertekkel. Ilyen adottságok mellett a 20 rendőr kevés a bizottság szerint, ezért a rendőrség létszámának emelését kérte a minisztériumtól.³⁸

A bűnüldözés és a közbiztonság fenntartása 1904-ig városi keretek között zajlott. A törvényhatósági bizottság csak 1904. május 15-ével engedte be a városba az állami csendőrséget. A döntés okát a korabeli forrás a következőképpen magyarázza: Az utóbbi időben „sűrűbben fordultak elő ablakbeverések, sőt verekedések és eközben testi sértések... Ezen állapotok megszüntetése vezette a törvényhatóságot az állami csendőr intézménynek városunk területén való életbe léptetésére, mely... a fennebb vázolt állapotok megszüntetésére és a bűntények csökkenésére vezetett.”³⁹

A városi tűzrendőrség és az önkéntes tűzoltó egyesület a bizottság szerint sikeresen látta el a feladatát. A város rendszeresen segítette a működésüket, időről időre fedezte a nagyobb értékű beszerzések költségeit.⁴⁰

Közegészségügy, szociális helyzet

1885 végén készült el a közadakozásból épülő százszemélyes városi szegényház. Fenntartási költségeinek fedezésére új városi pótdadót szavazott meg a közgyűlés.⁴¹

1895/96-ban diftérijajrvány volt a városban. Összesen 68 megbetegedést észleltek, amelyből 19 halállal végződött. A járványt a betegek elkülönítésével és környezetük fertőtlenítésével igyekeztek elfojtani. Ahol a betegek elkülönítése kései vagy megoldhatatlan volt, védőoltást adtak a veszélyeztetetteknek, mégpedig igen jó eredménnyel. Erre vall, hogy a betegekkel együtt lakó, védőoltást kapott gyermekek egyike sem betegedett meg.⁴²

1899-ben ártézi kutak fúrását kezdték meg a városban, mert az ásott kutak többségének a vize nem volt megfelelő minőségű.⁴³ A második ártézi kút 1900-ban készült el.⁴⁴ 1911-ben két Northon-kút elkészüléséről számolt be a bizottsági jelentés.⁴⁵

1901-ben egy új, 184 ágyas közkórház építését határozta el a város. Az építkezés 1902 elején kezdődött és 1903-ban fejeződött be. Mivel az építési

38. Uo. 67/1896.

39. Uo. 289/1904. I.

40. Uo. XI/21 – 224/1886.

41. XI/21 – 224/1886.

42. Uo. 176/1896.

43. Uo. 202/1899.

44. Uo. 203/1900.

45. Uo. 511/1911. ikt. sz. a 13/1911. I. alapszámon

költségek jelentősen meghaladták a tervezett összeget, a tébécés pavilon megépítését későbbre halasztották.⁴⁶

1903-ban dr. Kuzman Oszkár orvos magángyógyintézet felállítására kapott engedélyt a minisztériumtól, a közigazgatási bizottság támogatásával.⁴⁷

1912-ben szigorúbb járványtörvény kiadását szorgalmazta a bizottság. Véleménye szerint a vörheny és egyéb fertőző gyermekbetegségek minden évben olyan hevességgel lépnek fel országsszerte, és olyan nagy pusztítást végeznek, hogy a legkomolyabban fontolóra kell venni az ellenük való védekezés lehetőségeit. A kolerajárvány ellen mindent megtesz az állam, pedig az sokkal kevesebb áldozatot követel, a gyermekbetegségek ellen pedig lényegében csak a törvényhatóságok küzdenek, sajnos többnyire eredménytelenül. A jövő nemzedéket pusztító betegségek ellen a bizottság szerint csak egy szigorú járványtörvény mellett lehetne eredményesen fellépni.⁴⁸

1912 decemberében városi tüdőbeteggondozó intézet kezdte meg működését.⁴⁹

A bizottsági jelentések tartalmazznak adatokat a városi közfürdőkről is. 1881-ben pl. egy gőzfürdő, egy kabinos uszoda és egy ún. közös fürdő volt a városban. A két utóbbi létesítmény a Ferenc-csatorna adottságait hasznosította.⁵⁰

Baján a tárgyalt időszakban két jótékony nőegylet működött. A régeb-
bi, a Rk. Jótékony Nőegylet jelentékeny tőkével rendelkezett, amelynek kamatából sok rászoruló tudott segíyezni. Emellett menhelyet működtetett, ahol szegény munkások gyermekeire vigyáztak amíg a szülők dolgoztak. Az Izraelita Nőegylet hasonló szellemben, de rosszabb anyagi körülmények között dolgozott. Kívülük működött még a városban az Országos Vöröskereszt Egylet helyi fiókjá, és a Bajai Ifjúsági Körnek is volt egy betegsegélyző egylete.⁵¹

Közgazdasági viszonyok

A közgazdasági előadó – aki 1882-től 1912-ig volt a közigazgatási bizottság tagja⁵² – féléves jelentései igen részletesen tájékoztatnak a város gazdasági életéről. Alább példaként az 1885. év második félévéről készült

46. Uo. 230/1901., 199/1902. és 204/1903. I.

47. Uo. 191/1903. I.

48. Uo. 35/1912. I.

49. Uo. 13/1913. I.

50. Uo. IV/10 – 100/1881.

51. Uo. XI/21 – 224/1886.

52. A közgazdasági előadó az 1882. évi 20. tc. rendelkezése szerint lett a közigazgatási bizottság hivatalból kirendelt tagja. Kirendelésével egyidejűleg megszűnt a postai és távírdai kerület igazgatójának bizottsági tagsága. A postaügy képviselőjét ettől kezdve az államépítészeti hivatal vezetője látta el. A közgazdasági előadó 1912-ig volt tagja a bizottságnak. Helyét az 1912. évi 23. tc. szerint a m. kir. gazdasági felügyelő foglalta el.

jelentést ismertetem. Ez szerkezetében és mondanivalójának bőségében megegyezik a többi előadói jelentéssel.

1885 második felében a gabona- és a szőlőtermés közepes, a gyümölcsstermés bőséges volt. A szőlő egy részét a jég elverte. A napszám aratáskor 1 forint, később 70-80 krajcár, decemberben 60 krajcár volt.

A város gazdasági és kereskedelmi viszonyai lehangolóak. A földművelő lakosság kényszerhelyzetben van, mert a földek javítása és az intenzív gazdálkodás nagy áldozatokat követel, a homokos talaj pedig ennek ellenére is keveset terem. A helyi gazdaság nem képes ellátni a húszezer főnyi lakosságot sem elegendő élelemmel, sem pedig munkával.

Régebben ezen a gondon enyhített, hogy a város a fekvésénél fogva nagy terület piaca volt, és a virágzó ipara és kereskedelme révén könnyen lehetett pótolni a gazdasági hiányokat. Amióta azonban a más irányban futó vasútvonalak miatt a város elveszítette a piacait, az ipar és a kereskedelem siralmas állapotba került. Ezt mutatják a vállalkozóknál felhalmozódott adóhátralékok is.

A város négy szeszgyárában korábban sok városi szegényember kapott munkát. A nyomasztó adó miatt kettő közülük megszűnt, és a másik kettő is korlátozta a működését. Ennek, valamint a gyártásnál bevezetett újításoknak a következtében a korábban itt dolgozók nagy része munka nélkül maradt.

A szabadka-bajai szárnyvasút megépítése javított ugyan a város helyzetén, de megoldást nem hozott. Most a bajaiak egyedüli reménye a bajai és a bátaszéki vasútnak a Duna áthidalásával történő összekötésében van, melynek révén a város új piacokat nyerhet.⁵³

Közlekedés és közmunkaügyek

A közigazgatási bizottság 1877-ben a Baja és Szabadka közötti vasútvonal megépítését kérte a minisztériumtól. Indokolásul felhozta, hogy Baján keresztül szállítják Szabadka felé Baranya és Tolna megye borát, tüzi- és épületfáját és kőszénét. Az áru a Dunán érkezik a bajai piacra, ahonnan régóta működő kereskedőtelepek közvetítik tovább. Baranya és Tolna megye kereskedői Baján élelmiszert és iparcikkeket vásárolnak. A Baja és Szabadka közötti vasúti összeköttetés fellendítené a kereskedelmi forgalmat. Ha pedig a baja-szabadkai vonalat összekapcsolnák a bátaszéki vonallal, az áru külföldre is könnyen eljuthatna, mert így létrejönne a nagyváradi-fiumei és a nagyváradi-arlbergi vasútvonalhoz való csatlakozás.⁵⁴

1880-ban ugyanebben az ügyben a kereskedelemügyi miniszter pártfogását kérte a bizottság. A beadvány szerint Baja városnak éltető eleme a kereskedelem, és mivel a budapest-zimonyi vasutat – amely fellendíthetné

53. Bajai kib. XI/21 – 224/1886.

54. Uo. XI/7 – 42/1877. és XI/21 – 224/1886.

a pangásnak indult helyi kereskedelmet – nem a város felé vezetik, a bajaiak csak a szabadka-bajai vonal megépítésében reménykedhetnek.⁵⁵

1882-ben a bizottság megújította az előbbi kérést. A beadvány rögzíti, hogy a Szabadkától Bajáig kiépítendő vasútvonal ügyében az érdekeltek között már megvoltak a tárgyalások, és már csak az országgyűlés jóváhagyása hiányzik. A bizottság kérte a minisztériumot, hogy siettesse a döntést, mert jó lenne mielőbb elkezdeni a földmunkákat, ami munkát adna a munkanélküliek egy részének.⁵⁶ A baja-szabadkai vasút 1885-ben elkészült, de ezzel nem oldódtak meg a város gondjai.

1893-ban menetrendi változtatásokat kért a közigazgatási bizottság annak érdekében, hogy gyorsabban elérhessék Bajáról a közeli vasúti csomópontokat.⁵⁷

1909-ben a vasúti felvételi épület bővítését kérte a bizottság a minisztériumtól,⁵⁸ majd egy évvel később a pályaudvari sín párok számának a növelését is, mivel 1910-ben a baja-bátaszéki vasútvonal megnyitása után nagymértékben emelkedett az állomáson mind a személy-, mind pedig az áruforgalom. Ugyanekkor kifogásolta a bizottság a Baja és Bátaszék között megállapított viteldíj nagyságát. A két település közötti távolság a bizottság szerint 19 km, a viteldíjat mégis a 20 km-rel kezdődő távolságra megállapított díjtétel szerint kell fizetni, ami igen terhes az utazóközönségre. A bizottság szerint ez az oka annak, hogy Baja és Bátaszék között nem alakult ki egészséges gazdasági kapcsolat.⁵⁹

1912-ben ismét kérte a közigazgatási bizottság a vasútállomás felvételi épületének a kibővítését arra hivatkozva, hogy megnyílt a baja-bezdán-apatin-szondi helyérdekű vasút, és a baja-dunapataj-hajósi, valamint a baja-hajós-kiskőrösi vonal kiépülése is rövid időn belül várható.⁶⁰

1902 elején fejeződött be Baján a törvényhatósági *közüta*k törzskönyvezése, a községi dűlőutak törzskönyvezésével kapcsolatos tárgyalások pedig ekkor kezdődtek.⁶¹

1904-ben döntött a város arról, hogy a baja-mélykúti és a baja-bácsbor-sodi törvényhatósági közutat műúttá építteti ki. A költségek egy részének fedezésére a város a közigazgatási bizottság támogatásával államsegélyt kért.⁶²

Egy évvel később a bizottság azt jelentette a minisztériumnak, hogy a város jövedelem hiányában nem tudja megépíttetni a tervezett közutakat, sem pedig a már meglévőket fenntartani.⁶³ A bizottság szerint sürgős volna

55. XI/15 – 128/1880.

56. Uo. XI/8 – 61/1882.

57. Uo. 21/1893. ikt. sz. a 83/1893. alapszámon és 83/1893.

58. Uo. 73/1909. I.

59. Uo. 139/1910. I.

60. Uo. 360/1912. I.

61. Uo. 199/1902.

62. Uo. 289/1904. I.

63. Uo. 51/1905. I.

a baja-csávoly-mélykúti műút befejezése és a baja-bezdáni műút megépítése is, de a város képtelen ezeket a maga erejéből megvalósítani.⁶⁴

Többször kérte a kormánytól a közigazgatási bizottság, hogy építtessen közúti hidat Baja és Bátaszék között.⁶⁵

A fentiek mellett a bizottsági jelentések folyamatosan tájékoztatták az illetékes minisztériumokat az utak állapotáról, az útépítési és útjavítási munkákról, valamint a gátak és a töltések karbantartásáról.⁶⁶

A századfordulón dunai téli kikötők építését határozta el a kormány. A Ferenc-csatorna Rt. felajánlotta erre a célra a csatornává átalakított Sugovica folyó medrét, a város pedig a városi kikötőt.⁶⁷ A vízi beruházásokról szóló 1908. évi 49. tc. az elvégzendő folyószabályozási munkák közé a Sugovica rendezését és téli kikötővé alakítását vette fel.⁶⁸

A közigazgatási bizottságnak a téli kikötő építését sürgető 1909. évi jelentésére a kereskedelemügyi miniszter azt válaszolta, hogy a kikötőt ki fogják alakítani. A medret 1910 elejére rendbehozzák annyira, hogy biztos menedéket nyújtson a hajóknak, a további munkálatokra azonban egyelőre nincs pénz.⁶⁹

1877-ben a közigazgatási bizottság a *közmunkák* törvény általi szabályozására tett javaslatot. A bizottság szerint a közmunkatarozást kevesen váltják meg pénzzel. A többség a természetbeni lerovást választja, de a munkára gyermekeket küldenek, akik nem tudják a munkát megfelelően elvégezni. A bizottság szerint el kellene törölni a közmunka természetbeni kiszolgáltatásának a lehetőségét, és közmunkaváltság címen az adóforintok után kellene meghatározott összeget kivetni.⁷⁰

Mezőgazdaság

1883-ban a 21. 014/1883. FIK számú körrendelet felhívására Baján is megalakult a filoxéra-bizottság. A bizottság tagjai bejárták a városban lévő szőlőket, de a betegségnek sehol sem találták nyomát.⁷¹ Az 1885. évi filoxéra-jelentés is nemleges volt.⁷²

1896-ban a közigazgatási bizottság kérte a mezőgazdaságról és a mezőrendőrségről szóló 1894. évi 12. tc. 75. §-ának a módosítását. Javasolta, hogy csak azokat kötelezzék külön mezőőrök tartására, akiknek legalább 500 kh-as birtokuk van. Kivételt ez alól csak a fallal vagy alkalmas kerítéssel elzárt területek képezzenek. Az indoklás szerint a fennálló rendszerben

64. Uo. 73/1909. I.

65. Uo. 289/1904. I., 360/1912. I., 29/1913/XI. és 31/1914/I.

66. Uo. XI/15 – 128/1880. és XI/21 – 224/1886.

67. Uo. 20 070/1900. és 265/1901. polgm. ikt. sz. iratok a 131/1913. I. alapszámon

68. Uo. 10 072/1902. és 10 882/1908. polgm. ikt. sz. a 131/1913. I. alapszámon

69. Uo. 491/1910. ikt. sz. a 131/1913. I. alapszámon

70. Uo. XI/29 – 185/1877.

71. Uo. III/18 – 221/1883.

72. Uo. III/18 – 237/1885.

Baján alig van olyan terület, ahol közös mezőőrököt alkalmaznak. A gazdák általában valamelyik cselédjüket jelentik be magán mező- és hegyőrként, akik, mivel nappal dolgoznak, őrként kevésbé megbízhatók, külterületet nem is lehet rájuk bízni. Ugyanakkor rajtuk kívül mások nincsenek, akiket a személyi biztonság megvédésére, az utak ellenőrzésére, a közegészségügyi és állategészségügyi szolgálat stb. teljesítésére fel lehetne használni.⁷³

A miniszter visszautasította a javaslatot. Véleménye szerint a kifogásolt paragrafust követő 76. és 77. § pontos végrehajtása kizárja, hogy az ismertetett helyzet kialakuljon. Ha pedig ez mégis megtörténhetett, akkor az az illetékes hatóságok hibája. Nem tartották be a mezőőrök felesketésére vonatkozó előírásokat, elnézték, hogy egyes birtokosok a cselédek felesketésével kibújjanak a községi mezőőrök tartásának költsége alól. Ezzel lehetetlenné teszik a határ őrzésekre való beosztását, és rontják a mezőőri intézmény hitelét a kisbirtokosok előtt, akiket ezen a címen költségekkel terhelték meg.⁷⁴

A bizottság 1895. évi jelentése szerint a homoki szőlőtelepítés Baján a helyi gyümölcsészeti egyesület jó munkája és a társadalmi támogatás ellenére sem fejlődött jelentősebb mértékben, ezért felsőbb támogatásra lenne szükség.

A minisztérium válasza az volt, hogy kormányzati támogatásra továbbra sem lehet számítani, mert a szőlőtermelés támogatására rendelkezésre álló összegeket elsősorban a filoxéra által elpusztított hegyvidéki szőlők felújítására fordítják. Ez az elv a szőlők felújításáról szóló 1896. évi 5. tc. -ben is kifejezésre jutott. A sík vidékeken azért nem kaphatnak nagyobb arányú támogatást, mert ott a szőlőművelés nem létszükséglete a lakosságnak. A minisztérium ennek ellenére évi 4-500 forintos segílyt ad a Bajai Gyümölcsészeti Egyesület homoki szőlőtelepének a fejlesztésére. A minisztérium szerint már csak azért is helyi erőből kell megteremteni a hagyományos művelési ágaknál jövedelmezőbb szőlőtermesztés feltételeit, mert a szőlővel betelepített gyenge minőségű termőterületek forgalmi értéke általában megsokszorozódik.⁷⁵

Munkásügyek

Az 1898. évi 2. tc. a mezőgazdasági munkásviszonyok rendes mederben tartására segélyalap létesítését írta elő. A cél ezzel az volt, hogy a munkásigazolvánnyal rendelkező munkásoknak legyen honnan kölcsönt felvenni. Baján 1899-ben elvégezték a segélyalap létesítésével kapcsolatos szervezőmunkát, elkészítették a szabályrendeletet a kezeléséről, de nem

73. Uo. 67/1896.

74. Uo. 148/1896.

75. Uo. 148/1896.

volt pénz, amivel megkezdhetette volna a működését. A közigazgatási bizottság a földművelésügyi minisztertől kért 200 forintot az alap beindításához. A minisztérium 1000 forintot utalt ki a községi munkássegély alap javára.⁷⁶

1903-ban a pékek sztrájkot szerveztek, de a rendőrkapitány közbenjárásával sikerült egyezséget kötni, és a mozgalmat leszerelni.⁷⁷

1904-ben az alacsony bérek miatt agrárszocialista mozgolódást észleltek a városban, de az – részben az erélyes hatósági fellépés miatt, részben pedig azért, mert a munkások követeléseit a gazdák részben teljesítették – rendzavarás nélkül ért véget, és az aratás rendben folyt le. Ugyanekkor az építőmunkások, az asztalosok és a nyomdászok is szervezkedtek. Az építő- és az asztalosiparban munkabeszüntetésekre is sor került, de végül itt is egyezés született, ugyancsak a rendőrkapitány közbejöttével. A nyomdász-mesterek hatósági közreműködés nélkül jutottak megállapodásra a segédekkel. A közigazgatási bizottság a sztrájkok okát az alacsony munkabérekben látta, a hatásukat pedig árnövelő tényezőként értékelte.⁷⁸

1907-ben a bizottság felmentést kért a földművelésügyi minisztertől az aratási szerződések városházán történő kötésének a kötelezettsége alól, mert a szerződni kész munkások féltek, hogy nyilvánosságra kerül azok tartalma, és akkor ők támadásoknak lesznek kitéve. A minisztérium megadta az engedélyt, a szerződéseket ezután csak láttamoztatni kellett a polgármesteri hivatalban.⁷⁹

1908-ban a közigazgatási bizottság jelezte a kereskedelemügyi miniszternek, hogy az ipari és kereskedelmi alkalmazottak betegség- és balesetbiztosításáról szóló 1907. évi 19. tc. végrehajtása nehézségekbe ütközik, mert se a munkavállalók, se a munkaadók, se a kerületi munkásbiztosító pénztár, sem pedig a városi hatóságok nincsenek tisztában a törvény egyes rendelkezéseivel. Kérte a bizottság, hogy a minisztérium küldjön valakit, aki a vitás kérdésekben pontos tájékoztatást tud adni.⁸⁰

1909-ben azt jelezte a bizottság, hogy a munkásbiztosítási törvény szinte elviselhetetlen terhet ró az iparosokra. Némelyikük több munkásbiztosítási járulékot fizet, mint amennyi az állami és a községi adója együtt. A bizottság szerint a minisztériumnak feltétlenül meg kellene szüntetnie ezt az anomáliát.⁸¹

76. Uo. 337/1899. ikt. sz. a 65/1900. alapszámon

77. Uo. 204/1903. I.

78. Uo. 289/1904. I.

79. Uo. 182/1907. és 221/1907. ikt. sz. a 48/1907. VIII. alapszámon

80. Uo. 321/1908. I.

81. Uo. 73/1909. I.

Postaügy

Az 1870-es évek végén és az 1880-as évek elején a közigazgatási bizottság a postajáratok biztonsága érdekében a közmunka- és a közlekedésügyi minisztérium segítségét kérte. Ezekben az években többször is megtámadták a Baja-Szabadka és a Bácsalmás-Szabadka közötti úton közlekedő postajáratot. A bizottság azt kérte, hogy amíg a helyi közbiztonság ügye megnyugtatóan rendeződik, a minisztérium engedélyezze két lovascsendőr alkalmazását a Szabadka-Baja közötti postakocsi-járat mellé.⁸² A postajáratok biztonságának a kérdése a város számára végül azzal oldódott meg, hogy a bajai postahivatal 1882-ben állami kézbe került.⁸³

A közigazgatási bizottság 1899-ben kérte Baja és a környező városok közötti telefon-összeköttetés megteremtését. A miniszter válasza az volt, hogy erre egyelőre nincs pénz, de amint lesz – várhatóan 1901-ben –, be fogják Baját kapcsolni az országos hálózatba.⁸⁴ Erre 1901-ben valóban sor került.

A bizottság 1903-ban arról tájékoztatta a minisztériumot, hogy a városban sok hivatalban nincs még telefon, köztük a járásbírószágon, az adóhivatalban és a tanítóképzőben sem. Jelezte, hogy az interurbán távbeszélő-előfizetők száma nem növekszik, aminek szerinte a magas előfizetési díj az oka.⁸⁵

1905-ben a telefonhasználati díj mérséklését kérte a közigazgatási bizottság, hogy a telefon többek számára legyen elérhető.⁸⁶

Tanügy

A közigazgatási bizottság az első oktatási vonatkozású felterjesztéseiben *iskola-alapítási* kérelmeket támogatott. Elsőként Grünwald István tanítónak egy hatosztályos polgári fiúiskola felállítására vonatkozó kérelmét pártfogolta a bizottság, 1877-ben.⁸⁷ A miniszter nem adta meg az engedélyt a folyamodónak, mert nem volt polgári iskolai tanítói oklevele.⁸⁸

Még ebben az évben Kanyó Berta tanítónő iskolanyitási kérelmét is támogatta a bizottság. A tanítónő a Homokvárosban szándékozott felállítani egy magán leányiskolát. A bizottság azért pártfogolta a kérelmet, mert a városnak ebben a részében csak férfitanító által vezetett iskola volt, és így a lányok nem tanulhattak meg az iskolában kézimunkázni.⁸⁹ A miniszter

82. Uo. XI/3 – 23/1878. és IX/1 – 17/1884.

83. Uo. IX/12 – 225/1881.

84. Uo. 152/1900.

85. Uo. 204/1903. I.

86. Uo. 51/1905. I.

87. Uo. VII/13 – 181/1877.

88. Uo. VII/18 – 227/1877. – A Grünwald-féle magán polgári iskola ennek ellenére 1880-ig működött. Uo. VII/13 – 131/1880.

89. Uo. VII/23 – 291/1877.

hozzájárult az iskola felállításához, feltéve, hogy az a népoktatási törvény szerint az ilyen iskolákra vonatkozó követelményeknek mindenben megfele-
lel.⁹⁰

A bizottság támogatta a város által felállítani szándékozott polgári és középkereskedelmi iskola megnyitását is. A felterjesztés indoklásában kifejtette, hogy a közelben nincs kereskedelmi iskola, pedig a városban sok iparos és kereskedő él. Emellett az iskola magyar nyelvű és szellemű lenne a nemzetiségek lakta Bácskában, ahol a német a kereskedelem nyelve. A bizottság helyeselte azt is, hogy a középkereskedelmi iskolát összekapcsolják egy háromosztályos polgári iskolával.⁹¹

Az iskolával kapcsolatos tervek nem jutottak el a megvalósulásig, aminek nagyjából anyagi okai voltak, de az iskolatípusra vonatkozó elképzelés – amely szerint háromosztályos polgári iskolára épülne a vele egybekapcsolt középkereskedelmi iskola – is meglehetősen szokatlan volt.

Kleinné Krausz Regina óvónő az Istvánmegye nevű városrészben vagy annak szomszédságában akart óvodát nyitni 1879-ben. A közigazgatási bizottság 3 évre javasolta megadni az engedélyt számára.⁹² A minisztérium megadta a kért engedélyt.⁹³

A három év elteltével Kleinné Haynald utcában lévő óvodáját a városházától délre akarta áthelyezni, mert ott nem volt óvoda és emiatt több jelentkezőre számíthatott. A bizottság támogatta a szándékát, véleménye szerint a város alsó részén valóban nagy szükség lenne óvodára.⁹⁴

1880-ban Borza Nándor ref. kántortanító iparosiskola felállítására kért engedélyt.⁹⁵ A minisztérium úgy ítélte meg, hogy a bemutatott tanterv nem felel meg az ipariskolai követelményeknek. Nem zárkózott el az engedély megadása elől, de azt feltételekhez kötötte: teljesítse a folyamodó az iparostanulók iskolai szervezetéről szóló miniszteri körrendeletben előírtakat és alkalmazzon szakembert a rajz tanítására.⁹⁶ Az ipariskola azonban nem a Borza Nándor-féle iskola felállításával valósult meg, hanem városi erőből, a városi iparostanonc-iskola megszervezésével, 1883-ban.⁹⁷

1900-ban a bizottság arra hívta fel a minisztérium figyelmét, hogy fel kellene állítani egy iskolát a város külterületén, mert ott sok a beiskolázatlan tanköteles. A belterületen ugyanakkor egy állami polgári leányiskola

90. Uo. VII/1 – 3/1878.

91. Uo. VII/15 – 182/1878.

92. Uo. VII/15 – 197/1879.

93. Uo. VII/16 – 216/1879.

94. Uo. VII/9 – 123/1882.

95. Uo. VII/14 – 132/1880.

96. Uo. VII/21 – 182/1880.

97. Uo. VII/13 – 245/1882.

vagy egy felsőbb leányiskola megnyitása lett volna indokolt a bizottság szerint.⁹⁸

A polgári leányiskola hamarosan megnyílt. A felsőbb leányiskola felállítását 1912-ben újra kérte a közigazgatási bizottság. Ugyanekkor egy középkereskedelmi iskola megnyitását is szeretne volna elérni.⁹⁹

1914-ben egy kereskedelmi vagy egy felső ipariskola felállítását kérte a minisztériumtól a bizottság arra hivatkozva, hogy a városban nincs olyan iskola, ahol reálpályára készülhetnének a polgári iskolát végzett fiatalok.¹⁰⁰

Sok gondot jelentettek a közigazgatási bizottság számára az *ismétlőiskolák*. Ezek felállítását már az 1868. évi 38. tc. előírta, de szinte sehol sem működtek. A 12-15 éves tankötelesek számára szervezett ismétlőiskolák egységes felállításáról rendelkező 5558/1895. VKM számú körrendelet vétele után a bizottság megállapította, hogy a bajai felekezeti iskolákban nincsenek ismétlőiskolai osztályok.¹⁰¹ A helyzet később sem sokat változott, 1903-ban pl. a rk. elemi népiskolában nemcsak hogy ismétlőiskolai osztályok nem voltak, hanem 5-6. osztály sem működött.¹⁰²

A 66 569/1903. VKM számú rendelet lehetőséget adott arra, hogy az általános tantervű ismétlőiskolákat gazdasági ismétlőiskolákká szervezzék át. A közigazgatási bizottság pártfogolta az átszervezés ügyét, ami azonban nem történt meg.¹⁰³

1908-ban a minisztérium kezdeményezte, hogy a mezőgazdasági jellegű településeken az ismétlőiskolai oktatás keretében ún. önálló gazdasági népiskolákat hozzanak létre.¹⁰⁴ A törvényhatósági bizottság megvizsgálta az átszervezés várható költségeit, megállapította, hogy kb. 15-20 ezer koronába kerülne, és ezt túlságosan soknak találta. Arra hivatkozva, hogy a bajaiak a kertmunkás-iskolában és a gyümölcsészeti telepen megszerezhetik a gazdasági ismereteket, a város úgy döntött, hogy nem szervezi át az ismétlőiskolát. A közigazgatási bizottság elfogadta a döntést.¹⁰⁵

A minisztérium 1909-ben állami kezelésbe vette a községi, az ágostai evangélikus és az evangélikus református elemi népiskolát.¹⁰⁶ A városi törvényhatósági bizottság ugyanebben az évben úgy döntött, hogy megszünteti az általa fenntartott iskolák felekezeti jellegét. Ekkor, ezzel az intézkedéssel történt meg Baján az iskolák községítése.¹⁰⁷

98. Uo. 91/1900.

99. Uo. 360/1912. I. és 379/1913. ikt. sz. a 342/1913. I. alapszámon

100. Uo. 332/1914. I.

101. Uo. 32/1895.

102. Uo. 77/1903. III.

103. Uo. 298/1905. I.

104. Uo. 189/1908. ikt. sz. az 1/1909. III. alapszámon

105. Uo. 305/1909. ikt. sz. az 1/1909. III. alapszámon és 197/1910. III.

106. Uo. 326/1909. ikt. sz. a 13/1909. I. alapszámon

107. Uo. 60/1909. III.

A közigazgatási bizottság *oktatással kapcsolatos törvények* miatt két alkalommal tett felterjesztést a minisztériumhoz. Az 1907. évi 27. tc. megjelenése után kérte a minisztériumot, hogy ügyeljen arra, hogy az iskolai feliratok alkalmazásáról szóló rendelkezést a nemzetiségi iskolafenntartók ne használhassák fel eszközként. A bizottság tájékoztatta a minisztériumot arról, hogy a törvény által előírt nyomtatványok közül a tanmeneti naplót a nemzetiségi iskolákban nem magyarul vezetik. Kérte, hogy a tanmeneti naplót a miniszter vegye fel a kötelező nyomtatványok sorába, és rendelje el annak magyar nyelven történő vezetését.¹⁰⁸

1911-ben az iskolai mulasztások ügyét vizsgálta meg a bizottság. A népoktatási törvény úgy rendelkezett, hogy az iskolai pénztár javára pénzbírsággal lehet sújtani azt a szülőt illetve gondviselőt, aki a tanköteles korú gyermekét nem engedi iskolába. A bizottság tagjai úgy látták, hogy mivel a mulasztók többsége a szegények közül kerül ki, a hatóság hiába szab ki pénzbírságot, nem lehet behajtani. A közigazgatási bizottság azt javasolta, hogy változtassák meg a törvényt úgy, hogy az ismétlődően kirótt pénzbüntetés elzárásra legyen változtatható. A bizottság szerint ez sokakat visszatartana attól, hogy a gyermekeket ne engedjék iskolába.¹⁰⁹

A közigazgatási bizottságnak jónéhányszor állást kellett foglalnia tanítói *állásügyekben*. 1885-ben pl. a minisztérium felkérésére tárgyalta a bajai izraelita hitközség és a hitközségi polgári iskolai tanárok vitás ügyét. A hitközség meg akarta szüntetni az iskolát, és el akarta bocsátani a tanárokat. A bizottság a 8330/1878. VKM számú rendeletre hivatkozva úgy döntött, hogy mivel az izraelita tanítók is élethossziglan vannak az állásukra megválasztva és csak súlyos vétség miatt bocsáthatók el, a hitközség nem mondhat fel a tanítóknak. A döntés indokolásában a bizottság kifejtette, hogy ha a tanítók a véglegesítés ellenére elbocsáthatók lennének, akkor folytonos aggodalomban kellene élniük a jövőjük miatt, és ez nem válna a munkájuk javára. A minisztérium jóváhagyta a bizottság döntését.¹¹⁰

Városhatár

A közigazgatási bizottság 1912-ben csatlakozott a törvényhatósági bizottság felterjesztéséhez, amelyben az a város határának a Duna felé való kiterjesztését kérte. Az állásfoglalását azzal indokolta, hogy a kikötő így jobban megfelelné a közbiztonság és a növekvő forgalom igényeinek.¹¹¹

A bizottság 1913-ban megújította az előbbi kérést. Érthetetlennek tartotta, hogy a város melletti Duna-part, ahol a személy- és áruforgalom bonyolódik, nem Bajához, hanem Bajaszentistván községhez tartozik, ugyanakkor a rendőri és az egészségügyi szolgálatot a városnak kell fenn-

108. Uo. 321/1908. I.

109. Uo. 304/1911. ikt. sz. a 87/1912. I. alapszámon

110. Uo. VII/13 – 231/1885.

111. Uo. 360/1912. I.

tartani a kikötőben. Ebből a helyzetből egyéb nehézségek is adódtak, pl. az, hogy a Dunába fulladtak halálesetét a bajaszentistváni anyakönyvvezetőnek kellett bejelenteni, ami a nagy távolság miatt igen terhes volt a bajaiakra nézve. Azt is kifogásolta a bizottság, hogy bár a baja-bátaszéki Duna-híd nem tartozik a városhoz, a hidat őrző katonaság elszállásolásáról neki kell gondoskodni.¹¹²

Egy évvel később a bizottság ismét kérte a bajai Duna-part helyzetének rendezését.¹¹³ A felterjesztésekre válasz a tárgyalt időszak végéig nem érkezett.

Városi szervezet

A közigazgatási bizottság az 1877 februári ülésén a városi tanács szervezeti átalakítására tett javaslatot. A javaslat szerint a közigazgatási bizottság hatékonyabb működése érdekében a határozatait a városi tanács mint kollegiális testület helyett a polgármesternek kellene kiadni, hogy azokat az illetékes tisztviselőkkel hajtassa végre. A polgármester rövid időn belül intézkedni tudna, és közvetlenül felügyelné a végrehajtást.¹¹⁴ Ha a javaslat megvalósul, felgyorsult volna az ügyintézés és megnőtt volna a polgármester szerepe, de ezzel együtt fontos ügyek kerültek volna ki a tanács hatásköréből, ami határozottan ellenkezett volna az önkormányzati elvekkel. A miniszter a javaslatot válasz nélkül hagyta.

A polgármesteri hivatali tisztviselők hivatalba kerülésének a módja és hivatali ideje volt a tárgya a bizottság egyik 1878-as felterjesztésének. Eszerint a közigazgatási bizottság úgy látja, hogy vannak a közigazgatásnak olyan területei, ahol a gyors gyakorlati ismeretekre és hivatali jártasságra is szükség van. Ide sorolta a városi számvevőséget és pénztárat, továbbá az árva- és gyámügyek intézését. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a tisztviselők változásakor egy időre megbénul a normális ügymenet. Ez addig tart, amíg az új tisztviselő megszerzi a kellő jártasságot. Amikor pedig megszerzi, jön az új választás, és kezdődik minden elölről. Mindezek alapján a bizottság olyan törvényjavaslat megalkotását javasolta, amely a számvevői, pénztárosi, gyámi és árvaszéki tisztviselői állásokat kiveszi a tisztújító választások alól.¹¹⁵

Mivel a felterjesztés válasz nélkül maradt, a közigazgatási bizottság 1880-ban ismét felhívta a belügyminiszter figyelmét a tisztújítás kérdésére. Rámutatott arra, hogy a gyakorlat idejét múlt, nem felel meg a kor kívánalmainak. Volt idő, amikor annyira egyszerű volt a közigazgatási munka, hogy nem kívánt felkészültséget, az újabb időkben azonban egyre több hozzáértést követel. Az adók kezelése, a katonai, az árvaszéki, az

112. Uo. 379/1913. ikt. sz. a 342/1913. I. alapszámon és 29/1913. XI.

113. Uo. 332/1914. I.

114. Uo. 22/1876. és XI/7 – 42/1877.

115. Uo. XI/3 – 23/1878.

igazgatási stb. ügyek megfelelő intézése nemcsak a törvények és rendeletek ismeretét követeli meg, hanem gyakorlati szakmai jártasságot is kíván. A kornak ezeket a kívánalmait lehetetlen teljesíteni, ha a tisztviselők sorsa időről-időre a tisztújítástól függ. Ezért a bizottság az 1878-as javaslatát megismételve a tisztújítások korlátozását kérte, és a hatósági hivatali állások élethosszig szóló betöltését szorgalmazta.¹¹⁶

A közigazgatási bizottság belső ügyei

Szervezeti kérdések

1905-ben a bizottság a saját tagjai választásával kapcsolatban tett észrevételt abból kiindulva, hogy az 1876. évi 6. tc. nem rendelkezett arról, hogy mikor válasszák meg a bizottsági tagokat. A legtöbb törvényhatóság a ciklus lejártát megelőző év végén választja meg a bizottsági tagokat azért, mert így biztosítani lehet a folyamatos munkát. A belügyminiszter azonban egy konkrét ügyben úgy foglalt állást, hogy a közigazgatási bizottsági tagokat az új tagokkal kiegészített törvényhatósági bizottsági közgyűlésnek kell megválasztani.

Mivel a közgyűlés nem mindig hívható össze az év első napjaiban, megtörténhet, hogy a közigazgatási bizottság sokáig csonka marad. Mivel az 1886. évi 21. tc. a városi törvényhatósági bizottság legfontosabb jogát – a tisztújítást – a régi tagokra bízta, a felterjesztés indokoltnak tartotta volna, hogy a közigazgatási bizottság tagjait is a régi tagok választhassák meg.¹¹⁷

1913-ban és 1914-ben az árvaügyi fellebbviteli küldöttség elnökének a személyével kapcsolatos állásfoglalást kért a bizottság a minisztériumtól. A város főispáni széke már kilenc hónapja üres volt, ezalatt a városi árvaszék több fellebbezést terjesztett fel a közigazgatási bizottság árvaügyi fellebbviteli küldöttségéhez, amelyekben az elnök nélkül nem intézkedhetett. A bizottság azt kérte, hogy amíg az új főispánt ki nem nevezik, a polgármester gyakorolhassa itt is az elnöki jogokat. A belügyminiszter helyt adott a kérésnek.¹¹⁸

A közigazgatási bizottság fegyelmi választmányának tevékenysége

A fegyelmi választmány a tárgyalta időszakban 11 említésre érdemes ügyben járt el. Ezek adatai a következők:¹¹⁹

116. Uo. XI/4 – 33/1880.

117. Uo. 51/1905. I.

118. Uo. 135/1913. ikt. sz. a 98/1914. XII. alapszámon

119. Uo. /1/ X/2 – 127/1877. és X/3 – 171/1877. /2/ X/6 – 220/1880. és X/5 – 222/1880. /3/ X/3 – 132/1882. /4/ X/7 – 397/1882. /5/ X/6 – 292/1883. /6/ X/1 – 35/1885. /7/ X/7 – 260/1888. és 198/1889. ikt. sz. a 252/1902. alapszámon /8/ 62/1899. /9/ 293/1901. ikt. sz. a 320/1901. alapszámon /10/ 62/1903. XI. /11/ 71/1908. XI. és 79/1909. XI.

A fegyelmi eljárás alá vont tisztviselő

Sor- szám	Év	beosztása	vétsége	büntetése
1.	1877	Adópénztári ellenőr	Az adófőkönyv adatainak meghamisítása	Felfüggesztés és bírósági feljelentés
2.	1880	Közgyám	Hivatali hatalommal való visszaélés	Állásvesztés
3.	1882	Alkapitány	Ua.	Dorgálás
4.	1883	Alszámvévő	Hivatali kötelesség hanyag teljesítése	Ua.
5.	1883	Mértékhi- tesítő biztos	Rendetlen és hűtlen pénzkezelés	Hivatalvesztés
6.	1885	Tiszti főorvos	Kötelesség hanyag teljesítése	Pénzbüntetés
7.	1889	Adóügyi tanácsnok	Hivatali kötelesség vétkes megszegése	Az állásról való lemondás elfogadása
8.	1899	Végrehajtó	Hivatali kötelesség megsértése	Hivatalvesztés
9.	1901	Alkapitány M. kir. állat- orvos	Ua. Ua.	Dorgálás Ua.
10.	1903	Alkapitány	Botrányt okozó kihágás	Ua.
11.	1908	Írnok	Hivatali kötelesség ismételt megsértése	Hivatalvesztés

A fegyelmi választmány elé kerülő ügyek száma általában az évi öt alatt volt, 1906-ban pl. három¹²⁰, 1908-ban pedig négy.¹²¹ Mindezekből megállapítható, hogy a fegyelmi választmánny által tárgyalt ügyek száma viszonylag kevés volt, és a többségükben ezek is kisebb jelentőségűek. Az érintettek döntő többsége törvényhatósági tisztviselő volt.

A közigazgatási bizottság börtönvizsgáló küldöttségének tevékenysége

A börtönvizsgáló küldöttség kezdetben negyedévenként, majd 1877-től évenként tartott vizsgálatot a bajai járásbírói fogházban.¹²² A vizsgálat általában az épület biztonságára és tisztaságára, valamint a börtönfegyelemre és az ételmezés minőségére terjedt ki.

120. Uo. 296/1906. I. és 37/1907. I.

121. Uo. 321/1908. I. és 347/1909. I.

122. Uo. II/4 – 123/1877.

A küldöttség 1879. évi jelentése szerint a fogház sem a biztonsági, sem pedig az egészségügyi követelményeknek nem felelt meg. Kevesellte a küldöttség az őrszemélyzet létszámát – húsz rab mellett egy börtönmester és 3 börtönőr teljesített szolgálatot –, és annak egy fővel való növelését kérte.¹²³

1881-ben az volt a küldöttség véleménye, hogy égető szükség lenne a fogházépület kijavítására, mert attól lehet tartani, hogy leszakad a padozata.¹²⁴

A legfontosabb javításokat ezt követően valószínűleg elvégezték az épületen, mert az 1882-es jelentés nem tesz említést az épület állapotáról. A küldöttség ekkor a 28 rab elhelyezésére alkalmas 8 zárkát tisztának, a rabok ételmezését megfelelőnek találta.¹²⁵

1900-ban kiemelt helyet kapott a jelentésben az épület biztonságának a kérdése. A legnagyobb hiányosság a küldöttség szerint az volt, hogy a zárkák alatt nem volt szilárd alépítmény, ami megkönnyítette a szökést. Emellett az ajtók és a küszöbök korhadtak voltak, a kapu pedig olyan megoldású volt, hogy szökésnél létraként használhatták, amire volt is példa az elmúlt évben. A küldöttség véleménye az volt, hogy az épület minden tekintetben elavult, teljes átalakításra szorul.¹²⁶

1901-ben változatlan állapotokat talált a küldöttség, bár történt az ügyben előrelépés, minthogy a minisztérium elrendelte az átépítési tervek elkészítését.¹²⁷

A fogház 1902 végén új, a biztonsági előírásoknak minden tekintetben megfelelő épületbe költözött, ahol 18 rab elhelyezésére alkalmas 8 zárka állt rendelkezésre. A küldöttség más területen sem talált ekkor kifogásolni valót.¹²⁸

Az átköltözést követően az épület állapota és biztonsága nem adott okot panaszra, így az éves jelentések a továbbiakban csak az egészségügyi viszonyokra, az ételmezés minőségére és a rabok magaviseletére vonatkozó megjegyzéseket tartalmaznak, továbbá a rabok és az őrszemélyzet számát közlik.¹²⁹

A közigazgatási bizottság erdészeti albizottságának működése

Az erdészeti albizottság Baján 1880. augusztus 9-én alakult meg.¹³⁰ Az albizottság az igen kiterjedt jogai ellenére nem játszott jelentős szerepet a

123. Uo. 133/1880. II/sz. n.

124. Uo. II/1 – 26/1882.

125. Uo. II/6 – 240/1882.

126. Uo. 148/1900. ikt. sz. a 136/1901. alapszámon

127. Uo. 90/1901. ikt. sz. a 136/1901. alapszámon és 136/1901.

128. Uo. 301/1902.

129. Uo. 369/1904. ikt. sz. a 224/1903. IX. alapszámon és 370/1907. IX.

130. Uo. XI/38 – 229/1881.

városban, aminek a legfőbb oka az volt, hogy errefelé kevés az erdő. Egy 1882-es kimutatás szerint a város tulajdonában lévő erdők összterülete 291 kh volt.¹³¹ Az 1895-ös állapotról készült kimutatás 268 kh-at említ.¹³²

Az albizottságnak néhány alkalommal az erdei kártevők pusztításai miatt kellett intézkednie. 1894-ben pl. akácpajzstetű pusztított a környéken. Az albizottság elrendelte a járvány közhírré tételét és a kártevők irtását. Utasította az erdőtulajdonosokat, hogy nyáron úgy védekezzenek az akácfa vékonyabb ágain csomókban található kártevők ellen, hogy óvatosan vágják le a megtámadott ágakat és égessék el őket, télen pedig dörzsöléssel pusztítsák a fatörzs kérgének repedéseiben meghúzódó tetveket.¹³³

A közigazgatási bizottság gyámügyi fellebbviteli küldöttségének működése

A gyámügyi fellebbviteli küldöttség a törvényben meghatározott keretek között, a fennálló törvények és rendeletek szerint intézkedett az árvaszéktől hozzá fellebbezett – általában tartási és láthatási – ügyekben. Az ügyforgalma nem mondható jelentősnek. 1905-ben pl. 4, 1906-ban ismét 4, 1907-ben 7 volt azoknak az ügyeknek a száma, amelyekben eljárta.¹³⁴

A közigazgatási bizottság adóügyi bizottságának működése

Az adóügyi bizottság működése szintén törvényekkel és rendeletekkel szabályozott. Az ügyforgalma lényegesen nagyobb, mint pl. a gyámügyi fellebbviteli küldöttségé, de tömegesnek nem mondható. Pontos adatok csak 1909 végéről és 1910 közepéről vannak. Ezek szerint a bizottság havi ülésein elbírált ügyek száma a következőképpen alakult: 1909 szeptember: 4, október: 7, november: 2, december: 2, 1910 április: 6, május: 2, június: 2, július: 2, augusztus: 1.¹³⁵

A közigazgatási bizottság kebelében a fentebbieken kívül működött még az ún. *erdei kihágási másodfokú bíróság*, az *útdó kivetése elleni felszólamlások elintézésével megbízott küldöttség*, valamint a *munkaadók és a mezőgazdasági munkások közötti jogviták elbírálására illetékes albizottság*. Ezek ügyforgalma általában az évi 5 alatt volt, és működésük a közigazgatási bizottság szerepének megítélése szempontjából nem jelentős.¹³⁶

A *gazdasági albizottság* működésével kapcsolatban csak 1914-ből van adatunk, de ez is erdészeti vonatkozású.¹³⁷ Minthogy az erdészeti albizott-

131. Uo. III/23 – 178/1882.

132. A bajai kib. erdészeti albizottságának iratai 1896. sz. n.

133. Bajai kib. 100/1894. erd. biz.

134. A bajai kib. 1904-1907. évi iktatókönyveinek adatai

135. Bajai kib. jegyzőkönyvek és ülésen kívül elintézett ügydarabok jegyzékei 1909-1910.

136. Bajai kib. jegyzőkönyvek és iktatókönyvek adatai

137. Bajai kib. 462/1914. XIII.

ság feladatait az 1913. évi 10. tc. 78. §-a értelmében a gazdasági albizottságok vették át, okunk van azt feltételezni, hogy az 1888. évi 35. tc. -kel életre hívott gazdasági albizottság Baján nem alakult meg.

Összegzés

A történészek a közigazgatási bizottságokban általában az önkormányzati jogok megnyírbálásának eszközét látják. A közigazgatási bizottságok létrehozása a legtöbbjük szerint a törvényhatóságok hatáskörének csökkentését, önállóságuk csorbítását célozta. Általában úgy értékelik, hogy az 1876. évi 6. törvény gyakorlati hatásában a törvényhatósági közigazgatás államosítása felé közelített, és alapjában rendítette meg az 1870. évi 42. tc. liberális szemléletét, mert a közigazgatási bizottságokon keresztül az állam közvetlenül beavatkozott a törvényhatóságok belügyeibe.¹³⁸

Ugyancsak megegyeznek az értékelések abban, hogy úgy látják: a közigazgatási bizottságokban a számbeli kisebbség ellenére az állami hivatalnokok szerepe a döntő.¹³⁹ Szerintük a közigazgatási bizottság törvényhatósági érdekeltségű tagjai tisztában voltak azzal, hogy az állami közigazgatás képviselőinek álláspontja ellen hiába alakítanának ki többségi állásfoglalást, és ez eleve meghatározta a bizottság plenumának működését. Éppen ezért – ti. hogy a jelenlétük úgyszemint változtat a dolgok kimenetelén – a törvényhatósági érdekeltségű tagok közül sokan meg sem jelentek az üléseken.¹⁴⁰

A bajai közigazgatási bizottság üléseken kevés kivétellel jelentős számban, és kivétel nélkül mindig többségben voltak a törvényhatósági érdekeltségű tagok. (L. I. táblázat.)

138. Ld. Sarlós Béla: *Közigazgatás és hatalompolitika a dualizmus rendszerében*. Budapest, 1976. 117-119. l.

139. Sarlós: i. m. 117. l., Szamel Katalin: *A megyerendszer fejlődésének története Magyarországon*. Budapest, 1981. Államigazgatási Szervezési Intézet. 66-67. l. és Csizmadia Andor: *A közigazgatási bizottság polgári állam szervezetében*. In: *Jogtörténeti tanulmányok II.* k. Budapest, 1968. 125. l.

140. Sarlós: i. m. 119-120. l. és Szamel: i. m. 66-67. l.

A bajai közigazgatási bizottság ülésein megjelent állami tisztviselők és törvényhatósági érdekelttségű tagok száma 1877-1914 között.¹⁴¹

Az ülés ideje (hónap)	Az ülés éve									
	1877		1887		1897		1908		1914	
	Az ülésen résztvevő tagok száma									
	áll.	th.	áll.	th.	áll.	th.	áll.	th.	áll.	th.
január	6	15	4	13	6	13	3	15	5	12
február	4	15	4	12	6	10	4	15	6	15
március	2	13	4	11	5	14	5	14	6	12
április	6	14	5	13	6	15	3	12	5	13
május	6	14	3	13	5	15	5	15	5	13
június	4	13	3	10	5	15	5	11	6	8
július	3	10	3	11	5	11	4	15	6	7
augusztus	4	10	3	11	5	13	5	13	2	13
szeptember	5	12	4	7	4	14	5	12	5	15
október	6	13	4	12	5	12	4	12	5	13
november	4	12	5	15	5	14	3	15	6	15
december	-	-	3	10	6	12	5	13	5	11

Ha szokatlanul kevesen voltak is jelen az ülésen a törvényhatósági érdekelttségű tagok, akkor is mindig többen voltak, mint az állami tisztviselők, – akik a főispánnal együtt is csak hatan voltak összesen. Mivel a bizottság a határozatokat szótöbbséggel hozta, minden állami tisztviselőtől származó minden javaslatot leszavazhattak volna, ha úgy látják jónak.

A közigazgatási bizottságokkal foglalkozó tanulmányok szerzői általában úgy látják, hogy a törvényhatósági bizottság és a közigazgatási bizottság között hatalmi harc folyt, amelynek két megjelenési formája az állami és a törvényhatósági érdekelttségű tagok szembenállása és a törvényhatósági bizottságnak a közigazgatási bizottság által történő háttérbe szorítása volt.¹⁴²

A Baján tapasztaltak azt mutatják, hogy az állami hatóságok és hivatalok vezetői illetve képviselői rendszeresen megjelentek a bizottsági üléseken, ahol előadták az illetékességi körükbe tartozó ügyeket, előterjesztették az ezekkel kapcsolatos határozati javaslataikat, beszámoltak hivata-

141. Bajai kib. ülésjegyzőkönyvek adatai

142. Sarlós: i. m. 125. l. és Szamel: i. m. 71-72. l.

luknak a törvényhatóságot érintő tevékenységéről, egyeztették a törvényhatósággal együtt végzett feladatoknál jelentkező gondokat, de ez semmiképp nem jelentette a törvényhatósági bizottság háttérbe szorítását.

A bajai közigazgatási bizottság működésében annak sincs nyoma, hogy hatalmi harc folyt volna a két bizottság között. A közigazgatási bizottság betagozódott a törvényhatóság életébe és működésébe. Kezdetől nem volt köztük ellentét, bár a közigazgatási bizottság eleinte messzebb tekintett a törvényhatóság határainál. Később, amikor világossá vált a számára, hogy az ilyen irányú tevékenységének nincs sok eredménye, a hivatali teendőinek ellátása mellett gyakorlatilag nem tett mást, mint csatlakozott a fontosabb tárgyú törvényhatósági bizottsági határozatokhoz.

Ha a két bizottság egymáshoz való viszonyának alakulását vizsgáljuk, szerintem közelebb járunk az igazsághoz, ha azt mondjuk: a törvényhatósági bizottság idővel a maga képére formálta és a saját törekvései nyomatékítására használta a közigazgatási bizottságot, amely nem tudta, de valószínűleg nem is tudhatta eljátszani azt a szerepet, amelyet az 1876. évi 6. törvény szánt neki.

A közigazgatási bizottság működése során keletkezett iratanyag azonban páratlan forrása a helytörténetírásnak. A bizottság feladatköréből adódóan bőségesen tartalmaz adatokat a város életéről, az ott folyó munkákról, a gondokról, a kívánságokról és az eredményekről egyaránt. De nemcsak a szorosán vett várostörténeti-íráshoz szolgáltat kitűnő forrásokat, hanem a szakigazgatás és az egyes szakágak történetének feldolgozásához is igen jól használható adatbázis.

Duna-Tisza Közi Földművelésügyi Tanács (1947-1949)

1944 októberében, amikor a frontvonal erőteljesen közeledett Kecskeméthez, a Duna-Tisza Közi Mezőgazdasági Kamara¹ (a továbbiakban: DTMK, kamara) hivatalnokainak egy része – a kamarai irattárral együtt – Budapestre, majd onnan Szombathelyre ment, és csak 1945 tavaszán tért vissza. De a Kecskemét közelében maradtak Dér András főtitkár vezetésével már november 28-án megkezdték a munkát.² Dér András mellett Veress Lajos volt még jelen a fogalmazói karból, a kezelőszemélyzet tagjai közül pedig hatan jelentkeztek munkára a front áthaladása utáni napokban.³

A kamarai alkalmazottak számára kezdettől döntő kérdés volt, hogy hogyan alakul a mezőgazdasági kamarák sorsa: lesz-e kamarai reform, és ha igen, milyen változásokat hoz. December 12-én egy érdeklődő levélre válaszul írta az időközben munkára jelentkezett Szuly Elemér kamarai titkár: Jelenleg csak a kamara hivatali szerve működik, a testületek és a mezőgazdasági bizottságok nem. Erre vonatkozóan várjuk a kamarai reformot.⁴

1945 februárjában Dér András a földművelésügyi minisztériumban tárgyalta a kamara számára legfontosabb kérdésekről. A magával vitt 21 kérdés között a második helyen volt, hogy mikorra várható a kamarai testület átszervezésére vonatkozó rendelet megjelenése, de választ rá nem kapott. Arra a kérdésre, hogy milyen alapon épüljön fel a kamara jövő munkássága, a következő választ kapta: Törvény szerint.⁵ Március végén a minisztérium hivatalosan is ezt az álláspontot képviselte, amikor a Debrecenben március 25-én kelt 31 560/1945. számú leiratában arról értesítette a kamarákat, hogy a mezőgazdasági érdekképviselet működésének irányadója változatlanul az 1920. évi XVIII. és az 1937. évi XVII. törvény.⁶

1. A Duna-Tisza Közi Mezőgazdasági Kamara működéséről ld. a szerző alábbi munkáit: Duna-Tisza Közi Mezőgazdasági Kamara 1922-1946. In: Bács-Kiskun megye múltjából III. k. Kecskemét, 1981. 431-474. l.; A Duna-Tisza Közi Mezőgazdasági Kamara a gazdasági tömegoktatásért In: Bács-Kiskun megye múltjából V. k. Kecskemét, 1983. 409-439. l.; A Duna-Tisza Közi Mezőgazdasági Kamara kertmunkásképző iskolája (1929-1949) In: Agrártörténeti Szemle 1984. 1-2. sz. 195-206. l.
2. BKML. DTMK iratai 14/1945.
3. Uo. 1492/1945. és 1623/1945.
4. Uo. 3892/1945.
5. Uo. 721/1945.
6. Uo. 1338/1945.

A két törvény kiadása óta azonban nagyon sok minden megváltozott. Az utolsó mezőgazdasági bizottsági választások 1937-ben voltak, az akkor megválasztottak megbízatása 1943-ban járt volna le. Ekkor azonban a háború miatt nem volt választás, hanem az 1937-ben megválasztottak hivatali idejét meghosszabbították a háború végéig. A háború befejeződése után nem írtak ki új választásokat, és nem került sor a megválasztott bizottsági tagok működési idejének újabb meghosszabbítására sem. A mezőgazdasági bizottságok működése ezzel kívül rekedt a törvényes kereteken.⁷

A DTMK – a mezőgazdasági bizottságok működését pótolandó – megkísérelte az irányítása alá vonni a termelési bizottságokat. A termelési bizottságok általában nem zárkóztak el a kamara által felajánlott együttműködéstől. A kamara egy 1946-os jelentésében úgy értékelte, hogy sikerült őket bekapcsolni a munkába, olyannyira, hogy a legtöbb helyen a mezőgazdasági bizottság jogutódjának tekintik magukat. A jegyzőkönyveiket, jelentéseiket és javaslataikat rendszeresen megküldik a kamarának, és hozzá fordulnak a kéréseikkel is.⁸

Ez az együttműködés azonban nem lehetett tartós többek között azért sem, mert a termelési bizottságok működésében már 1946 második felében érezhető hanyatlás mutatkozott. A kamara az országos termelési miniszteri biztoshoz fordult a folyamat megállítása érdekében. A beadványában rámutatott arra, hogy a hanyatlás oka a pénztelenség. A termelési bizottságok működési költségeinek biztosítását célzó 111 150/1945. KM számú rendelet és az országos termelési miniszteri biztos 846/1946. számú utasítása nem hajtható végre, mivel a bizottságokat illető gabona vagy annak pénzbeli ellenértéke beszedését nem vállalja sem az adóhivatal, sem a közigazgatás, a bizottságok maguk pedig képtelenek ezt megoldani. A tagok nem kapnak semmit a munkájukért, a működés tárgyi feltételei teljesen hiányoznak – általában még postaköltségre sincs pénz –, így a bizottságok működésének előfeltételei sincsenek biztosítva.⁹

A mezőgazdasági érdekképviselési tevékenység bázisa 1944 előtt is a kamarai hivatal volt. A fogalmazói kar szakelőadói karolták fel az alulról jövő és arra érdemesített kezdeményezéseket, hajtották végre a földművelésügyi minisztérium és az Országos Mezőgazdasági Kamara rendelkezéseit. Mindezt azonban meghatározott testületi élet keretében tették: a kamara elnökének, elnökségének, elnöki tanácsának, igazgatóválasztmányának és szakosztályainak részint névleges, részint valóságos együttműködésével.

Az újjászerveződött kamarai hivatal első próbálkozásainak egyike volt az elnökség új szellemben való átalakítása. A hivatal vezetője 1945. febru-

7. BKML. DTFT iratai 607/1947.

8. DTMK 740/1946.

9. Uo. 962/1946.

ár 18-ára közgyűlést akart összehívni, amelynek egyik fő feladata az új elnökség megválasztása lett volna. Az elnökjelölt Asztalos János csanádpalotai földmunkás volt, aki tagja volt a régi elnökségnek is. Az alelnökjelöltek foglalkozás szerinti megoszlása a következő volt: 1 középbirtokos, 1 kisbirtokos, 1 napszámos, 1 földmunkás és 1 törpebirtokos. Az elnökség pártösszetétele ilyen lett volna: NPP 2 fő, KGP, SZDP és MKP 1-1 fő, pártonkívüli 2 fő. Az alelnökjelöltek közül csak P. Varga Vince kisbirtokos volt korábban is elnökségi tag. Az 1937. évi XVII. törvénnyel létrehozott gazdatiszti kúria a tervek szerint nem újult volna meg, ezért hetedik alelnököt nem is jelöltek.¹⁰ A földművelésügyi miniszter azonban nem engedélyezte a közgyűlés összehívását, mert a kamarai intézményt nem tartotta alkalmasnak a népi érdekek képviselőjére, és az elutasítással egyidejűleg kilátásba helyezte a mezőgazdasági érdekképviselő átszervezését.¹¹

Erre ugyan még jó ideig várni kellett, de megszületett a 4660/1945. ME számú rendelet a mezőgazdasági kamarák önkormányzatának felfüggesztéséről. A rendelet szerint a földművelésügyi miniszter miniszteri biztost nevezhet ki a kamarák élére, ha a kamarai szervek működését rendkívüli körülmények akadályozzák, vagy ha a működésük a közérdekkel ellenkezik.

Az 1944 végétől várt átszervezésre 1946 végén, a 24 070/1946. ME számú rendelet kiadásával került sor, amely a földművelésügyi tanácsok létrehozásáról rendelkezett. A rendelet 5. paragrafusának 1-2. bekezdése szerint a földművelésügyi tanácsok gyakorolják a kamarai közgyűlés jogkörét. Az elnökség és az igazgatóválasztmány jogkörét a földművelésügyi tanács elnökéből és alelnökeiből, valamint a kamara igazgatójából álló testület veszi át.

A földművelésügyi tanács tagjainak száma hét, a Magyar Parasztszövetség, a FÉKOSZ, az UFOSZ, a Mezőgazdasági Szövetkezeti Központ, a Magyar Agrártudományi Egyetem, a Mezőgazdasági Szakemberek Országos Szövetsége és a Magyar Mezőgazdasági Művelődési Társaság egy-egy kiküldöttje és a kerületi gazdasági felügyelő alkotja.¹² A földművelésügyi tanács elnökét és két alelnökét a tagok maguk közül választják. A földművelésügyi tanács előadója a kamara igazgatója, kivéve az újjáépítési ügyeket, amelyek előadóját a földművelésügyi miniszter nevezi ki.¹³

A rendelet a kiadó szándéka szerint átmeneti érvényű, a mezőgazdasági érdekképviselő kérdését az érdekképviselő újjáalakítása során létesítendő testületi szervek működésének megkezdéséig, legkésőbb 1947. december 31-ig szabályozza.¹⁴

10. Uo. 652/1945.

11. Uo. 958/1945.

12. 24 070/1946. ME sz. r. 2. paragrafus

13. Uo. 3. paragrafus (1-3)

14. Uo. 6. paragrafus

A Duna-Tisza Közi Földművelésügyi Tanács (a továbbiakban: DTFT, földművelésügyi tanács) tagjai megalakuláskor a következők voltak: Bernárd Géza (Paraszt szövetség), Hajdú János (FÉKOSZ), Básti Ágoston (UFOSZ), Patonay Elek (Mezőgazdasági Szövetkezeti Központ), Cseh László (Földművelésügyi Szövetkezetek Országos Központja), dr. Nagypataki Béla (Agrártudományi Egyetem), Szóts Sándor (Mezőgazdasági Szakemberek Országos Szövetsége), Hegedűs László (Mezőgazdasági Művelődési Társaság) és Kovássy Lajos kerületi gazdasági felügyelő. Az elnök Patonay Elek, a két alelnök Szóts Sándor és Básti Ágoston lett.¹⁵

A hivatal a földművelésügyi tanács megalakulása – 1947. február 4-e – után még kb. egy hónapig Duna-Tisza Közi Mezőgazdasági Kamara néven működött, és csak ezután kezdte használni a Duna-Tisza Közi Földművelésügyi Tanács nevet.¹⁶ Ennek valószínűleg az az oka, hogy a 24 070/1946. ME számú rendelet is kamarai igazgatóról és kamarai hivatalról beszélt. A társintézményeknél is tapasztalható ez a kettősség. A Tiszántúli Földművelésügyi Tanács pl. így fogalmazott a megalakulásáról küldött értesítőben: „A mezőgazdasági érdekképviselet újjászervezése céljából addig is, míg az új mezőgazdasági érdekképviseleti törvényt a nemzetgyűlés megalkotja, a kormány akként rendelkezett, hogy a mezőgazdasági kamarák mellé a demokrácia követelményeinek mindenben megfelelő összetételben földművelésügyi tanácsok szerveztessenek az önkormányzati jogkörök gyakorlására.”¹⁷

A szervezeti változás miatt a működéssel kapcsolatos kérdések is napirendre kerültek. Az új szervezeti szabályzat így határozta meg a földművelésügyi tanács feladatait: A földművelésügyi tanács feladata a mezőgazdaság érdekeinek képviselete és a mezőgazdaság újjáépítésének előmozdítása. Feladata tehát, hogy az ország közgazdaságában és társadalmában előmozdítsa és képviselje úgy a mezőgazdaság, mint a mezőgazdasági népesség egyetemes érdekét, másfelől pedig, hogy a mezőgazdaság újjáépítése és fejlesztése körül segítségére legyen a kormányzatnak. Az érdekvédelem során különös feladata a tanácsnak az új földhözjuttatottak gazdasági megerősítésének előmozdítása, a gazdasági munkavállalók szociális helyzetének és munkaviszonyainak figyelemmel kísérése.¹⁸ Az 1947. február 26-i tanácsülés szerint a földművelésügyi tanács működésének három irányban kell érvényesülnie. Ezek: 1) mezőgazdasági érdekképviselet és érdekszolgálat, 2) a mezőgazdaság fejlesztésének kérdései, 3) a saját intézmények és a saját vagyon célszerű kezelése.¹⁹

15. A Duna Tisza Közi Földművelésügyi Tanács jelentése az 1947. évről. Kecskemét, é. n. 8-9. l. (A továbbiakban: 1947. évi jelentés)

16. DTFT 397/1947. és 468/1947.

17. Uo. 426/1947.

18. Uo. Tanácsülési jegyzőkönyvek, 1947. febr. 4.

19. Uo. 1947. febr. 26-i tanácsülés jkv.

A DTFT törekvései az alsó fokú hálózat kiépítésére

Az 1947. február 26-i tanácsülés tárgyalta arról is, hogy az érdekképviselői feladatok ellátásához szükség lenne az ún. alsó tagozat kiépítésére, hogy közvetlen kapcsolatot tudjanak tartani a mezőgazdasági népesség széles rétegeivel. A 24 070/1946. ME számú rendelet csak a földművelésügyi tanácsokról – tehát az érdekképviselői rendszer közép- és felsőfokú intézményeiről – rendelkezett, amit a rendelkezés átmeneti jellegével magyaráztak. Időközben azonban az 1530/1947. Korm. számú rendelet bizonytalan ideig – az érdekképviselői törvény megszületéséig – meghosszabbította a tanácsok működését, emiatt a DTFT tagjai úgy látták, hogy szükség van az alsó fokú hálózat kiépítésére. A tanácsülés úgy foglalt állást, hogy először a megyei szervezetet kell kialakítani, de később le kell menni a községekig.²⁰

A földművelésügyi tanács a határozat szellemében ismét megpróbálkozott a termelési bizottságok működőképessé tételével. A földművelésügyi miniszterhez küldött beadványában azt kérte, hogy a minisztérium teremtsen meg annak a lehetőségét, hogy a bizottsági tagok fizetést kapjanak, és mentesítse őket a közmunkavégzés alól.²¹

A DTFT még ekkor is igen sok termelési bizottsággal volt közvetlen kapcsolatban. Sok bizottság megküldte a földművelésügyi tanácsnak a havi ún. helyzetjelentéseit, amelyekben nemcsak az időjárásra, a természet eredményekre és a mezőgazdasági munkák állására vonatkozó adatokat közöltek, hanem tudósítottak a termelést akadályozó tényekről, pl. a különféle védekezőanyagok, vetőmagok, iparcikkek stb. beszerzésével kapcsolatban tapasztalt nehézségekről és hiányokról, leírták a beszolgáltatással és az árakkal kapcsolatos panaszait, nemegyszer szóvá tették a működésüket akadályozó pénztelenséget, és kérték a földművelésügyi tanács közbenjárását annak érdekében, hogy tagjaik méltányos díjazást kapjanak a munkájukért.²² A földművelésügyi tanács ezeknek az adatoknak a birtokában sürgette a helyzetük javítását az illetékes minisztériumoknál és az Országos Földművelésügyi Tanácsnál egyaránt, eredményt azonban nem sikerült elérnie.

A DTFT a termelési bizottságok mellett az UFOSZ-szal, a FÉKOSZ-szal és a Parasztszövetséggel is kereste az együttműködési lehetőségeket. Az ajánlkozást mindenütt szívesen fogadták, de az együttműködés egyik szervezettel sem vált rendszeressé. A működő kapcsolat alapja általában a személyes ismeretség volt.

De nemcsak a földművelésügyi tanácsot foglalkoztatta az együttműködés lehetőségének kérdése. 1946 novemberében pl. a Magyar Parasztszö-

20. Uo. 607/1947.

21. Uo. 2954/1948.

22. Uo. 3960/1947. és 4/1948.

vetség Országos Központja felajánlotta a maga kevés kivételtől eltekintve minden falura kiterjedő szervezetét arra, hogy a Duna-Tisza Közi Mezőgazdasági Kamara parasztság érdekeit szolgáló kezdeményezései teret kapjanak. A későbbiekben azonban nyilvánvalóvá vált, hogy ez a kapcsolat is csak a szándék szintjén maradt. Próbálkozott a földművelésügyi tanács a földművesszövetkezeteknél is, az együttműködés azonban velük is csak esetleges volt.²³

Az e téren tapasztalt kudarcok végül annak a megállapítására készíteték a DTFT-t, hogy „az újonnan létrehozott érdekképviseleti szervek felépítése a törvényes érdekképviselet kikapcsolásával irányoztatott elő”.²⁴

Felmerült az a lehetőség is, hogy a földművelésügyi tanács a vele párhuzamosan működő érdekképviseleti szervekkel úgy működjön együtt, hogy összehangolja és irányítsa a tevékenységüket. – „Miután a földművelésügyi tanács törvényes érdekképviseleti szerv, és így felette áll a szabadtársuláson alapuló és működő gazdaérdekvédelmi szervezetnek, indokoltan látszik a munkáját kiterjeszteni olyan irányban, hogy a szabadtársulási szerveket közös megbeszélésre és értekezletre hívja össze abból a célból, hogy a mutatkozó érdekellentéteket a mezőgazdaság egyetemének szolgálata szerint összeegyeztessék, és a további működésüket közös irányelvek mellett, az egymás elleni harc vagy verseny kiküszöbölésével fejtsék ki.” – fogalmazta meg az indítvány mintegy programként. A megvalósítás módja az ún. gazdagyűlés lett volna, ahová a Parasztszövetség, az UFOSZ és a FÉKOSZ vármegyei, városi és járási kiküldöttjeit akarták meghívni. Végül a gyűlés összehívására sem került sor, mert a földművelésügyi tanács illetékes vezetői az előző tapasztalatok birtokában nem tartották időszerűnek a javaslat megvalósítását.

Az elutasítást azzal indokolták, hogy a háború előtt – amikor a kamara lényegesen nagyobb és biztosabb pozíciót töltött be a mezőgazdasági közéletben – sem voltak eredményesek a hasonló jellegű törekvések. Ezekben az években pedig már nem volt kétséges, hogy sokkal inkább lehet a hatáskör szűkítésére számítani, mint a bővítésére.²⁵

A mezőgazdasági érdekképviselet alsó tagozata kiépítésének kérdése az Országos Földművelésügyi Tanácsot is foglalkoztatta. Az erről készült javaslatát 1947 tavaszán juttatta el a földművelésügyi tanácsokhoz. A javaslat az indoklás szerint annak a felismerésnek az eredményeként jött létre, hogy a mezőgazdasági termelés általában, az adott birtokviszonyok mellett pedig különösen nem szervezhető kormányrendeletekkel, és a parasztság sem irányítható olyan mértékben, amilyen mértékű szervezésre és irányításra szükség lenne. Az Országos Földművelésügyi Tanács elgondolása szerint az érdekképviselet alsó tagozatát a földművelésügyi taná-

23. DTMK 2950/1946. és DTFT 3497/1948.

24. DTFT 3497/1948.

25. Uo. 709/1947.

csokhoz hasonlóan kellene szervezni: egy-egy tagot küldene a Parasztszövetség, az UFOSZ és a FÉKOSZ helyi szervezete, tagja lenne a hegyközség, a községi legeltetési társulat, illetve a közbirtokosság vagy a gazdák hasonlóan szervezett más közösségének küldötte, a községben működő mezőgazdasági szövetkezetek által választott képviselő és a községben lakó szakképzett gazdák képviselője. Az így létrehozott alsó fokú érdekképviseleti szerv ügykezelését és határozatainak végrehajtását főállású tisztviselőnek kellene ellátni. Az Országos Földművelésügyi Tanács szerint ez a feltétele annak is, hogy az érdekképviselet a földművelésügyi szakigazgatástól közfeladatok elvégzésére kapjon megbízást. Ezeket a tisztviselőket gazdatitkárnak nevezték volna. A gazdatitkári állásban való alkalmazás feltétele szakirányú főiskolai, de legalább mezőgazdasági középiskolai végzettség lett volna. Az indokolás szerint azért, mert szükséges, hogy a parasztság tudásának fejlesztése olyanokra legyen bízva, akik teljesen fel vannak készülve erre a feladatra, akik lépést tudnak tartani a tudomány haladásával, és képesek annak eredményeit alkalmazni.²⁶

Az érdekképviselet alsó tagozata a meg-megújuló kezdeményezések ellenére sem született meg. A DTFT ezt pótolandó három fő irányban igyekezett kapcsolatokat kiépíteni: 1) körzeti kirendeltségek létrehozásával, 2) a levelezői vagy másképp tudósítói hálózat fenntartásával, 3) a gyűjtőkereskedői ellenőri hálózat kiépülése után az ellenőrök tudósítói feladatokkal való megbízása révén.

1947-ben Budapesten (Budapesti Kirendeltség), Szegeden (Csanád-Csongrád Megyei Kirendeltség), Baján (Bács-Bodrog Megyei Kirendeltség) és Hartán (Dunamelléki Kirendeltség) működött kamarai kirendeltség,²⁷ majd 1948 augusztusában Makón körzeti intézőség alakult.²⁸ A kirendeltségek általában két alkalmazottat foglalkoztattak. A legfontosabb feladatuk az volt, hogy segítsék a kirendeltséget felkereső gazdákat, – pl. tanácsot, felvilágosítást adjanak, eljárjanak a gazdapanaszok ügyében. Ezen túlmenően versenytermelési akciókat bonyolítottak le, részt vettek a versenytermelési bíráló bizottságok munkájában, termelési tanfolyamokat szerveztek és irányítottak, segítették a növényvédelem szervezését, részt vettek a tenyészállat-törzskönyvező bizottságok munkájában, figyelemmel kísérték az árak alakulását és az értékesítési lehetőségeket, kiállításokat szerveztek, kapcsolatot tartottak a körzetükben működő termelési bizottságokkal.²⁹

A feladatkörük tehát igen sokrétű volt, lényegében a működési területüket érintő, a földművelésügyi tanácshoz tartozó mindenfajta ügyben in-

26. Uo. Tanácsülési jkv. 1947. ápr. 20.

27. 1947. évi jelentés 78-87. l.

28. DTFT 6297/1948.

29. 1947. évi jelentés 80-82. l.

tézkedniük kellett. A lakossággal való kapcsolattartást volt hivatva erősíteni az a kötelezettségük, hogy havonta egyszer hivatalos napot kellett tartaniuk a körzetükhöz tartozó községekben.³⁰ A földművelésügyi tanács havonta egyszer értekezletre hívta őket Kecskemétre, hogy így irányítsa és koordinálja a tevékenységüket.³¹

A körzeti kirendeltségeknek ez a rendszere a Duna-Tisza Közi Mezőgazdasági Kamara tevékenysége során az 1930-as évek második felében kiépült körzeti intézői hálózat továbbfejlesztése volt.

1948-ban újabb lépés történt a területi munka javítása érdekében, azzal, hogy a központban dolgozó tisztviselőket is bevonták a külterületi munkába. A változás nem érintette a tisztviselők korábbi tevékenységi körét, az addigi feladataikat változatlanul el kellett végezniük. Az új feladatuk az volt, hogy rendszeresen el kellett utazniuk a hozzájuk tartozó – a körzeti kirendeltségek központjaitól távol eső – községekbe, és kapcsolatot kellett teremteniük az ottani népi szervekkel és földművesszövetkezetekkel. Az intézkedés célja a kirendeltségek hatáskörén kívül eső községekkel való kapcsolatfelvétel volt, mivel nyilvánvalóvá vált, hogy nem lesz mód újabb kirendeltségek megnyitására, továbbá néhány túlságosan nagy kiterjedésű kirendeltség területét csökkentették ilyen módon.³²

A földművelésügyi tanács ún. tudósítói hálózata is kamarai hagyományokra épült. Működésének lényege az volt, hogy a mezőgazdaságban dolgozó, vagy a mezőgazdaságot jól ismerő és az érdekképviselő céljaival rokonszenvező személyeket – általában gazdákat és tanítókat – felkérték arra, hogy havonta tájékoztassák a hivatalt a mezőgazdasági munkák állásáról, a munkát akadályozó tényezőkről, az időjárásról és egyéb említésre érdemes dolgokról.³³ Egy 1948 júniusi jelentés szerint a DTFT-nek 54 községben és városban voltak ilyen tudósítói.³⁴

1947-től a földművelésügyi tanácsok feladata volt a gyűjtőkereskedők ellenőrzése.³⁵ Ennek a munkának az elvégzésére nem volt elegendő az addigi apparátus, jelentős számban kellett új embereket alkalmazni. A DTFT ezeket is bevonta az érdekszolgálati munkába, kihasználva azt, hogy a feladatuk jellegéből adódóan minden községet felkerestek, és így közvetlen tapasztalataik voltak a mezőgazdaság helyzetéről.³⁶ A tőlük kért jelentéseknek tartalmazniuk kellett az általános gazdapanaszokat és kívánásokat, és ki kellett térniük a rendkívüli, de legalábbis szokatlan jelenségekre.³⁷

30. Uo. 86. l.

31. DTFT 2396/1947.

32. Uo. 5347/1948.

33. Uo. 4105/1947.

34. Uo. 3667/1948.

35. Uo. 347/1947.

36. Uo. 3497/1948. és a gyűjtőkereskedői gyűjtők

37. DTFT 4105/1947.

A DTFT fontosabb működési területei

A DTFT működése az intézmény jellegéből adódóan két nagy területre terjedt ki: az érdekképviselési – érdekszolgálati és az adminisztratív munkára.

Érdekképviselés – érdekszolgálat

A korszak egyik legfontosabb kérdése a *mezőgazdasági termékek áralakulása*. A földművelésügyi tanácsok állásfoglalásának alapja az volt, hogy az állam a földreform megvalósításával ha nyíltan nem is, de lényegében kötelezettséget vállalt arra, hogy a földhöz juttatottaknak a földjükön való gazdálkodásért megfelelő gazdaságpolitikával legalább olyan jövedelmet biztosít, mint amennyit a mezőgazdasági munkások bérmunkával keresnek. Ha ez nem valósul meg, akkor a juttatott a nagyobb keresetet biztosító bérmunkát részesíti előnyben, és elhanyagolja a saját birtokán való gazdálkodást. A terményárnak ezért olyannak kell lennie, hogy közepes termés esetén is biztosítsa a munkások részére megállapított munkabért, a földbért, a felszerelés amortizációját és a hitelkamatot. A földművelésügyi tanácsok olyan árrendszer kialakítását és fenntartását kérték a kormánytól, amely lehetővé teszi, hogy a gazda gondoskodjon maga és családja eltartásáról, – vagyis olyan árszint megteremtését kívánták, amelynél a termékek ára arányban áll az üzemi költségekkel.³⁸

Az árkérdéssel is kapcsolatos a földművelésügyi tanácsoknak az a törekvése, hogy a mezőgazdasággal kapcsolatos törvények és rendeletek kidolgozásakor hallgassák meg a véleményüket.³⁹ Nem kérték ki a földművelésügyi tanácsok véleményét az 1947-es árrendeletek megjelenése előtt sem. Az Országos Földművelésügyi Tanács 1947 júniusi közgyűlése kifogásolta pl. , hogy a Gazdasági Főtanácsban előrehaladott tárgyalások folynak az árakról anélkül, hogy őket erről bárki is értesítette volna.⁴⁰

Az érdekképviselés az árrendeletekről csak a megjelenésük után mondhatott véleményt, lényegében a változtatás minden reménye nélkül. A megalakulásuk után hamarosan be kellett látniuk, hogy a földművelésügyi tanácsoknak nincs olyan súlyuk, amelyet az életre hívásukkor feltételeztek róluk. A kormány nem vesz tudomást e szakterület létezéséről, sőt még a jelentkezése után sincs rá kellő tekintettel.⁴¹

A földművelésügyi tanácsok ennek ellenére igyekeztek hallatni a szavukat, véleményüket és érveiket eljuttatták az illetékesekhez. A DTFT a megalakulása utáni napokban pl. így foglalt állást az árakról: A mezőgaz-

38. MOL Jelenkori Gyűjtemény. Országos Földművelésügyi Tanács iratai; Ülésjegyzőkönyvek, 1947. jún. 3.

39. DTFT 1947. febr. 4-i tanácsülési jkv.

40. MOL JGY. OFT 1947. jún. 3-i ülésének jkv.-e

41. Uo. 1947. aug. 13-i ülés

dasági árak – nyilván tiszteletreméltó fogyasztási és forintvédelmi szempontból – alacsonyan állapították meg. Az agrárról erőteljesen kinyílt, és nem egy cikknél magát a termelést veszélyezteti. A mezőgazdasági érdekképviselő erre az állapotra fel kell hívja a kormány figyelmét, mert ez kötelessége, és őszintén meg kell mondania, hogy e téren elengedhetetlenül szükség van egy célszerű újrendezésre.⁴²

A földművelésügyi tanács 1947 júliusában a gyümölcsárak katasztrofálisan alacsony volta miatt tiltakozott.⁴³ Tolmácsolta a termelők elégedetlenségét, amikor a kialakult ártól lényegesen eltérő hatósági ármegállapítást észlelt. Így 1947 végén jelezte az Országos Földművelésügyi Tanácsnak, hogy a piacokon 9-9,50 Ft-ért kelt akkor a pulyka, amikor a kilogrammonkénti árát 6 Ft-ban állapították meg. Sokan inkább visszavették az állatokat, minthogy ennyiért eladják.⁴⁴

Tiltakozott a DTFT a gabona kétféle – a beszolgáltatás keretében átadott gabona alacsonyabb, és a gazda birtokában maradó gabona magasabb – ármegállapítása ellen is.⁴⁵ Az Országos Földművelésügyi Tanács, bár maga sem értett egyet a kettős árrendszerrel, nem továbbította a tiltakozást a minisztériumnak, mégpedig az ügy kilátástalanságára tekintettel. Az elnökség úgy látta, hogy az érdekképviselő súlyának csorbítását jelentené, ha olyan területen lépne fel, ahol eredmény eleve nem várható.⁴⁶

1948 márciusában a paradicsom ármegállapítása ellen tiltakozott Patonay Elek az Országos Földművelésügyi Tanács ülésén. Elmondta, hogy az általános termelői tapasztalatok szerint a paradicsomot 40 filléren aluli áron még 80 mázsás termésátlag esetén sem lehet gazdaságosan termelni, ennek ellenére az árát 28-30 fillérben állapították meg. Úgy vélte, hogy ha külföldön a valutáris viszonyok miatt nem érhető el magasabb ár, akkor sem szabad minden terhet a parasztságra hárítani. Ha az állam úgy látja, hogy nincs szükség exportparadicsomra, akkor le kell állítani a termelését. Rossz módszer a termelés alacsony árakkal történő visszafejlesztése, mert az állam ezzel azoknak a parasztnak a helyzetét rontja, akik hajlandók termelni, de nem tudják kiszámítani az őket terhelő veszteségeket.⁴⁷

Az árkérdésről általában az volt a földművelésügyi tanácsok véleménye, hogy a mezőgazdaságnak nem áll érdekében az ármegállapítás, és azzal szemben a szabad áralakulás érvényesítésére kell törekedni.⁴⁸

Kifogásolták a földművelésügyi tanácsok a mezőgazdasági kivitel lefőzését is. Szerették volna elérni, hogy a képviselőik helyet kapjanak a

42. DTFT 1947. febr. 24-i tanácsülési jkv.

43. DTFT 2720/1947.

44. Uo. 4371/1947.

45. Uo. 2333/1947.

46. MOL JGY. OFT 1947. aug. 13-i ülésének jkv. -e

47. Uo. 1948. márc. 11-i ülés

48. Uo. 1947. aug. 13-i ülés

lefölöző bizottságokban, amitől azt várták, hogy a kötött árrendszer következtében elért magasabb ár nagyobb része jut majd vissza a mezőgazdaságba.⁴⁹

Szorgalmazta a DTFT a mezőgazdasági hitel kérdésének megoldását is. Az álláspontja kialakításakor abból indult ki, hogy a termelési eszközöktől megfosztott mezőgazdaság csak megfelelő beruházások után lesz képes eredményesen termelni. A beruházásokhoz jelentős hitelekre van szükség, mert az infláció következtében a meglévő csekély tőke is megsemmisült. Készpénzhitel helyett azonban – tekintetbe véve azt is, hogy a készpénzhitel folyósításának a lehetősége korlátozott – termelőeszközök hitelezését kérte. Tette ezt azért is, mert a kormányzat programja szerint az ipari termelés fokozása várható. Ennek következtében sok olyan ipari termék, gép, eszköz, üzemanyag stb. fog rendelkezésre állni, amelyet a mezőgazdaság alig tud nélkülözni. A gyártott cikkek akkor értékesíthetők a legelőnyösebben, ha a parasztságot olyan helyzetbe hozzák, hogy azokhoz hozzá tudjon jutni. A földművelésügyi tanács szerint ez a természetben nyújtott hitellel lenne a legcélszerűbben megoldható.⁵⁰

1948 januárjában a kisüzemi gazdálkodás eredményesebbé tétele érdekében dolgozott ki javaslatot a földművelésügyi tanács. Ebben kifejtette, hogy a földreform birtokpolitikai periódusát követnie kell a termelés szakszerű megindításának. A birtokok többsége túlságosan kicsi. A rosszabb minőségű földeken és a forgalomtól távol eső helyeken 5 kh-on nem tud megélni egy család. Elő kell mozdítani az egészséges kisparaszti birtokok kialakulását, mégpedig úgy, hogy lehetővé kell tenni a kiosztott földek bérbeadását és eladását. Ezt a lehetőséget elsősorban azoknak a juttatatknak kellene megadni, akik nem akarnak földműveléssel foglalkozni. Munkalehetőségeket kell teremteni az iparban, mert a földművelés nem tudja eltartani a lakosságnak több mint a felét. Emellett a jövő érdekében meg kell teremteni a mezőgazdasági ipart, mégpedig decentralizált kis- és középüzemek formájában, és fejleszteni kell az állattenyésztést.⁵¹

A korszak másik sorskérdése a *beszolgáltatás* volt. Erről már a kamarai hivatal is állást foglalt egy, a közellátási miniszterhez címzett beadványában, amelyben a beszolgáltatás irányelveire tett javaslatot. A javaslat a következő öt pontból állt: 1) Szűnjön meg a kötelező beszolgáltatás különadó jellege. A beszolgáltatott termények árának megállapításakor vegyék figyelembe a tényleges termelői költségeket. 2) Állapítsák meg a fejadagot, és ezen felül hagyják vissza a gazdaságok vetőmag- és takarmányszükségletét. 3) Mérjék fel a terméseredményeket. 4) Az állatbeszolgáltatásnál vegyék figyelembe a gazdálkodó háztartásának szükségleteit, legyenek tekintettel az állatok termelőképességére, – arra, hogy igázzák

49. DTFT 1947. febr. 24-i tanácsülési jkv.

50. Ua.

51. DTFT 4850/1947.

őket vagy nem. 5) A progresszivitás elve csak akkor nem veszélyezteti a termelés érdekeit, ha a magasabb birtokkategória után megállapított magasabb beszoigáltatási kvóta nem terheli az egész vetésterületet, hanem a vetésterületnek csak azt a részét, amelyik az alacsonyabb kategóriát meghaladja. A kamara szerint, ha a gazda a beszoigáltatott termények után megkapja azt, amit a termény ér, és ha a nélkülözhetetlen iparcikkeket paritásos áron kapja meg a beszoigáltatás fejében, akkor a beszoigáltatási rendeletek végéről el lehet hagyni a büntetőszankciókat, mert a gazda érezni fogja, hogy a beszoigáltatással nem rendkívüli adókötelezettséget ró le, hanem a számára nélkülözhetetlen ipari termékek fejében az ellátatlan rétegek élelmiszer-szükségletét biztosítja.⁵²

A beadványnak eredménye nem volt, hacsak az nem, hogy a későbbiekben a kamara csak a kirívó egyedi esetekben fordult orvoslásért a felsőbb hatóságokhoz, de többnyire akkor is hiába.

Ilyen előzmények után a DTFT lényegesen óvatosabban viszonyult a kérdéshez. A témát napirendre tűző tanácsülésen azt fogalmazták meg, hogy a beszoigáltatás elrendelése részben az ellátatlan lakosság élelmezésének biztosítása, részben pedig a jóvátételi kötelezettségek teljesítése érdekében történt: „Mindkét szempont döntő jelentőségű, ezért nem a megszüntetését, hanem azt kellene vizsgálni, hogy vajon meddig van rá szükség, mikor jön el az az idő, amikor mellőzhető lesz. Kétségtelen, hogy mint minden szabályozás és kötöttség a gazdasági életben, a beszoigáltatási rendszer nehézségekkel és megrázkódtatásokkal jár, de ilyen mélyreható kérdést nem lehet úgy szabályozni, hogy mindenkinek előnyös legyen. A beszoigáltatás elrendelése akkor válik szükségessé, amikor csak bizonyos készletek állnak rendelkezésre, és azok célszerű felhasználása a közösség szempontjából feltétlenül megoldandó. Így volt nálunk is, de a mezőgazdasági termelés, az állattenyésztés és a feldolgozás nem állt meg, hanem ellenkezőleg, erőteljes fejlődésnek indult, és ma már nagyobb készletekkel rendelkezünk, mint háború után. Amikor tehát a beszoigáltatás kérdését vizsgáljuk, akkor meg kell állapítani azt is, hogy a beszoigáltatási rendszer csak addig tartható fent, amíg elkerülhetetlenül szükséges, és nyomban megszüntethető, mielőtt az ellátatlan lakosság élelmezésére és a jóvátételi kötelezettségek teljesítésére elegendő készlet áll rendelkezésre. Meg kellene tehát vizsgálni minden egyes termék helyzetét, hogy kiderüljön, vannak-e olyan cikkek, amelyeknél a beszoigáltatási rendszer máris megszüntethető. Alaposabb vizsgálat nélkül is úgy látszik, hogy a zsír- és zsiradék, valamint olaj elegendő mennyiségben áll rendelkezésre, és az ellátás ezekből a beszoigáltatási kényszer nélkül is megoldható. Több más cikknél is mellőzni lehetne a beszoigáltatást, de legalább más intézkedésekkel, pl. vámokkal és dézsmákkal lehetne helyettesíteni. Fel kellene hívni a kormányzat figyelmét arra, hogy az adott körülmények között ne a beszoigál-

52. DTMK 15/1946.

tatási rendszer további fenntartásával vagy kimélyítésével foglalkozzon, hanem a megszüntetésével vagy más módszerekkel való helyettesítésével.⁵³ A kérdésnek ilyen megközelítése sem vezetett azonban eredményre.

A későbbiekben a DTFT is csak a kirívó esetekre igyekezett ráirányítani a figyelmet. Az élőállat-beszolgáltatással kapcsolatban pl. felhívta a közellátási miniszter figyelmét arra, hogy a kereskedők akadályokat gördítenek a teljesítés elé: pl. pulykát csak párban – tojót kakással együtt – vesznek át, nem veszik át a szarvasmarhát akkor, mikor a gazdák takarmányhiány miatt nem tudják etetni, nem veszik át a baromfit, ha nem éri el a rendeletben előírt súlyt, – holott az elszámoltatások során a takarmányozásukra nem hagytak vissza gabonát. A miniszter válasza erre a felterjesztésre az volt, hogy nem tud foglalkozni a panasszal, a baromfi beszállítási súlyhatárának módosítására pedig nincs lehetőség.⁵⁴

Hasonlóan eredménytelen volt a földművelésügyi tanács fellépése, amikor azt akarta elérni, hogy az olajosmagvakat is számítsák be a beszállításba. Ez nem történt meg annak ellenére, hogy a gazdákat kötelezték a termelésükre.⁵⁵ Hiába tiltakozott a DTFT a vetésterület után kivetett beszállítási ráta ellen is arra hivatkozva, hogy működési területének talaja jelentős részben laza homok és kisebb részben szik, ahol nyilvánvalóan rosszabb a termés, mint a jobb adottságú területeken.⁵⁶ Eredménytelenül tolmácsolta a gazdaközönség azon kérését is, hogy a kítűzött beszállítási jutalmat külön kérés nélkül, automatikusan kapják meg. A földművelésügyi tanács jogosnak tartotta a gazdák elégedetlenségét amiatt, hogy a járandóságukat kérvényezniük kell, de ha valamilyen kötelezettség teljesítésével elmaradnak, akkor megtalálja őket a hatóság.⁵⁷

Adminisztratív feladatok

Az érdekképviseleti és érdekszolgálati területről – ahol egyre kevesebb remény volt eredmények elérésére – a DTFT tevékenysége a technikai-adminisztratív feladatok irányába tolódott el. A földművelésügyi minisztérium megbízásából gépkezelői és gazdatanfolyamokat szervezett, minisztériumi akciókat – mint pl. vetőmag-kiosztási, somkóró- és ciroktermeltetési akciókat – bonyolított le, részt vett a juhtörzskönyvezésben, tevékeny szerepet játszott az állattenyésztési mintaközségek szervezésében és segítésében. A földművelésügyi minisztériumtól kifejezetten adminisztrációs feladatokat is kapott, amennyiben az a hatáskörébe utalta a vaselosztást, a malomelszámoltatást, a cséplőgép-ellenőrzést és a gyűjtőkereskedők ellen-

53. DTFT 1947. febr. 24-i tanácsülési jkv.

54. DTFT 105/1947.

55. MOL JGY. OFT 1947. aug. 13-i ülés

56. DTFT 2333/1947.

57. MOL JGY. OFT 1947. aug. 13-i ülés

őrzését.⁵⁸ 1948 júniusától hozzá tartozott a területén a hároméves terv keretében kiutalt mezőgazdasági vonatkozású összegek felhasználásának helyszíni ellenőrzése is.⁵⁹

A 132 000/1947. FM számú rendelet jogorvoslati lehetőséget adott a földművelésügyi tanácsoknak a földhöz juttatottak érdekében. A földművelésügyi tanácsok megkapták a földhivatali határozatokat, amelyeket megfellebbezhettek, ha az érintettek az ügyben hozzá fordultak, vagy ha a határozat a földművelésügyi tanács szerint sértette a mezőgazdaság érdekeit.⁶⁰ A DTFT szerint főleg a hazatérő hadifoglyok érdekében sikerült eredményeket elérniük. Az általános mezőgazdasági érdekek érvényesítése ügyében pl. mintatrágyatelep megszüntetése legelőfelosztás és uradalmi kertészet felosztása valamint halgazdaság juttatása ellen tiltakoztak és állatjuttatások ügyeiben jártak el. A DTFT hivatalvezetője szerint az egyéni érdekeket helyi szervek hiányában nem tudták úgy képviselni, ahogyan az szükséges lett volna.⁶¹

A Duna-Tisza Közi Földművelésügyi Tanácsot azonban nemcsak szakmai, hanem anyagi gondok is nyomasztották. A hivatal működésképeségének fenntartása a háború vége óta folyamatos gondot jelentett. Amíg az adóhivatalok rendezték a háború alatt szétzilálódott adónyilvántartást és a kamarai illetéket újból ki lehetett vetni, a működési költségeket bankkölcsönből és földművelési miniszteri államsegélyből fedezték. Az illetékbevételek 1946 végétől fokozatosan emelkedtek és a háborús károk pótlása után a mintagyümölcsös termelése is növekvő bevételi forrást jelentett.⁶²

Ilyen kezdetek után a 7040/1948. Korm. számú rendelet 1948. július 1-jei hatállyal megszüntette a földművelésügyi tanácsok földadó-részesedésének – a korábbi elnevezés szerint kamarai illetéknek – a folyósítását.⁶³ 1948 augusztusában államosították a mintagyümölcsöst és a kertmunkás-képző iskolát, így annak bevételeitől is elestek. A működési költségeket ezt követően a földművelésügyi minisztérium által időről-időre rendelkezésre bocsátott államsegélyből fedezte a földművelésügyi tanács, ami az egyéni kezdeményezéseknek eleve gátat vetett.

A DTFT tevékenységi köre mindezek ellenére meglehetősen széles volt, különösen ha tekintetbe vesszük, hogy a szaktisztviselők létszáma nem haladta meg a 10 főt és a hozzájuk beosztott kezelői csoport 6-8 fős volt. 1948-ban a következő ügykörök tartoztak a földművelésügyi tanácshoz: Állami csomagolók és hűtőházak építésének felügyelete; baromfitegyesztési ügyek; érdekképviselői szervezeti ügyek; földbirtokpolitikai és földhaszonbérleti ügyek; gépkezelői tanfolyamok szervezése; gépszövetke-

58. DTFT 1947. ápr. 20-i tanácsülési jkv. és 347/1947.

59. DTFT 3523/1948.

60. Uo. 5479/1948.

61. 1947. évi jelentés 67-68. l.

62. Uo. 10-12. l.

63. DTFT 5493/1948.

zetek ügyei, gyümölcsstermelési ügyek; gyümölcs- és zöldségfeldolgozó üzemek felügyelete; haltenyésztési ügyek; házinyúl- és galambtenyésztési ügyek; jogi és közigazgatási ügyek; kataszteri újraosztályozási ügyek; a konzervgyárakkal kötött gazdaszerződések felügyelete; konyhakertészeti ügyek; kötött forgalommal kapcsolatos érdekvédelmi ügyek (ezen belül beszolgáltatási, terményelosztási és terményelszámoltatási ügyek); közgazdasági és üzemi ügyek; legelő- és rétgazdálkodási ügyek; mezőgazdasági adóügyek; mezőgazdasági gépészeti ügyek; a mezőgazdasági árak alakulásának figyelemmel kísérése; mezőgazdasági termékek értékesítési ügyei; méhészeti ügyek; mintagyümölcsösök felügyelete; munkásügyek; növénytermesztési ügyek; növényvédelmi ügyek; selyemhernyó-tenyésztési ügyek; siló- és trágyatelep-építési akciók lebonyolítása; szakoktatási ügyek; szőlészeti és borászati ügyek; takarmányozási ügyek; termelési bizottságok ügyei; termelési versenyek lebonyolítása; vasanyag elosztás; vámpolitikai ügyek; vetőmagakciók lebonyolítása; vízgazdálkodási és öntözési ügyek; zsisziktelenítő gázkamrák építésével kapcsolatos ügyek.⁶⁴

A Duna-Tisza Közi Földművelésügyi Tanács megszűnése

A földművelésügyi tanácsokat az 1949. február 26-án megjelent 1820/1949. Korm. számú rendelet szüntette meg, és az érdekképviseleti feladatokat az újonnan létrehozott DÉFOSZ-ra bízta.

A földművelésügyi tanácsok azonban már jóval előbb kiszorultak abból a körből, amelyben hatékonyan működhetek volna. Az új politikai vezetés kezdettől nem bízott meg a Horthy-korszakból örökölt apparátusban. Nem vette tekintetbe, hogy az korábban sem végzett politikai tevékenységet az igazgatót, Gesztelyi Nagy Lászlót kivéve, aki országgyűlési képviselő volt, de az ő hivatali tevékenységét sem ez, hanem a közigazdász volta határozta meg. A hivatal alkalmazottai jól felkészült agrárértelmiségiek voltak, akik többsége huzamos időt töltött a mezőgazdaság szolgálatában, jól ismerte a Duna-Tisza Közi Mezőgazdasági Kamara ill. a Duna-Tisza Közi Földművelésügyi Tanács illetékességi területének jellemzőit és gondjait. Egyáltalán nem mondható el, hogy a tanácsi tisztviselői kar ellenséges érzelmekkel viseltetett volna az új politikai rendszerrel szemben.⁶⁵ Amennyiben pedig az idők folyamán szembekerült vele, az a tevékenysége jellegéből adódott és a gazdálkodók érdekeinek védelmében történt.

64. Uo. 853/1948.

65. Határozottan egyetértettek pl. a nagybirtokok felosztásával, sőt tevékeny részt kívántak maguknak a földosztásban. Erre vonatkozóan ld. a szerző *Az 1945-ös földreform Kecskeméten c. tanulmányában A DTKK irányelvei a földbirtok új rendezésénél* című közlést. In: *Agrártörténeti Szemle* 1983. 3-4. 488-490. l.

A könyveknek is megvan a maguk sorsa

A fasiszta, szovjetellenes és antidemokratikus könyvek, sajtótermékek összegyűjtése Magyarországon (1945-1947)

A Moszkvában 1945. január 20-án aláírt magyar fegyverszüneti megállapodás 16.§. kimondja: „Időszakos vagy egyéb irodalmi termékek kiadása, behozatala és terjesztése Magyarországon, színelőadások rendezése, mozgóképek bemutatása, a rádióállomások, a posta, a távíró, a távbeszélő működése a Szövetséges (Szovjet) Főparancsnoksággal való megegyezés alapján történik.”¹ A függelék e ponthoz fűzött magyarázata további kiegészítést tett. E szerint a magyar kormány az ország területén működő külföldi követségek, missziók és konzulátusok távíró-, és rádióösszeköttetését, valamint az általuk igénybe vett egyéb postai szolgáltatásokat csak a Szovjet Főparancsnokság által meghatározott módon biztosíthatja.

A Szovjetunió a fegyverszüneti szerződés ezen rendelkezéseivel biztosítani igyekezett magának a hazai társadalom közvetlen ideológiai befolyásolását, a kultúra irányítását, Magyarország külpolitikai törekvéseinek ellenőrzését, továbbá a külföldi követségek „megfigyelése” révén értékes információkhoz jutott az ország nemzetközi helyzetének megítéléséről is.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány ezzel kapcsolatos első rendeletét 1945. február 26-án – Beljanov tábornokkal folytatott előzetes konzultáció után – tette közzé.² E szerint: „Meg kell semmisíteni a könyvnyomdák, könyvkiadó vállalatok, könyvkereskedők, köz- és kölcsönkönyvtárak, iskolai könyvtárak, valamint magánszemélyek birtokában lévő minden fasiszta, szovjetellenes és antidemokratikus sajtóterméket (könyv, folyóirat, napilap, hirdetmény, röplap, képes ábrázolatot stb.), tekintet nélkül arra, hogy az magyar, vagy más nyelven jelent meg.”³ Természetesen ezzel együtt megtiltja az ilyen jellegű kiadványok utánnyomását, forgalom-bahozatalát, terjesztését is. Az érintettek 15 napot kaptak arra, hogy a rendelet hatálya alá eső és birtokukban lévő könyveket leadják. Ezzel egyidőben a törvényhatóságok vezetőit gyűjtőhelyek kijelölésére, s „amíg az összegyűjtött sajtótermékek papírányagának hasznosítása zúzómalmokba való szállítás útján meg nem történik”, a beszállított sajtótermékek őrzésére utasítja.

¹ Nemzetközi szerződések 1918-1945. Szerk.: Halmosy Dénes. Közgazdasági és Jogi Kiadó. 1983. 588.

² Politikatörténeti Intézet Levéltára /PIL/. 283 fond /f/. 10. csoport /cs/. 255. őrzési egység /ö.e./

³ 530/1945. M. E. sz. rendelet. Magyar Közlöny, 1945. március. 17. 3-4. p.

Bár a rendelet az előírt kötelezettség elmulasztóinak súlyos büntetést helyezett kilátásba, s az ilyen ügyekben való eljárást a Népbíróságok hatáskörébe utalta, a végrehajtás nagyon vontatottan haladt. Sem a magán-személyek, sem a könyvkiadók és könyvkereskedők részéről az első hónapokban nem történt nagyobb mennyiségű beszolgáltatás, így az önkormányzatok vezetői a szervezést végző miniszterelnökség sürgetésére kényszerű-kelletlenséggel számoltak be az eredménytelenségről. Hozzájárult ehhez az is, hogy a törvény nagyon rövid időt hagyott a végrehajtásra, ráadásul úgy, hogy egy sor tartalmi és technikai kérdést a sommás megfogalmazás nyitva hagyott. Túl általánosan határozták meg a beszolgáltatandó könyvek, folyóiratok körét, míg a leadási helyekről egyáltalán nem esett szó. Nem kaptak segítséget az önkormányzati tisztségviselők sem, akiknek a néhány bekezdésnyi törvény semmilyen támpontot nem nyújtott a végrehajtás módjára vonatkozóan. Arról már nem is beszélve, hogy a rendelet megjelenésének idején az ország jelentős része még hadműveleti terület volt, s a harcoktól éppen megszabadult helyeken sem ennek a törvénynek a végrehajtása állt a középpontban. Teljesen érthető módon fontosabb volt az újjáépítés, a termelés beindítása, mint az ilyen jellegű „ideológiai harc”.

A szervezetlenség és a sikertelenség láttán türelmetlenül léptek fel a szovjet katonai Főparancsnokság, valamint a Szövetséges Ellenőrző Bizottság orosz vezetői. Nap mint nap személyesen és írásban követelték a miniszterelnöktől a magyar szellemi életnek a fasiszta metelytől való megtisztítását, ami számukra könyvek, újságok, zeneművek, filmek tízezeinek elégetését, megsemmisítését jelentette. Balogh István miniszterelnökségi államtitkár – aki az egész akciót koordinálta – megpróbált ugyan a hazai alacsony – a szovjetunióbeliekkel össze nem mérhető – példányszámokra, s a háborús pusztításokra hivatkozni, meggyőzni azonban nem tudta tárgyalófeleit, akik mindenképpen kilogrammokban, mázsákban mérhető eredményt akartak látni.

Ezért 1945. március 14-én a miniszterelnökség újabb akciót indított. Az egyes pártok vezetőihez eljuttatott körlevélben világossá tették, hogy nem csak azt várják el az adott párt vezetőitől és tagjaitól, hogy az ügy fontosságára tekintettel a különböző gyűléseken és összejöveteleken nagy terjedelemben foglalkozzanak az összegyűjtési akció ideológiai fontosságával, nemzetközi hátterével, hanem az abban való tevékeny részvételt is megkövetelték. Annál inkább, mert – mint ahogyan a körlevélből kiderült – a kívánt eredmény elérését egy széles körű, társadalmi mozgalom elindításával akarták biztosítani. A gyűjtésben élenjárók könyvjutalomban részesítését tervezték.⁴

A főispánoknak ezzel egyidőben megküldött utasítás az eddigi kudarcot nemcsak „a fegyverszüneti szerződésben foglalt kötelezettségünkre tekintettel”, de „a demokratikus rend megőrzése érdekében” is ségyszenteljesnek ítélte, s éppen ezért „a közigazgatási hatóságok, a

⁴ PIL. 283.f. 10.cs. 255.ö.e.

politikai pártok és a társadalmi szervezetek szoros és eredményes együttműködésének” szükségességére hívta fel a figyelmet. A főispánok az 1945. április 20-ig meghosszabbított akció sikeréért személyes felelősséget viseltek.⁵

A fenti utasítás a technikai kérdésekről is részletesen intézkedett. Az összegyűjtő helyeket a törvényhatósági, illetve járási központokban jelölték ki. A főispán megbízása alapján az adott területen az akció lebonyolítását, szervezését, vezetését egy alkalmas helyi tisztviselő végezte, akinek gondoskodnia kellett az „összes demokratikus pártok helyi szervezeteinek”, valamint a nemzeti bizottságoknak a bevonásáról is. Külön felhívta az utasítás a főispánok figyelmét a helyi sajtó aktivizálására. A nagy terjedelmű, ismételt közleményeknek a beszolgáltatás helyével, módjával, s a meghosszabbított határidővel kellett foglalkozniuk. Fontosnak ítélte a miniszterelnökségi körlevél a fiatalok mozgósítását, ezért minden 100 db tiltott sajtótermék összegyűjtését egy jutalomkönyvvel kívánták honorálni. Az eredményesség érdekében – a belügyminiszterrel egyetértésben – a rendőrség, illetve a ház- és tömbmegbízottak bevonásáról is intézkedett. E szerint: „a rendőrlegénység házról-házra járjon, végig minden épület és mindenkit szóval figyelmeztessen ..., s adjanak felvilágosítást, hogy a beszolgáltatás a pártok, az iskolás gyermekek, avagy pedig a gyűjtésre kijelölt hatósági szervezeteknél miként történhetik.”⁶

Ugyanakkor Balogh István államtitkár azonnali jelentést kért – amelyet a főispán március 20-án, 30-án, és április 10-én megismételni tartozott – az eddig összegyűjtött könyvek és folyóiratok súlyáról, darabszámáról, a tárolás helyéről, a helyileg megsemmisített mennyiségekről.⁷

Tisztázatlan volt ugyanakkor továbbra is a legfőbb tartalmi kérdés: mi minősül fasiszta, szovjetellenes, antidemokratikus könyvnek, folyóiratnak, azaz mi esik a beszolgáltatási kötelezettség hatálya alá. Megkerülhetetlennek látszott tehát egy bizottság létrehozása, hogy rövid idő alatt egy orientáló, a végrehajtásnál használható jegyzék készülhessen annak érdekében, hogy azt minél gyorsabban és szélesebb körben terjeszteni lehessen.

A miniszterelnökség 1945. április 11-én kérte fel a demokratikus pártokat, az egyházakat, a közkönyvtárakat, egyes tudományos intézeteket, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumot, s a Magyar Rádiót, hogy – képviselői révén – vegyen részt a jegyzék összeállításában. A Bizottság Faust Imre vezetésével – a későbbiekben az ő nyomdájában végezték a jegyzékek nyomtatását – végül április 28-án alakult meg, munkáját pedig a miniszterelnökség felügyelte.⁸

⁵ PIL. 283.f. 10.cs. 255.ö.e.

⁶ PIL. 283.f. 10.cs. 255.ö.e.

⁷ Az 1945 tavaszi főispáni jelentéseknek sem a pártok, sem a miniszterelnökség iratanyagában nem akadunk nyomára. – PIL. 283.f. 10. cs. 255.ö.e.

⁸ A rendelkezésünkre álló töredékes adatok nem teszik lehetővé, hogy teljes egészében regisztráljuk a bizottságba delegáltak névsorát, s a bizottsági tagságban időközben be-

Ezzel csaknem egyidőben, április 23-án jelent meg az 530/1945. M.E. sz. alaprendelet végrehajtási utasítása, amely gyakorlatilag megismételte a főispánokhoz jó egy hónappal korábban eljuttatott körlevél főbb pontjait, s újra 15 napos határidőt szabott. A végrehajtási utasítás csupán annyi újat tartalmazott, hogy előírta a beszolgáltatott könyvek nyilvántartását, a könyvekből két-két példánynak külön való kezelését és őrzését.⁹

Még nem alakult meg a Fasiszta Sajtótermékek Jegyzékét Összeállító Bizottság, amikor április 25-én a vallás- és közoktatási miniszter a Magyar Távirati Iroda útján arra szólította fel az egyetemeket, főiskolákat, közönyvtárakat és gyűjteményeket vezetőket, továbbá a könyvkereskedőket, sőt a magánszemélyeket is, hogy jelentsék azoknak a műveknek a címét, amelyek – tudomásuk szerint – tartalmuk miatt megsemmisítendőek. Három héttel később pedig az iskolaigazgatók kaptak utasítást, hogy minden használatban lévő tankönyvet egy, az iskolán belül létrehozott bizottság vizsgáljon felül. A bizottságot az igazgató által kijelölt két tanító, és a nevelői szakszervezet egy delegáltja alkotta. Az általuk hozott határozatokat azonnal végre kellett hajtani.¹⁰

A Faust Imre vezette Bizottság, az általa összeállított első listákat a Magyar Közlöny júniusi számaiban tette közzé, majd néhány hét múlva megjelent az 1. számú jegyzék is, amelyet még további három követett.¹¹

Külön tanulmány tárgya lehet – mi itt csak az akció konkrét lebonyolítását vizsgáljuk – a jegyzékekre fölvetett művek tartalmi, ideológiai, esztétikai szempontú elemzése, hogy az olyan kérdésekre, mint: milyen elvek érvényesültek a jegyzékek összeállításánál, közre játszott-e abban, különösen az irodalmi művek esetében a bizottság tagjainak személyes ízlése, sor került-e direkt politikai beavatkozásra, mennyire erőteljesen

következett változásokat. 1945. áprilisában a Szociáldemokrata Párt Staud Gézárt kérte fel, míg a többi párt esetében nincsenek adataink. – 283.f. 10.cs. 255.ö.e.

Annyi azonban bizonyosnak tűnik, hogy a bizottság összetétele működése során többször is módosult, hisz egy 1945. október 3-i feljegyzés szerint a bizottság munkájában résztvevők a következő személyek voltak: Dr. Dauzinger Ferenc, Dús László, Faust Imre, Fischer Péter, Dr. Gáspár Endre, Gereblyés László, Kelemenné Dr. Waldapfel Eszter, Kóhalmi Béla, Magyar Bálint, Máté Iván, Rácz Zoltán, Szabó Károlyné, Szenes Lajos, Tiszay Andor, Dr. Trócsányi György, Végváry Ferenc, Zelinka Tiborné, Dr. Gáspár Endre, Báthori Józsefné, Bíró Éva, Huszár Mária. – Országos Levéltár /OL/. Jelenkori Gyűjteménye /J.Gy/. Miniszterelnökségi iratok, 11710/1945. /E szám alá gyűjtötték össze a miniszterelnökségen az iratanyagot, ezért mi is valahányszor erre az alapszámra hivatkozunk./

⁹ 1330/1945. M.E. sz. rendelet. – Magyar Közlöny, 1945. április 23.

Néhány hónappal később, 1945. július 28-án az eddigieket – 530/1945. M.E. sz. és a 1330/1945.M.E. sz. – a belügyminiszter újabb – 20 178/1945./2. sz. – körrendelete egészítette ki, amely a könyvbegyűjtésnél a rendőrkapitányságok és a törvényhatóságok szorosabb együttműködését írta elő. – Magyar Közlöny, 1945. július 29. 4.p.

¹⁰ OL. J.Gy. Miniszterelnökség iratai 11710/1945.

¹¹ Magyar Közlöny, 1945. június 17-i szám, 6-9.p. és a június 23-i szám 1-2.p. A jegyzékek pontos címe: „A fasiszta, szovjetellenes, antidemokratikus sajtótermékek I-IV. számú jegyzéke. Kiadja a Magyar Miniszterelnökség Sajtóosztálya. Az I-II.sz. jegyzék 1945-ben, míg a III-IV. sz. jegyzék 1946-ban jelent meg.

képviseletük a pártok kiküldöttjei delegálójuk párt érdekeit, stb. – választ kaphassunk. Annyi talán részletes elemzés nélkül is megállapítható a 3195 könyvcímet és 343 újságcímet tartalmazó I. és II.számú jegyzékről, hogy azok meglehetősen eklektikusak, ötletszerűek. A túlnyomórésztben fasiszta politikusok beszédei, életrajzai, a fasiszta jellegű politikai és tudományos munkák tételei mellé szép számmal fölkerültek szépirodalmi alkotások – így Andre Gide Oroszországi utinaplója, vagy Baktay Ervin: India szabadságot akar című kitűnő műve. Míg az előbbit a két világháború közötti szovjet viszonyok bírálata, vagy legalábbis azok bemutatása, addig az utóbbit a brit birodalmi törekvésekkel szemben megfogalmazott álláspontja „utasíthatta” indexre. A Szovjetunióval kapcsolatos könyvek széles skálája került föl a jegyzékre, Panait Istrati Helytelen utakon, vagy Más fény felé című műveitől, Rachmanova híres-hírhedt trilógiáján keresztül, a Gulagról, vagy Katynról hírt adó, a Balti államok és a Szovjetunió kapcsolatát érintő, a finn-orosz háborút elemző könyvekig – szinte „minden”. Ugyancsak megsemmisítendőnek ítélték a magyarországi 1918/19-es forradalmakkal foglalkozó művek – pl. Gratz Gusztáv: Forradalmak kora – jelentős hányadát csakúgy, mint a szomszédos országok történetét, vagy a területükön élő magyar kisebbség helyzetét tárgyaló műveket.

Az I. számú jegyzék megjelenését követően július 15-én a vallás- és közoktatási miniszter az irányítása alá tartozó összes iskolai, intézeti, hivatali, egyesületi, valamint népkönyvtár vezetőjét külön is felszólította a megjelölt művek azonnali beszolgáltatására, a tudományos célokat szolgáló könyvtárakban pedig – ezek körét itt nem határozta meg – azok elkülönítéséről és kezeléséről intézkedett. Néhány nap múlva – július 21-én – a tankönyvek felülvizsgálatát elrendelő korábbi intézkedését a jegyzőkönyvekre, tankönyvpótló jegyzetfüzetekre, tanári kézikönyvekre és egyéb tanítási segédletekre is kiterjesztette, s szigorúan megtiltotta azok ideiglenes használatát, amelyek felülvizsgálata még nem történt meg.¹²

Kétségtelen, hogy a fasiszta, szovjetellenes könyvek, folyóiratok összegyűjtésére 1945 áprilisában indított újabb akció a korábbinál szervezettebb, erőteljesebb volt, s a miniszterelnökség utasítására a közigazgatási vezetők kísérletet tettek arra is, hogy társadalmi méretű mozgalommá váljon. A Budapesti Nemzeti Bizottság június 27-i felhívásában a fővárosi, kerületi, s vidéki szervezeteit arra kérte, hogy „teljes erejükkel támogassák a kormányt”. Az igazságügyminiszter pedig egy nappal később kiadott körrendeletében a népjegyelmezéseket utasította, hogy fokozottabban őrkdjjenek a szóbanforgó rendeletek betartása fölött.¹³

A siker érdekében aktivizálta magát a rendőrség is. Budapesten június 29. – július 2., valamint július 9-10-én tartott razziát a politikarendészet. Az első alkalommal 390 helyről – elsősorban könyvkiadóktól,

¹² OL. J.Gy. Miniszterelnökség iratai 11710/1945.

¹³ OL. J.Gy. Miniszterelnökség iratai 11710/1945.

könyvkereskedőktől, könyvtárakból – 2684 db könyvet, míg a másodízben 244 helyről 3720 darab sajtóterméket foglaltak le. Büntetőeljárást 63 vállalat, illetve magánszemély ellen indítottak, akik közül 52 cég és kereskedő ügye került a Népbíróság elé. A razziát augusztus folyamán két ízben még megismételték, ekkor újabb 790 helyen 13 201 db nyomdaterméket foglaltak le. Az összesen 9809 különböző helyen tartott ellenőrzésen mind a négy alkalommal 250 nyomozó vett részt.¹⁴

Tevékenyen bekapcsolódott a gyűjtésbe az Elhagyott Javak Kormánybiztosságának nyomozó csoportja is, ők 1400 kötetet, 3000 brossúrát, 39 folyóiratot, és 16 kötet újságot szedtek össze.¹⁵

Minden erőfeszítés ellenére azonban a gyors és látványos eredmények – amivel a Szövetséges Ellenőrző Bizottság elégedett lett volna – elmaradtak, ezért újabb tiltakozásra került sor, és azonnali összesítő jelentést kértek. Balogh István újabb, a pártok vezetőihez július 25-én eljuttatott levelében a SZEB-nek adandó beszámolóhoz igen rövid határidővel – 24 óra alatt – a következőkre várt választ: Milyen rendelkezést adott ki a pártvezetőség az egyes alapszervezetek felé; Történt-e sürgetés, és mi volt az eredménye; Ellenőrzést végzett-e valaki; Az egyes pártszervezeteknél tárolnak-e ilyen beszolgáltatandó könyveket, s mennyit.¹⁶ S jóllehet a pártok e kérdésekre adott válaszai nem állnak rendelkezésünkre – vagy mert megsemmisültek, vagy mert elmulasztották e kötelezettségüket –, annyi bizonyosnak tűnik, hogy sem a helyi szervezetek, sem az országos vezetőségek nem exponálták magukat túlzottan ebben az ügyben. Magának a Magyar Kommunista Pártnak – amelytől talán a leginkább elvárható lett volna egy ilyen akció támogatása – a vezetősége is csupán Balogh államtitkár újabb és újabb sürgetésére szólítja fel vidékre menő szónokait, hogy részletesen és nagy terjedelemben foglalkozzanak a könyvbeadás-sal és ellenőrzési kötelezettséggel, a tapasztalatokról pedig haladéktalanul számoljanak be.¹⁷

Az első összesítő jelentések 1945 augusztus elején fogalmazódtak meg. A fővárosban önkéntes beszolgáltatás útján összegyűlt kötetek egy részét – 36 094 darabot – a Fővárosi Könyvtár Központjában, míg 14 090 kötetet annak fiókjában tároltak. Gyűjtőhelyül szolgált a Bazilika pincéje is, ahol 17 272 kötetet, valamint 2250 kg újságot gyűjtöttek össze. Ebből a mennyiségből azonban 1945 augusztusáig orosz katonai teherautók mintegy 10 840 kg-ot a csepeli Neményi Testvérek Rt. papírgyár zúzdájába már elszállítottak.¹⁸

Ezzel párhuzamosan a főváros iskolai könyvtáraiból is megkezdődött az azokban található „káros” könyvek összegyűjtése. 1945. július 26-ig 187

¹⁴ OL. J.Gy. Miniszterelnökség iratai 11710/1945

¹⁵ OL. J. Gy. Miniszterelnökség iratai 11710/1945.

¹⁶ PIL. 283.f. 10.cs. 255.ö.e.

¹⁷ Többek között az MKP Titkárságának 1945. augusztus 13-i ülésén is szóba került e kérdés. – PIL. 274.f. 4.cs. 72.ö.e.

¹⁸ OL. J.Gy. Miniszterelnökség iratai 11710/1945.

iskolai könyvtárból összesen 2532 db könyvet szedtek össze. További szigorú állományrevíziót sürgetett a vallás- és közoktatási miniszter is. Augusztus 2-i körrendeletében a könyvbeszolgáltatások legnagyobb eréllyel történő végrehajtására, míg két héttel később az előző rendeletek ellenőrzésére bizottságok alakítására szólította fel az igazgatókat. Ezzel egyidejűleg mindannyiszor felhívta az autonóm iskolafenntartókat is, hogy saját hatáskörben hasonlóan intézkedjenek.¹⁹

Az akció fővárosi eredményével elégedett volt a jelentéstevő, főleg ha „figyelembe vesszük, hogy az ostrom alatt számos lakás megsemmisült, és hogy a pincében meghúzódó lakosság a kezeügyébe akadt könyvekkel, stb. fűtött, és végül, hogy az ostrom után éppen a nyilasok voltak azok, akik elégették minden terhelő bizonyítékot, az eredmény olyannak látszik, mely teljes sikerrel kecsegtet.” – fogalmazott.²⁰

Bár a vidékről beérkezett jelentések csak a Budapestiek töredékéről számolhattak be, nem elhanyagolható mennyiségekről volt szó itt sem.

A megyékben 1945. augusztus 1-ig
összegyűjtött könyvek, folyóiratok adatai²¹

Megye	Tárolási hely	Darab	Kilogramm
Bács-Bodrog	Baja	-	223
Békés	Gyula	-	2 700
Bihar	Berettyóújfalu	252	252
Borsod-Gömör	Miskolc	263	-
Csanád	Makó	-	257
Csongrád	Szentes	9 713	-
Fejér	Székesfehérvár	148	-
Hajdú	Debrecen	-	100
Heves	Eger	-	400
Jász-Nk.-Szolnok	Szolnok	-	1 870
Nógrád-Hont	Balassagyarmat	123	-
Pest-Pilis-Solt	Budapest	720	1 041
Szabolcs-Ung	Nyíregyháza	-	250
Szatmár-Bereg	Mátészalka	-	21
Tolna	Szekszárd	-	812

¹⁹ A kiadott rendeletek végrehajtását a tankerületi főigazgatóságokon keresztül, de a Pedagógusok Szabad Szakszervezetének bevonásával végeztette. Az iskolán kívüli népművelés újjászervezéséről kiadott útmutatójában ugyancsak felhívta a vezetők figyelmét a szóban lévő könyveknek a megmaradt népkönyvtárakból való eltávolítására. – OL. J.Gy. Miniszterelnökség iratai 11710/1945.

²⁰ OL. J.Gy. Miniszterelnökség iratai 11710/1945.

²¹ OL. J.Gy. Miniszterelnökség iratai 11710/1945.

Megye	Tárolási hely	Darab	Kilogramm
Zala	Nagykanizsa	-	580
Zemplén	Sátoraljaújhely	-	300
Összesen		11 219	8 806

Az alispánok – derül ki a beszámolókból – általában a járási főjegyzői hivatalokat jelölték ki gyűjtőhelyül, s onnan később szállították át a könyveket a megyék székhelyeire. Néhány helyen ettől eltérően jártak el. Borsodban, Szemicin orosz ezredes utasítására a Diósgyőri Papírgyárat jelölték ki. Célszerűségi okokból Szolnokon ugyancsak közvetlenül a papírgyárban, míg Heves, valamint Csanád-Arad megyékben a levéltárakban végezték a gyűjtést. Bács-Bodrog vármegye alispánja a jelentésében közölt csekély mennyiséget a már korábban összegyűjtött kb. 6-7q-nyi sajtótermék elégetésével indokolta, amit a bácsalmási orosz katonai parancsnokság rendelt el.²²

Fejér megye alispánja pedig azzal mentegetőzött, hogy a háború következtében a vármegye csaknem minden községe tönkrement, s a legtöbb helyen a lakások is – természetesen a könyvekkel együtt – megsemmisültek, míg sok helyütt maga a lakosság, a büntetéstől való félelmében égette el ezeket a könyveket. De – mint hangsúlyozza –, „a gyűjtés, és a nyomozás továbbra is folyamatban van”.

A városi törvényhatóságok területén
1945. augusztus 1-ig összegyűjtött könyvek, folyóiratok adatai²³

Város	Darab	Kilogramm
Baja	52	-
Győr	-	500
Hódmezővásárhely	-	6 900
Kecskemét	500 + 2200 folyóirat	-
Sopron	-	20
Székesfehérvár	-	1 500
Szeged	-	3 500
Összesen	552	8 329

A nyári hónapok folyamán a Magyar Filmalkotók Szabad Szakszervezete is elkészítette jegyzékét azokról a filmekről, amelyeket vagy tárgyuk, vagy szereplőik miatt ki kellett vonni a forgalomból. Egyes tiltott filmek további forgalmazása miatt Zemplén megyében 39 személy ellen büntetőeljárást kezdeményeztek, illetve internáltak. Listára kerültek

²² Érdekes, hogy az elégetett mennyiség a miniszterelnökség által a SZEB-nek készített jelentésében már 8q.

²³ OL. J.Gy. Miniszterelnökség iratai 11710/1945.

azok a zeneművek is, melyeknek szövege nem kívánatos részleteket, kitételeket tartalmazott. Az indexre tett dalokat és szövegeket megörökítő mintegy 1400 hanglemezt szintén zúzdába küldték, illetve az újragyártásnál hasznosították.²⁴

A miniszterelnökség a megyei jelentések alapján készített összesítőjét augusztus közepén küldte el a Szövetséges Ellenőrző Bizottságnak. Hangsúlyozták, hogy a kormány nem tekinti lezártnak a fasiszta, szovjetellenes, antidemokratikus könyvek és sajtótermékek összegyűjtését, s hogy annak folyamatos ellenőrzéséről gondoskodik, ugyanakkor azonban egyértelműen eredményesnek ítélték az eddigieket, s ezért újabb kampányszerű begyűjtések szervezését indokolatlannak tartották. A további sikerek zálogaként említette a jelentés azt a kezdeményezést, amely a nemzeti bizottságok, a pártok, a demokratikus ifjúsági szervezetek bevonásával társadalmi méretűvé igyekezett kiszélesíteni az akciót. Kivédendő az esetleges támadásokat hivatkoztak arra is, hogy azokban a vármegyékben, ahol viszonylag csekély mennyiségű könyvet szolgáltatnak be, „a lakosság túlnyomó többsége földműveléssel foglalkozik, akik pedig fasiszta szellemű könyveket és újságokat nem vásároltak.”

A miniszterelnökség legnagyobb megdöbbenésére azonban mind az eredménnyel, mind a szervezéssel, lebonyolítással, mind pedig a büntetések mértékével kapcsolatban ismételt elégedetlenségének adott hangot a SZEB, és újabb akció beindítását követelte. Az egyeztető tárgyalásra 1945. augusztus 30 -án a miniszterelnökségen került sor. Az értekezletre a pártok, a minisztériumok, a Szakszervezeti Tanács, az Újságírók, az Írószövetség, valamint az ifjúsági szervezetek képviselőit hívták meg. A Szövetséges Ellenőrző Bizottságot Grigorjev követségi tanácsos képviselte. Megjelent továbbá Erdei Ferenc belügyminiszter, Balogh István és Kállay Gyula miniszterelnökségi, valamint Farkas Mihály belügyi államtitkár is.²⁵

Az értekezleten Balogh István miniszterelnökségi államtitkár elnökölt, aki megnyitóbeszédében az eredményeket – 400q folyóirat, és 400 000 db könyv összegyűjtését – hangsúlyozta. A SZEB vádjaira válaszul annyit jegyzett meg, hogy az indexált könyvek teljes megsemmisítésével végérvényesen le kell számolni, s ezt a kötelezettséget a magyar kormány – a romokban heverő ország egyéb gondjai mellett – nem is tudja

²⁴ OL. J.Gy. Miniszterelnökség iratai, 11710/1945.

²⁵ Az értekezlet névszerint nem említett résztvevői: Bajor László igazságügy-, Halász György és Szébenyi Endre belügy-, Körmendy-Ékes Sándor a kultuszminisztérium, Kovács Máté a rendőrség képviseletében voltak jelen, míg a Parasztpárt, Sík Jenőt, a FkgP Gyulai Lászlót, az SZDP Száva Istvánt, a Polgári Demokrata Párt Kemény Istvánt, a Pedagógus Szakszervezet Székely Endrénét, a Magyar Újságírók Országos Szövetsége Korcsmáros Nándort és Szabó Zoltánt, a Magyar Újságírók Szövetsége Bálint Lajost, a MADISZ Lőrinczi Augusztát delegálta, míg a könyvjegyzéket összeállító bizottságot Faust Imre képviselte. – OL. J.Gy. Miniszterelnökség iratai, 11710/1945.

Az értekezletre az MKP Titkársága Farkas Mihályt és Révai Józsefet delegálta, akik azonban nem jelentek meg. – PIL. 274.f. 4.cs. 79.ö.e.

teljesíteni. Ígéretet tett azonban egy utolsó „roham” indítására, amely sikerét a jobb propagandatevékenység, az ifjúsági szervezetek bevonása, valamint a beszolgáltatott könyvekért járó jutalom biztosíthatná. Az értekezlet résztvevői az államtitkári javaslatokkal nagyrészt egyetértettek. E szerint nagyobb hangsúlyt kell fektetni a plakátok és a könyvjegyzékek vidéki terjesztésére, vagy a pártok és szakszervezetek ez irányú propaganda tevékenységére. S miután az eddigi tapasztalatok szerint a beszolgáltatott nyomdatermékekért járó jutalom – cserekönyv – nem bizonyult elég vonzóknak, ezért minden, a bizottsághoz eljuttatott újabb könyvcímért természetbeni – pl. 2 kg liszt – juttatást javasoltak. Már-már az értekezlet többi résztvevője számára is túlzónak tűnt Balogh államtitkár azon javaslata, miszerint az „elhagyott javak romjai alatt is maradtak könyvek, amiket ... elő kell ásnunk. Következőleg minden faluban a működő ifjúsági tagozat tagjaiból csoportokat kell alakítani, amelyek szabad idejükben végig dolgozzák e romokat, mert a hamu alatt a parázs fellobbanhat. /sic!/" Az ilyen, és ehhez hasonló javaslatok nyilvánvalóan elsősorban a szovjet katonai vezetésnek tett gesztusok voltak, s irrealitásukban is azt az üzenetet hordozták, hogy a magyar kormány és társadalom nemcsak mindent megtesz e kérdés mielőbbi végleges megoldása érdekében, de azt lelkesen, „forradalmi” lendülettel teszi. Az ideológiai harc fontosságát hangsúlyozva pedig a fasiszta nemzet bélyegétől akar és tud megszabadulni.

Ehhez kapcsolódott egy Budapesten megszervezendő, látványos és példátstatuáló mozgalom elindítása is. Az elképzelés szerint a háztömb parancsnokok és a MADISZ tagjai házról-házra, lakásról-lakásra járva ellenőriznék, hogy a tulajdonosok beszolgáltatási kötelezettségüknek eleget tettek-e. S bár néhányan a tervvel kapcsolatos jogi aggályukat – a házakba és lakásokba való behatolás, s az ott tartott esetleges ellenőrzés érvényes házkutatási parancs nélkül törvénytelen – megfogalmazták, végül mégis a mozgalom mielőbbi elindítása mellett döntöttek.

Hosszabb ideje bizonytalanságot okozott, hogy mely egyetemi, intézeti és közkönyvtárak azok, amelyek tudományos, történelmi, irodalmi érdekből, vagy a tanítással szoros összefüggésben, bár állományukból kivonva és külön kezelve, de mentesülnek e könyvek megsemmisítésének kötelezettsége alól. A tárcaközi értekezlet a budapesti, a szegedi, a debreceni, a pécsi egyetem könyvtárának, valamint a Tudományos Akadémia, a Nemzeti Múzeum, a Fővárosi Könyvtár, a Nemzetgyűlés Könyvtára, és a Statisztikai Hivatal Könyvtára számára adta meg ezt a jogot.

A tárgyalás végén Grigorjev követségi tanácsos elégedetlenségének adott hangot, hogy a pártok vezetői ezen az értekezleten sem jelentek meg személyesen, csupán megbízottaikkal képviseltették magukat. Pedig – hangsúlyozta – ebbe az átfésülési munkába nemcsak a hatóságokat, de a társadalmi erőket is be kell vonni. Igen jónak, s az eddigi eredmények miatt kívánatosnak is tartotta a budapesti akció ötletét, mert akkor a rendőrségnek egyáltalán nem kellene a magánlakások átkutatásával foglalkoznia, s így erejét a közintézményekre összpontosíthatná. Egyébként

is egyedül a rendőrség munkájával volt elégedett. Bírálta az értekezletnek a mentesített könyvtárak körét érintő határozatát, mert az érintettek számát indokolatlanul nagynak tartotta. Kiemelte még a sajtó szerepét, amely véleménye szerint nem kellő terjedelemben, s nem megfelelő szelvényben foglalkozik a kérdéssel. Színes riportokra, a gyűjtésben előjárók dícsérő jelzőkkel való bemutatására lenne szükség – mondotta. Végül Balogh államtitkár a magyar kormány részéről ígéretet tett a szükséges intézkedések megtételére, hogy „a gyűjtési akció végleg lezáruljon.”²⁶

Az ősz folyamán elindított mozgalmat azonban – az erről szóló jelentések tanúsága szerint – ismét érdektelenség és eredménytelenség jellemezte. Ímmel-ámmal végezték a nyomdatermékek összegyűjtését a közigazgatás különböző szintjein dolgozó tisztviselők, s nem mutattak nagy aktivitást az önkormányzatok sem. Ezért a belügyminiszter év végi körlevelében megrovásban részesítette az alispánokat, mert „nem jártak el elég lelkiismeretesen”. Egyre nehezebben tudott megfelelni a jegyzékeket összeállító bizottság is a tőle elvártaknak. Míg Balogh államtitkár október 15-én a II. számú jegyzék haladéktalan kinyomtatására utasítja Faust Imrét, ő azzal védekezik, hogy nem érkeznek már bejelentések a bizottsághoz, s maga a miniszterelnökség is több nyomdaszámra kiegyenlítésével adósa.²⁷

Az ősz folyamán kézzel fogható eredményt csupán a kultusztárca felügyelete alá tartozó intézetek, iskolák könyvtárainak átfésülése hozott. November közepéig újabb 780 iskolai gyűjteményt ellenőriztek, s 64 327 db nyomdaterméket szolgáltatottak be. Megjegyzi azonban a miniszteri beszámoló, hogy a háború következtében a népkönyvtárak nagy számban megsemmisültek, az iskolai könyvtárak közül pedig 380 pusztult el teljes egészében, míg 38 gyűjtemény a romok miatt hozzáférhetetlen. A részben elpusztult – 406 – iskolai könyvtárakban pedig egyáltalán nem találtak kifogásolható könyveket a megmaradtak között, ami azért érdemel különös figyelmet, mert jelzi, hogy miután nem voltak nagy számban fasiszta szellemű könyvek ezekben a gyűjteményekben, egy ponton túl értelmetlen az összegyűjtésükre irányuló akciónak a szorgalmazása.²⁸

Ezzel összefüggésben azonban nagy előrelépés történt a tankönyvek átvizsgálása terén. A minisztérium a háború előtt forgalomban lévő 1092 különböző tankönyv közül 604 bevonását, illetve beszolgáltatását rendelte el. Miután azonban rövid időn belül csupán 27 teljesen új tankönyvet tudott biztosítani, 157 régi tankönyvnek, s 261 átdolgozottak az 1945/46-os

²⁶ Az ifjúsági szervezetek házkutatást idéző eljárásai miatt a következő hónapokban több bejelentés, tiltakozás is érkezett a miniszterelnökséghez. – OL. J.Gy. Miniszterelnökség iratai 11710/1945.

²⁷ Balogh államtitkár nem riadt vissza a nyílt fenyegetéstől sem: „Abban az esetben, ha az említett időpontig a jegyzék leszállítása nem történik meg, az államtitkár úr a nyomda ellen a legszigorúbb vizsgálatot fogja elrendelni, ami annak nyilvánvalóan nem lesz kellemes.” – szól a távirati értesítés. – OL. J.Gy. Miniszterelnökség iratai 11710/1945.

²⁸ OL. J.Gy. Miniszterelnökség iratai 11710/1945.

tanévben való használatához ismét hozzájárult. Az új tankönyvek egy-egy példányát tudomásul és véleményezés miatt a Szövetséges Ellenőrző Bizottsághoz is eljuttatta.²⁹

Az év végén úgy tűnt, hogy a fasiszta- és szovjetellenes sajtótermékek összegyűjtésének ügye lekerül a napirendről. Az összesítő jelentések megtételét követően a miniszterelnökség lezártnak tekintette az ügyet, s bár intézkedések sorát tette, ez sokkal inkább a szovjet hatóságok megnyugtató szolgáló látszat aktivitás volt, mint valóságos. Ez a taktika azonban nem bizonyult eredményesnek, hisz a SZEB orosz tagjai immár nemcsak elégedetlenségüknek adtak hangot, de azzal is megvádolták a magyar kormányt és a végrehajtó hatóságokat, hogy a fegyverszüneti szerződés ezen előírásának nem akar eleget tenni.

Ezért 1946. február 8-án³⁰ a miniszterelnökségen újabb tárcaközi egyeztetésre került sor, ahol gyakorlatilag mindkét fél már eddig is hangzottatott érveit ismételte meg. Balogh István expozéjában az eddig történeteket ismertette, s azt hangsúlyozta, hogy a magyar kormány a fegyverszüneti szerződés kötelezettsége nélkül is végrehajtaná a kérdéses könyvek megsemmisítését, de tekintettel kell lennie a hazai viszonyokra. A kormány, a főváros, s az önkormányzatok képviselőiben megjelentek is ezt támasztották alá, amikor kifejtették, hogy egy újabb akciótól dőreség az eddigiekénél nagyobb eredményeket várni. A hazai alacsony példányszámokra, a háborús pusztításokra, a helyi és egyéni megsemmisítésekre hivatkoztak. A Polgári Demokrata Párt képviselőiben jelen lévő Vészy Mátyás – „mint könyvkiadói és szerzői jogban specializált jogász” – azt hangsúlyozta, hogy a Magyarországon kiadott könyvek mintegy 80%-a Budapesten kel el, s a háború alatti vidéki értékesítések túlnyomó része Erdélyre és a Felvidékre esett, „mert az ujjonnan visszatért területek közönsége érthető emberi kíváncsisággal fogadta a számára új magyar könyvet; különben is sajnálatosan közismert tény, hogy az alföldi magyar alig olvas könyvet, főleg politikait.” Az értekezlet magyar résztvevői nem tartották elfogadhatónak a büntetési tételek emelését, mert megítélésük szerint eddig is éppen azok megléte riasztotta el az állampolgárokat a tulajdonukban lévő könyvek beszolgáltatásától. Nem hangzott el újabb ötlet a lebonyolításra vonatkozóan sem. Csupán ismét a sajtó és a rádió megfelelő instruálásáról, az élen járók – újságelőfizetéssel, könyvvel, oklevéllel, nevének nyilvánossá tételével – megjutalmazásáról, a társadalmi szervek – pártok, nemzeti bizottságok, ifjúsági szervezetek – bevonásáról hangzottak el javaslatok.³¹

A Szövetséges Ellenőrző Bizottság részéről jelenlévő Beljanov vezérőrnagyot és Szergejcsuk alezredest azonban nem nyugtatták meg

²⁹ OL. J.Gy. Miniszterelnökség iratai 11710/1945.

³⁰ A résztvevők köre megegyezett az augusztus 30-án tartottéval, de előfordult, hogy ugyanazok a személyek képviselték a tárcákat, és az egyes pártokat is.

³¹ Érdekes, míg korábban 100 könyv összegyűjtése, leadása után járt egy jutalom könyv, most – a javaslat szerint – 25 már elegendő.

ezek a vélemények. Beljanov arra hívta fel a figyelmet, hogy a magyar szellemi életnek a demokráciaellenes könyvektől való megtisztítása nem volt teljesen eredményes, s nem tartotta elfogadhatónak azt sem, mely szerint nagyobb mennyiség összegyűjtése már nem lehetséges. Tudomása van ugyanis arról – mondotta –, hogy újabb 1400 címet állított össze a bizottság, ami elegendő a III. számú jegyzék kinyomtatásához, s várhatóan egy IV. füzethez is lesz még anyag. Nehezményezte azonban, hogy nem történt intézkedés ezek azonnali kinyomtatása és terjesztése iránt.³² A könyvek beküldése érdekében újabb hivatalos rendelet kiadására szólította fel a kormányt, amelynek végrehajtásáért a főispánokat, a polgármestereket, s a nemzeti bizottságok elnökeit személyükben kell felelőssé tenni. Határidőként április 20-át javasolta, de a gyűjtési kampány ideje alatt is 10 naponkénti jelentéstételt követelt. Hiányolta, hogy mindezekig nem történt megfelelő intézkedés a már összegyűjtött könyvek kezelésével kapcsolatban, s így „általános tapasztalat, hogy ... azok egy része elkallódik, vagyis szétszivárog.” Gondoskodni kell tehát arról – mondotta –, hogy azokat a könyveket, amelyeket nem szállítanak fel a csepeli Neményi Papírgyárba, valóban megsemmisítsék. Kitért továbbá arra, hogy a kormányrendelettel párhuzamosan a pártok maguk is megfelelő rendelkezéseket adjanak ki helyi szervezeteiknek, amelyekben pártfegyelmi felelőssége mellett utasítsák azokat, hogy a „helyi hatóságokkal karöltve a legnagyobb ügybuzgalommal járjanak el kitűzött célunk elérése érdekében”. Tőlük is 10 naponkénti jelentéstételt kért, amit a pártok vezetői – csakúgy mint a kiadandó kormányrendelet egy példányát – hozzá továbbítsanak.³³

A február második felében beérkező első jelentések azonban – a SZEB orosz illetékeseinek ellenkezést nem tűrő követelése ellenére –, ugyancsak csekély eredményeket tükröztek. A megyék és törvényhatóságok összesítéseikben jószerevel megismételték a jó fél évvel korábban már jelentett mennyiségeket. Szemmel láthatóan azonban nemhogy az elmúlt 10 napban, de gyakorlatilag az elmúlt 4-5 hónapban sem tettek semmit a könyvgyűjtés terén. Az előzőekhez képest ugyancsak csekély hasznot hozott az iskolai könyvtárakban végrehajtott újabb revízió is. Míg 1945 nyarán több mint 1700 iskolából 130 000 kötetet selejteztek ki, addig most 67 tanintézet 1775 kötet beszolgáltatásáról tett jelentést. Ezek nagyobbik

³² Balogh félig tréfásan igyekezett kibújni a vád alól, amikor a következőket mondta: „Be kell vallanom tábornok úr, hogy én itt nagy hibát követtem el; én ugyanis ennek a bizottságnak fizetek és az még 10 év múlva is együtt fog ülni. Néha 3 hétbe is beletelik míg 10-en együtt kitalálnak egy címet. És ha megtalálják kisül, hogy az egy folyóiratnak egy egyhasábos cikke. A kimutatásból azonban ez a tény nem tűnik ki: abból nem látni, hogy egy cím mögött egy vastag könyv van-e, vagy egy rövid cikk lapul mögötte. Félek, hogy ha tábornok úr nem löveti le őket, még talán 10 év múlva is együtt fognak ülni.”

³³ Balogh államtitkár megígérte, hogy nem csupán a rendeletet, de már annak tervezetét is meg fogja küldeni véleményezésre. – OL. J.Gy. Miniszterelnökség iratai 11710/1945.

hányadában most először végezték el az állomány ilyen szempontú revízióját, tehát nem a korábban már ellenőrzött helyekről – amit a miniszter előző év augusztusában már gyakorlatilag jelzett – kerültek ki ezek a kötetek.

A társadalmi szervezetek közül – legalábbis az általunk „átnézett” miniszterelnökségi iratanyag alapján – egyedül a MADISZ tett eleget jelentéstételi kötelezettségének. A szervezet által elért eredményeket maguk is elégtelennek ítélik, de ezért elsősorban a miniszterelnökséget tartják felelősnek. Az 1945. augusztus 30-i pártközi értekezlet határozata értelmében ugyanis megállapodást kötöttek a többi – SZIM, SZIT, Független Ifjúság – szervezettel a kerületek területi felosztásáról, s versenyt hirdettek. Igaz – jegyzi meg a beszámoló – a többi ifjúsági szervezet, dacára a megkötött megállapodásnak, hozzá sem fogott a gyűjtéshez. Nem kaptak engedélyt a lakásokon belüli föllépésre sem, így a hivatalos támogatás hiányában „embereinkben nem a demokrácia érdekében dolgozó ifjakat láttak, hanem kellemetlen zaklatásnak tekintették megjelenésüket, s házalóknak nézték őket.” – írja Lőrinczi Augusztá.³⁴

A SZEB orosz illetékesei az újabb fiaskóra rendkívül ingerülten reagáltak. A felhozott érveket nem voltak hajlandók tudomásul venni, a háttérben szabotázst sejtettek, és nem riadtak vissza a nyílt fenyegetőzéstől, zsarolástól sem. „Lehetetlen állapot, hogy akkor, amikor küszöbön állnak a béketárgyalások, még azt a szemrehányást is meg kelljen tenni, hogy Magyarország a fegyverszüneti feltételeknek egy olyan kikötését sem hajlandó teljesíteni, amelynek végrehajtása semmi áldozatba sem kerül, különösebb akadályba nem ütközik, és szellemileg óriási előnyökkel jár az ország számára. A begyűjtött könyveket is őrizgetik. Mit akarnak vele, alkoholban akarják megőrizni az utókor számára, hogy néhány év múlva újra használatba vegyék?” – tolmácsolta Wolf János rendőrtiszt Grigorjev követségi tanácsos kérdéseit a miniszterelnökség felé.³⁵ Grigorjev leszögezte azt is, hogy „ők egyik vaskos jelentést a másik után kapják, amelyekben csupán arról számol be a magyar kormány, hogy ez ügyben mit miért nem tud megtenni”, s a milliós könyvállománynak eddig egy említésre méltó részét sem tudta összeszedetni. Véleménye szerint a MADISZ-on és a rendőrségen kívül ebben az ügyben senki – főleg a közizgatás – nem tett semmit.

Hasonlóan érvelt Beljanov tábornok is, aki 1945. március 6-án délelőtt 11 órára hivatalába rendelte Balogh államtitkárt, Berei Géza miniszteri biztost – ő volt megbízva a könyvgyűjtés szervezésével, valamint lebonyolításának ellenőrzésével –, továbbá pártok és társadalmi

³⁴ Budapesten egyébként 2225 db könyvet gyűjtöttek össze a szervezet aktivistái, de ezek egy részét a tüzelőhiány miatt saját helyiségeikben égették el. 22 nagyobb vidéki városban is elindították a gyűjtést, de megfelelő eredményre csak a sajtó, s a kormány hathatós támogatása révén számíthatnak. Ő is egy újabb rendelet kiadását sürgeti, amelyben felhatalmazná a kormány a MADISZ-t és a többi ifjúsági szervezetet a gyűjtés elvégzésére – szól a jelentés. – OL. J.Gy. Miniszterelnökség iratai, 11710/1945.

³⁵ OL. J.Gy. Miniszterelnökség iratai, 11710/1945.

szervezetek képviselőit. Berei és Balogh államtitkár kimentette magát, s Wolf Jánost bízta meg a helyettesítéssel, amit Beljanov rendkívüli módon sérelmezett. Annál is inkább, mert Wolf nem vitte magával a kért statisztikai összesítéseket, és nem rendelkezett fölhatalmazással a tárgyalást illetően sem.³⁶ A pártok közül csak a Magyar Kommunista Párt és a Nemzeti Parasztpárt képviseltette magát, míg az ifjúsági szervezetek részéről Lőrincz Augusztia MADISZ – vezető jelent meg.

Beljanov kijelentette, hogy megítélésük szerint Magyarországon a fasiszta könyvek összegyűjtése terén gyakorlatilag nem, vagy csak nagyon kevés történt, ezért a SZEB orosz vezetői szükségesnek látják, hogy közvetlenül is beavatkozzanak. Az eredményesség érdekében az orosz katonai hatóságok és a magyar államrendőrség közös föllépését sürgette. A MADISZ vezetőinek kérését, miszerint kapjanak házkutatási jogot az akcióban résztvevő fiatalok, messzemenően támogatta, s indokoltak tartotta a határozottabb föllépést. Wolf János viszont ellenezte ezt, mondván, akkor minden egyes csoport mellé egy rendőrt kellene biztosítani, hogy „a kérdéses személyeket utólag ne lehessen bűncselekmények elkövetésével vádolni.” Aggályosnak tartotta továbbá az erélyesebb intézkedéseket is, mert így a kérdéses sajtótermékek tulajdonosai inkább elégetik ezeket, mintsem vállalják a beszolgáltatást. Beljanov ezzel nem értett egyet, s hangsúlyozta, hogy az ideológiai harc nem jelképes dolog, annak kézzelfogható eredményeket kell hoznia. Végül abban állapodtak meg, hogy a magyar kormány gondoskodik az I. illetve II. számú jegyzék ismételt megjelentetéséről, annak ingyenes terjesztéséről, míg az egyes szaktárcák és a pártok a maguk területén indítanak ismételt gyűjtési akciót.³⁷

A SZEB elszánását mi sem mutatja jobban, minthogy Budapesten a tisztjei által vezetett „kommandók” fésülték át a közintézmények, az egyetemek, és az iskolák könyvtárait. Tevékenységük során nem tartották be az 1945 augusztus végén megtartott értekezlet megállapodását sem, hisz ott a vidéki egyetemi könyvtárak, s néhány nagy tudományos könyvtár – összesen 8 – mentesítésében egyeztek meg, s azt Grigorjev, az orosz fél képviselője is elfogadta. Igaz, azóta sem történt meg e könyvtárak hivatalos kijelölése. A „kommandókban” résztvevő orosz tisztek Beljanov tábornok szóbeli utasítására hivatkozva csupán a parlamenti és a fővárosi könyvtár mentességét ismerték el.³⁸ Sorra érkeztek az ezzel kapcsolatos

³⁶ Balognak váratlanul Szegedre kellett utaznia, míg Berei távolmaradásának oka ismeretlen.

³⁷ OL. J.Gy. Miniszterelnökség iratai, 11710/1945.

³⁸ A vallás- és közoktatási miniszter 22962/1945. számú utasítása kötelezte ezeket a kivételezett intézményeket az indexre tett könyveknek az elkülönítésére, nyilvántartó cédulájuknak a katalógusból történő kiemelésére. Megtiltotta kölcsönzésüket is, ugyanakkor azonban engedélyezte azoknak tudományos, vagy oktatási célú könyvtáron belüli tanulmányozását. Ezt az 1946. március 9-én kiadott – 28630/1946. – rendeletével kiegészítette, s 3 példányban katalógust kért ezekről a könyvekről. – PIL. 283.f. 10.cs. 255.ö.e.

panaszok a vallás- és közoktatási miniszterhez, aki Tildy Zoltán miniszterelnök közbenjárását kéri.

„Ha felbecsülhetetlen értékű kulturális és tudományos érdekek nem is fűződnek a szóbanlévő könyvek megmentéséhez, kétségtelen azonban az, hogy a magyar tudományos élet és kulturtörténet súlyos veszteségét és nehézségét idézné elő, ha ezek a könyvek és kiadványok mind megsemmisülnének. A tudományos szempontokon túlmenően bizonyos, nem nagyszámú példány megőrzése azért is indokolt, mert a kifogásolt könyvek nem egy esetben bizonyítékul, mintegy bűnjelül szolgálnak az igazságszolgáltatás részére.”³⁹ – írja Keresztury Dezső.

Berei Géza miniszteri biztos, és a kultusztárca képviselője április 11-én Beljanov tábornoktól a parlamenti és a fővárosi könyvtár mellett, a Nemzeti Múzeum Széchenyi Könyvtárának mentességét is kérte. A tábornok azonban elutasító volt. Váratlanul úgy döntött, hogy az előzőektől is megvonja a kivételezettséget, és csupán a Széchenyi Könyvtárnak biztosítja azt. Hozzájárult viszont ahhoz, hogy az utóbbi a másik két könyvtár anyagából kiegészíthesse saját gyűjteményét. Az indexen lévő könyvekből két-két példány megőrzését engedélyezte. Elrendelte továbbá, hogy a könyvanyagot csak olyan személyek használhatják, akik a politikai rendőrség írásos hozzájárulását bírják, amelynek egyébként egy képviselője a könyvtárat állandó felügyelete alatt tartotta.⁴⁰

Ezt követően sorra érkeztek a vidéki egyetemi könyvtárak tiltakozásai. A döntésről értesített főispánok ugyanis – a SZEB kiküldöttjének szóbeli utasítására hivatkozva – az újbóli átfésülés, beszolgáltatás, megsemmisítés kötelezettségét az egyetemi könyvtárakra is kiterjesztették. A Szegedi Egyetem rektora a miniszterelnökhöz írott levelében elvi aggályainak ad hangot, amikor arra hivatkozik, hogy a főispán mostani utasítását hivatalos rendelet nem támasztja alá. „Úgy érzem kötelességem felhívni Miniszterelnök úr nb. figyelmét..., hogy e rendelkezés végrehajtása esetén a külföldi tudományos körök felmérhetetlen előnyben lesznek a hazaiakkal szemben, mert míg külföldön minden fasisztaszellelmű sajtótermék rendelkezésre áll, addig a hazai egyetemek és tudományos körök azt nélkülözni kénytelenek. Egyébként is a magyar tudományos irodalom a külföldi irodalommal szemben megfelelő szakművekben annyira szegény, hogy minden könyvre szükség van, ha hivatását és célkitűzését meg akarja valósítani.” – írja április 20-án kelt levelében a rektor.⁴¹ Távirati intézkedést kért, mert meggyőződése szerint félreértésről, vagy a főispán túlkapásáról van szó. A gyors távirati

³⁹ OL. J.Gy. Miniszterelnökség iratai 11710/1945.

⁴⁰ Beljanov ismét általános elégedetlenségének adott hangot, s különösen a sajtó és a rádió magatartását kifogásolta, amelyek nem foglaloznak kellő terjedelemmel és részletességgel az ügygel kapcsolatban. Kárhoztatta a vidéken folyó munka erélytelenségét, lanyhaságát is, különösen Bács-Bodrog és Esztergom-Komárom közigazgatási vezetőit hibáztatta. Azonnali leváltásukat, s az eltávolítás okának nyilvánosságra hozatalát követelte. – OL. J.Gy. Miniszterelnökség iratai 11710/1945.

⁴¹ OL. J.Gy. Miniszterelnökség iratai 11710/1945.

értesítést azonban nem a főispán, hanem a rektor kapta: „a könyvtárnak a fasisztaszellemű, szovjetellenes és antidemokratikus sajtótermékek beszo­l­gáltatása alóli mentesítésére a SZEB rendelkezése értelmében nincs lehetőség.”⁴²

A tavasz folyamán tartott razziákon a szovjet tiszt­ek kemény, sokszor jogtalan föllépése, a korábbi megállapodások be nem tartása miatt megsza­porodtak a konfliktusok. Az eredményt azonban továbbra is elégtelen­nek tartották, ezért újabb vádaskodásokkal nyomatékot adva a követelésnek, újra és újra meghosszabbították a határidőket. Így az 1946 márciusában megkezdett negyedik begyűjtési hullám gyakorlatilag egészen az ősz végéig elhúzódott.

A III.számú jegyzék március végi megjelenését követően Balogh ál­lamtitkár április 30-i határidővel feloszlatta a Bizottságot. Az intézkedés ellen Szviridov altábornagy június 5-én tiltakozott Nagy Ferenc minisz­terelnöknél. Mert – mint írja – „hivatalos adatai vannak arról, hogy az or­szágban nagy mennyiségű olyan fasiszta, ... sajtótermék van, amely nem szerepel a korábban kiadott három jegyzékben.”⁴³

Balogh államtitkár a Bizottság feloszlata­sa révén nyilvánvalóan időbeli korlátot akart végre szabni az elhúzódó, egyre terebélyesedő vég­rehajtásnak. Érezhetően egyszer s mindenkorra le akarta zárni ezt a kér­dést. Annál is inkább, mert egyre több bírálat érte – főként a polgári pártok részéről – a jegyzékeket tartalmi vonatkozásban. Sok esetben indo­kolatlannak minősítették egy-egy mű föl­vételét, míg máskor a Bizottság dilettantizmusát kifogásolták. Ezzel egyidőben technikai – fizetési, nyom­dai határidők – ügyek miatt elmérgesedett a viszony Balogh István, és Faust Imre között. Míg a magyar kormányt e bizalomvesztés is motiválta amikor a jegyzékek összeállításának befejezését kívánta, addig Faust – vélhetően anyagi érdekből – a folytatást szorgalmazta, és segítségül a SZEB szovjet illetékeseihez fordult.

A begyűjtési akció azonban mindezek ellenére gyorsuló ütemben folyt tovább. A főváros eredményeiről a Kis Újság május 10-i száma közöl ada­tokat. A polgármesteri tájékoztató szerint „eddig összesen 358 396 fasisz­ta könyvet szolgáltatott be, ezekből 114 456 tankönyv. A beszo­l­gáltatott egyéb sajtótermékek súlya több mint hatezer kilogramm.”⁴⁴ Érdemes meg­jegyezni, hogy ennél a begyűjtési hullámnál meglehetősen magas volt a tankönyvek aránya. Folytatódott ugyanis az előző évben már megkezdett tankönyvcseré. Az új, vagy átdolgozott iskolai tankönyvek megjelenésével párhuzamosan a korábbiak bevonásáról intézkedett a miniszter.⁴⁵

⁴² 1946. április 26-án kelt a válasz. – OL. J.Gy. Miniszterelnökség iratai 11710/1945

⁴³ OL J.Gy. Miniszterelnökség iratai 11710/1945.

⁴⁴ Kis Újság, 1946. május 10. 4.p.

⁴⁵ Hasonlóan nagyszámú iskolai tankönyv beszo­l­gáltatását jelenti a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyei alispán is. Ott ebben az időszakban 3243 tankönyv, és 6496 egyéb könyv, 265 folyóirat összegyűjtése történt meg. – Pest Megyei Levéltár /PML./, Pest-Pilis-Solt-Kis-kun vármegye alispánjának iratai 350/1945.

Az ősz elején a budapesti SZEB szovjet tisztjeinek segítségével indult szervezett támadás a vidéki gyűjtemények ellen. Szergejcsuk alezredes szeptember 13-án a magyar államrendőrség tagjaival együtt a Debreceni Református Kollégiumba ment, s még egy meg nem jelent, ám a magyar miniszterelnökség által összeállított újabb jegyzékre hivatkozva ismételt állományrevíziót rendelt el. A következő napokban azonban teljesen öletszerűen, a könyvtáros véleményét, valamint a rendelet eddigi pontos betartását bizonyító beszolgáltatási jegyzékeket figyelembe nem véve válogattak a nagyhírű gyűjteményben. A debreceni politikai rendőrség sajtóosztályára beszállított 52 db könyv és 523 bekötött napilap és folyóirat kb. 6 tonna súlyú volt. A könyvtár értékes folyóiratgyűjteménye 1920-tól gyakorlatilag kiürített. (Lásd I. sz. mellékletet) „Az eltávolított anyagban olyan politikai napilapok mellett, amelyekre még több-kevesebb joggal rá lehet ütni a fasizmus bélyegét, szerepelnek például a Magyar Szemle, a Katolikus Szemle, Magyar Kultura összes évfolyamai, számos protestáns egyházi folyóirat, amelyeknek semmi néven nevezendő politikai tartalmuk nincs, s más olyan könyvek és folyóiratok, amelyekre a jövő tudományos kutatása és az egyik legnagyobb épen maradt magyar közkönyvtár integritása szempontjából föltétlen szükség volna.” – írja tiltakozásában Ravasz püspök.⁴⁶

Ravasz püspök a fasiszta könyvek eltávolításával kapcsolatos nézeteiről már korábban is beszámolt Keresztury Dezső vallás- és közoktatási miniszternek, amit most nyomatékosan megismételt. Leveléből általános tanulságai, a folyamat egészét jellemző megállapításai miatt hosszabban idézünk: „...megítélésem szerint annak a fertőzésnek a meggátlására, amely ez iratokból az újjászületett magyar társadalom lelkében kiáradhat, tökéletesen elegendő ez iratoknak a közkönyvtárak anyagában szigorú zár alá vétele, a nyilvános olvasástól való elvonása, és kizárólag tudományos tanulmányozása céljából megfelelő ellenőrzés mellett megbízható egyéneknek magában a könyvtár helyiségében való kiadása. Szerény elgondolásom szerint ugyanis a közkönyvtárak tudományos és kulturális céljával ellenkezik bármely tartalmú könyveknek és iratoknak onnan való kiemelése, és megsemmisítése. A jövő történetírást fosztjuk meg a megbízható tudományos forráskutatás lehetőségétől, ha ez iratokat megsemmisítjük. A tudományos szabadság és a valódi demokrácia alapelvei egyként tiltakoznak az ellen, hogy egy akármilyen károsnak minősített szellemi iránynak a forrásokból való megismerhetése elől mesterségesen elzárjuk az utat. Debreceni kollégiumi anyakönyvtárunk éppen erre tekintettel az 1919-es politikai iratanyagot gondosan gyűjtötte és az egész Horthy-korszakban sértetlenül megőrizte, noha emiatt még támadásban is volt része. ...

Teljességgel képtelen vagyok átlátni, hogy az annyira kívánatos demokratikus fejlődés, és magyar-szovjet jóviszony ápolása érdekében szükség volna a magyar közkönyvtárak, mint a magyar művelődési munka

⁴⁶ OL. J.Gy. Miniszterelnökség iratai 11710/1945.

legfőbb tűzhelyei – ilyen brutális megcsonkítására. Különösen is képtelenségnek tartom azt, hogy ilyen ötletszerű razziaüzások történjenek oly egyének részéről, akik ellen védekeznünk nincs módunkban, s akiknek ily irányú hivatalos megbízásáról még csak meggyőződést sem szerezhethünk. Védelmet kell kérnünk kormányunktól legalábbis az ilyen fellépések megismétlődése ellen, amelyek azt az óhatatlan benyomást keltik, hogy nagy áldozattal összegyűjtött tudományos anyagunkat tulajdonképpen papírzúzdák számára igénylik el.

... az egy millió tisztántúli református magyar, ... ilyen események megismétlődése esetén nem lesz arról meggyőzhető, hogy a magyar kultúra és politika új orientációja valóban a szabadság és a tudományos igazság szellemében történik, s a múltnak minden igaz értékét megbecsüli, és arra akar tovább építeni.”⁴⁷

Természetesen a püspök beszámolt a történekről egyházkerülete tanácsának is, amelyben hangsúlyozta, hogy szeptember 13-án, amikor Szergejszuk alezredes szándékát közölte, azonnal segítségkérő express levelet küldött Balogh államtitkárnak és Nagy Miklós közoktatásügyi államtitkárnak, akiktől azonban azóta sem kapott választ. Egy héttel a történetek után alkalma nyílt arra, hogy személyesen beszéljen az esetről a köztársasági elnökkel, a miniszterelnök úrral, a kultuszminiszterrel, és Balogh államtitkárral. Ezek a találkozások arról győzték meg, „hogy az illetékes magyar kormánysszervek e téren teljesen tehetetlenek, s a budapesti legnagyobb magyar közkönyvtárak nem is egy ízben teljesen hasonló eljárásnak vettek alá (ugyanaz történt egyébként ismételtlen a Debreceni Egyetem, és a Déry Múzeum Könyvtárában is).”⁴⁸

Balogh István október 2-án interveniált a SZEB vezetőinél a könyvtárakat ért – a debreceni esetet külön is megemlítve, – durva támadások miatt. Külön nehezményezte a személyére való hivatkozást a jegyzék ügyében, s ironikusan jegyezte meg: ha a miniszterelnökség tudta nélkül akarnak könyveket lefoglalni, akkor azt külön jelezzék.⁴⁹ A tiltakozás azonban nem járt eredménnyel, hisz a következő hónapokban több hasonló esetről szóló jelentés-jelzés érkezett. A soproni városi könyvtárban október 25-28 között ismétlődtek meg (Lásd a II. sz. mellékletet) a Debrecenben történtek, míg a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárában 1947. január 15. és február 3. között tartottak revíziót. A könyvtár állományából az I-IV. jegyzéken nem szereplő 6367 kötetet és 80q hírlapot emeltek ki, amit 5 teherautóval szállítottak a csepeli Neményi Papírgyárba.

⁴⁷ A püspök levele 1946. szeptember 20-án kelt. – OL. J.Gy. Miniszterelnökség iratai 11710/1945.

⁴⁸ Az egyházkerület tanácsa október 15-i ülésén foglalkozott a püspök beszámolójával, s leszögezte: „a bejelentett konkrét esetet ... az egész magyar református egyház anyagi és szellemi vagyonállaga és művelődési munkája ellen intézett legsúlyosabb támadásnak minősíti”. – OL. J.Gy. Miniszterelnökség iratai 11710/1945.

⁴⁹ OL. J.Gy. Miniszterelnökség iratai 11710/1945.

Újabb összeütközést indukált a IV.sz. jegyzék ügye. Faust Imre ugyanis ismét a SZEB segítségét kérte, akik a miniszterelnökség tudta és jóváhagyása nélkül engedélyezték a jegyzék kinyomtatását. Balogh erre nyilatkozatában igen hevesen támadta Faustot, akit megalapozatlan pénzügyi követelései miatt sikkasztással vádolt, a kormány sorozatos megkerülését pedig szabotázsnek minősítette. Az ellentmondásos helyzet – a jegyzéket a megyék közvetlenül a SZEB-től kapták, s a miniszterelnökség végrehajtási utasítása késett – ismét nehéz helyzetbe hozta a vármegyei tisztviselőket. Baja város főispánja például – miután a SZEB helyi vezetőjétől a jegyzéket, s az azon szereplő könyvek összegyűjtésére és megsemmisítésére a parancsot megkapta –, kivárt néhány napot. A SZEB helyi vezetője parancsmegtagadásért felelősségre vonta, s mit sem törődött a főispán azon védekezésével, hogy ő csak a magyar kormány utasításait köteles végrehajtani.⁵⁰ Szviridov Nagy Ferenchez írott december 26-i levelében a közigazgatás azonnali utasítását kérte, s a beszolgáltatás újabb határidejét 1947. január 20-ban jelölte meg, amit a belügyminisztérium kérésére újabb egy hónappal meghosszabbított.

Bár még ez után is csordogáltak a könyvek a gyűjtőhelyekre, a további, immár teljesen egyértelműen ideológiai indíttatású pusztítás – nem utolsósorban a magyar kormány, s a közigazgatás ellenállása révén – megfeneklett. Elvértve nyílt bírálatok is megjelentek. „A fasiszta könyveket kijelölő bizottság számtalan melléfogásának láttán érdemes volna már egyszer közelebről megvizsgálni, kik azok, akik diszkrecionális joggal megállapítják, hogy valamely könyv fasisztának minősül-e? Vajjon szellemi, hivatali és politikai életünk tapasztalt, kiváló, közismert tagjai vesznek-e részt a bizottságban, pártkülönbség nélkül, vagy csak véletlenül odakerült egyének”. – írja a Kis Újság.⁵¹

Az adatok hiányossága miatt nehéz megbecsülni a megsemmisített nyomdatermékek mennyiségét, de „valamivel több, mint 800 ezer kötetből és 86 tonna sajtótermékről lehetett szó.”⁵²

Magyarország kötelezettségvállalása – mint láttuk – a fasiszta, szovjetellenes és antidemokratikus könyvek és sajtótermékek összegyűjtésére csak indirekt módon fogalmazódott meg, s nagyobb hangsúlyt kapott a szovjet katonai parancsnokságnak – majd néhány hónappal később a Vorosilov marsall vezette Szövetséges Ellenőrző Bizottságnak – a kultúra egész területére kiterjedő ideológiai ellenőrzése, felügyelete. Ezzel a szövetségesek azon természetes igénye – amely egyébként a háború utolsó

⁵⁰ A SZEB képviselője természetesen azt állította, hogy neki a kormányrendelet hiányában is joga van a tisztviselővel rendelkezni, s följelentéssel fenyegetőzött. – OL. J.Gy. Miniszterelnökség iratai 11710/1945.

⁵¹ Kis Újság, 1947. február 14.

A Debreceni Ügyvédi Kamara a II. zsidótörvénynek és végrehajtási utasításának a jegyzékre történt fölvetelét kifogásolta, mert erre munkájukhoz szükségük van. – OL. J.Gy. Miniszterelnökség iratai 11710/1945.

⁵² Zalai K. László: Könyvpusztítás a háború után. In.: Élet és Tudomány, 1992. december 18. 1620-1621.

szakaszában más nemzetközi fórumokon is megfogalmazódott –, hogy a náciizmus szellemének ébrentartására alkalmas filozófiai, ideológiai, irodalmi művek további terjesztését meg kell akadályozni, s alkalmasint azok megsemmisítését is lehetővé kell tenni, jobbjára a Szovjetunió közép-európai hatalmi térhódításának ideológiai eszközévé vált.

Míg az amerikai, francia, brit megszállási övezetek cenzúrabizottságai többnyire nagyon körültekintően eljárva megelégedtek e könyvek indexelésével, további terjesztésük korlátozásával, addig Magyarországon 1945 és 1947 között egymást követő rendőri akciók sorozatán, megfélemlítő, látványos, és megalázó házkutatások zajlottak, s könyvek tízezreit ítélték „halálra”.

Aligha szükséges hangsúlyoznunk, hogy a II. világháborút követő történelmi szituációban jogos volt a nagyhatalmaknak a fasiszta ideológia terjesztését korlátozó, vagy betiltását sürgető kívánsága. Ugyanakkor a Szovjetunió Magyarországon ezt a jogos igényt 1946-tól összekötötte a társadalom direkt és nyílt ideológiai átgyúrásával. A fasiszta, vagy ahhoz közelálló könyvek, folyóiratok kiiktatását 1945-ben a különböző politikai pártok és a magyar szellemi élet progresszív erői is egyként támogatták. 1946 közepétől azonban szembeszálltak azzal a durva és értelmetlen pusztítással, amely indokolatlanul ítélte halálra a magyar kultúrtörténethez szervesen kapcsolódó történeti, politikai könyvek tízezereit.

1. sz. melléklet*

A Debreceni Református Kollégium Könyvtárából 1946. szeptember 17-én eltávolított könyvek és folyóiratok jegyzéke.

Könyvek, folyóiratok

Magyar Szemle összes évfolyamai
Katholikus Szemle összes évfolyamai
Magyar Kultúra összes évfolyamai
Magyar Út összes évfolyamai
Református Élet összes évfolyamai
Allgemeine Evangelische Kirchenzeitung összes évfolyamai
Feuerpolizei összes évfolyamai
Kunst 1937.
Református Jövő 1944.
Magyar Külpolitika összes évfolyamai
Protestáns Szemle 1932
Ezt Mindenkinek Tudni Kell
Evangelische Diaspora
Társadalomtudomány 1933-1934.
Von Karensky zu Lenin
Debrecen Képes Melléklete 1934-1935.
Magyar Kisebbség összes évfolyamai
Protestantische Rundschau 1930-tól
Lebourg: Les Consciencés
Revíziós térképek
Válasz összes évfolyamai
Finnország
Keresztény Család naptára 1933-1936.
Nagy Imre: Zsidó közmondások
Nagymagyarország
News Week számai
Times számai
Kirchliche Blätter 1944.
Pesti Napló képes mellékletei
Nemzeti Magazin összes évfolyamai
Küzdelmek Könyve
Magyar Egyetemi Híradó

* A mellékletekben megjelentetett listákat betűhíven közöljük.

Függetlenség Rádiója
Seregszemle
Magyarság Évkönyve 1927., 1932-1933., 1936.
Magyar Asszonyok naptára 1928.
Annuario...
Magyar Nemzet képes melléklete
Érdekes Újság
Magyar Külpolitika
Az Est képes mellékletei 1910.
Keresztény Család naptára 1930.
Junge Kirche 1937.
Jugendhilfe 1936-1937.
Sajtókamara évkönyve 1940.
Gróf Bethlen István miniszterelnöksége
Militarisches Wörterbuch
Timpul
Universul
Currentul
Bajtárs
Magyarság Évkönyve 1930.
Pnaelnik
Us Sena
Wechter und Anzeiger
Halleische Nachrichten
Függetlenség képes Melléklete
Hungaria magazin
Téli Újság naptára 1939. 1935. 1936.
Bergsteiger Zeitung
Journal de Genevs
Új Magyarság
Monatliche Nachrichten
Testületi Képviselet
Magyarság Évkönyve 1925.
A mi utunk 1943.
Ifjú Erdély 1943.
Tiszántúl képes melléklete
Erdélyi Magyar Református naptár 1934.
Magyarország Címtára
Furch Almanacjh
Dein Reich komme
Külügyi Szemle 1930.
Kohn
A Honvéd Ludovika története
Szózat a Magyar nemzethez

Zwingli Kalender 1934.

Napilapok:

Nemzeti Újság 1925-1929., 1933-1940.
Az Est 1915., 1920., 1925-1929., 1930-1931., 1935-1937., 1939.
Pester Lloyd 1927., 1930., 1933-1935., 1939-1941.
Pesti Hírlap 1921., 1925-1927., 1929-1938., 1940-1941.
8 Órai Újság 1924-1936.
Magyar Hírlap 1930., 1933., 1935-1937.
Budapesti Hírlap 1920., 1923., 1925-1934., 1936., 1938.
Újság 1929-1931., 1934-1937.
Pesti Napló 1923-1931., 1933-1939.,
Berliner Tagesblatt 1925.
Prágai Magyar Hírlap 1930., 1935-1938.
Wiener Zeitung 1925-1927
Magyarság 1924-1932., 1934-1937.
Új Nemzedék 1929.
Magyar Nemzet 1930., 1938., 1940-1941.
Reggel 1933., 1936.
Karcagi Hírlap 1928-1929.

II. sz. melléklet

A Soproni Városi Közkönyvtárból 1946. október 25-28 között elszállított könyvek és folyóiratok jegyzéke

Gombos Z.: Vitézek a világháborúban
Kerék M.: Földbirtokpolitika
Maróthy I.: Felvidéki falevelek
Siilasvuo: Suomussalmi
Mester J.: Az olasz nevelés ...
Sebess D.: Bethlen István
Dalbokréta
Flachbarth F.: A területi revízió jogi alapjai
Bild-Dokumente aus Öst-Ungarns Seekrieg
Kowalewsky: Vergewaltigte Menschen
Rückert: Weltgeschichte
Hóman-Szekfű: Magyar történet III., IV., V., köt.
Rohan: Schicksalsstunde Europas
La politique démographique de fascisme
Veltzé A.: A mi hőseink
Zillich H.: Zwischen Grenzen und Zeiten
Koch Róbert.: Die Kriegserlebnisse
Juhász: A proletárdiktatúra előzményei Székesfehérvárott
Széchy: A tízéves vitézi rend
Somogyvári: Katonacsillag megfordul
Gratz: A forradalmak kora
Walzel K.: Kormányzónk
Nyisztor Z.: Bangha Béla
Kovács László: A 24. táb. vadász zlj. története
Erdélyi József: Emlék
Solonewitsch Ivan: Die Verlorenen
Solmi Arrige: Itália feltámadása
Fülöp-Miller: Lenin und Gandhi
József fhg.: A világháború III., IV., VI., köt.
Felner Fr.: Csonkamagyarország nemzeti jövedelme
Gáspár A.: Erdélyért
Forbáth: A megújhodott Mongólia
Glass M.: A fékevesztett emberiség
Lantschner H. Die Spur von meinem Ski
Kerék M.: Erdélyért
Der europäische Krieg I-II.

Francia sárgakönyv
Eschmann E. W.: Der Faschistische Staat in Italien
Deutschland Kunstschatze (1872!)
Magyarország évkönyve 1934-1935.
Magyarország a világháborúban
Pethő S.: A magyar Capitolium
Szende: A magyar katasztrófa
Garamszeghy: Szibériai elbeszélések
Drucker Gy.: A nemzetközi szervezetek
Kecső I.: Nyersanyagéhség
Ungarn und die Nachbarvölker
Féja G.: Dózsa György
Galamb S.: 25 év a magyar társadalmi dráma történetéből (!)
Maróthy J.: Felvidéki falevelek
Vitézek albuma
Szende Z.: A magyar katasztrófa
Tunis und die italienische Arbeit
Szende J.: Successionsstaaten
Hóman: Művelődéspolitikai
Hadifogoly magyarok története I-II.
Jung Edgar: Die Herrschaft der Minderwertigen
Essad bey: Olaj
Erdődy M.: A felszabadult Erdély
Gramantik M.: Kigyúló csillagok
Arnaldi: Vörösök és fehérek
Czilley: Riadó Afrika fölött
Appiotti: Málta felett
Vérző Magyarország
Berndorf: Unterwelt der Spionage
Langsdorf: U-Boote
Kóbor Noémi: És tedd rá életedet
Klebelsberg Kunó: Utolsó akkordok
Klebelsberg Kunó: Beszédei, törvényjavaslatai és cikkei
Klebelsberg Kunó: Nacionalizmus
Klebelsberg Kunó: Világválságban
Krúdy Gyula: Nagy kópé
Farkas Gyula: A magyar romantika
Farkas Gyula: A magyar szellem felszabadítása
Bognár: A győzelmes repülés
Szudy E.: Trianon útján Párizs felé
Fülöp-Miller R.: Geist und Gesicht des Bolschewismus
Marjay: Ez a szovjet

Folyóiratok

Napkelet 1923-1940.

Magyar Szemle 1927-1943.

Magyar Kultúra 1927-1944.

Magyar Kulturszemle 1939-1940.

Katolikus Szemle 1930-1944.

Új Idők 1912-1944.

Das Illustrierte Blatt 22 kötet

Zászlónk 1938-1944.

Vasárnapi Újság 1920.

Magyar Kisebbség 1924., 1928-1929., 1931., 1933. évi évfolyamai

Művészeti Szalon 1929.

Huszedik Század 1918.

Gartenlaube 1934-1935.

Magyar Lányok 1921., 1924-1944.

Új Magyar Szemle 1920.

Képes Krónika 1933-1940.

Jugend 1914. II.

Die Lesestunde 1929.

Társadalmi ellentétek Kecskeméten 1822 táján

A magyar rendi társadalom évszázadok óta több súlyos ellentétet cipelt magával. Az árutermelést és pénzgazdálkodást, a polgári fejlődést gátló kiváltságok felszámolása vagy legalábbis mérséklése már az előző évszázadokban is a társadalmi progresszió fontos követelménye volt. Európa nyugati részében a XVIII-XIX. század fordulóján a tömegek alulról jövő nyomása vagy a reformer politikusok célratörő eljárása révén a gondok nagyobb részét sorra meg is oldották. Magyarországon viszont a nemesség sikerrel szállt szembe II. József társadalmi reformjaival, és további évtizedekre konzerválta a társadalmi és gazdasági fejlődést gúzsba kötő ősi kiváltságait.

Még a napóleoni háborúk lezárása után is megnyugodhattak a rendi kiváltságok haszonélvezői, hogy jó ideig nem fenyegeti komoly veszély féltve őrzött előjogaikat, de ugyanakkor egyre nehezebben viselték el azokat a gazdasági korlátozásokat, amelyek birtokaik modernizálását és termékeik értékesítését mind érzékenyebben zavarták, hátráltatták. Elégedetlenségüket fokozta az, hogy szaporodó sérelmeik orvoslásának az országgyűlések hiányában nem tudtak megfelelő fórumot teremteni.

A magyar középnemességnek az a része, amely a legműveltebb és leginkább öntudatos volt, a nemzeti és a gazdasági sérelmei mellett mind jobban figyelt a kiváltságokból kirekesztettek érdekeire is, és évtizedes tapasztalataik alapján egyre tisztábban látta, hogy a nemzeti célok elérése is csak a legfontosabb társadalmi gondok orvoslása révén történhet meg.

A feudális viszonyok, a rendi kiváltságok XVIII. században történő felújítása és konzerválása leginkább talán a mezővárosok lakosságát irritálta, bár a jobbágyfalvak is hosszú harcokra kényszerültek uraik újabb követeléseivel szemben. Az úrbéri rendelet végrehajtása során közülük sokat fosztottak meg korábban megszerzett kiváltságuktól, de legjobb esetben is éveken át kellett harcolniok földesuraikkal azok megvédéséért. A jelentősebb mezővárosok agrár lakossága már többször megízlelhette a közös fellépés sikerét is az előző évtizedekben. Az a tét amelyért harcba szállt, az esetek nagy részében igen jelentős volt, és anyagi ereje is megvolt már ahhoz a XVIII. század második felében, hogy számottevő áldozatokat is tudjon ennek érdekében vállalni.

Kecskemét a század végéig a lakosság adóinak növelése révén sorra megváltotta földesúri terheit, kivéve a legnagyobb földesurát a Koháry családot, és ettől kezdve a város magisztrátusa gyakorolta a földesúri

jogokat, élvezte a megvásárolt beneficiumokat. Ily módon a nagyjából nemesekből álló tanács és a magát kisemmizettnek érző lakosság között már a század végén megnőtt a feszültség.¹

Az 1822-ben megfogalmazott panaszok egy része már fellelhető a négy évtizeddel korábban az uralkodóhoz felterjesztett instantiában is, többségük viszont újabb keletű volt. Ez a fellépés jóval szervezettebb lett, és szélesebb körű támogatást jelzett mint a korábbi. Az itt közölt dokumentum szövege azért érdemel figyelmet, és méltó a közlésre, mert egyértelműen megfogalmazza a mezővárosok lakosságának legfőbb sérelmeit. Nyugodtan állíthatjuk, hogy ez és a hasonló esetek számottevően hozzájárultak a rendi országgyűléseken a későbbi reformprogramok kialakításához. A panaszlevelekben és a vizsgálat során elhangzott tanúvallomásokban sorra olyan esetek tárulnak fel, amelyek a rendi társadalom visszatérő jelenségei voltak, és amelyeknek jogi kiküszöböléséért folyt a küzdelem a reformokért sikra szálló országgyűléseken, a megyei össejövetelek nagy részén és mind több újságban is.

Bár itt és ekkor még konkrét személyekhez kötődtek legtöbbször a közösség felháborodását is kiváltó panaszok, és nem voltak le belőle következtetéseket, a panaszt tevők egyetlen esetben sem általánosítottak, de lényegében az egész magyar társadalmat érintő követelmények fogalmazódtak meg: a közös terheknek arányos elosztása és viselése, a köztárgyon megőrzése, az ezzel kapcsolatos visszaélések meggátlása és megtorlása, a bíróságon az egyenlő elbánás követelése, a közigazgatáson belül az önkényeskedés visszaszorítása, a különféle előjogok felszámolása mind a gazdasági életben belül mind a közhivatalok megszerzése terén, a szakszerű polgári közigazgatás megteremtése stb.

Minden okunk megvan tehát annak feltételezésére, hogy nemcsak a Kecskeméti történetével foglalkozók érdeklődésére tarthat számot ez a viszonylag bő forrásközlés. Sőt joggal feltételezhetjük, hogy a történészek mellett az irodalomtörténettel foglalkozók közül is többen haszonnal olvashatják ezt a panaszárdatot, hisz Katona József éveken át együtt élt szülővárosában a pattanásig feszült társadalmi ellentétekkel, naponta tapasztalhatta maga és családja is a tanácsbeliek olykor kirívó visszaéléseit, az éppen hatalmon, hivatalban lévők önkényeskedéseit, a sokakat irritáló családi összefonódásokat stb. Ezek a mezővárosban már évtizedek óta újból és újból felszínre törő szenvedélyek feltétlenül hozzájárultak ahhoz, hogy Katona képes volt oly elemi erővel megfogalmazni Tiborc panaszát. A forrásközlés révén újabb hiteles adatok segíthetik e kor társadalmának jobb megismerését és megértését, amelyben a magyar irodalom és szellemi élet megújulása végbement.

¹ A város lakosai 1786. augusztus 22-én nyújtottak be kérelmet az uralkodónak. Legfőbb panaszuk az volt, hogy a bor mérésének engedélyezésekor és a kurtakocsmák tartásának büntetése alkalmával a tanács nem egyformán jár el. A tanácsbeliek több előjogot élveznek. XV. 22. I. köt. XV.

A városban kialakult feszültséget semmiképpen sem hagyhatta figyelmen kívül a magisztrátus. Ennek a mozgalomnak a súlyát, horderejét feltétlenül érzékelteti az eredetileg 13 aláírást követő újabb 541 is, ami azt jelentette, hogy a városban minden negyedik-ötödik gazda vállalta a helyi hatalommal való közvetlen összeütközés nem csekély kockázatát. Több mint figyelemre méltó, hogy távolról sem stílárís megjelenítése az akkori viszonyoknak, ha pattanásig feszült helyzetről szólunk. Minden bizonnyal csak a dolgok véletlen egybeesése volt ugyan, hogy a carbonárik² elleni utasítást néhány olyan tizedben is kifüggesztették, amelyekben nagy számban támogatták a tanáccsal szembeni határozott fellépést. Ezt az eljárást azonban fenyegetésnek érezte a lakosság, és „alég múlt el, hogy általok a csendesség is meg nem zavartatott”, ezért a hirdetmény szövegét a tanácsnak sürgősen be kellett vonnia. Ezzel a nyílt ütközést el tudta ugyan kerülni a hatóság, de a vármegye elmarasztalását el kellett szenvedniök. A kapott dorgálás szerint „mint előkellő tisztviselőknék e részben annyi bé láttások lehetett volna, hogy hasonló tsiklandós dolgoknak bal magyarázataikból és érthetődhetetlenül való elő adásaikból rossz és sokszor veszedelmes következesek szoktak származni.”³

A panaszt tevők elkeseredettsége nek fokát érzékelteti, hogy úgy vélekedtek: „kevesebbet ártott a városnak a régibb időkben több ízben lett kiraboltatása, mert ezt a költsönös bizodalmon épült egyet értés és az egymáson segíteni iparkodó kész lélek helyre hozta”, ezzel szemben a „mostani előljároságnak kormánya alá bízott népen gyakorlott határtalan birodalma a város javainak kéméletlen pazarlása, az özvegyeknek és árváknak le nyomattatása, a szegény adózó népnek nyomorgattatása és halatlan vissza élési” nehezebbé tették a lakosság helyzetét mint az idegen hadak pusztításai.⁴

² A carbonari mozgalom a XIX. század elején szerveződött meg Itáliában. A köztársaság párt hívei tömörültek soraikba, és végső céljukként Olaszország felszabadítását jelölték meg. Tekintettel arra, hogy a mozgalom részben monarchia ellenes volt, főként pedig Itália északi részéről ki akarták űzni a Habsburgokat, a monarchián belül kíméletlen üldözést rendeztek ellenük. Még a mezővárosokban is ismételt felszólításokat kaptak a tanácsok ez ügyben.

³ A határozat értelmében Drégely Istvánt és Hertzeg József szenátorokat, valamint Fekete Jánost, az electa communitas tagját név szerint is megrótták. Utasították továbbá a tanácsot, hogy a „hasonló helytelen tselekedetekkel hagyjanak fel.” I. 49-50. , illetve 57.

⁴ Sokat mondó az a tény, hogy mindezzel szemben a városi tanács nem ellenérveket keresett, hanem azt hozza fel a maga mentségére, hogy az 1792-1818-ig tartó években a háborúk miatt 22318 forintot volt kénytelen kifizetni az állam számára, 1255 katonát kellett állítania, és mint a földesúri jussok haszonélvezője további 26288 forintot kellett fizetnie. I. 51-52.

Mentségül hozták fel ezeken túlmenően azt is, hogy a várost ért sok tüzeset, a pénzék gyakori váltása nem csekély mértékben növelte mind a lakosság mind a városi önkormányzat gondjait. A városi kasszát terhelte ezeken túlmenően a puszták megvásárlása, a templomok építése, katonai épületek emelése, iskolák, isptályok stb építése is. Ezeket a tényeket a bizottság el is ismerte. I. 52-53.

Különösen sérelmesnek találták a panaszt tevők azt, hogy „a város előljárói sem a természetnek, sem a hazai törvényeknek nem engedelmessé válnak”, megakadályozták őket abban, hogy panaszukkal az uralkodóhoz fordulhassanak.⁵

Az elégedetlenség tömeges méretéről árulkodik az is, hogy a vizsgálat során további hatvanegy rendbeli folyamodványt, azaz a tanácsot terhelő panaszt nyújtottak át a deputációnak, amelyhez napokon belül újabb tízenegy vádló levél társult.

A figyelemre méltó mozgalommá terebélyesedett kezdeti elégedetlenség szervezői és szószólói érthetően nem a legelesettebbek közül kerültek ki. Mind az aláírók, mind a különféle panaszleveleket megfogalmazók eltérő társadalmi csoportok tagjai. Parasztgazdák, a közigazgatásból kimaradt birtokos nemesek és céhmesterek egyaránt fellelhetők soraikban. Bár utalnak arra, hogy a legszegényebbek helyett is szólnak, valójában mindenekelőtt a „25 3-ik classzisú földdel rendelkezők” nevében emelik fel szavukat. Ismételten bizonygatták, hogy nem a rendzavarás a céljuk, de meggyőződéssel vallották, hogy „a tanács által gyakoroltatni szokott halhatatlan visszaélések megorvosoltatását csak akkor lehetne fogyanatoson rakni, a midőn azon visszaélések oka háríttatnak ell”. A kellő tömegbázis biztosítása érdekében a legszegényebb rétegek panaszait is felvállalták, és ezeknek is következetesen hangot adtak.

A publikált forrás Pest megye közgyűlése által kiküldött bizottság ez ügyben végzett vizsgálata során felvett jegykönyvének egy része.⁶ A három kötetre terjedő anyag egészének a közreadásától terjedelmi okok miatt el kellett tekinteni. A vizsgálatot a korabeli jogszolgáltatás szokásainak, kereteinek megfelelően folytatták le. Ennek során részletesen ismertették a felmerült sérelmeket, meghallgatták mind a panaszt tevő lakosság képviselőit, mind a különféle visszaélésekkel vádolt tanács tagjait, és mindkét felet kötelezték, hogy állításaikat tanúkkal vagy írásos dokumentációval támasszák alá. A bizottság a hosszadalmas bizonyítási eljárás után hozta meg döntését.

Tekintettel arra, hogy a különféle vádak és védekezések egyes pontjai többször is terítékre kerültek, és a megismételt részek újabb, fontosabb adatokat nem tartalmaznak, ezektől el lehet tekinteni. A forrás közlésének elsődleges célja kizárólag az, hogy a városon belüli társadalmi ellentétek a maguk mélységében megismerhetők legyenek, mind a lakosság, mind a magisztrátus gondolkodásmódja és célkitűzése kirajzolódjon. Ez pedig úgy is elérhető, hogy csak a panaszokat tesszük közzé, és lábjegyzetben folyamatosan ismertetjük a magisztrátus védekezésének, illetve a bizottság döntésének, a tanúvallomások alkalmával elhangzottak tartalmát.

⁵ Mindezt betetőzték azzal, hogy a vizsgálat során nem engedték át azokat az okmányokat, melyekkel a panaszt tevők igazukat bizonyíthatták volna. I. 53-54.

⁶ Pest Megyei Önkormányzat Levéltára, Nagykőrösi Osztály, IV. 38/a/1-3.

A bizottság 1822. augusztus 1-én kezdte meg munkáját és 1823. június 10-én fejezte azt be. Működése nem volt folyamatos, hanem több alkalommal is megszakította azt. A vizsgálatok és a döntések meghozatalának helye részben Kecskemét, részben Pest volt. A meghozott döntések a magyar polgári közigazgatás kiépítéséig meghatározóak voltak a város igazgatásában.

Forrásközlés

1822-dik esztendei kis asszony havának⁷ 1-ső és utánna következett napjain Kecskemét mező-várossában t(ekinte)tes első all ispány Darányi Pál elől ülése alatt öszve ült azon deputáció⁸, amely egynémely ketskeméthi lakosok által az adózó nép nevében a helybeli tanáts némely vissza élései miatt a leg felsőbb helyre tett feladásra a n. m. m. k. Helytartó tanáts rendelése következésében a tettes n(eme)s vármegye által a folyó esztendei 2176. szám alatt ki küldetett, és amelyhez, minthogy a fent írt szám alatt condeputált⁹ tábla bíró¹⁰ Glozius Dániel úr, az általa kijelentett okoknál fogva meg nem jelenhetett, annak helyében elől ülő all ispány úr által tábla bíró Dubravitzky Antal úr hívattatván meg, az meg is jelent. Úgy nem különben jelen lévén a helybeli földes uraságok, jelesül fő méltóságú Koháry Ferencz úr eő herczegsége részérül annak régense¹¹ Tersztyanszky Mihály, és maga személyébe Sárközy Imre urak, melynek következtében, hogy a tárgyalt tzel annak módja szerint pertractáltathasson mindenekelőtt

I-ör felolvastatott a n. m. m. k. Helytartó tanátsnak a folyó esztendei junius 18-k napján a 15574. szám alatt a t. n. vármegyéhez le küldetett, és ezen deputatióknak vizsgálás végett szinte a folyó esztendei 2176. szám alatt kiadatot abbéli kegyelmes kegyes intéző levele, melly mellett közölvén egynémely ketskeméthi lakosnak, nevezetesen ns. Kováts Istvánnak, Hajagos Józsefnek, Bentsik Lászlónak és még az instantia alá írt 13 társainak az adózó nép nevében a helybeli tanáts ellen, ő felségének tulajdon kegyelmes kezeibe bé nyújtott és meg jegyzett abbéli instantiájokat melyben azt adják elő

1-ör: Hogy a helybeli tanáts a közjövödelmeknek gondviselésében roszt, következöleg az adózó népre nézve igen sérelmes, sőt ártalmas módot követ.¹²

⁷ Augusztus hónap.

⁸ Bizottság.

⁹ Együttesen kirendelt, kiküldött.

¹⁰ Ebben az időszakban másodfokú kerületi tábla bírója. Tiszteletbeli állás volt, amire az egyes megyék köztiszteletben álló férfiakat hívtak meg.

¹¹ A város legnagyobb földesurát a különböző jogi és gazdasági aktusok alkalmával képviselő személy.

2-or: Mind a zálogos és exarendált tanyáknak ki osztásában,¹³ mind pedig a köz terheknek ki vetésében, a szegényebb sorsú adófizetőkre nézve leg kisebb tekintettel sem lévén, tsupán tulajdon hasznát keresi.¹⁴

3-or: Az egész tanács, csak mint egy nemzetségi leszármazás fa tekintetthetvén,¹⁵ az igazság kiszolgáltatásában is tulajdon kénye szerént procedál, sőt

4-er: Hogy magát minden felelet terhétől mentnek lenni tartván,¹⁶ az adó fizető népen határtalan urakodást gyakorol, és azon kívül, hogy tőlők

¹² A bizonyítás során a bizottságnak több akadállyal is szembe kellett néznie. Ezek közül az egyik legsúlyosabb kétségtelenül az volt, hogy maguk az érintett tisztségviselők is szándékosan akadályozták a bizottság munkáját. Simonyi János pl., aki nem tudott megfelelő bizonylatokkal szolgálni a tűzkárookra fordított összegekről, felszólítás ellenére sem készítette el elszámolását.

Ezért „nekie ez uttal utollyára lett meg intettetésével megparancsoltatott, hogy az érdekllett számadást” három napon belül készítse el, különben szigorú vizsgálatot indítanak ellene, és hivatalából felfüggesztik. I. 58.

Simonyi az újabb határidőre el is készítette számadását, amit a bizottság lepecsételve visszaadott számára azzal a kikötéssel, hogy köteles ismét a bizottság rendelkezésére bocsátani, amikor az ügy érdemi vizsgálatára sor kerül. I. 69-70.

¹³ A kecskeméti magisztrátus régtől fogva a közös költségen zálogba vett vagy a földesuraktól kibérelt pusztákat a XVIII. század végétől kb. 50 holdas parcellákra bontva a város lakosai között bérletként kiosztotta. Ezeket a bérleteket lényegében örökségként kezelték, és mivel igen előnyös módon szerezték meg a használati jogot, az egyes családok messzememenően ragaszkodtak is hozzá. Ezek megszerzése érdekében egyesek jogsértésektől sem riadtak vissza.

¹⁴ Az árendás földekkel kapcsolatos panaszokra a bizottság nem tudott könnyen választ adni. Ezt a korabeli bonyolult jogi körülmények tették lehetetlenné. A város ugyanis joggal emelte ki, hogy „mivel minden helybeli lakos, aki beneficiális földeket bír, azoknak birtokába a magisztrátus aktivitásával lépett, és a magisztrátus az illetén földek collatióját ember emlékezetét fellyül múltó időktől fogva gyakorollya, és ezen ususban az 1789-ik esztendőben költt... kegyelmes resolutió által is meg erősítettet”. Mivel azonban a város birtokában lévő pusztákat különféle jog alapján szerezte meg, ezért nagyon körültekintően kellett eljárni, nehogy újabb érdekeket, jogokat sértsenek. I. 61-62.

¹⁵ A magisztrátus kénytelen volt a bizottság előtt elismerni, hogy valóban többen vannak a tanácson belül, akik egymással viszonylag szoros családi kapcsolatban vannak, miként azt a bizottság elé beterjesztett geneológiai táblázat is igazolta, de mentségükül kiemelték, hogy „többen vagynak a magistratus tagjai közül olyanok, akiknek egymáshoz semminemű atyafiságos egybeköttetések nints. Ha szinte az egymással atyafiságban állóknak dolgok fordul is elő, mégis amazoknak távol léte mellett, akik ilyenkor a gyűlésből kimenni kötelesek elegendő számmal van a magistratus, az elől fordult kérdéseknek megítélésére.”

A bizottság is helyben hagyta, hogy a panaszt tevőknek e tekintetben tökéletesen igaza volt, hisz ezt az eljárást rendeletek is tiltják. A következtetés levonására viszont nem vállalkozott, hanem arra hivatkozott, hogy „az érdekllett hivatalok állandók volnának, ugyanezért annak elhatározása, ha a fent bémutatott tabellában megnevezett és egymással szoros atyafiságos egybeköttetésben lévő tanácsbeliek tsupán ezen tekintetből hivataljaikról elmozdítottassanak-e, vagy sem, a felsőség eleibe terjesztetik”. I. 193-194.

¹⁶ A tanács az ezzel kapcsolatos vád alaptalanságát a forspont, a kvártály-tartozás, a heltelő és kaszás szolgáltatásokat tartalmazó lajstromokkal igazolta, kimutatva, hogy a tanácsbeliek hozzátartozói is a többi lakoshoz hasonlóan teljesítik a várossal szembeni kötelezettségeiket.

a földeket minden igaz ok nélkül elveszi, határtalan urakodást gyakorolván rajtok, még felette kegyetlenkedik, és jelesül:

Ami az 1-sőt, úgy mint a közjövedelemek káros manipulációját illeti, azt adják elő, hogy jöllehet a regale beneficiumokból, úgy mint 25 kortsma és vendég fogadókból való epocillatióból¹⁷ helytelenül gyakorlott kortszmáltatásért, az adózó népen megvétetni szokott büntetésekből, 6 mézárszékek, 5 országos, valamint heti vásárokból és nagy kiterjedésű, legeltetés, fajzás, nádlás és az úgy nevezett törvénytelen oppidi domesticaból¹⁸ s. a t. egynehány száz ezret bé vesz, mégis bé nem érvén ezen nagy jövedelemmel,¹⁹ nem tsak a városnak 36 ezer forintját conv.

A szenátorokkal kapcsolatos ezirányú észrevételek valóságát nem vonta kétségbe. Ezzel kapcsolatosan viszont azt emelte ki: „igaz ugyan, hogy a tanácsbeliek és egyéb tisztviselők sem kvártélyokat nem tartanak, sem forspontot nem szolgálnak, úgy hetelöt és kaszást is nem adnak, ezt azomban mind azért, hogy a hivatalbelieknek illyes megkülönböztetések ember emlékezetét felyül mülő, és állandóan gyakorlott szokáson épült, mind pedig azért, hogy a hivatalbeliek a köz jó mellett egész esztendő alatt folyást tett szolgálataik által a legméltóbb jussa, megérdemlik, hogy hajdani állandóan gyakorolt szokásaiban meghagyattassanak.” I. 167-168.

A bizottság a tanács érvelését és bizonyítását elfogadta. Hangsúlyozta ugyan, hogy a tanácsbeliek rokonságát nem illeti meg semmiféle engedmény e tekintetben, és ennek betartását az electa communitas is köteles lesz ellenőrizni.

A szenátorok közterhek alóli mentességével kapcsolatosan úgy vélekedett a bizottság, hogy „ezen régi szokásban hagyattassanak meg. Úgy szinte a város belső szolgálai is, amennyiben ezen kedvezésben részt vettek volna, tsekély bérek tekintetéből is részletessenek.” I. 178-180.

¹⁷ A kocsmák bérletével kapcsolatosan felmerült panaszokat is kellően megvizsgálta a bizottság. Megállapította, hogy a „kortszmák kivált az utolsó esztendőkből többnyire licitáció mellett adódtak árendába.” Előfordult viszont olyan eset is, hogy ezt megke-
rülve alku alapján döntöttek a bérletről. Volt arra is eset, hogy a bérlő fizetése képtelen lett, és a tanács kénytelen volt a bérleti díj részét elengedni. Az ezzel kapcsolatos bevételeket szabályosan kezelték, bár sok az indokolatlan kintlevőség a bérlőknél. I. 122.

¹⁸ A város a megyéhez hasonlóan különféle kiadásainak fedezésére szedett „házi adót”. Ezt a lakosság törvénytelennek érezte.

¹⁹ A tanács a vásári és a piaci jövedelmekkel kapcsolatosan azt emelte ki, hogy a korábban jóváhagyott formában a borbírói számadások között tartják nyilván. A bizottság a számadásokat áttekintette, és azt a véleményt rögzítette, hogy a jövőben az electa communitas két tagja vegyen részt a piaci és vásári jövedelmek elszámolásában. I. 135-136.

A panaszosok kifogásolták az erdők elkötyavetyélését is, illetve kétségeiket fejezték ki, hogy a licit során megállapított összegeket valóban be is fizették.

A bizottság a számadások során meggyőződött arról, hogy a „Szikrai külső és belső Tőjjösi erdőnek egy részek eladatott.” A kifizetett 1594 forint összeg a perceptor számadásaiban fellelhető. Ugyanígy a nyíri, a talfáji stb. erdők eladásából származó összegeket is szabályszerűen elkönyvelték.

Tekintettel arra, hogy a bizottság ezzel kapcsolatosan végső soron mindent rendben talált, leszögezte: „további nehézségeknek helye nintsen”. I. 136-140.

Ebbe a panaszcsomagba tartozott a szájbérrel, a legeltetési díjakkal való visszaélés is. A tanács a vádakra kész volt a nyilvántartások alapján kellő cáfolatot adni, „a juh szájpénzre nézve azomban kénytelenek megvallani, hogy ezen fizetés fejében nevezetesebb restantiák exhaereálnak. A magisztrátus igyekezett ugyan ezen káros késedelmet a lakosoknak orvosolni, de célját el nem érhetette...” Kétségtelen viszont, hogy a nagyobb nyájakkal rendelkező gazdák jelentős hányada a nemesek és a tanácsnokok

pénzben²⁰ el költötte, számos és nemessebb lovakból álló ménesét el kótyaveteltette²¹, a köz malmokat el adta, mellyekért szinte nevezetes summát bé vett,²² hanem a mi hallatlan, a község nevében 700 ezer ftoknál többre menő adósságot tsinált.²³

közül, illetve ezek rokonai közül kerültek ki, így a részrehabilitáció gyanúja nem indokolatlan. I. 144. A szegényebb gazdák közül igen kevésnek volt jelentősebb nyája.

Ennek ismeretében nem lehet meglepő, hogy a juhok szájpénzével kapcsolatosan több komoly szabálytalanságra is fény derült. Az egyik, és legnagyobb mulasztást oly módon követte el a tanács, hogy „A juhok öszve írása ritkán és akkor is tökéletlenül történik”. A következő mulasztást akkor követte el, amikor „a helybeli bé vett szokás szerént ezen pénznek beszédése” is a borbíró feladata lett, aki „tsak azon lakosokat, és azoknak juhait jegyzi fel, kik a pénzt maguktól be hozzák, ellenben, akik ezt elmulasztják, sem fel nem jegyeztetnek, sem pedig abbéli kötelességeiknek teljesítésére nem szoríttatnak”. Nem lehet véletlen, hogy „a hivatalbeliekből is sokan ezen fizetéstől felül érdekelt oknál fogva elmaradnak”. I. 147-148.

A deputáció e téren is talált számos melegséget a magisztrátus javára. Megállapította többek között, hogy „minden pusztá 600 forintért árendáltatik ki a lakosoknak, minden járást egy előkelő lakos szokta kivenni, a ki az érdekelt summát a város cassájába be fizetni tartozik. Eő repartíállyá ezen summát a vele együtt gulyát tartó lakosok közzé, és ő szedi be ezen pénzt a lakosoktól is”. A tanács által rendelkezésre bocsátott számadások alapján viszont az is egyértelművé vált, hogy az 1814-15., illetve az 1820-21. években a marhajárások után 16800 forintot kellett volna bevételezni, és ezzel szemben a tanács csak 9694 forintot szedett be a gazdáktól. Tetézte a tanács mulasztását az, hogy az 1821-22. évben a „számadó gazdák mind ezeidig egy kraitzárt sem fizettek bé a város cassájában”, ami annál inkább feltűnő lehetett, mivel a szóban forgó „barom járásokat többen a tanács beliek közül bírják, kiknek részben bizonyított késedelmessegek helytelenek találtatván”. A bizottság éppen ezért a hátralék beszédésére szólította fel a tanácsot. I. 144-147.

²⁰ Conventios pénzt a váltócedulákkal szemben különböztették meg. Az előbbi a hagyományos nemesfém, pengő forint, az utóbbi papírpénz. Ennek értéke az infláció hatására romlott.

²¹ A ménes 1809-ben történő eladását a lakosság azért sérelmezte, mert „ezen eladás a közönségnek megkérdezése nélkül” történt, illetve, hogy a ménes jobb lovait a „kótya-vetyére” nem hajtották be, hanem azt Sárközy Pál, Sárközy Benjamin, Fekete Sándor, az akkori főbíró és Kiss Pál átlagosan 100 forintos áron megvette. Ugyanakkor az a vélekedés is elterjedt a városban, hogy az eladás időpontjára a ménes lovai már kigyógyultak a rühből, és a tanács nem számolt el a ménes árával. A ménes értékét növelte a lakosság szemében az is, hogy II. József a város lótenyésztése érdekében tett erőfeszítéseit egykor azzal honorálta, hogy egy mént ajándékozott a város számára a nemesítés érdekében.

A magisztrátus azzal magyarázta a ménes felszámolásának szükségességét, hogy annak fele a rühösségben megdöglött. Egykori iratokkal bizonyította, hogy szabályszerűen árverésen értékesítették az állományt, a befolyt összeget pedig folyó kiadások fedezésére használták fel. A bizottság a tanács eljárását és magyarázatát elfogadta, bár a ménes felszámolását sajnálatosnak tartotta, mivel „maga a deputatio is tapasztalta, hogy Ketskeméth városában a ló-faj nagyon el allyasodott, melynek nemesítése mulhatatlanul megkívántatik”. I. 149-153.

²² A malmok eladásával kapcsolatosan azt kifogásolta a lakosság, hogy az értékesítés nem körültekintően történt, hisz Kis Pál azt a malmot, amelyet 4200 forintért vásárolt meg hamarosan 14000 forintért értékesítette. A befolyt pénz felhasználásával kapcsolatosan is merültek fel súlyos kétségek.

A tanács azzal magyarázta a malmok eladását, hogy „ezen malmokat egy ízben árendába adta, mivel az azoktól bé vett esztendei árenda ... szembetűnő hasznot nem adott”, célszerű volt azok értékesítése.

Ami a 2-kat úgymint a tanyák és köz terhek fel osztásában való visszaéléseket illeti, azt adják elő, hogy

a/ A zálogos és exarendált tanyáknak ki osztásában milyen módot kövessen a városi tanács, első tekintettel abból is kitettzik, hogy az előkelők és tanácsbeliek úgy szinte azoknak attya fiaik is az érdekelt árendás és zálogos földekből száz és több 1-ső classisú holdakat, sőt találkoznának olyanok is, aki ezen közönség nevére és így annak pénzén is zálogba vett földekből egy-egy helyen 600 holdat is el foglalnak, a midőn az adózó népnek nagy része vagy egyátalyában semmit vagy pedig leg fellyebb 25 harmadik classisú holdat bír.²⁴

A deputáció elfogadta a magisztrátus magyarázatát és a pénz felhasználásának dokumentálását. I. 153-155.

23 A város adósságaival kapcsolatos panaszok indokoltságát a bizottság november 23-án kezdte vizsgálni. A tanács által bemutatott írásbeli bizonyítékok alapján megállapította, hogy hét éves időszakot figyelembe véve a város bevétele évenként 35554,5 forintot tett ki. Tisztázódott, hogy az adósság összege számottevően kisebb mint amit a lakosság a tanács kellő és indokolt tájékoztatásának elmaradása miatt vélt. A 700 ezer forinttal szemben csak 549720 forint a tényleges tartozás. Ezzel szemben van a városnak pengő pénzben 254457 forint „activus statusa”, ezen kívül rendelkezik váltó cédulákban 1243213 forinttal.

A bizottság megállapításának summázata: „a lakosoknak nem lehet méltó féelme, s nem is retteghet, hogy a tanács által fel szedett adósság bár mikor is a tulajdon vagyonait fogja terhelni ... Meg tettzik, hogy azon felvett adósságok pusztákba és városi iussokba vannak beruházva. Meg tettzik, hogy ha a város szerzett birtokait az illető örökösöknek vissza bocsátani akarná, nem tsak minden adósságait lefizetné, hanem abból meg több száz ezrekre menő summa is maradna fent a város javára”. I. 102-113.

24 A városi tanács azt bizonygatta, hogy a városhoz közelebb lévő pusztákat mindenkéltől a szegényebb lakosok között osztották ki „kevesen találkoznak az előjárók közül, akik azon pusztákon birtokosok volnának” és ezek is „nem magok, hanem hajdani törzsköcs eleiknek a birtokban fundáltak”. I. 161-162. Kiemelték azt is, hogy Borbásszállás, Szentkirály és Alpár „leginkább a közlakosok által bíratatik, pedig ezen pusztákban a városnak legnevezetesebb investitiói vannak”. Monostor kiosztása olyan feltétel mellett történt, hogy mindenki köteles a birtokára eső összeget azonnal kifizetni, hogy a város fizetési kötelezettségének eleget tudjon tenni. Előfordult ugyan, hogy egyesek a monostori, a páhi, az úrbői és az ágasegyházi birtokok árának kifizetésével késedelmeskedtek, de ezek a közben történt pénzértécsökkenést kötelesek lesznek ellensúlyozni.

Azt is kénytelen volt elismerni a tanács, hogy a monostori birtokokat minden tilalom ellenére nemes és nem nemes tulajdonosok egyaránt eladják, így ott akár idegenek is szerezhetnek birtokjogot. I. 164-166.

A bizottság a városi tanács érvelést nem tartotta meggyőzőnek, a panaszt tevők állításait a benyújtott írásbeli bizonyítékok nem cáfolták, de „ennek orvoslása, minekutánna azokban a birtokosok már investitiókat is tettek, nem eszközölthetik. Reményelhetni mindazonáltal, hogy minekutánna az electa communitasra nézve ... hozott határozás által annak ezentúl hasonló birtokoknak kiosztásában befolyása lészen”. I. 162-163., illetve 170-171.

A tanács a nyilvánvaló részrehajlás élét azzal próbálta elvenni, hogy részben beismerte azt, de kétes értékű magyarázatként azt tette hozzá, hogy „kellott a magistratusnak azt tenni, mind azért, hogy egyes tagjainak megkülönböztetésekkel azoknak a pusztáknak megszerzésében különösen megbizonyított munkás fáradozásait megjutalmazza.” A bizottság ez esetben is csak reményét tudta megfogalmazni, hogy e „néminemű részrehajlás” a választott közönség közreműködése során még jóvá-

b/ Ami az adónak kivettetését illeti, erre nézve milyen törvénytelen és az emberiséggel öszve nem férkeztethető vissza élések bé tsuszta legyen,²⁶ a következők szolgálhatnak bizonyoságul, úgy mint

aa/ Hogy azon lakos társaik, akik a tanácsbelieknél vagy a városnál levő szolgálkival valamely öszve köttetésben állanak, minden köz terhek viselésétől mentek, és sem kézi munkára, sem pedig szekerezésre nem alkalmaztattnak, holott a leg szegényebb sorsú adó fizetők, aki tsupán két lovat és 25 3-ik classisú földet bírnak, minden rend nélkül a mint a város szolgálinak tettzik, a malmokból ki fogattatván, az utazók kotsijok eleibe bé fogattatnak.

bb/ A tehetőssebbek tulajdon házaikban az állandó, vagy által menő katonaságnak szállást vagy soha, vagy igen ritkán adnak,²⁶ a zsellérek és

tehető lesz. I. 164.

A különféle nyilvántartások áttekintése során néhány olyan visszasságra figyelt fel a bizottság, amelyet szó nélkül nem hagyhatott. A tények alapján megállapították, hogy Fekete Sándor és Kiss Pál szenátorok Páhi pusztája egy részét nem vették meg, hanem csupán árendában bírják. A tanács állításával szemben a bérleti díj távolról sem fedezi a vásárlás során felvett kölcsön kamatát. Ezért „úgy vélekedik a deputatio: hogy ha az érdeklött cullorium ezentúl is árendába adattatna, az köz kótya-vetye mellett az electa communitas befolyásával történjen meg.” I. 171-173.

Azt is szükségesnek tartotta leszögezni a bizottság, hogy Monostor, Páhi, Ürbő és Ágasegyháza felosztása, illetve a vételárak beszédese körül távolról sincs minden rendben. A mulasztásokból eredő károkat a közösség nem köteles fizetni, de a bizottság viszont nem érzi magát feljogosítva arra, hogy ez ügyben döntsön, ezért ezt „a fel-sőség eleibe terjeszti”. I. 173-174.

A Monostoron kiosztott beneficiális földek eladását a bizottság egyértelműen helytelenítette, de ezen birtokok visszazserzését csak az úriszék és a nemesi vármegye törvénszékének bevonásával tudja elképzelni. Az ingatlanok adás-vételének megtiltását csak abban az esetben érzi indokoltnak, ha a tulajdonos a közterhek viselésétől elzárkózik.

A földingatlanok túlzott centralizálásának megakadályozása érdekében a bizottság határozatba foglalta: „ezentúl senkinek se lehessen többet bírni mint amennyi a mostani legnagyobb birtok.” I. 174-177.

²⁵ A városi tanács cáfolta a törvénytelen és súlyos adóztatás vádját. Ilyet a tanács soha nem tett, „hanem inkább szünet nélkül törekedett arra, hogy a szegény adófizetők sorsát könnyebbítse. Adatokkal bizonyították, hogy „a ketskeméti lakos contributiót, vármegyei domesticáját, census dominalis és oppidi domesticát és semmi egyebet adózás név alatt nem fizet”.

A bizottság megállapította, hogy a város oppidi domesticát csak 1786-tól szed, amelyből a konvenciókat és a város alkalmazottainak salláriumát fedezik. Az ezt megelőző időszakban viszont a tanácsbelieknek nem volt díjazásuk. A tanács által megállapított adókulcsokkal egyetértett, és döntése értelmében „az oppidi domestica nevezet alatt való adózás mind addig el ne töröltessen, még a város jó gazdálkodás módja által az adósságokat ki nem fizeti”. I. 153-159.

²⁶ A tanács a panaszok ezen részének jogosságát egyértelműen nem tagadta. A panaszok igazi okának viszont a helyi nemesség indokolatlan és törvénytelen eljárását jelölte meg: „Ámbátor ... a nemesség a városi közterheket, ahova bordézsmá, búza és zabdézsmá, a hetelő, kaszás, toronybeli strázsáknak adása tartozik, a többi lakosokkal együtt kötelezettek viselni, mégis vagynak némely nemesi famíliák, akik az eféle terheknek viselésétől mind monostori mind egyéb városi birtokokra nézve magokat a nemtelen lakosoknak sérelmével, nemesi szabadság színe alatt elvonják.” Ezekkel szemben a tanács kér támogatást a bizottságtól, hogy a felmerülő panaszokat orvosol-

a mester emberek ellenben, akik jól lehet egy háznál többet nem birnak, és kézi munkával másoknak szolgálattyaiban házi népeket fenn tartani kéntelenek, két sőtt három holnapig is a katonaságot eledellel és szállással provideálni tartozanak.²⁷

cc/ A köz szolgálatokra, úgy mint az úgy nevezett hetellő kaszállásra, mind a zsellérek, mind pedig a mester emberek, jóllehet ugyan a város határjában földeket nem birnak szoríttatnak. Esztendőnként minden szegényebb sorsú polgár két egész hétig nem tsak a közönségnek, hanem a tanátsbelieknek, sőtt szolgáláknak is száraz kenyér és víz mellett dolgozni tartozik.²⁸ Ezen fellyül pedig

dd/ Az illetén sorsú legszegényebb lakosok jóllehet ugyan egy átaljában semmijek sintsen, mégis mintegy ött esztendő óta zabot is tartoznak adni az alatt a tzim alatt, adó után való zab, melly illetén szolgálattoktól mind a senatorok, mind azoknak szolgálái és hozzá tartozói mentek.²⁹

ni tudja. I. 166-167.

²⁷ A bizottság elrendelte, hogy „a lakosoknak a quartélyos katonáktul fizetni szokott quartélypénz kiadatasson. Hogy a lakosoknak quartélyos katona tartásaik adójokba bé számíttatnak, az világosan meg tettzik minden exactoralis regestrumbúl és számadásokból.” I. 244.

²⁸ A városi tanács elismerte, hogy a zsellérek 6 napot kötelesek szolgálni az un. hetellő kaszás szolgálat során. A házzal rendelkezők számára két hét kaszálás vállalása volt kötelező. Mindezt az 1792. évi comissio rendelete alapján követeli meg a város. A kik pedig házuk mellett földdel is rendelkeznek, igavonóval kötelesek leszolgálni a jelzett időt. A tanács ezeket a szolgáltatásokat azért veszi igénybe, mivel ezt szükségessé teszi a város gazdálkodása, épületeinek karbantartása, a katonaság számára szükséges széna beszállítása stb. A zsellérek és a földdel nem rendelkező gazdák a hetelöt jobbára a téli időszakban szolgálják le, hogy a nyári szezonban kenyerüket meg tudják keresni napszámosként. A szegényebb, de földdel rendelkező gazdák is az igás szolgáltatásokat és a kaszálást az aratás megkezdése előtt szokták letölteni. A kisebb birtokkal rendelkezők két vagy három jószággal vesznek részt, míg a jobb módúak 6, sokszor nyolc jármos ökröt biztosítanak a tanács számára.

A tyúksor szolgálatot mindenkor a magisztrátus akarata ellenére teljesítették, mivel azt korábban már megszüntették. Ez a szolgálat abban állott: ha a „Gazdai hivatal hirtelenében ... a katonaság számára szénát avagy szalmát valamely tanyáruul hordatni kéntelen vált, akkor némelly ezen tanyához közelebb birtokos lakosok egy fordulóra megkérettek.”

A bizottság a hetellő szolgálat megtartását indokoltnak tartotta azzal a megszorítással, hogy mindaddig ne kerüljön ismét sor egy gazdára, míg mindegyik nem teljesítette kötelezettségét. A tyúksorra a lakosság nem kötelehető, mivel azt maga tanács korábban már felszámolta. I. 180-184.

²⁹ A bizottság azt állapította meg, hogy a zabot nemestől, nem nemestől egyformán szedték be. Azt viszont kifogásolta, hogy „egyedül a bé szedő comissariusnak szorgalmatosságától függ, hogy e részben több vagy kevesebb restantiák maradjanak a lakosoknál.” Ezt a zabot éppúgy a comisszárius őrzte, mint azt a mennyiséget is, amelyet pénzen vettek a katonaság számára. Azt is érthetően visszásnak találta a bizottság, hogy bár az 1821-22. évben még nem szedtek zab dézsmát, nem is vettek zabot a katonaság számára, a tartalékokból a kötelezettségnek eleget tudtak tenni. Ez csak úgy történhetett meg, hogy általában egy-egy gazdától az indokoltánál többet szedtek be. Ez minden bizonnal abból adódott, hogy a gazdáktól icével mérve szedték azt, míg a kiadás vékával történt, így jelentős többletbe jutottak. A tisztviselő mentségére hozták viszont

Ami a 3-kat, úgy mint az egy mással való szoros vérséges öszve köttetést illetei, erre nézve azt adják elé, hogy a hely beli tanács egy máshoz szoros vérséges öszve köttetéssel lévő személyekből áll, sőt a senatorság mint egy örökség képpen száll fiúrúl fiúra, és onokákrúl onokákra száll, és egy familiának tekintetvén, meg fogni sem lehet, hogy mint első bíró az előtte forogni szokott dolgokat az igazság és az egyes lakosok rövidsége nélkül intézhesse el, melly is megtetszik Boros Jánosnak Sátor nevű senator ellen lefolyt peréből is, ahol a felperes azon kívül, hogy igaz keresetéhez tsak több esztendőök el folyta után juthatott, még meg is tömlöztöztetett, sőt olyan eset is adta magát elő, hogy a referens notárius a városi tanács előtt Guber Ilona által bizonyos szöllőnek meg nyérése végett folytatott perben, mind a felperest, mind pedig az allperest megtsalván a kérdéses szöllőt magáévé tette, valamint ez az úri népnek jegyző könyvéből kitettzik.³⁰

Ami végtére a 4-ket, úgy mint a köznép felett gyakorolni szokott határtalan uralkodást,³¹ és a lakosok földjeinek kények szerint való ell

fel, hogy ebből saját haszna nem származott. I. 184-188.

„Az eke után fizetni szokott életbeli dézsmára”, más szóval a kenyérgabona után fizetni szokott dézsmára vonatkozó szolgáltatások jegyzékét is megvizsgálta a bizottság. E téren is tapasztalt rendellenességet. 1815-16-ban az eke számot 683-ban határozták meg. Ez után a lakosság köteles volt 2732 véka őszi és 2732 véka tavaszi gabonát beszállgatni. A következő évben viszont az ekeszámot 1638-ra emelték, és ekkor a lakosoktól 3276 véka őszi és ugyanennyi tavaszi gabonát szedtek be dézsmaként, vagyis minden eke után két véka őszi és két véka tavaszi. A kivetett mennyiséget nem szedték be maradéktalanul, hanem 200-400 véka közötti volt a gazdák restanciája. Ennek a későbbi beszédéséről nem maradt fenn semmi nyilvántartás.

A bizottság helyben hagyta az ekék után kivetett gabonadézsmá mennyiségét, de megszorításul kiegészítette azzal, hogy a maximum ne hat eke legyen egy-egy gazdánál, hanem a tényleges földbirtokot vegyék alapul, és az ekék száma az eddiginek akár többszöröse is lehet.

A bizottság kénytelen volt megállapítani azt is, hogy a sáfárok nyilvántartásaikat vagy pontatlanul vezetik vagy egyéb más visszaélés történhetett. A tény megállapításán túl intézkedés részéről nem történt. I. 182-192.

³⁰ A perrel kapcsolatosan a magisztrátus azt hozta fel érvként, hogy „Guber Ilonának helyes keresete nem is volt, és hogy mind a bíróság, mind a tanács mind az úriszék az igazság kiszolgáltatásában pontosan eljárak”. Maga a bizottság is hajlott arra, hogy a vádnak nincs kellő alapja, és a tanács formai okokra történő hivatkozását gyakorlatilag elfogadta. I. 196-197.

³¹ Ezt a vádat további adatokkal bizonyították a panaszt tevők, aminek elutasítására a tanácsnak készen álltak az érvei, melyek a korabeli jogrenddel és jogszolgáltatással mi tagadás nagyobb részt összhangban voltak. A helyi városiakok erkölcsi érzékét és önértékét viszont a tanács és a bíróság eljárása érthetően alaposan felborzolta. A következő évek és évtizedek eseményei bizonyítják, hogy az ezzel kapcsolatos érzékenységük nem tompult az átmeneti kudarcok hatására sem, sőt igazuk elutasítása miatt még konokabban kiálltak a sértettek mellett, még ha azok nem is voltak mindig mindenben ártatlanok.

Az egyik vád az volt, hogy Török János csizmadia céhmestert a tanács „fél órányi időre árestomra záratta”. A tanács eljárását azzal indokolta, hogy a mester „a tanács végzését megvetette”.

A másik kifogásolt eljárás az volt, hogy Elefánti Miklóst „a tanács dél tájban megrekesztetvén, más nap reggelig volt árestomban”. Vele szemben a magisztrátus

vételét illeti, elhallgatván az e részben fel hozni lehető számtalan példát, e következőkkel kívánnyák bizonyítani, úgy mint

a/ A midőn bizonyos helybeli lakos Kis Ferencnek leánya, édes atya betegeskedvén, egy még terhelt szekérrel haza felé tartott volna, a város egyik szolgálja az említett leányt, akivel a közönséges utzán öszve találkozott, szekeresetül a város házához hajtani akarta, oly végre, hogy annak lovait bizonyos utazó kotsija eleibe fogja, mely ebbeli szándékának a többször említett leány magát ellene szegezvén, az említett város szolgálja kezében levő bottal az lovakat egész hazáig verte, ahol is a lármára a leánynak édes atya elő jövé, és látván, hogy a lovai a verés miatt már véresek, az említett szolgának lovára reá ütött, s ezen tselekedetéért a sokszor említett szolgának pusztá feladására a leánynak atya beteges állapottya semmi tekintetben nem vétetvén, fogságba hurtzoltatott, s keményen meg botoztatott.³²

b/ Bizonyos Kotzkás, szinte helybeli lakos, Sátor nevű bíró által minden ok nélkül tsupa maga hántorgatásából három ízben egy folytában, mindenkor 12 botokkal megfenyítettett.³³

azért járt el, „mivel a tanács rendelését többeknek hallatára bolondnak nevezte.” A sértett indulatát pedig az váltotta ki, hogy „egy ízben hozzája egy olly strázsza mester adatott, aki egész szobáját elfoglalta”.

A harmadik sérelem a város polgárai részéről az volt, hogy a „tanács Kiss Sámuel szíjjártó céh mestert, Kiss Mihály szíjjártót és Füstös János szabót előbb árestomban záratván, utóbb a polgárok szobájában letartóztatta”. Az okot a hatóság abban látta, hogy „az illető ecclésiai rendeléseknek ellene szegezték.” Az egyházi gondnoknak az ingyen, illetve bizonyos szempontból sérelmes munkát megtagadó önérzetes mesterekkel szembeni drasztikus fellépését a tanács még ekkor sem volt hajlandó más szempontból értékelni, sőt egyértelműen megfogalmazta, hogy „ez nekie nemcsak vétkül nem tulajdoníthatatik, hanem tselekedeti egyenesen szükséges előjárói köteleységének tellyesítésére mutat.”

A megyei közigazgatás és jogszolgáltatás területéről kinevezett bizottsági tagok nem is marasztalták el helyi kollégáikat. Döntésük: „Az itt elé számlált esetek a deputácionak véleménye szerint kegyetlenségre tellyességgel nem magyarázthatanak.” I.198-200.

³² A városi tanács szerint Kiss Ferencet azért büntették meg 12 pálcával, mivel az „magát a város hadnagyának, midőn lovait forspontra akarta hajtani, vas villával ellene szegezte, és annak lovát több ízben meg ütni bátorzkodott”.

A bizottság ez alkalommal is messzemenően igyekezett a tanács eljárását megérteni. A közrend megtartásáért, a különféle állami szolgáltatások maradéktalan elvégzéséért a vármegye is felelősnek érezte magát. Döntése éppen ezért nem lehet meglepő: „Kiss Ferenc vakmerő engedetlenségéért büntettésvén meg 12 pálta ütésekkkel, meg fenyítettése kegyetlenségre egy általjában nem mutat.” A rendi társadalom jogszolgáltatásának kíméletlenségét, a büntetések ma már visszataszító kegyetlenségét ezekben az években még nagyon sokan elfogadhatónak, sőt hasznosnak találták. I.198.

³³ A tanács szerint Kotzkást, mivel „a bíróság előtt magát szembetűnő gorombasággal viselvén 15 páltzákra ítéltetett, melly után minthogy a város udvarán kotya vetyére öszve jött sok emberek előtt újra motskolódó fenyegetést el követni bátorkodott, mint dühös és lázzasztó nyakas embert újjonnan 9 és így mind öszve 24 páltzákkal fenyített”. Mivel a kiszabott büntetést két alkalommal, „a verésnek mérséklése mellett” hajtották rajta végre, a tanács szerint kínoztatásról szó sem lehetett.

A bizottság is azzal vette tudomásul a magyarázatot, hogy az ügyben „a bírói hatalomnak szembetűnő visza élése ki nem tetzik”. I. 196-197.

c/ A helybeli tanács Gyöngyi Ferencztől, Rideg Nagy Istványtól, Hajagos Istványtól és Gál Jánostól az általuk bírt földeket, ámbátor ők az árendát mindenkor megfizették, mégis tsupán azon okból, hogy valame-lyik senatornak vagy attyafiának kedve volt még több földet is bírni, el vette, és ez által az említett lakosokat végső inségre juttatta.

Melly ebbéli vissza éléseknek főbb okául e következőket lehet tartani.

a/ Azon kegyelmes resolutionak, mely egy némely ketskeméti lakosok által néhány esztendővel ez előtt fel adott, s királyi biztos által pertractált vádaknak következésében érkezett, el mulasztását, hogy

b/ Az Electa Communitást maga a tanács, nem pedig a lakosok választják, és hogy az Electa Communitásnak a hivatalos dolgokba semmi tudománya nintsen.³⁴

c/ Hogy a tanács immediate földesúri just gyakorolván úgy is mint első bíró, úgy is mint az úri széknek egy része, mind a politicus, mind a civilis és criminalis dolgokban az úri széknek nagyobb részét teszi.

d/ Hogy a város állapotját titkolya, és az egész közönség a tanács és a földes urak között lévő tractatusokról semmit sem tud.

e/ Hogy a tanács a communitasnak tudta nélkül számtalan és költséges pereket folytatván, sok ágenst és prokátort fizett.

f/ A tanácsbeliek nem a közönségnek, hanem magok hasznokat keresik, a honnan a lett, hogy némelly szegényebb sorsúaknak senatorokká

³⁴ A tanács a vizsgálat során nem cáfolta a vele szemben ez ügyben megfogalmazott vádakot, kifogásokat. A feszültség csökkentése érdekében kinyilvánították, hogy „a magisztrátus a lakosokat illető nevezetesebb való tanácskozásokba az electa communitast részeltetni nem idegen...” I. 64.

A tanács hajlandósága ellenére a bizottság szükségesnek tartotta, hogy jegyzőkönyvben is rögzítsen néhány fontos megállapítást. Mindenekelőtt teljesen indokoltnak tartja a felmerült panaszokat, mivel az electusok száma kevés, azok megválasztását a belső tanács végezte, ezért „inkább igazságosnak ítéli a deputatio, hogy ezek is a többiekkel együtt újra választassanak”. Ezért „zsinor mértékül és az illetők által szoros meg tartásúl szolgálódnak” jelölte meg az alábbi döntését: „az electa communitasnak, minthogy az a népek képviselője, minden néven nevezendő a város által illető bármely gazdálkodás módjába és a város vagyonának fent tartását érdeklő dolgokba, adó felosztásában, egy szóval a közönség terhét és hasznát illető, nem különben minden számadásbeli állapotokba, ki vévén a törvényes dolgokat, nem tsak bé folyása lészen, hanem nélküle hasonlókat el intézni sem lészen szabad” I. 66.

A vizsgálat során a tanács eljárását azzal mentette, hogy „Ketskeméth várossában valamely organizált electa communitas soha fenn nem állott, sem valamely felsőbb rendelkezés következésében soha felállítatni sem rendeltetett. A magisztrátus maga kezdete legelőbb az electa communitast 1811-be felállítani, és azokat hit letétel mellett ... némely poliatiát érdeklő tárgyak kormányozásában és felvigyázásában részeltetni. Az electusok a városnak közönséges dolgaiban is részt vettek, a restaurációkon jelen voltak, valamint a számadások revisioján is ... Az electusok kötelességei közé tartozott a tűzre való felvigyázás, hogy ők a tizedben az utzak tisztaságára fel vigyázzanak, hogy holmi jövevény és tsavargó embereket a felvigyázások alá rendelt lakosok házaiknál meg ne szenvedjenek.” I. 275-276.

Éppen ezért a bizottság „szükségesnek látta az electa communitasnak a szabad királyi városok módjára való felállítását.” I. 292.

lévén, meg gazdagodtak nem csak, hanem némellyek meg is nemesedtek,³⁵ sőt némellyek csere és zálogosítások által a városban, némellyek java elő mozdítására hiteket tettek le, földes úri birtokot is szerettek, és mind amellett is most is a tanátsban vagynak, és bíróságot viselnek.

g/ Hogy az egész tanáts közelebbi vérséges öszve köttetésben lévén, minden controleria nélkül oly nevezetes jövedelemből, mint hogy a számot adó tisztek, a millyen a bíró, minden esztendőben változnak, majd ez, majd annak sógora meg gazdagszik.³⁶

h/ Hogy a kisebb szolgáknak is legyenek a pénz keresésre és az adózó nép meg károsításira alattomos uttyai.

i/ A többször érdekllett tanáts oly tagokból áll öszve, akik még most is számadás terhe alatt vagynak.

k/ Hogy számtalan és fényes deputatiókat küld ki, a deputatusok pedig a kiadásokról soha sem számolnak, hanem csak átalýában jelentést tesznek, hogy a bétsi deputatio 5000 forintokat költött, holott akár mellyik szabad királyi városnak sem szabad domestica cassájából a

³⁵ A panaszok nincsenek a nemesek ellen kihagyozva. Ez nyilván annak is köszönhető, hogy a mozgalommá szélesedő elégedetlenség vezetői között néhány nemes is volt. A városi tanács a magyarázkodások során viszont többször is felvetette, hogy a nemesek egy része nem tesz eleget a közterhek viselésében rájuk háruló kötelezettségeknek. Tekintettel arra, hogy az ország törvényeiben rögzített nemesi kiváltságok ellen a bizottság nem akart véteni, a megfogalmazásnál igen körültekintően járt el: „erre nézve azt gondolja a deputatio, hogy minekutánna a magistratusnak a helybeli nemességgel tett ... egyezés szerént a kért hatalommal maga a városi tanáts fel ruházva volna: ahhoz képest magát mindenekben ahhoz alkalmaztassa.” I. 177-178.

³⁶ A jelzett összefonódás nemcsak a tanácson belül volt nyilvánvaló, hanem az electa communitással is. Nemes Szeles Gábor, nemes Muraközy János és több panaszt tevő céh mester azt hangsúlyozta, hogy „a most választott electusok között sokan tzégéres vétkeikről ismeretesek, és a népnek botránkozására vagynak”, ezért azt kérték, hogy ezek helyett válasszanak új electusokat.

A bizottság nem óhajtott minden panasznak eleget tenni, ezért többször salamoni döntésekre kényszerült. Szeles Józsefet, aki szenátor volt és az összeférhetetlenség ellenére megválasztották az electa communitas „előlülőjének”, elnökének, arra kötelezte, hogy mondjon le korábbi tisztségéről, és így megtarthatja elnöki székét.

A bizottság is kénytelen volt leszögezni, hogy „sokan az újonnan választott electusok közül szoros atyafiságos egybe köttetésben legyenek”, és „a választás némely részben hibásan esvén meg”. Ezek hatására a bizottság úgy döntött, hogy a két ülés között sorra került választást tudomásul veszi ugyan, de a felmerült jogos vádak miatt „azon electusok, a kik egymáshoz szoros vérséges egybe köttetésben vagynak, úgy tekintettnek, mintha azok nem is választattak volna”. Az ezek helyére történő választások során viszont választhatók lesznek „más betsületes czéhbeli mester-emberek is”. A tanács megregulázása során a bizottság vigyázott arra, hogy a választott közösség túlzott ambícióit lenyesege és a magisztrátus tekintélyét megőrizze. Ezért felhívta a figyelmet arra, hogy „az electa communitas ... kinyilatkoztatásában olyan hatalmat látzatik ruházni magára, melly a jó renddel ... szemlátomást ellenkezik”. Rögzítették tehát, hogy „a városokban a helybeli tanáts a ki az egésznek parantsol, és mindeneket bizonyos korláttok közé a jó rendnek fent tartása végett szorít.” I. 71-77.

A tanács soraiban lévő rokoni kapcsolatokkal ezútal röviden végzett a bizottság. November 18-án 3. számú határozata lakonikusan fogalmazott: „a tanáts tagjai közül az atyafiságos egybe köttetés tisztíttasson ki.” I. 81. Miként több más vádpontra, később erre is visszatért még a bizottság.

legfelsőbb helyen nyert engedelem nélkül még tsak 30 forintokat is kiadni, vagy exassignálni.

Ezeket a folyamodók előre bocsátván azt adják elő, hogy mivel ők különben is tehetősebb gazdák közül valók, azért nem valamely lázítás kívánatából, hanem egyedül a szegényebb sorsú lakosok eránt, kiket a félelem úgy mond szólni nem enged, viseltető szánakozásból folyamodtak Kohári eő herczegsége regenséhez, kérvén, hogy ezen vissza éléseket a mennyire lehet, orvosolya, minthogy azomban ezen kiadásoknak, mint-hogy az említett regens a tanátsal condominiumot³⁷ gyakorol, kívánt foganattya nem lett, és előre el látták azt, hogy eő felségének hathatós parancsolattya nélkül illy hatalmas magistratus ellen vagy semmire, vagy igen kevésre mehetnének, azomban 40 ezer ketskeméthi lakosnak java halasztást nem szenvedő orvoslást,³⁸ és annak elrendelését kívánna, hogy a köz jövedelmek és egyezések nem a város tisztviselőinek, hanem a lakosoknak javokra fordítassanak, mely tekintetből ő felsége előtt is ezennel azt kéri, hogy kegyelmessen szívére vevén ezen adózó népnek terhes állapotját, egy királyi commissariust³⁹ méltóztasson a hely színére küldeni azzal az utasítással, hogy azon k. commissio a tanátstúl számat kérjen az eránt, hogy mire fordította a költsön vett 700 ezer forintokat, és mi haszon háramlott abból az adózó népre. Továbbá az ollyan magistratualisokat,⁴⁰ akik most számadás terhe alatt vagynak, azonnal való számolásra kötelezze, és azokrúl számat vegyen.

Végtére mivel némely magistratus-viselők eránt a köz nép a bizodal-mát méltán el vesztette, azon k. commissio magistratust és Electa Communitast (választott polgárjait) restaurálja.⁴¹

Ezeken felyül mivel bizonyos volna, hogy a magistratus a jövedelmekrúl, annyival inkább a 700 ezer f. adóságrúl számolni nem tud, azoknak javaik, akik az adósság tételbe alá vagynak írva, zár alá vétessenek, és addig is még e részben eő felségének kegyelmes resolutiója érkezend, az interesek,⁴² mellyek 37 ezer forintokat felyül haladnak, nem a köz cassabúl, hanem az adósságokat tevő magistratualis tisztek értékébül fizettessenek, a terhek és szolgáltatások egy erányosság szerént vétessenek, és a köz cassa azonnal visitáltasson, és ne hogy a tanáts a község híre nélkül valamely kiadásokat tsináljon, azok a magok rubrikájokban íratassank bé. Mind ezeken felyül úgy mond tekintetet érdemlő dolog még az is, hogy ugyanazon magistratualisok az ecclesiák⁴³ jövedelmeiket is manipulálják,⁴⁴ ahonnan fel lehet tenni, sőt a

³⁷ Közbirtok.

³⁸ A lakosság számát kissé eltúlozták. A II. József kori összeírás alkalmával 22626 főt vettek nyilvántartásba. Még 1828-ban is csak 35089 fő lakott a városban, és 1851-ben sem érte el a lakosság létszáma teljesen a 40 ezret (39834 személy).

³⁹ Kormánybiztos, csendbiztos.

⁴⁰ Tanácsbeliek.

⁴¹ Itt: megújít.

⁴² Kamatok.

⁴³ Egyházak.

folyamodók bizonyosan is állítják, hogy ezekben is hasonló visszaélések tsusztak bé.

Tutolyára azt kéri a folyamodók, hogy az eránt tétessen hathatós rendelés, hogy a folyamodóknak azért, hogy ezen folyamodást a leg felsőbb helyre bé nyújtották, sem személyek, sem jussaikban bántások ne legyen, és minden üldöztetésektől mentté tétessenek.

Azt rendeli a tisztelt Helytartó m. tanács, hogy a vármegye eő felségének kegyelmes rendelése következtében egy solennis disinteressatus⁴⁵ és megérett tudományú, egy szóval minden ki fogáson kívül levő személyekből álló nevezetes deputatit azonnal küldjön ki a hely színére, aki mind a két feleket meghallgatván, az uradalmi fiscalis⁴⁶ egyet értésével és a magistrtralis fiscalis⁴⁷ közben jövetelével a fel adott nyomós és tekintet érdemlő visszaéléseket pontonként és voltaképpen meg vizsgálja, azokat, amelyek azonnal való orvoslást kívánnak és meg orvosolhatóknak találatnának, azonnal orvosolja, és annak rendes határai közé tegye, némelyek pedig törvény útyára tartoznának, oda utasítsa, és fiscalisias sistentiát⁴⁸ adjon, egyszersmind a város tulajdonának bátorságára nézve is tegye meg a szükséges rendeléseket, az illető meg sértett feleknek pedig gyorsan, mind azon által törvényes módon igazságot szolgáltatson, a végezettekéről, valamint arról is, amelyek felsőbbi elhatározást kívánnak, a vármegye véleményének hozzá rekesztése mellett környülállásos tudósítást tégyen a vármegye, hogy a panaszokodóknak a város magistratussa részéről leg kisebb bántások és sérelmek sem legyen, mely után

Fel olvastatott a t. n. vármegyének azon kegyes határozása, mely szerint a folyó esztendei 2176. szám alatt a most tisztelt kegyes intéző leveleket, a mellette lévő eredeti instantiával együtt a feladás meg vizsgálása és a tapasztalandókról teendő tudósítás végett ezen deputatiónak ki adni méltóztatott. Ez meg lévén

II-or: Minekelőtte a deputatio munkálódását tovább folytatta volna, előlülést tartó első all ispány úr szóbeli jelentést tett az eránt, hogy a tisztelt intéző levélnek a t. ns. vármegyéhez lett érkezése után praesidialiter⁴⁹ is meg hagyta all szolga bíró Dubravitzky Simon úrnak, hogy a feleket egy más ellen az érdeklött vádaknak közben jövele tekintetéből ne talán lehető rágalmazásoktól, és háborításoktól, egy szóval bármi néven nevezendő, s ebből származható rendetlenségétől tiltsa el, mellyre említett szolga bíró úr azt jelentette, hogy mindeneket azonnal pontig tellyesítette legyen, amint is a deputatio ide jövetelével mindeneket egész tsendességében lenni tapasztalt, valamint az eránt is jelentést tett, első all ispány úr, hogy tegnapi napon a panaszokodók részéről előtte

⁴⁴ Itt: kezelik, nyilvántartják.

⁴⁵ Ünnepeyes, méltóságteljes tárgyilagosság.

⁴⁶ Ügyvéd, ügyész.

⁴⁷ A város bíróságának ügyésze.

⁴⁸ Ügyészi vizsgálatot folytasson le.

⁴⁹ Elnökként, elnöki hatáskörben.

egynéhányan meg jelenvén, szinte e tárgyban nekie írásban foglalt újabb folyamodó levelet adtak légyen által, melyet jelentést tevő első all ispány úr ez alkalmatossággal elő adván, az annak módja szerént fel olvastatott, mellyben is az érdeklött panaszolkodók, valamint Ketskeméth várossának több lakossai és öszvesen 541 szinte az adózó közönség nevében, azokon kívül, mellyeket a fent tisztelt kegyelmes intező levél mellett által küldött folyamodó levelekhez rekesztett irományban még e következőkrül panaszolkodnak,⁵⁰ jelesül

Az 1-sőre nézve

a/ A közönséges cassábúl némely magistruális és privát személyyek gróf Beleznay Sámuel úrtúl marhákat vásárlottak,⁵¹ holott a köz cassábúl az ily privát haszon keresésekre pénzeket ki venni, a törvények és a felséges resolutiók⁵² leg keményebb felelet terhe alatt tilalmazzák, kivált akkor, amidőn a cassa tetemes adósságokkal terheltetik.⁵³

b/ A magistratus ámbár az általa kiárendált puszták árendái vagy a zálogos földek investiált summáji⁵⁴ több időkre légyenek is megállapítva, mégis tsak nem minden esztendőben a lakosoktól pro lubitu⁵⁵ több árendát tsikar ki.⁵⁶

c/ A magistruális személyyek a város javait tsak úgy nézik, mint a tulajdonokat, ennek további meg vizsgálásáig tsak ezeket, amellyek mindenek előtt tudva vagynak, hozzák elő.⁵⁷

⁵⁰ A benyújtott panaszok jelentős hányada magán jellegű volt, ezért a bizottság ezeket külön tárgyalta, és a velük kapcsolatos véleményét, döntését a „B” jelzésű jegyzőkönyvében rögzítette.

⁵¹ Az érintettek mind a felvett összeget, mind annak kamatát később kifizették. Ennek ellenére a bizottság döntése: „A tárgyalt pénznek más destinációja \rendeltetése, célja\ lévén, nem lett volna szabad olyan privátusoknak haszon keresésre kiadni, ugyanazért a tanátsnak e részben el követett tselekedetét helytelennek találja a deputatio, a nagyobb imputatiót \vázat\ pedig tsak azzal kerüli el, mivel a város peculiumára semmi kár nem háramlott. I. 310-311.

⁵² Királyi rendeletek.

⁵³ A tanúk kihallgatása során nemes Szeles József szenátor szóban és írásban egyaránt megerősítette, hogy „a városi cassáknak rendetlen manipulációja miatt a perceptor megszorulván, gyakran szabadon kölcsönözött, és azután, ha vissza nem fizette a város nevére és petsétyére obligatorialist iratott, anélkül, hogy specificatott volna, mi végre vétetett fel, és hova fordítottatott a költsönzött capitalis.”

Ugyancsak ő vallotta, hogy „az adó és árenda szedés hűségtelen szolgálakra bízattatván, azt el költötték, s a cassába annak idejébe bé nem adták”. I.47.

⁵⁴ Beruházott összegei.

⁵⁵ Önkényesen, törvénytelenül.

⁵⁶ Az ezzel kapcsolatos vádat teljesen alaptalannak ítélte meg a bizottság, és megerősítette a tanácsnak az árendák megállapításában követett eddigi gyakorlatát. I. 312-313.

⁵⁷ A magisztrátus tagjai és a különféle tisztségviselők kisebb-nagyobb anyagi visszaéléseivel, a közös vagyon hűtlen kezelésével kapcsolatosan a vádak sorát rögzítették a vizsgálat alkalmával. A lakosokat ért visszaélések közül érdemes kiemelni azt, ahogyan a sáfárok jártak el velük szemben: „a dézsma beszedésében károsítják a lakost azzal, hogy a 36 ittzés vékákka bé szedett dézsmát 33 ittzés véka mellett számolják bé a városnak”.

A tanács igen nagy munkával a maga és hivatalnokai védelmére rengeteg írásos bizo-

aa/ Senator Boldog Antal Monostoron a város kaszállójából egy egész kazal szénát a szegényebb sorsú lakosok által a maga számára öszve rakatott,⁵⁸ és el hordatott 1822 esztendőben.⁵⁹

bb/ Senator Kiss Pál mint bíró 1815. esztendőben a városi lakosoktól bé szedett dézsma búzából több mérő búzát el vitetett, és azon búzát el adván vékáját akkori áron 12 forintyával számítván.⁶⁰

cc/ Therizia neve napján Szabó Sándor kanonier, mint hazafi tűzi játkot tévén, némely senatorok közben vetésekkel 500 ft. v.czed. fizetődtek ki a köz cassából, és a levegőbe el röpültettek.⁶¹

nyítékot szerzett be, de egyben kénytelen volt elismerni, hogy „olykor némely tagjainak házokhoz egy két portio széna, egy veder mész, egy két kéve söprűnek való nyúl vessző tsakugyan vitetett. Meg történt az is, hogy némely város gazdái némely hivatalbelieknek egy boronát vagy egy pár ekének való szarvat küldöttek ... A mi a sáfároknak dézsma szedésekre nézve a nagyobb véka ismét panaszul tétetik, ezt a magistratus mindenkor orvosolni kívánta, jóllehet tapasztalta is, hogy a sáfároknak volna inkább a lakosok ellen méltó panasza”.

Az egyes tisztviselők tagadták a velük szemben felhozott hűtlen kezelés vádját, és különféle bizonyítékokat vittek a bizottság elé.

A bizottság ezekkel az esetekkel és személyekkel kapcsolatosan röviden és igen sumázottan fogalmazta meg véleményét: „Minekutánna a város javaiból kedveskedni nem lehetne, ugyanazért a panaszlottak kötelességében állott volna a számára küldött szalmát mindenkor visszaküldeni. Mint előjárónak pedig az e féle dispenzátiokat akadályoztatni. Mellynél fogva e belí tselekedete egyáltalában helytelennek találtatik. A mennyiben pedig az ellene feladott panasz még ki merítve nem volna, annak tökéletesen való ki vizsgálása az úriszékhez utasítandó lészen.” I. 205-216.

A bizottság a védelem újabb érveit Pesten hallgatta meg, ahol a panaszt tevő helybeli lakosok érthetően nem tudtak személyesen megjelenni. Részben ennek is köze lehetett ahhoz, hogy a bizottság a vizsgálat eredményeinek összegzésekor lényegesen visszafogottabban fogalmazott a magistrátus és a város alkalmazottainak visszaéléseivel szemben. Az esetek aránytalanul nagy részében a tényleges vétség jelentőségét kisebbitették, illetve a vádban foglaltakat túlzottnak minősítve az elmarasztalástól és orvoslástól eltekintett.

⁵⁸ A bizottság elfogadta azt az érvelést, hogy ez olyan széna volt, amelyet nem lett volna érdemes a város számára megmenteni, így a vádat alaptalannak minősítette. I. 313-314.

⁵⁹ Nemcsak Boldog Antallal, hanem sok más személlyel kapcsolatosan is a hasonló vádak sorát nyújtották be. Ezek egy részét az érintettek egyértelműen tagadták, többen részben vagy egészben elismerték a vádak jogosságát.

A tengeri kígyóvá vált ügyeket a bizottság végül is oly módon zárta le a maga részéről, hogy részben az okozott kár megtérítésére kötelezte az érintetteket, részben pedig úgy döntött, hogy „a kár mennyisége az úriszék által ki nyomozandó lészen, mely megesvén a panaszlott annak módja szerint marasztaltasson”. I. 218-222., ill. 240-249.

A Kiss Pálra vonatkozó vádakot megalapozatlannak ítélte a bizottság, amely „tisztá állításon épül”, tehát bizonyítani nem tudták azt. I. 313-314.

⁶⁰ A hasonló esetek egész sora merült fel a vizsgálat alkalmával, melyeknél sok beismerő vallomás is született. A bizottság érdemi elmarasztalása mégis elmaradt.

⁶¹ A kiadást azzal kísérelték menteni, hogy a tűzijátékot Ferdinánd hercegnek a városba történő érkezésére készítették volna. Mivel azonban a látogatás elmaradt, az elkészített tűzijáték anyagát fel kellett használni.

A bizottság egyrészt rámutatott a tanács nyilatkozataiban meglévő ellentmondásokra, másrészt leszögezte, hogy „a tanácsnak nem állott hatalmában a köz cassából hasonló

d/ Minekelőtte Halassy Ádám a mézszárszékek⁶² eránt a magistratussal a közönség híre s tudta nélkül a mostani században még hallatlan, contractusra,⁶³ hogy tudni illik a kár egészen a közönségé legyen, a haszonnal pedig felével elégedjen meg egyik rész, és így egyenlő osztályra lépett legyen, holott ellénében a nevezett szék bíró után, úgy előtte árendások is valának, kik nevezetes summa árendákat fizetének, a mézszárszékekhez akkoron nem vala pedig oly sok kaszálló ragasztva, Halassy Ádám pedig egész télen a kaszállókon kívül, a közönséges pénzekben vett szénán teleltette ki a vágó marhákat, és mégis 32 ezer forintig kárt okozott a város népének.

Ezen kár kipótolására a magistratus a bor dézsmát kétszerezetten ki vetette a lakosokra amint ezen dolog látható abbúl, hogy 1801-ső úgy előtte való esztendőbe tsak egy fertály akó⁶⁴ vala a bor dézsma. Ezen törvénytelen tselekedetéért kérik, hogy a magistratus fiscalis actio⁶⁵ alá vettessen, és ezen summát, valamint ennek interessét a városi cassába fizesse vissza, a nevezett szék bíró a törvénytelenül fellyebb vitt dézsmát pedig a lakosoknak a competens⁶⁶ áron fizesse vissza.⁶⁷

végre jutalmat osztogatni”, ezért úgy vélték, hogy a döntést meghozó tanácsbelieknek kell az összeget a pénztárba visszafizetniök. I. 315-316.

62 A felmerült vádra a tanács azt válaszolta, hogy „Ketskeméten a mézszárszékeket korántsem lehet oly haszonnal adminisztrálni mint más népes városokban, mert kivéven a helyben fekvő katonaságot, és némelly házakat, ahova marhahús rendessen vásároltatik, a város lakossainak nagyobb része tsak nevezetesebb ünnep napokon és tavasszal megy a mézszárszékekben, ellenben ősszel és télen a maga házi majorságából pótolja szükségéit.”

A mézszárszékek Pesten és Budán, de több más városban is ráfizetéssel működtek. Kecskemét 1809-ben 5000 forint kárt vallott, ezért kényszerült a kifogásolt szerződés megkötésére, illetve csak ily módon tudta biztosítani a lakosság ellátását.

A bizottság elismerte ugyan, hogy a mézszárszékek üzemeltetése nem csekély gondot jelent, de ugyanakkor egyértelműen megfogalmazta a tanács kétségtelen felelősségét is. A város valóban elszenvedett 33214 pengő forintban és 19200 váltócécula forintban mérhető kárt. A tanúk vallomása alapján viszont teljességgel kétségtelen, hogy a tanács Halasi Ádám felett a legcsekélyebb ellenőrzést sem végzett, így a kár egyedül a tanács gondatlanságából eredt. A személyre szóló felelősség megállapítását a bizottság viszont már nem tudta elvégezni. I. 123-127.

63 Szerződés.

64 Régi úrmérték, kb. 56 liternek felelt meg.

65 A tanács ellen folytassanak ügyészi vizsgálatot.

66 Kielégítő, méltányos.

67 A borok dézsmálásával kapcsolatosan a tanács egy királyi rendeletre hivatkozott. Tekintettel arra, hogy a szőlő helyben szokásos területi mértékegységével is foglalkozik, érdemes idézni az érvelés szövegéből: „az 1792-k esztendőben munkálódó comissionának intézete szerént az rendeltetett, hogy 30 kapálló szőlőtől 4 akó dézsma adattasson. Minthogy pedig 30 ember kapálló szőlőt a szokás tavaszi kapállásra magyarázta, azomban Ketskemét várossában a szőlőnek nagysága mindenkor az őszi kapállástól, vagyis a be takarástól vétetett, a szerént pedig minden egy őszi kapás négy tavaszi kapással ért fel, következőleg a királyi comissionának fellyebbi intézete szerint minden egy ember kapálló szőlőtől fél akó bort kellekik dézsmául be venni.” Részben a kellő fegyelem hiányában, részben az erősen eltérő termés miatt nem a terület alapján, hanem a termés mennyiségének megfelelően vetették ki a dézsmát. Részletesen ismertette egyben a dézsmálás tényleges menetét. I. 117-120.

e/ Felette megkárosíttatik a városi peculium⁶⁸ az által is, hogy a magistrális személyek mindenkor drágábban adják bé boraikat a kortsmában, mint más lakosoktól venni lehetne, a mellett azok oly rosszak, hogy el sem mérhetőhetnek, és sokszor vagy pálinkának kifőzetni vagy végképpen kiöntözni kéntelenítettnek.⁶⁹

f/ Különös neme a szép gazdálkodásnak az is, hogy a magistratus a szegény sorsú néptől sem adója, sem árendája lefizetésére borait bé nem veszi, hanem deputatiót küld Pestre borokat venni. Ez meg veszi a bort, a bor elméretik, a bor árát le nem fizetvén, az a bor bíró 6 pro centum interestes⁷⁰ adósságá válik, s így az illy manipulatio végett a szegény lakos, minthogy borait a tanács tölle bé nem veszi, mind árendájával adós marad, és ez restantiákat⁷¹ a pesti borvétel pedig passiva obligatorialisokat⁷² szül.

g/ A notariatusi hivatal az úgy nevezett Sági szigetet a szegénység kárára 545 forintokban v. czed. kiárendálván, és ugyan újra a lakos

A panaszok megfogalmazása és a bizottság elé vitele olykor ellenkező eredményt hozott, mint amire a tanács ellen fellépők számítottak. Ez történt a bordézsmá esetében is. Ugyanis a panaszt tevők reményeivel teljesen ellenkező döntést hozott a bizottság, amikor megállapította, hogy az elszámolások nem igazán gondosak és pontosak. A legfőbb hibát mégis abban látta, hogy a dézsmá beadása „a lakosság kényére hagyatott.” Éppen ezért a következetes és szigorú beszédre hívta fel a tanács figyelmét. Kikötötte továbbá, hogy a dézsmálás akkor történjen „minekutánna a bor megtisztult”. A lakosok pincéjében ellenőrizve a termést, a legjobb borból kell kivenni a dézsmát, szólt a döntés. I. 121-122.

⁶⁸ Saját vagyon, tulajdon.

⁶⁹ Hasonló panaszok már 1786-ban is felmerültek. Ezzel a váddal a bizottság 1822. november 23-án foglalkozott. A tanács azt bizonygatta, hogy a „lakosok borai minden tekintet nélkül a szűgséghez képeest meg vetettnek”, és nem minden tanácsbeli, illetve hivatalbeli adja be borát. A panaszok tényleges okaként azt emelték ki, hogy a lakosság nagy része nem rendelkezik megfelelő pincével, ezért boraikat sem a tél hidegétől, sem pedig a nyár forróságától nem tudják megvédeni, és ezért is kényszerülnek arra, hogy szüret után minél előbb eladják azokat. A jobb módú gazdák a megfelelő pincék birtokában csak tavasszal és a nyár folyamán értékesítik áruikat lényegesen kedvezőbb áron.

Mégis azt kell mondanunk, hogy a vádak távolról sem légből kapottak, még ha a bizottság nem is vette túlságosan komolyan azokat. Nem valószínű, hogy csupán a véletlen számlájára írható az alábbi eset: 1808. februárjában a város két pincéjében lévő 3027 akó borból 855 akó, tehát közel fél ezer hektóliter olyan rossz és dohos volt, hogy azokat kimérni már nem lehetett. Ebből a tetemes mennyiségből ecetet készítettek, és helyette 1000 akó „jóféle” bor vásárlására adott a borbíró utasítást. A borbírói számadások alapos átvizsgálásával minden bizonnyal további olyan tényeket lehet feltárni, amelyek kellően indokolnák a lakosság körében elterjedt vélekedések megalapozottságát. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: Kecskemét gazdasági fejlődése 1700-1850. 1994. 64.

Utaltak arra is, hogy éves átlagban 3500 akó bort mértek ki a város kocsmáiban. Mivel ennek fele részét a dézsmá borok tették ki, képtelenség lett volna a gazdák borait adó törlesztésére maradéktalanul átvenni. Ha valóban nem volt képes egy gazda adóját másképpen, csak borral kiegyenlíteni, erre megvolt korábban is a lehetőség, állították a tanácsbeliek. I. 114-116.

⁷⁰ 6 %-os kamtú.

⁷¹ Hátralék.

⁷² Tartozás.

társaknak 1000 forintokon árendában adja, és ehhez kaptolván a tiszai halászatot, melyet egyedül csak azért árendálja a notariatus, hogy egyszer hallal vendégséget tartván, meg vendégelhesse a magistrális tiszteket, de azomban minden akkor tett költségek a halat ki vétén, a város cassájából telnek ki.⁷³

A 2-ikra nézve

a/ Ez előtt kevés esztendőkkel ki hirdetvén a magistratus, hogy Puszt Szerén földeket akar kiosztani.⁷⁴ A szegényebb sorsú és más föld szűkes lakosok közül sokan oda ki mentek, ezeknek a legrosszát ki mutattván, de minthogy a föld használható nem vala, oda hagyván, szomorúan haza jöttek, ellenben akkor Ladányi Sándor és Kun János tanácsbeliek úgy Kun Istvány nagy darab földeket el foglaltak⁷⁵ a szegény adózó nép praejudiciumára.⁷⁶

b/ A magistrális személyek, név szerént Ladányi Sándor, Kun János, Simonyi János, Drégelyi Istvány,⁷⁷ Kun István a város pascuatiójából⁷⁸ az új szölleik mellett minden hír s tudta nélkül a közönségnek jó darab földeket el foglalnak,⁷⁹ mind szinte

⁷³ A bizottság azt állapította meg, hogy a Sági szigetet a szikrai halászattal együtt a tanács már 1812-től bérlti, amit árverésen szerzett meg. A bérlet egyébként is az évben megszűnik. A döntés ennek alapján: „panasznak helye nints”. I. 319-322.

⁷⁴ A tanács ezt a vádat „ráfogásnak” minősítette. Azzal érvelt, hogy a vádban felsorolt hivatalbelieknek „pusztaszeri birtokok nem foglalás, hanem tanátsi adomány, melyre ők annyival inkább érdemesek, hogy Pusztaszer eránt folyamatban levő perében a városnak szerfelett sokat fáradoztak. Ugyanakkor conferált a tanács több lakosoknak is földet, még pedig mind jobbat, mind nagyobbat a panaszlott tisztviselők földjénél. A bizottság helyben hagyta, hogy a jelzett föld nem foglalás, hanem adományozás révén került a tisztségviselők birtokába.

Azt viszont helytelenítette, hogy a város érdekében tett szolgálatokért adományozta ezt a tanács, mivel ezeknek hivatali kötelezettsége volt az érdemként feltüntetett munka elvégzése, ezért külön juttatás nem járhat a köztulajdonból. I. 322-323.

⁷⁵ A tanács részben elutasította ezt a vádat, részben azt emelte ki, hogy a foglalásokról egyrészt nem tudott, másrészt ehhez nem járult hozzá.

A bizottság ezt az ügyet is az úriszékhez utalta át, hogy a tényeket tárja fel, és amennyiben a vád igaznak bizonyulnak, azt orvosolja. I. 323-325.

⁷⁶ Kárára.

⁷⁷ Drégely István neve is több alkalommal feltűnik különféle visszaéléssel kapcsolatban. Többek között azzal vádolták, hogy a város gabonájából 50 véka rozsot, más ízben 12 véka árpát és ismételten 12 véka rozsot a főbírák, illetve a másodbíró ellenjegyzésével illetéktelenül kapott. A tényt Drégely el is ismerte, és a bizottság őt a fenti gabona árának megfizetésére kötelezte. I. 224-225.

Mások, akik ugyancsak kaptak a város gabonájából, arra hivatkoztak, hogy a gabona árát mind ez ideig feledékenyügből nem fizették be”. I. 226.

⁷⁸ Legelőjéből.

⁷⁹ A közföldek jogtalan elfoglalása, kisajátítása ellen évtizedeken át folytatta a tanács a harcát. Ennek érdekében a statútumok sorát hozták. (L. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: Kecskeméti szabályrendeletek 1659-1849. 13., 31., 129., 191., 227., 333. és 374. számú statútum.) Ennek során sok birtokossal szemben léptek fel erőlyesen. Ezért volt irritáló a város közönsége számára, hogy több hatalmaskodó tanácsbeli nem tartotta magára nézve kötelezőnek a város határozatait.

c/ Senator néhai Ladányi Gergely, Vég János, Boldog Antal Monostor pusztai birtokosok mellett új foglалásokat tettek,⁸⁰ a mint szinte senator Ladányi Sándor is a balló szegi földje mellett nagy új foglалásokat tett.

d/ Senator Sátor Péter is a csödöri földje mellett szinte a köz legellöbül tettése szerént magának el foglalt földet.⁸¹

e/ Senator Sátor Péter Páhi nevü zálogos pusztában a maga számára 100 első classisú jugerum földet el foglалván, azt maga nem birhatván, valamely Izsákon lakó zsidónak árendába adta, holott az adózó nép a földek szük léttek miatt a köz szolgálatokra is elégtelen.⁸²

A 3-kat nézve

a/ Nagy Istvány nevü gonosz tévő a tekintetes uradalmi törvényszék által egy esztendei fogságra, vasban töltendő köz munkára és 100 páltzákra ítéltetett, de a tanács ezzel nem gondolván, a tekintetes törvényszék ellenére némely senator urak által számadó gulyásnak fogadtott meg, és rabságát nagyobbadon a gulyánál töltötte.⁸³

b/ Nagy Jakab nevezetü mán több ízben keményebben fenýtett gonosztévőt, akit az uradalmi tekintetes törvény szék sententia mediante ad locum originis⁸⁴ vissza küldetni parancsolt, az el menetel helyett most is Senator Kis Pálnak számadó pásztora, és lakosnak is újjont bé vétetett.⁸⁵

⁸⁰ Boldog Antallal szemben több hasonló vád is felmerült. Ezek közé tartozik, hogy Borbás pusztán jogtalanul szerezte meg maga számára Szél Raffael és Gábor 50 hold árendás földjét. A szenátor azzal védte magát, hogy a panaszt tevő ipa fiú utód nélkül halt el, és „nyomban annak minden árendás birtoka a régi gyakorlás szerént a helybeli magisztrátusnak szabad collatiója alá esett.” Tehát a szenátor formailag jogszerűen járt el, mikor a tanácshoz fordult, és a szóban forgó 50 hold birtok „a publikum iránt buzgó szolgálattjai és fáradozásai tekintetébül nekie által adattak”.

Valójában a szenátor és a tanács ezen eljárása a városban kialakult szokásjoggal is ellenkezett. Éppen ezért a bizottság úgy döntött, hogy „a kérdéses föld bírása mindazért, hogy elegendő járó jöszágaik vagynak, mint pedig azért, hogy a szolgálataikat meg tesszik, és a köz terheket viselik, alkalmasok volnának, és így a tanácsnak arra, hogy a fent említett Szél Rafaeltől és Gábortól a kérdéses földet elvette, elegendő oka nem lehetett, ... a többször érdeklött föld a panaszlott senatortól vétessen el, és annak birtokába Szél Raffael és Gábor helyeztessenek”. I. 223-224.

⁸¹ Ezt a vádat maga a tanács sem utasította vissza. Egyben kinyilvánította: „kész a nevezett szenátor árendását, ha olyan akad, feltserélni”. I. 325-326.

⁸² A bizottság a szenátort elmarasztalta, annál is inkább, mivel neki hivatalból üldöznie kellene a másoknál tapasztalt hasonló cselekedetet, mivel a város statútuma tiltja, hogy egy nem itt lakos személy számára földet bérletbe adjanak. I. 249-251., ill. 326. Egyébként a szenátorokat ért hasonló vádak esetén a bizottság legtöbb alkalommal az úriszék kivizsgálását és állásfoglalását kérte, maga nem nyilvánított véleményt.

⁸³ E váddal kapcsolatosan a tanács azzal védekezett, hogy a nevezett rab négy részletben, negyedévenként mind a 100 pálca büntetést megkapta. Gulyásnak egyébként nem őt, hanem a rab javaslatára annak egykori öreg bojtárját, Tóth Mihályt fogadták meg, akiért a rab kezességet vállalt. Őt magát pedig csak egy alkalommal és csupán két napra vitték ki Pusztaszerre a gazdasági hivatal kérésére, amikor „a gulya megzavarodott”. Ekkor is a pusztázó hadnagy őrizete alatt segédkezett.

Kétségtelen, hogy a bizottság a jogi formulákat messzemenően igyekezett figyelembe venni és azokat betartani. Éppen ezért ebben az ügyben a panaszt tevőknek adott igazat. Ezért arra szólította fel az úriszék, hogy a rabot kötelezze, a szabadon töltött időt fogságban töltse le, a „városi tanácsot pedig keményen dorgálja meg, és hasonlóktul a jövendőre nézve hathatósan tiltsa el.” I. 201-204., ill. 326-327.

c/ Fekete Sándor és Kis Pál senatorok nyája juhász bojtárjai ns. Szent Királyi Imre monostori tanyájáról több ízben juhokat lopván, ámbár mint tolvajok meg fogattattak, és a város házához bé hajtattak, mégis azonnal ki szabadítottak, e felett a most említetteknek számadó pásztorai azon okból, hogy juhászok némely kereskedők segítségével fogattatnak el a juh lopásért, a kereskedő Nyúl József nevűt annyira össze törték, hogy mindenkor fog bele nyögni, mégis ezen borzasztó cselekedetekért, ha e mostani folyamodás fel nem merült volna, kérdőre sem vonattak volna.⁸⁶

d/ Dinó Istváynak anyja Pap Alexandra perében az all peres gravatoria sententiát⁸⁷ kapván advires convictivae summae⁸⁸ egy házat és egy szöllőt adott fundusul, mellyeknek sequestratioját⁸⁹ kérte, a novi per lefolytáig,⁹⁰ de ez az anyának meg nem engetődött, minthogy inter medio tempore⁹¹ a szöllőt a preferens,⁹² a házat pedig a bíró, jól lehet a convictiva fél protestált,⁹³ meg vették.

A 4-kre nézve

a/ A tanács Balásfalvi Kis Pál és Mihályal a fundus contributionalis⁹⁴ megkárosításával olyan egyezsége lépett, hogy a fellyebb említettek esztendőnként tsak 12 forintokat fizetnek adót.⁹⁵

b/ Bozó Józseftől hét éhségre jutott nevetlen gyermekek attyoktól, jól lehet ez 45 f. 36 xr-ra⁹⁶ menő ajándékot osztogatott el, mégis földje el vétetett, és ez által végső szegénységbe taszított. Ehhez hasonló cselekedetek számtalanok találkoznak.⁹⁷

⁸⁴ A bírói ítélet eredeti lakhelyére történő visszatérést mondta ki.

⁸⁵ A tanács ebben az esetben nem vállalt közösséget Kiss Pál szenátorral, és bizonygatta, hogy Nagy Jakabot lakosként a városba be nem fogadta, bár az úriszék engedélyezte számára, hogy a város határában maradhasson. Amikor pedig megtudta, hogy a városban házat kíván vásárolni, ezt számára egyenesen megtiltotta. A bizottság helyben hagyta a tanács eljárását, és leszögezte, a városból kitiltott juhász csak akkor folya-
modhat lakhatási engedélyért, ha megfelelő érdemeket tud felmutatni. I. 202-204., ill. 327.

⁸⁶ A tanács azzal védekezett, hogy az úriszék a vétkeket felelősségre vonta. A bizottság a magyarázatot elfogadta. I. 327-329.

⁸⁷ Súlyos, elmarasztaló ítélet.

⁸⁸ Az elmarasztalás eredményeként.

⁸⁹ Bírói zár alá vétel.

⁹⁰ Újabb per, fellebbezés.

⁹¹ Időközben, a per lefolyása alatt.

⁹² Sürgető, követelő.

⁹³ A bírói eljárás során elmarasztalt, pervesztes tiltakozott.

⁹⁴ Olyan földterület, amely után adót kell fizetni, tehát nem nemesi, adómentességet élvező terület.

⁹⁵ A bizottság a tanács magyarzkodása ellenére sem vetette el a vád jogosságát, bár végül is így összegezte véleményét: „A tárgyalt contractus eltellésével, ami kár háramlott a közönségre, az meg fog szűnni, és remélhető, hogy egységek a jövendőre nézve el fognak hártódni, minekutánna az effélékbe a már felállított electa comunitasnak bé folyása lézen.” I. 329-330.

⁹⁶ Krajcár.

⁹⁷ A váddal szemben azt emelték ki, hogy „a fent érdeklett ajándékról semmit sem tud a tanács, ugyanazért az eránt nem is felelhet.” A bizottság elfogadta a védekezést. I. 330-331.

c/ Sok szegény, de még a leg jobb módú és tisztességes lakosokat aristomoztattanak⁹⁸ méltatlanul, sótt veretnek is.⁹⁹

d/ Siha Csernus Mihály valamely csekély árpa lopásért két ízben hamar egy más után a tanács által 50 kemény botokkal annyira meg kínoztattott, hogy a vereség miatt az al fele ki rothadván meg ölte, és a sebjeit a koporsóba vitte magával, holott a mint fellyebb említettett, a nagy gonosz tevőket pártfogása alá veszi.¹⁰⁰

Továbbá kéntelenítettik a contribuens¹⁰¹ nép elő adni azt, hogy jöllehet a felséges aerarium¹⁰² az aerarialis minden néven nevezendő transportokért¹⁰³ rendessen eleget szokott tenni, nem különben a tekintetes ns. vármegye az utak tsinálásaért, fa hordásért hasonlóképpen meg szokott fizetni, még a tanács soha ezen meg szolgált bért a lakosoknak se ki nem fizeti, sem pedig az adójába bé nem veszi, valamint sokaknak még a katonai tartást sem pótolja ki.¹⁰⁴

Végezetre, jöllehet a tanács minden dézsmákat árendában bírván,¹⁰⁵ azokat kész pénzen megváltva, amely summa census dominalisból¹⁰⁶ könnyen kifizetődhetik, még is a lakosoktól a dézsmát in natura¹⁰⁷ is megveszi, a mellytül a libellusban rubrica sem lévén, quietantiat sem szoktak adni.

A szőlős gazdaktól is a bor dézsmát, jöllehet szöllejekért adót, census dominalist, oppidi domesticat fizetnek, a tanács in natura mégis minden ember kapállótól fél akó bort vesz, és mégis a mi valósággal a legnagyobb törvénytelenység a lakosok boraikat sem magok el nem mérhetik, sem a város még az adójokba is bé nem veszi.¹⁰⁸

⁹⁸ Lecsuknak, bebörtönöznek.

⁹⁹ Mind a tanács, mind a bizottság úgy vélekedett, hogy a vádakot a panaszt tevők nem tudják bizonyítani. I. 331-332.

¹⁰⁰ Az eset megítélésénél is egyértelművé vált, hogy a bizottság csak a legkirívóbb esetekben hajlandó elmarasztalni a helyi hatóságot. Ez esetben is azt állapította meg, hogy Csernus Mihály esetében, és minden hasonló más alkalommal is, „szükséges volt a tanácsnak keményebb módokhoz nyúlni”. Azt azért kénytelen volt véleményként megfogalmazni a bizottság, hogy „Csernus Mihálynak meg fenytése a városi tanács hatalmát felül múlta, melly nekie vétkül tulajdonítottatik.” I. 332-334.

¹⁰¹ Adózó.

¹⁰² Kincstár.

¹⁰³ Szállítások.

¹⁰⁴ A városi tanács védekezésének megfelelően a különféle nyilvántartások megvizsgálása utána bizottság azt állapította meg, hogy a panaszokkal ellentétben a magisztrátus a különféle fuvarok és szolgáltatások díját a lakosok adójába beszámítja, így a vádat bizonyítatlannak ítélte. I. 334-335.

¹⁰⁵ A tanács elismerte, hogy minden dézsmát árendában bír, de ennek összege a census dominalisból nem telik ki, „mert a püspöki dézsma megváltására fizettetni szokott árenda a lakosokra kivette nints, hanem azt a városi köz cassa fizeti.” A Koháryaknak szóló 4100 forint földesúri census is a közkasszából kerül ki.

A bizottság elfogadta a tanács védekezését, megtoldva azzal, hogy ezentül a dézsmálásról adjanak a lakosoknak megfelelő nyugtát a sáfárok, és a dézsmálást az electa communitas bevonásával végezzék a jövőben. I. 335-337.

¹⁰⁶ Házadó.

¹⁰⁷ Természetben.

Utollyára kéntelenítettnek fel fedezni azt is, hogy a ketskeméti népnek az ég alatt semmiféle beneficiuma nints, ennek faizása¹⁰⁹, nádlása,¹¹⁰ bor mérettetése és minden beneficiuma a tanáts által bírattatik, és mégis mindenféle adókkal és igazságtalan szolgálatokkal égtelen terhelhetik.¹¹¹

E végre 1817. esztendőben némely lakos társaik mintegy 42 ház helyet licitáción vettek ugyan meg, minthogy mindazon által ezen licitatio által ezen lakosok felette terheltetnének, egy egy közüllök 1000 s több forintokat fizetni tartozván, hogy pedig a város lakos társainak kárával gazdagodjon, mint egy természet törvénye ellen volna, de azomban a magistratusnak ezen tselekedete activitását fellyül múlna, erre való nézve könyörög azon lakos társaság, hogy a töllök eddig fizetett pénz a város által vissza fizettettessen, kivévén a törvényes taxát.

Melly ebbéli felek között fenn forgó kérdések, hogy az adózó nép javára eldöntessenek, és így ezen czél annál fogatossabban el érettethessen e következő praecautiókat¹¹² gondollyák szükségesnek lenni.

Természetes dolog lévén, hogy az általok fel fedeztetett és a tanáts által gyakoroltatni szokott hallatlan vissza élések megorvosoltatását tsak

¹⁰⁸ A bordézsával kapcsolatosan a korábban már érintett érveket hozta fel a tanács. A bor szabad kimérésével a közbiztonság megromlását és a tűzveszély megnövekedését állították szembe. A város továbbra is hasznosabbnak tartotta, hogy a belső kocsmákat saját használatában tartja, a külső kocsmákat pedig árverésen bérbbe adja. A bizottság a rendkívül hosszan előadott, minden bizonnyal legfőbb sérelemmel kapcsolatosan úgy vélekedett, hogy a kocsmákat a kamara által megállapított kauciók mellett kell bérbbe adni. Ezt indokolja a város tetemes adóssága is. A bizottság fontosnak tartja viszont, hogy a kocsmákban lehetőleg a helyben termelt bort mérjék, de szükséges jó minőségű obort is tartani főleg az utazók számára. Helytelennek találta a bizottság az electa communitasnak a bormérés felszabadításával kapcsolatos javaslatát is a jelzett okok miatt. I. 337-350.

¹⁰⁹ A város erdeiben e jog alapján a lakosság tüzelőt és épületfát szerezhett be.

¹¹⁰ A város nádasaiból csekély ellenszolgáltatás ellenében a lakosság rendszeresen nádat vághatott e jog alapján, amelyet ekkor sorskoldalúan használtak fel.

¹¹¹ E váddal szemben a tanács az érvek egész sorát hozta fel. A városi közkassza a különféle beneficiumokból beszedett pénzből tudta biztosítani azt, hogy a városban az ingatlanokat bárki tulajdonként kezelheti, értékesítheti, „ezen kívül a szabad kereskedés is fenntartódik, az adózó nép akkor nyomtat, akkor arat, és minden mezei munkáját akkor teszi, a midőn tettzése tartja. A lakosok a marha és juh tenyésztésben bizonyos számra szorítva nintsenek, mert mind a földesúri, mind a püspöki dézsmáktúl és a bor dézsmába termésének 50-ned részit, gabona beli termésének pedig gyakorta század részit sem adja... Méltatlanul panaszoják a folyamodók, hogy a nádlás beneficiumával nem élnek...”, mert a tisztai réten erre lehetőségük van. Az igaz, hogy a faizásban nincs részük, mivel a városnak rendkívül csekély az erdőterülete. Viszont a város homokot osztott ki, ahol bárki saját erdőt ültethetett. A beneficiumokból származó bevétel teszi lehetővé, hogy a városban szárazmalmokkal rendelkezhetnek, illetve többen vízimalmokat működtethetnek. A megszerzett jogok biztosították a város számára a folyamatos gyarapodást, lélekszámának növekedését.

„Végtére ezen nyughatatlanságnak eredetét nagy részben tanátsbeli társoknak, Szeles Józsefnek tulajdonítyák...” a magisztrátus tagjai.

A hosszan felsorolt érvek meggyőzték a bizottságot, amely ezen váddal szemben leszögezte: „Azt állítani, hogy a ketskeméthi népnek az ég alatt semmi beneficiuma nitsen, nem egyéb kötekedésnél...” I. 351-357.

¹¹² Itt: biztosítékokat.

akkor lehetne fogantossan rakni, a midőn azon vissza élések oka hártatnak ell, mellyekből ezek származásaikat vették, melly okok előbb elé adattatván azokon kívül még e következőket adnak elő:

a/ Hogy a tanátsbeliek magok közé olyan tagokat vettek, akik physice is alkalmatlanok köz szolgálatok tellyesítésére, sőt

b/ Hogy az Electa Communitasból is azon tanultabb tagokat, akik tsak egy szóval is a város manipulatiójában bele mertek avatkozni, a maga hatalma által ki mozdították.

c/ Hogy a magistratus nem tsak a maga jurisdiscononatusait,¹¹³ de még a Ketskeméthen lakó donatoriust,¹¹⁴ úgy más nemes familiából származott és más characterbe lévő személyeket számba sem vett, sőt állíthattyuk, hogy egy sins olyan lakos társok, akiket a tanáts minden ok nélkül meg ne sértett volna.

d/ Hogy a maga törvénytelenül usurpált¹¹⁵ hatalmából leg kisebb is el ne maradjon, jól lehet főméltóságú Koháry Ferencz úr ő hertzezségének régense már kétszeri praeclusi terminus¹¹⁶ alatt a magistratusnak meg hagyta, hogy annak módja szerint számollyon a köz jövedelmekről, a magistratus a helyett, hogy ezen tartozó kötelességének eleget tett volna, a folyamodókat rész szerint ígéretekkel, rész szerint fenyegetésekkel arra birták, hogy említett regens úrhoz szinte e tárgyban intézett keresetüktől állyanak el, sőt tartván attúl, hogy ne talán ezen panasz a felségnek trónussáig fel fogna menni, a múlt esztendő december holnapnak végén deputátiót küldött Bétsbe a végre, hogy az ott lévő salarisatus ágensek¹¹⁷ által bé nyújtott recursusokat¹¹⁸ meg akadályoztassa, és így az adózó népet avval is nyomja, hogy az adózó nép olyan embereket tartson, aki az ő intésekre a népet még a panasz úttyátúl is megfosztyák.

Melley ebbéli fontos okoknál fogva ez eránt esedeznek, hogy a mostani magistratustúl mindenek előtt tsak perceptori,¹¹⁹ gazdai, bor bírói, sáfári,¹²⁰ vásári és piatzi számadások, az adósságokrúl szólló minden levellek, cambialis, transactionalis, árendalis, pignoratitius contractusok,¹²¹ egy szóval minden irományok, a mellyekből a városnak activus és passivus statussát exuálni lehet,¹²² és még a közönséges protocollumok¹²³ is, mint-hogy azoknak meghamisítása a compactor¹²⁴ mester embereknék, a kik a régi protocollumokba számos ujj és tiszta lapokat ragasztottak, bé

¹¹³ Alattvaló.

¹¹⁴ Királyi adománylevéllel rendelkező nemes.

¹¹⁵ Bitorol.

¹¹⁶ Zárhatáridő.

¹¹⁷ Fizetett ügynök, képviselő, illetve esetenként ügyvéd.

¹¹⁸ Folyamodvány, fellebbezés.

¹¹⁹ Adószedő, pénztárnok.

¹²⁰ A városgazda helyettese, aki a dézsmák beszédésében, a piaci és vásári jövedelmek beszédésében, a városházának gondnoki teendőiben stb. közreműködött.

¹²¹ Váltóval, egyezséggel, bérlettel és záloggal kapcsolatos szerződések.

¹²² Vagyonát és adósságát megállapítani, követni, számon tartani.

¹²³ Jegyzőkönyv.

¹²⁴ Könyvkötő.

vallások szerint bizonyos in origine¹²⁵ a notáriusoknak és archiváriusnak¹²⁶ meg hitektetése alatt¹²⁷ vétetessenek által, és sequestráltassanak,¹²⁸ az után pedig az egész tanács salvo honore,¹²⁹ akik a vissza élések ellen ne talán separatum votumot¹³⁰ adtak, botsájtasson el, és az ujjonnan organizálandó Electa Communitas által a maga tagjaiból egy új belső tanács állíttasson fel, hogy így ez mind az egésznek meg bízottya, és törvényes magistratus a méltán exauthorizált¹³¹ tanács számadásaira meg tehesse a maga észre vételeit és ellenvetéseit, minthogy különben fel lehetne tenni, hogy ha ezen tanács a maga eddig volt törvénytelen hatalmában meg hagyattatna, olyan lépéseket tehetne, hogy mind ő felsége kegyelmes atyai gondoskodása, mind a törvények dispositiói, mind az adózó nép boldogsága ki jázódhatna.

Hogy minden tanúnak vallása hit alatt¹³² vétetődjenek ki, s előre is assecuráltassanak¹³³ affelől, hogy neve el fog hallgattatni.

Minthogy folyamodásoknak minden expositiói¹³⁴ igazak, miképpen fog a deputatió, a város peculiumának securitásáról¹³⁵ gondoskodni, az a deputatió ítélete alá ajánlyák.

III-szor: Mindezeknek a deputatió előtt az eredeti irományokból szórúl szóra lett fel olvastatása után minekutánna a tisztelt intéző levél mellett közlött folyamodó levélnek első pontyában a város közjöveldemeinek rosz, következőleg az adózó népre nézve ártalmas manipulatiója adatatna fel, melynek valósága, vagy valóságtalansága leg inkább a számadásokból és a város cassájának mostani helyheztetéséből világosodhatna ki voltaképpen, de különben is mind a két felek részéről történhető akár mely kérdéseknek el távoztatása tekintetéből, de leg inkább azért, mivel a tisztelt intéző levélben a város tulajdonának bátorságára nézve is a szükséges intézetek meg tétetni rendeltetnének, szükségesnek látta a deputatió, hogy

1-szor: A város cassájának mostani helyheztetése vizsgáltsasson meg.

2-or: Mivel a panaszolkodók által az 1-ső szám alatt fel olvastatott intéző levélhez rekesztett folyamodó levélben az általok fel adott minden vissza éléseknek legfőbb okául azon kegyelmes resolutiónak, mely egy némely ketskeméti lakosok által fel adatott, és királyi biztos által pertractáltatott¹³⁶ vádaknak következésében 1794. esztendőben a n.m.m. k. Helytartó tanács uttyán a t. nemes vármegyéhez érkezett el mulasztása

¹²⁵ Eredetiben.

¹²⁶ Levéltáros.

¹²⁷ Eskütétel.

¹²⁸ Lefoglal, zárol.

¹²⁹ Tisztességgel, elsimeréssel.

¹³⁰ Külön fogadás.

¹³¹ Hivatalát vesztett.

¹³² Eskütétel alatt.

¹³³ Biztosít, garanciát kap, illetve ad.

¹³⁴ Előterjesztés, állítás.

¹³⁵ Biztonság, biztosítás.

¹³⁶ Megtárgyal.

lenni mondattna, ezen időtől fogva a városnak minden jövedelmeiről készített számadások bírói zár alá vétetessenek, valamint

3-or: Mind a fent elő adott oknál fogva, mind pedig azon tekintetből, mivel a közönséges jegyző könyvek a számadásokkal szoros öszve kötetésben vagynak, valamint azért is, mivel a köz dolgoknak mi módon lett folytatása nagyobb részént ezekből jöhetne világosságra, a városnak minden jegyző könyveit is.

Minthogy azonban a város cassáinak manipulatioja a deputatio előtt tudva nem volna, valamint azoknak száma sem, ugyanazért, hogy mindezeket meg tudhassa, a deputatio mind a két feleket maga eleibe állította, kik is mind a két részről számossan meg jelentek, és minekutánna a panaszlott tanács az eránt tudakoztatott volna meg, hogy a városnak minden jövedelmeiről hány cassa vezetetik, kik azok, akik azokat manipulálják és miképpen? A városi tanács azt nyilatkosztatta ki, hogy a városnak minden jövedelmeiről e következő cassák vezetetnek:

1-ször Generalis cassa.¹³⁷

2-or Bor bírói cassa, mely külön.

3-or Tűzi cassa, mely szinte külön manipuláltatik.

4-er Contributionalis,¹³⁸ az bele jön a generalisba.

5-ör Fundualis, vagyis a tanács által el adott fundusok¹³⁹ árrából bevett summáról szolló cassa.

6-or A fejtői vásári jövedelmekről.

7-er A sáfári, mely is a konyhára tett költségekről, dézsma búzáról, és tavasziról szoll.

8-or A commissariatusi, mely is a város szükségére megkívántató zabról és szénáról, egy szóval természetvényekről szoll.

9-er A tutorális.¹⁴⁰

Ezen előadásra, hogy ezen kívül előttök ez úttal több cassa tudva volna, a vádlók sem állították.

Hogy tehát a panaszlott városi tanács részéről eképpen elő számlált számadások voltaképpen meg vizsgálathassanak, az ezeket manipuláló perceptoroktól a cassák kultsai el foglaltattak, és e következő renddel elől ülést tartó al ispány úrnak kezéhez szolgáltatottak.

a/ A mostani perceptor, Herczeg Jóseff által az 1822. esztendei generalis cassa kultsa.

b/ Az 1821/2. esztendei bor bírói cassának kultsa Tóth Imre perceptor által.

c/ A folyó 1821/2. esztendő fejtői vásári jövedelmekről szolló cassának kultsa a most említett Tóth Imre perceptor által praesentáltott, és kézbe adatott.

¹³⁷ Általános, illetve főpénztár.

¹³⁸ Adópénztár.

¹³⁹ Háztelkek, birtokok, telkek.

¹⁴⁰ Gyám.

d/ A volt és még számadatlan bor bíró, Ladányi Sándor a folyó 1821/2. esztendei cassátúl.

e/ Volt generalis perceptor, Tóth Antal, de anno 1820/1 ugyanezen számadó.

f/ Elő adta a tűzi cassa kultsát több esztendőkrül.

g/ Az 1818/9. esztendei generalis cassát Vékony Péter.

h/ Muslay József az 1819/20. esztendei generalis perceptori cassa kutsát.

i/ Az 1817/8. esztendei contributionalis exactor Halasy Mátyás azon esztendőkrül szálló cassa kultsát.

k/ A folyó 1821/2. esztendei szinte contributionalis exactor, Kéri Pál által.

l/ 1818/9. esztendőre Szél János contributionalis adó szedő.

m/ Ugyan azon contributionalis cassa kultsát Horváth György de anno 1819/20., végtére

n/ Ugyan 1819/20. esztendei bor bíró cassának kultsát Szeles József.

Egyszersmind elhatároztatván, hogy mivel minden számadások, amint ezúttal a városi tanács részéről jelentetett az archivumba bé téve légyenek, és annak két kultsa légyen, egy belső, más külső, ahhoz képest, hogy az érdeklött leveles tárban lévő számadásokhoz és jegyző könyvekhez mindaddig, valameddig azokra a deputatióknak és a feleknek szükségek léssen, sem a panaszolkodók, sem a vádlottak egy más nélkül ne járulhassanak, melly hogy megtörténhessen, minden leg kisebb hátramaradás és rendetlenség nélkül, azt találta a deputatió, hogy az egyik kults az egyik félnek, a másik pedig a másik félnek resignáltasson, mellynek következtetésében provocaltattak a felek, hogy e végre mindenik részről két két képviselőket válasszanak, amint is a vádlók magok részéről Kováts Gergelyt és Sellei Sámuelt választották, a panaszlott városi tanács részéről pedig első notarius Kun János és archivarius Drégelyi István állítottak elő, az előbbieknak jelesül Kováts Gergelynek az egyik kults, az utóbbiaknak pedig jelesül Kun Jánosnak a másik kults adattván által, kik a szükséges számadásokat vagy jegyző könyveket egy értőleg meg tekintsék. Ezekután a panaszlott városi tanács részéről annak fő bírója panaszképen azt adta elő, hogy sokan a folyamodók közül annak reménysége alatt, mivel ők úgy mond fel adásaikban azt megvilágosítottnak lenni reménylik, hogy nemtsak jövőendő adóval nem tartoznak, hanem még az eddig fizetettekbeül is, mint a reájok helytelenül kivetettekbeül nagyobb summát vissza fognak kapni. Következőleg ennél fogva minden köz terhek viselésétül és az azokkal járó fizetésektül magokat menteknek lenni vélvén, tartozó fizetéseiket már is el mulasztották, sőt azoknak megadásátül magokat egy átallyában vonogattyák, mely miatt a közjövedelmek és a közterhek viselésére megkívántató költségek pótlásában szembetűnő és nevezetes rövidség történik, ezeknek orvoslásáért esedezett a deputatió előtt, melyre elől ülést tartó első all ispány úr, minekutánna mind a két feleknek jelenléteknben a n. m. m. Helytartó

tanátsnak az 1-ső szám alatt felolvastatott kegyelmes k. intező levelét és az arra hozott kegyes végzését a t. n. vármegyének előttök fel olvastatta, és annak rendelkezéseit nekik megmagyarázta volna, egyszersmind mind két feleknek ez uttal is szoros kötelességül hagyta, hogy magokat addig is, még a közöttük fenn forgó panaszos állapot végsőképpen bé fejeztetthetne, a köz terhek viselésében és az azokkal járó szolgálatok meg tételében a szerént alkalmaztassák, mintha ezen egész állapot közöttök fenn sem forogna, mely egyszersmind a panaszolkodóknak, mint-hogy részükről a panaszlott városi tanáts nevében az előljárók eránt való engedetlenség és mind egy makatság adattna fel, melynek minthogy a köz társaságból távol kelletik lenni, ha azt akarjuk, hogy annak belső alkotmánya öszve ne roskadjon, melyre is t.i. törekszünk. Ugyan azért a vádolóknak újra szorossan megparantsoltatott, hogy az általok fel adott vádaknak közben jövetele tartozó kötelességekre nézve leg kisebb következt sem vonhat maga után. Mellyet mind a két felek illetén képpen meg értvén, a vádlók részéről Sellei Sámuel az eránt esedezett, hogy a vádlókkal a városnak bármely tulajdonságát érdeklő iratok közöltessenek, hogy fel adásaiknak bé bizonyítására megkívántató próbákat adhassnak elő, mellyre a panaszlottak részéről az nyilatkoztatott ki szóval, hogy sok ollyatén irományai légyenek a városnak, mellyeket a város jussai megsértése nélkül kinek kinek felfedezni és úgy szólván közönségessé tenni nem lehetne. Ennek elhatározását azomban a deputatió azon időre halasztotta, a midőn ezen tárgy a vád pontokban utóbb elő fog fordulni. Ez úttal az határoztatván, hogy tsupán azok, mellyek a feladott vád pontok bé bizonyítására meg kívántatnak, a képpen mint már el rendeltetett közöltessenek a panaszolkodókkal, mellynek meg hallása után a felek el távozván, a deputatió az érdeklött számadásoknak és cassáknak meg tekintéséhez fogott.

IV-er: Következő napon, úgy mint a folyó hónapnak 2-ik napján újra össze ülvén a deputatió, minthogy által látta, hogyha a számadások vizsgálása az egész deputatió által folytattatik, abban azoknak számossabb volta miatt huzamossabb ideig sem lehessen kívánt végét érni, azt határozta, hogy két ágra oszolván, a számadások vizgálását két felé folytassa, melynek következésében a deputatió két felől folytatta munkállódását.

V-ször: A harmadik napon, úgy mint a folyó hónapnak 3-ik napján a deputatió munkállódását folytatván, elől ülést tartó első all ispány úr elé adta a panaszlott városi tanáts nevében a deputatió eleibe bé nyújtott és az III. alatt ide rekesztett folyamodó levelet, melyben azt kéri, hogy ámbátor nem a leg szorosabb formalitásban találtatnak is a városi pénz tárok, mivel azomban mindegyikből ki tettzik, hogy az jó lélekkel manipulálttván fogyatkozás nélkül vagyon, ugyan azért az méltó tekintetben vétessen, jövendőre nézve pedig város lakossainál kint lévő restantiáknak személy válogatás nélkül leendő bé szedettések eránt,

minthogy sok engedetlen s nemesi szabadságokkal vissza élő lakosokkal tellyességgel nem bírhat, hathatós módok tétessenek.

VI. Mint az említett első all ispány úr elő adta a város lakossai által közönségesen tsak ugyan a deputatió eleibe intézett és a IV. szám alatt ide kaptolt folyamodó levelet, mellyben a város activus és passivus statusának voltaképpen lehető ki tanulására azt vélik lenni könnyébségül, hogy a városnak fiscus proventus,¹⁴¹ nevezetesen census dominalis, oppidi demestica, a bor, búza és zab dézsmák, kortsmák s a t. külön választassanak s számíttassanak öszve, sőt contra quietentiákkal legitimáltassanak,¹⁴² vagy tanúkkal is, annyival is inkább, hogy az illy jövedelmek az árendákból és zálogból be jött perceptumok közé éppen nem tartozhatnának.

Melly ezen két rendbeli folyamodó levelekben foglalt kéréseknek el intézése annak idejére, a midőn t.i. ezen tárgy elő fog fordulni, halasztódván, szoros köteletségül hagyódott a városi tanátsnak, hogy a kint levő, bár mely néven nevezendő restantiákat egyben foglalván, azoknak jegyzékét a deputatiónak mutassa bé, valamint a városnak activus és passivus statusát is voltaképpen adja elő.¹⁴³ Továbbá

VII-er: Minekutánna tisztelt intéző levél azt tartaná, hogy a panaszok miben léte a feleknek meg hallgatásokkal visgáltasson meg, ugyanezért a deputatió szükségesnek lenni tartotta, hogy elsőben is a panaszolkodóknak meg hagyattasson, hogy mivel fel kellett tenni, hogy a helybeli tanáts ellen nem panaszolkodtak vaktában, tsupa indulatosságból, hanem feladásaikat meg próbálni¹⁴⁴ készek, mellyre próbáiknak kellett lenni, annyival is inkább, mivel mind folyamodásokban elől adják, nem valamely lázítás kívánásából, hanem egyedül a szegényebb sorsú lakosok eránt, kiket úgy mond a félelem szólni nem enged, viseltető szánakozásból panaszolkodnak. Ugyan azért folyamodásokban érdeklett állításaiknak bé bizonyítására szolgáló probáikat adják elő. Minthogy pedig minden vádak vagy ok írások, vagy pedig tanú vallások által bizonyíthatatnának bé, ahhoz képest amennyiben a panaszolkodók által felhozott vádak ok írásokban nem próbáltatnának, azt határozza a deputatió, hogy a deputatióban jelen lévő fő fiscalis Muslay Istvány úr a panaszolkodók által fel adott több rendbéli vádakból kérdő pontokat dolgozzon ki. Minthogy pedig a deputatió által látta, hogy a holnap után következő országos vásár bé következése miatt mind a panaszolkodók, mind a panaszlottak, akik mindnyájan gazda emberek, következőleg a vásári idő sok tekintetből őket el foglalja, mind a vádak bé bizonyítása, mind a védelmek meg szerzésében hátráltatni fognak. Ugyanezért munkállódását folyvást nem vihetné, annál fogva az határoztatott, hogy a most írt mód szerént kidolgozandó kérdő pontok a deputatióban jelen lévő

¹⁴¹ Kincstári jövedelme.

¹⁴² Ellen nyugtákkal hitelesítsék.

¹⁴³ A mondat végéhez illesztett a/ index alatti megjegyzés: Lásd a XIX. és L. számot.

¹⁴⁴ Bizonyítani.

all szolga bíró Dubravinszky Simon és esküdt Szalai Jóseff uraknak brevi manu¹⁴⁵ adattassanak által, kik is a panaszokodókat oda utasítsák, hogy vádjaikat 15 napok alatt próbálják meg, és az általok elő állítandó tanúkat hit alatt hallgassák ki, és szokott tanú vallatás formájában szedjék össze, mellyeket is a panaszokodók által elő adott vád pontokkal együtt, mellyek is említett szolga bíró és eskütt uraknak valóságos mássokban ezennel ki adattatnak. A panaszlott tanátsnak azzal az szoros kötelezéssel adják által, hogy ők is szinte 15 napok alatt védelmeiket és arra szolgáló probaikat múlhatatlanul elő adják, és amennyiben ne talán a panaszlott tanátsnak is valamely ezen vád pontokra szolgáló tanú vallások szedésére szüksége lenne, azokat is említett szolga bíró úr és eskütt urak a fent irtt mód szerént szedjék össze. Nehogy azomban akár egyik akár másik fél a leveles tárúból olyan irományokat is kiadatni kívánnyon, a mellyek a fenn forgó tárgyra nem használtatthatnának, ahhoz képest a helyben lakó Sárköy Lőrincz és Forián György helybeli eskütt urak ezenel meg bízattatnak, hogy mind a panaszokodók, mind a panaszlottak részekre fent kirendeltt határidő ell telléséig vagy egyik, vagy másik a városi leveles tárházban arra való fel vigyázás okáért jelen légyen, hogy a felek által tsak azon irományok kívántassanak és eszközöltessenek ki adattni, mellyek a kérdéses tárgyra nézve szükségesek. Hogy pedig a deputatió azokat is tudhassa, említett eskütt uraknak meghagyatik, hogy ők a felek által ki veendő irományokat jegyzékbe foglalják, és azt a deputatióának az első alkalmatossággal adják által.

Mely eképpen mind a két részrűl össze szedett probákat a hit alatt ki halgatott tanúk vallás tételeikkel együtt, fent említett all szolgabíró úr és eskütt urak a folyó esztendei szent Mihály havának 8-k napjáig mint a dputatióának össze jövetelére rendelt határ napra múlhatatlanul mutassák bé oly végre, hogy akkoron a deputatió a hely színén meg jelenvén, következő napon, úgy mint az érdeklött hónapnak 9-ik napján, az érdeklött tanúk vallását meg hitelesítvén, munkállódását tovább folytathassa. Végtére az archivum kultsai erán, mellyek a feleknek az e tárgyban a III. szám alatt hozott határozásnak következésében által adattak, ne hogy a köz dolgok folytatása e miatt a panaszlott tanáts részűl valamely hátra maradást szenvedjen, az határozottatott, hogy a panaszokodók által a város leveles tárúból részekre szükséges irományoknak leendő ki keresésére a mái naptúl számítandó 15 napok el tellése után az érdeklött felsok a leveles tár mesternek adattassanak vissza, mellynek tellyesítése fent említett Sárközy Lőrincz és Forián György eskütt urakra bízattatott.¹⁴⁶

Mind ezeknek illy móddal lett el rendelések után elő állítottak mind a két felek, a kiknek is a fent elé adattak értékre adattatván, azoknak tellyesítése nekik meg parancsoltatott.

Melly alkalmatossággal elé hívattattak a városban lévő minden tizedesek is, akiknek szoros kötelességűl hagyódott hogy el járván a várost,

¹⁴⁵ Rövid úton.

¹⁴⁶ A mondat végéhez tett a/ index alatti megjegyzés: Lásd a XIII, számot.

mindenik tizedes a maga tizedjében a lakosokat mind a hátra lévő tartozásoknak meg adására, és egyéb köz szolgálatoknak tételére serkentsék, mind pedig nekik tudokra adják, hogy magokat rendbe tartsák, és tartozó engedelmességgel viseltessenek előljáróik eránt, addig is, még a fent forgó panasz a maga uttyán el nem intéztetik. Egyszersmind értékre adván, hogy különben az ellenkezőt tselekvő nyúghatatlan és másokat bűjtogató kemény fenyíték alá fog a t. nemes vármegye által vétettetni, melynek meg hallása után mind a két felek el távozván.¹⁴⁷

VIII-or: Elöl ülést tartó első all ispány úr jelentést tett az eránt, hogy nálla több folyamodások légyenek, mellyek egynémely ketskeméthi lakosok által a deputatió eleibe adódtak, mellyek is azokban foglalt fel adásoknak amennyiben ezen deputatió eleibe tartoznának, leendő megvizsgálása és az illetőknek ki hallgatások végett a deputatióban jelen levő all szolga bíró Dubrovsky Simony úrnak adattattak ki, a tapasztalandókról teendő tudósítása a folyó esztendei szent Mihály havának 8-k napjára, mint a deputatiónak újjabbi öszve üllésére rendelt határ napjára el várattattván.¹⁴⁸ Ezen határozásnak tétele után

IX-er: Minekutánna a panaszlottak által a II. szám alatt fel olvastott folyamodásokban a közönséges jegyző könyveknek meg hamisítása is adattatna fel, mely ebbéli fel adás, minthogy nagy fontosságú volna, következőleg ennek fel vétele hátra maradás nem szenvedhetne, ahhoz képest a deputatió ezen fel adásoknak vizsgálásához fogott, ugyanis azért a panaszolkodók által elő állított tanúkat e következőkérdőpontokra hit alatt hallgatta ki, u.m.

a/ A közönséges jegyző könyveknek meg hamisítása adattatván fel a panaszolkodók által, beszélye el tehát a tanú, mikor történt az, nevezetessen kik által és mely módon ?

b/ Ki tud e dologban jó tanú lenni ?

1-ső tanú Tószegi János helybelei könyvkötő 54 esztendős, református, le tett hite után valya az

1-sőre: Jól emlékszik, hogy a 26 esztendők alatt mely idő alatt város könyv kötője volt, és tsak 6 esztendők előtt megszűnt azzá lenni, több ízben hozattak hozzája a város írott jegyző könyvei, mellyekből kéntelen volt több leveleket ki vágni, azt azomban, hogy mikor történt és mellyik esztendőről szöllő protocollumok lettek légyen azok, mellyek a nekie fent írtt végre által adattak, in specifico¹⁴⁹ elő nem adhattya.

Ad 2-dum: Kováts Sárát mondja jó tanúnak lenni.

2-ik tanú: Kováts Sára 60 esztendős, Megyessi Mihály özvegye, aki szinte a város könyv kötője volt, reformata, valya le tett hite után az

1-sőre: Hogy 28 esztendővel ez előtt, amikor Sátor Péter notarius volt, említett férje a város jegyző könyvéből 6 vagy 7 ízben lapokat ki metzett,

¹⁴⁷ A mondat végéhez illesztett a/ index szövege: Lásd a X. számot.

¹⁴⁸ A mondat végéhez illesztett b/ index szövege: Lásd a XVII. számot.

¹⁴⁹ Valójában, ténylegesen.

és helyekbe ujjakat ragasztott, sótt arra is emlékezik, hogy egy ízben két jegyző könyvet is hoztak említett férjéhez ugyan e végre.

A 2-um: Jó tanúnak mondja a város mostani könyv kötőjét, Szathmári Jánost.

3-dik tanú: Szathmári János 47 esztendő református, helybeli, város könyv kötője, sem nem hallotta, sem nem tapasztalta. Mindazonáltal az el rongyollott protocollumnak tábláit és kötéseit reparálta bent a cancelláriában.

Ad 2-dum: A meg nevezett két tanúkon kívül többeket e dologban jó tanúnak lenni nem tud.

Az ekképpen elő állított tanúknak ki halgattatások után pedig elé kértettek a városnak több esztendőkrül szólló mind gyűlési, mind bírói fassionale¹⁵⁰ protocollumai, mellyek is a tanúk jelenlétekben meg tekintetvén, e következők tapasztaltattak:

Az 1809. esztendei magistralis protocollumban a 44. és 45. lapok között egy levélnek ki vágása taláztatott ugyan, de mivel az azon protocollumnak a város leveles tárházában még fel találkozó fragmentumával¹⁵¹ és az ez alkalmatossággal elé adott eredeti perre írott sententiával¹⁵² lett öszve hasonlításbúl azzal való megegyező volta tapasztaltatott, annál fogva e részben semmi tsalfázkodás fel nem forog.

Az 1749-ik esztendei protocollumba a 166. és 167. lapok félig be ragasztva és bé írva, az 1774-ik esztendei fassionale protocollumban pedig a 328. és 329. lapok között, úgy nem különben a 278- és 279-ik lapok között egy levél kivágva taláztatott.

Az 1796-k esztendei magisztruale¹⁵³ protocollumban a 144. és 145. pagina ki van véve, reá pedig más ragasztva.

Ugyan abbúl az 196. és 197-ik ki van vágva, és helyébe más ragasztva. A subtitulált¹⁵⁴ levélen akkor notárius Sátor Péter írása taláztatik.

Szinte abbúl a 277. és 278. lap között egy pagina¹⁵⁵ ki van vágva, a belé ragasztott levélen, amint elő adatott, az akkori notarius Tormássí Ádám írása vagon.

Tsak ugyan abbúl ki van vágva a 309. és 310. pagina, a helyébe ragasztott levélen pedig Sárossi notarius írása lattzik.

Végtére szinte azon protocollumban a 323. és 324-ik pagina kivágva taláztatott, a helyette subtitulált levélen fent említett Sátor Péter, akkori notarius írása vagon.¹⁵⁶

Mind ezekre nézve a városnak mostani könyv kötője, Szathmári János kihalgattatván, azt nyilatkoztatta ki, hogy ő az érdeklött 1796-túl

¹⁵⁰ Tanú vallomás.

¹⁵¹ Töredék, fogalmazvány.

¹⁵² Ítélet.

¹⁵³ Tanácsi jegyzőkönyv.

¹⁵⁴ Szóban forgó, említett.

¹⁵⁵ Oldal, lap.

¹⁵⁶ Sátor Péter az ellene felhozott panaszokkal kapcsolatosan azt kérte, hogy írásban válaszolhasson. A bizottság kérését teljesítette. I. 133-134.

usque 1798-ik esztendeig való protocollumot ez előtt 3-om esztendőkkel reparálván, elején és hátulján némely ragasztásokat is tett. Hanem a fent érdeklött ragasztásokat nem tette. Ezt pedig a mái napon a deputatió előtt le tett hite után vallya.¹⁵⁷

X-o, Szinte a mái napon délutáni órákban a panaszokodók részéről az jelentetett az V-ik szám alatt ide rekesztett folyamodó levélnek bé mutattása mellett, hogy a deputatiónak a mái délelőtti öszve ülése alkalmatosságával a VII-ik szám alatt hozot azon szoros parancsolattyát, hogy a városba lévő tizedesek házrúl házra, kiki a maga tizedében járjon el a végre, hogy ezen mező városban lakozó minden lakosok a magistratusnak engedelmeskedjenek az adó és árenda fizetésében, valamint személyekre nézve is, mint előljárók eránt viseltető egész tisztelettel legyenek, oly balra magyaráztatott volna, mintha ez által a tanáts ellene fel adott vádak alól tökéletesen fel mentetett volna. Mellynek jelentése után a deputatió, hogy ezt voltaképpen meg tudhassa, és részben ne talán szükséges intézeteket tehessen, azonnal széket fogott, és e tárgyban való vizsgálódását aképpen folytatta, tudni illik a panaszokodók által instantiajokban¹⁵⁸ név szerént ki vett tanúkat azonnal ki halgatta, akiknek is vallás tételeik a VI szám alatt ide rekesztettnek, azon instatiat pedig, mely a VII-ik szám alatt ide foglaltatik, és amely a fentebb elé adott bal vélekedésre adott alkalmatosságot, annak koholójátúl azonnal incaptiválta,¹⁵⁹ mellybül is az érdeklött tanúknak vallásaibúl azt tapasztalta a deputatió, hogy a fel adás, minthogy nem valami rosz indulatosságbúl, hanem tsupán a városi tanáts eránt való részre hajlás végett történt, annyival is inkább, hogy az a deputatió eleibe nézve volt, következőleg a köz bátorság fen tartásának fel bomlására nem volt ugyan intézve, és inkább ezen dolgot mende mondának lehet nézni. Hogy azomban az e féle fundamentum nélkül való szóbeszédébül ne talán könnyen támadható vissza vonások és meg hasonlások rosz következést a lakosok között múlhatatlanúl és mindenkor, leginkább pedig illy alkalmatossággal, ahol mind a két felek a dolgoknak miképpen való kimenetelétül várva várnak, magok után ne vonnyanak.

E következőket találta a deputatió mind két feleknek megmagyaráztatni, és azoknak pontossan való tellyesítését szoros kötelességül hagyani. Hogy minekutánna a vádak már fel adattatnak, és eő felsége által annak módja szerént meg vizsgálattni kegyelmessen rendeltetnének, azok minden esetben szorossan megvizgáltatni fognak, és hogy a tárgyban mind a két felek részekrül a fent forgó vádakra nézve azoknak valószínűs vagy valószínűságtalan voltak bé bizonyítására nem a ne talán valamely részrül számossabban elő állítandó tanúk sokasága, hanem az elő mutató probák fontossága fog tellyes bizonyosságul szolgálni, a mellynek tellyesítésére is a felelek a deputatiónak a mái napon dél előtt órában

¹⁵⁷ A mondat végéhez illesztett a/ index szövege: Lásd az LIV-ik sz.

¹⁵⁸ Kérelem.

¹⁵⁹ Befog, bezár.

tartatott üléséből már kötelezve vannak. Valamint azt is, hogy az, aki az ügynek ellenszege, a személyeknek barátja lehet végtére, hogy az e feles szóváltásoktól, mellyeknek tsupán füstye nagy, de valósága leg kisebb tekintetet sem érdemlő, magokat ójják, és minden további egy más ellen való törzönködésekkel és torzsáلكodásokkal hagyának fel. Egyszersmind ezúttal is, még pedig utolyára meg parantsoltasson, hogy a deputatiónak e részben tett intézeteiben az a tzelja légyen, hogy mindenek addig is, még ezen panaszlók voltaképpen eő felsége kegyelmes parantsolatjának szoros értelméhez képest el intéztethetődnének, a városnak minden lakosai egész illendőséggel magokat viseljék, és a mennyiben tartoznának valamely fizetésekkel, tartozásaiknak addig is eleget tegyenek, mert ellenkező esetre, ha bár akár mely rendetlenség fog tapasztaltatni, akár melyik fél részéről, annak indítója, vagy aki azt el követte, súlyos büntetésnek terhét semmi esetben sem fogja el kerülni. Mellyek a feleknek jelenlétekben aképpen magyaráztatván meg, mind a két részről költsönös tartozó barátság ajánltatott. Egyszersmind a város fő bíránának, mint a város leg főbb előljárójának mind ezeknek egyrül egyre való tellyesítése és a város lakosai között meg kívántató tsendességnek meg tartása meg parantsoltattván, mind két felek eltávozzának. Ennekutánna a fent provocált instantiának¹⁶⁰ koholója, Kun Istvány, a deputatió eleibe állított, és ezen tselekedete neki fent előadott tekintetből keményen inprobáltatván, hasonló ezen túl jövendőre nézve elő veendő mozdulásoktól el tiltatott. Ezen intézkedések meg tétele után

XI-szer: A panaszlókodók részéről az jelentetvén, hogy azon számadásokon kívül, mellyek a panaszlott városi tanáts részéről a III-ik szám alatt elő számláltattak, még e következők találtassanak, úgy mint:

1-ször az 1819. esztendei szent György havának 2. napján Ketskeményen támadott szerentsétlen tűz által meg károsodott lakosok számokra, rész szerént a helybeli, rész szerént a külföldi adakozásokból természetvényekeben és kész pénzben öszve gyűlt mennyiségrül szóló, és

2-or: Úgy nevezett szikrai számadás, mely a Tiszán a városnak a számára szállítatni szokott fenyő szálakról szól, a mellynek a mostani perceptora Bószény János, a városból való távol léte miatt ez alkalmatossággal meg nem jelent. Annál fogva a városi tanáts által oda utasítottatni rendeltetett, hogy a számadását a deputatiónak leg közelebbi öszve jövele alkalmatosságával annak módja szerént el készítve adja elé.¹⁶¹

Az érdeklött önkényes ajánlásokból álló cassának perceptora Simonyi János lévén, leg először is ennek számadása elő kérettetett, aki is, mint-hogy egy számadás formát elő adott, melyben sem a bé vétel, sem a kiadás annak módja szerént bé iktatva és öszve adva nem volt, ahöz képest a most említett számadónak szoros kötelességül hagyatott, hogy az

¹⁶⁰ Hivatkozott, jelzett kérelem.

¹⁶¹ A mondat végéhez illesztett a/ index szövege: Lásd a XLVIII-ik sz.

érdekllett cassárul való számadását rendes formába foglalja, és aképpen el kísítve a deputatiónak mutassa bé.

Mellynek e képpen lett elrendelése után szükségesnek látta a deputatió, hogy a helybeli árvák vagyonának mennyiségéről számoló illető perceptoroktól, úgy mint volt tutor Tóth Antaltól és mostani tutor Szarka Sándortól a gondviselések alatt lévő cassáknak kultsai töllök vétesenek el, amint is azok ez alkalmatossággal el foglaltattak, mostani tutor Farkas Sándornak általa vezetett számadásának és cassájának a deputatió eleibe való hozása meg parantsoltatván, aki is ezt tellyesítvén, minthogy azomban az árvák vagyonainak mennyiségét hitelesen elő adni nem tudta, annál fogva nekie szorossan meg hagyatott, hogy ezt pontossan tellyesítse, mely végre is nekie a kults vissza adatott, a cassa azomban meg visgáltatván, abba 141 ftok kész pénzül találtattak.

Mely alkalmatossággal az érdekllett tutor részéről az árvák dolgainak mi módon való manipulációja eránt e következők adattak fel. Úgy mint, hogy az árvák capitalissaik¹⁶² leg inkább attyafiaknak adattattnak ki, 6 centum törvényes interesre, és kezeknél hagyattatnak mind addig, még az árvák a törvényes kort el nem érik. A capitalisoktól járó interesek pedig tsupán 5 esztendőök múlva vétettetnek számba, és akkoron az obligatiónak határa jegyeztetik fel a még hátra lévő intereseknek, a mennyiben azok vagy egészen, vagy valamely részben nem deputáltattak volna. Egész summája továbbá, hogy a volt tutornak cassája nem annak módja szerént készített resignatorium instrumentum¹⁶³ mellett adatott által a mostani tutornak, végtére az eránt panaszkodott, hogy az árvák pénzébül még nevezetes summák, még pedig több esztendőktül kint légyenek, mellyeket jóllehet ugyan mind ez ideig minden ki telhető módon bé szedni iparkodott, minthogy azomban e részben nekie a tanáts jóllehet azt több ízben meg kérte, leg kisebb segítségül sem volt, kívánt tzélját el nem érhetette. Melynél fogva árvák dolga forogván fent, akiknek gondviselése egyenesen a publicumnak¹⁶⁴ kötelességében áll, ugyanezért a városi tanátsnak deputatió színe előtt szoros kötelességül hagyódott, hogy az árvák pénzeitül járó intresnek időről időre való bé szedetése eránt gondja légyen, és a tutor részére a mindön szükséges lészen, segítséget adjon. Ennek meg hagyása után

XII. A fent érdekllett XI-ik szám alatti határozásnak következésében Simonyi János elő adta az 1919. esztendei szent György havának 2. napján Ketskeméthen támadott tűz által megkárosodott lakosok számokra öszve gyült pénzokrül és természetményekrül szólló számadását, melly is visgálás alá vétettvén.

¹⁶² Kézpénz, tőke.

¹⁶³ Lemondás, letétel, átadás.

¹⁶⁴ Közösség, a város lakossága.

A be vétel térszen	6353 fkat és 33 xkat
Ebből a kiadás	6425 fkat és 27 xkat
E szerént a fölösség ki ütt	71 fkra és 54 xkra

Ezen számadásra átallyában az jegyeztetett meg, hogy sem a bevételek, sem pedig a kiadások írásokkal bé bizonyítva nintsen, mellynél fogva az nekik annak módja szerént jövendő elkészítése végett vissza adatott.

2-or: Elő adatott Bentsik Lászlónak még az 1821-k esztendőben a város akkori gazdájának számadása is, mely azomban átallyában generice lévén el készítve, az nekik oly végre vissza adatott, hogy minden bé vételeket és kiadásokat annak módja szerént számadásában pontról pontra kitévén, és hitelesen bé bizonyítván azt illy móddal el készítve szokott inventáriumnak¹⁶⁵ hozzá rekesztése mellett a deputatiónak leg közelebbi öszve jövelele alkalmatosságával adja elé.¹⁶⁶

3-or Visgálás alá vétetett generalis perceptor Muslay Joseffnek az 1819/20. esztendőről szöllő számadása, mely szerént:

A bevételek térszen	275948 ft 55 1/5 xr
Ebből a kiadások ki tétetik	275930 ft 57 1/5 xr

Marad tehát 17 ft. 58 xr

A cassában azomban tsupán 32 xrok találtattak.

Ezen számadásnak megvisgálása alkalmatosságával az vétetődött észre, hogy az eddig elő számlált számadásokon kívül még úgy nevezett monostori cassa is találtasson. Mely hogy miből álljon, minthogy a deputatió előtt tudva nintsen. Annál fogva kötelességül hagyódott a városi tanátsnak, hogy az érdeklött cassáról számadó perceptornek hagyja meg, hogy a számadását annak módja szerént el készítvén, azt a deputatiónak leg közelebbi öszvejövelele alkalmatosságával, úgy mint a jövő szent Mihály havának 8-k napján mulhatatlanul adja elé.

4-er: Visgálás alá vétetett generalis perceptor Tóth Antalnak 1820/21-dik esztendőről szöllő számadása, mely szerént:

A be vétel térszen	274543 ftokat
a kiadás térszen	274196 ftokat
kész pénzben találtatott	773 forint
A super erogatum ¹⁶⁷ pedig ki tett	426 fkat

5-ör: Visgálás alá vétetett mostani generalis perceptor Hertzeg Józsefnek a folyó 1821/22. esztendőről szöllő számadása, mely szerént:

¹⁶⁵ Leltár, jegyzék, lajstrom.

¹⁶⁶ A mondat végéhez illesztett a/ index szövege: Lásd a XLVIII. sz.

¹⁶⁷ Kiadási tétel.

A bevétel térszen	129240 forint 14 xrt
a ki adás	129296 forint 10 xrt
E szerént ki útt felesség	55 forint 56 xr

Ezen számadásra, vagyis inkább diariumra¹⁶⁸ nézve az az észrevétel fordul elő, hogy a diarium egyszeri fris írás, valamint az is, hogy a jelen való számadás szerént a város tisztvei közül némellyek fizetéseiket előre vették ki.

6-or: Visgálás alá vétetett Boldog Antalnak a város határjából újjonnan ki osztott fundusok el adásárúl szólló számadások, mely szerént:

Az 1817-ik esztendei perceptió térszen	47621 fkat
az 1819-k esztendei pedig	789 ft 30 xrt
Öszvessen az egész bevétel részen	48410 ft 30 xr
Ebbúl arbitraria ¹⁶⁹ rendelés mellett relaxáltatott ¹⁷⁰	4791 frt
Marad tehát	43619 ft 30 xr
Ebbúl incassáltatott és rész szerént adósságoknak ki pótlására, rész szerént más szükségekre ki fizetődött	34519 ft 30 xr
Kint van a fundus vevőinél	9088 ft
Kész pénzben pedig találtatott	12 ft

7-er: Visgálás alá vétetett Boldog Antalnak a város által el adott fundusok árábúl bé vett summákrúl szólló számadása, mely szerént:

Az egész obtingentia ¹⁷¹ térszen	43619 ft 30 xr
Ebbúl percipiálódott ¹⁷²	34519 ft 30 xr
Van tehát restantiában	9100 ft
A perceptió, mely tudni illik	34519 ft 30 xrt
	térszen
öszve hasonlítottatván az ergatioval, mely térszen	34456 ft 34 xr
volna defectus	62 ft 56 xr
Kész pénz találtatott azomban	12 ft 9 xr
Mely levonatván a fent ki tett 62 ft és 56 xrbúl, lészen a valóságos defectus ¹⁷³	50 ft 47 xr

¹⁶⁸ Napló.

¹⁶⁹ Bírói.

¹⁷⁰ Csökkent, elenged.

¹⁷¹ Járandóság, illetmény.

¹⁷² Begyűlt, bevették.

¹⁷³ Fogyatkozás, hiány.

Ezen számadásra elkövetkezendő észre vételei fotultak elő a deputatióknak:

a/ Hogy ezen számadásban ki tett fundusok licitatio mellett adódtak ell, azonban későbbben a vevőknek a licitacionális summából némely része, minden proportio¹⁷⁴ nélkül engetődött el, némelyeknek pedig éppen semmi sem relaxáltatott.

b/ Hogy némely azon fundusok közül u.m. a 23. és 24-ik számok alatt lévők alku mellett nem pedig citandó¹⁷⁵ adódtak el.

c/ A 24-ik positióra nézve, azon észre vétel fordul elő, hogy az ottan érdeklett 800 fkból már 600 ftok ki fizetve állíttatnak, mindazonáltal sem az egész summáról, sem pedig a hátra lévő 200 forintokról obligatio nem találtatik a számadáshoz rekesztve.

d/ Hogy a vevő lakosok a summákról obligatiókat¹⁷⁶ adtak, az obligált summákból időről időre fizettek, azonban ezen fizetések jöllehet a számadásokban érdekeltettnek, mind azon által az obligatiókra fel nem jegyezettek, mely hiba mindazonáltal azonnal helyre hozódott.

8-or: Visgálás alá vétetett Tóth Antalnak a tűzi cassáról az 1821/22. esztendőre készített számadása, mely szerint:

tészen a perceptio	251 ftot	53 xrt
a ki adás	73 ft	58 xrt
Kellene a cassában lenni	177 ft	55 xrnak
Találkozott pedig a cassában		
váltóban	93 ft	
réz pénzben	1 ft	46 xr
detto egy zatskóban	23 ft	58 xr
In summa:	118 ft	44 xr
Melynél fogva combinatio ¹⁷⁷ tétettevén:		
Kellene a cassában lenni	177 ftnak	55 xrnak
találtatott tsak	118 ft	44 xr
Eszerént defectus tészen	59 ft	11 xr

9-er: Vékony Péternek az 1818/9. esztendei generalis cassáról szálló számadása, mely szerint

a perceptio tészen	258647 ft	41 xr
az erogatio	257982 ft	6 xr
E szerint tehát a különbség ki ütt	665 ft	35 xr
A cassában azonban találtatott	7 ft	
és így a defectus tészen:	665 ft	35 xr

¹⁷⁴ Arányosság.

¹⁷⁵ Idézés, verseny.

¹⁷⁶ Kötelezvény.

¹⁷⁷ Összevetés, összehasonlítás.

Melly ebbéli számadásra e következő észrevételek fordultak elő:

a/ A perceptióról nintsenek contra quietentiák.

b/ Az erogatóról is némely helyen csak a protocolláris végzésekre provocáltak, a fizetésről azonban nem adatik quietentia elő.

c/ A perceptió 18-k lapján új írás láttzik, jóllehet a positiók 1819. esztendőről szóllanak.

d/ Minden féle jövedelemnek, úgy a contributióbeli perceptió is, amint az adó szedők által a generalis perceptornak resignáltak,¹⁷⁸ a többi béjött pénzekkel öszve zavartatik.

10-er: vizsgálás alá vétetett Szél Mihály bor bírónak az 1818/9. esztendőről szólló számadása, mely szerént:

A perceptió tészén	38835 ft 24 xrt
Ebből ki adás	37845 ft 20 xr
A különbség e szerént tészén	999 ft 4 xr

Azomban Ladányi Sándor bor bírói cassájában van ezen summábúl, mint maga Ladányi el ismérte, s a pénzt elé is mutatta, Szél Mihály pénzébül (ki minekelötte számadását bé adhatta volna, meghalálozott)

744 ft 1 xr

Szél Mihály özvegye tartozik,
s azonnal adott is obligatiót

246 ft 3 xrül

Mely két rendbeli summát öszve számítván, meg szűnik az e részben való nehézség, következőleg defectus cassa nem találtatik.

11-er: Vizsgálás alá vétetett Vékony Péter bor bírónak a k.m. esztendei november holnapnak 1-ő napjárúl, a folyó esztendei junius holnapnak 1-ő napjáig el készített számadása, mely szerént:

a perceptió tészén	18877 ft 26 xr
a ki adás	18851 ft 27 xr
E szerént tehát defectus tészén	25 ft 59 xr

12--er: Vizsgálás alá vétetett Szeles Jóseffnek az 1819/20. esztendőről szólló bor bírói számadása, mely szerént:

a perceptió tészén	40373 ft 11 xrt
ebbül a ki adás	40355 ft 5 xr
Kész pénzül a cassában találtatott	18 ft 6 xr

Melly számadásra nézve azon észrevétel fordulna elő, hogy némely drágább áron szerzett s nagyobb mennyiségű borok, az elébbeni bor bírótól resignáltván, mint meg romlottak oltso áron adattak el.

¹⁷⁸ Átad, rábíz.

13-or: Vizsgálás alá vétetett ugyan azon számadónak a száj pénzrül¹⁷⁹ való azon esztendei számadása, mely szerént:

a perceptió téssen	2297 ftot 27 xrt
a ki adás pedig	2248 ftot 59 xrt
Van a cassában	48 ft 18 xr

14-er: Vizsgálás alá vétetett szinte annak a piarczi bérrül való számadása, mely eránt, minthogy a pénz amint az az illető kortsmárosok által szedődött, azonnal a generalis cassában resignáltatott, semmi észrevétel nem fordul elő.

15-ör: Vizsgálás alá vétetett Ladányi Sándornak bor bírói számadása pro anno 1820/21, mely szerént:

az egész perceptió téssen	47546 ft 31 xrt
a ki adás	46065 ft 17 xr
a különbség tehát ki ütt	1481 ft 14 xr
van a cassában	1452 ft 29 xr
a defectus tehát téssen	28 ft 45 xr

16-or: Ugyan annak a szájbérről való számadása, mely szerént:

a perceptió téssen	900 ft 4 xrt
a ki adás	900 ft 2 xr
Külömbőség, s defectus	2 xr

17.er: Ugyan annak a piartzi bérről való számadása, mely szerént a pénz az illető kortsmárosok által incassáltatván, azonnal a generalis cassában resignaltatott, melynek summája téssen: 923 ft. 27 xrt.

18-or: Meg vizsgáltattak több adószedők számadásai. Minthogy ezen lajstromokban minden lakosra való ejactatio¹⁸⁰ és kinek kinek általa tett fizetései jegyeztetnek fel, annál fogva ezen lajstromoknak revisiója¹⁸¹ ezen deputatiónak nem lévén kötelességében, de különben is mint sok idővel járó, az exactoralis¹⁸² munkára valónak vélettetvén, e szerént tehát tsak az adószedőknél találatott kész pénz jegyeztetett fel. Mindnyájára nézve az az észre vétel fordulván elő, hogy jóllehet a contributio a többi bevételektül rubrikák szerént volna el választva, mindazonáltal a a perceptiónak akár mely ágából bé szedett summák concassálva adódnak a generalis perceptornak által.

Kész pénzül találatott:

¹⁷⁹ Legeltetési díj.

¹⁸⁰ Kivetés.

¹⁸¹ Felülvizsgálata.

¹⁸² Adószedő, vizsgáló, végrehajtó.

1-ször: Halasi Mátyás 1817/18-ik esztendőben volt adószedőnél	267 ft 50 xr
1-or: Szél János 1818/19. esztendei volt adószedőnél kész pénzben	372 ft 37 xr
3-or: Kováts György adó szedőnél pro anno ¹⁸³ 1818/19. találatott kész pénzben	345 ft
4-er: Kéry Pál 1820/21-ik esztendőben volt adó szedőnél	266 ft 17 xr
5-ör: Ferenczy György 1821/22. esztendő adószedőjénél	66 ft 48 xr

Minden lajstromokban találatott kész pénz feljegyeztetvén, a lajstromok a pénzek további incassatiója végett a most nevezett adó szedőnek vissza adattattak.

Végtére

19-er: A város ménésének el adásáról szóló eredeti licitationale protocollum¹⁸⁴ is megvizsgáltott, melyből tapasztaltott, hogy múlt 1809. esztendő július 23-kán 130 darab lovak egyenként adattak el kótya vettye mellett, melyekért bő jött 21081 ft. 3 xr.

Az itt elő számlált számadásokra nézve átyalyában e következő észre vételei fordultak elő a deputatióknak, u.m.

a/ Hogy a remanentiák az illető perceptorok által vagy egy átyalyában nem inducaltattak, vagy ha fel vétetettnek is a bé vételbe, nem annak módja szerint documentaltatnak.

b/ Az illető adó fizetőknél kint lévő restantiák a számadásba nem inducaltatnak,¹⁸⁵ és csak azokról számol az illető adó szedő, amellyek az ő perceptorsága alatt incassáltattak, ahonnan meg esik, hogy a perceptor, aki már jóllehet hivatalát le tette, vagy helyébe más választott, négy sótt több esztendőig is a számadás terhe alatt vagyon, és az alatt a kint lévő restantiákból bé szedett summákat tettzése szerint fizeti bé a városi pénz tárba, mellyből természetesen folyik, hogy a város restantiáinak illy zürzavarban valóságos mivolta soha evidentiában nem lehet.

Mind ezen igen szembetűnő két rendbeli pontos észrevételek, jelesül a remanentiák illy rendetlen manipulatiója annyival inkább magára vonta a deputatióknak figyelmetességét, mivel el látni lehet, hogy illetően kivált nevezetes remanentiáknak a számadó kezénél huzamosabb ideig való hagyása az adózó népnek, aki azt a rendelt időre nyakra főre és gyakran szer felett való terheltetésével is le fizetni köteleztetik, nyilvánosságos rövidsége nélkül el nem nézettetik, még a számadóra magára is terhes, a publicumra nézve pedig könnyen káros következtést vonhat maga után.

¹⁸³ Évre.

¹⁸⁴ Árverési jegyzék.

¹⁸⁵ A hátralékot a nyilvántartásba nem vezették be.

Úgy szintén a remanentiáknak időről időre való el halasztása is igen rendetlen manipulációt mutat, mellyeknek bé szedése, ha esztendőről esztendőre halogattatik, tetemessen meg nevedvén, ha az utóbbi tartozás is hozzá járul, attúl méltán tartani lehet, hogy az adó fizető nép amely a hasonló tartozások halogatásával annyira el merítették, és tetemessen terhelertik, hogy egyszerre nagyobb summát kéntelen lévén le fizetni annak telyesítésére napról napra tehetetlenebb lészen, s ez által a kint lévő restantiák is a pénz tárnak tetemes kárával egyszer valósággal bé szedhetlenné válnak? Melyhez egyelőre el nem látott véletlen szerentsétlen tsapás hozzá járulván, a lakosokat oly zavarba hozhatya, mely végromlásokat szülhet.

e/ Az erogatiók leg inkább pedig a perceptiók nem documentaltatnak a sokszor contra quietentiákkal, nyugtatványokkal, és egyéb okmányokkal és bizonyságokkal, mellyeknek meg kívántató mód szerént való elé adások nélkül rendes számadást képzeln nem lehet, mellyet pedig a fent forgó tárgynak fontos volta egész mértékben meg kívánna. Végtére:

XII-szer: Az határozatott, hogy azon cassák kultsai, mellyek már meg vizsgáltattak, és azokrúl szólló számadások a deputatió által a szokott visaval¹⁸⁶ meg jegyeztettek, nehogy e dologban az illető perceptoroknak adattassanak vissza, amint hogy a deputatió színe előtt vissza is adattattak, a deputatió pedig munkállódását ez úttal fel függyesztvén, a fent irt időig el oszlott.¹⁸⁷

¹⁸⁶ Jel.

¹⁸⁷ A deputatió 1822. szeptember 9-én valóban ismét összeült és folytatta munkáját Barczay Pál elnökletével. I. 46.

A Kiskunság statisztikai felmérése 1857-ben. (Forrásközlés)

Jelen forrásközlés egy kéziratos formában fennmaradt ügyirat jellegű statisztikai összeállítás közlésére vállalkozik.

A közölt ügyiratok 1857 márciusában keletkeztek, amely évben az október 31-i fordulónappal végzett népszámlálás is elkészült. Mind az 1850-51-ben, mind az 1857-ben végzett népszámlálás eredményei ismeretek, a történeti statisztika által feldolgozottak.¹ A korszak mezőgazdasági statisztikájának áttekintésére szintén több kiadványban található források.² Nem célunk itt felsorolni a korszak történeti statisztikai irodalmát, csupán érdekelteni kívánjuk, hogy bár számos nyomtatásban is közzétett statisztikai adatforrás ismert az 1850-1860 közötti időszakról, területi levetaráinkban ma is fellelhetőek olyan ügyirat jellegű, úgynevezett „hivatalos” adatokat tartalmazó jelentések, melyeknek feltárása, és közzététele gazdagíthatja történeti statisztikai ismeretünket. Az itt közölt források demográfiai és mezőgazdasági számszerű adatok mellett több olyan kiegészítést, megjegyzést tartalmaznak, melyek a lakosság mentalitását, megélhetési forrásait és életmódját is felvillantják s a történet- és néprajztudomány számára is értékes adalékokat szolgáltatnak.

A Cs. Kir. III. Hadsereg Vezérkari Osztálya 1857 tavaszán a magyarországi helytartósági osztályok közreműködését kérte a Magyar Királyság statisztikai leírásának elkészítéséhez. A helytartósági osztályok feladata a szükséges adatok megyénkénti összegyűjtetése volt. Az adatokból összeállított statisztikákat megadott séma szerint kellett elkészíteni.

A séma 14 pont köré csoportosította a megválaszolandó kérdéseket.³

1. Terjedelem és politikai beosztás
2. Felszín és földművelés
3. Népeség és lakóhely
4. Éghajlati viszonyok
5. Állattenyésztés
6. Bányászat és gyáripar
7. Gyárak és kézműipar
8. Fegyver és lőszergyárak
9. Kereskedelem
10. Tudományos élet
11. Közlekedés
12. Pénzügyek
13. Érmék, mértékek, súlyok
14. Irodalom és térképügy

Valamennyi kérdéscsoporthoz részletes magyarázatot fűztek, előírva az adatszolgáltatás végzésének módját, körét és formai megjelenítését. A cél az volt, hogy megyénként egy-egy füzetet állítsanak össze, mely füzet lapjainak bal oldalán helyezkedtek volna el a számszerű adatok, a jobb oldali hasámban pedig az azokat kiegészítő magyarázatok. E katonai szempontú statisztika összeállításához a lehető legfrissebb adatokra lett volna szükség, melyekkel a helytartósági osztályok természetesen nem rendelkeztek, hiszen az egész országra kiterjedő statisztikai összeállítást csupán az 1850-ben végzett népszámlálás eredményezett. A népszámlálás adatai az eltelt hat esztendő alatt már módosultak és szempontjai sem feleltek meg a katonai statisztika kívánalmainak. A helytartósági osztályok ezért megküldték a mintát a megyéknek, a megyék a szolgabíróknak, akik az egyes helységek főbíróihoz és jegyzőihez adták tovább a feladat végrehajtását.

A Jászkun Kerület főkapitánya 1857. február 27-én kelt utasítását március végéig adott határidőt a járási kapitányoknak a statisztikai munka elkészítéséhez. Az utasítás mellé a kapitányok megkaptak a végrehajtáshoz szükséges 14 pontból álló mintát, a végrehajtás technikai lebonyolításának mikéntjéről azonban szabadon dönthettek.⁵ Ennek az lett a következménye, hogy a Kiskunság mindhárom járásában eltérő módon végeztek és értelmezték a feladatot.

A Kunszentmiklósi cs. kir. Járási Kapitányság kapitánya 1857. március 31-én Kunszentmiklós, Szabadszállás, Fülöpszállás és Lacháza főbíróinak a 14 kérdéskör felbontásával egy 112 pontos kérdőívet küldött, melynek megválaszolására 8 nap határidőt adott.⁶

A Halasi cs. kir. Járási Kapitányság területéhez tartozó Halas és Majsza községek főbírói a kapitány által hozzájuk továbbított minta alapján állították össze jelentéseiket. Majsza még a két hasábos formát is betartotta.⁷ Móricgát pusztáról a halasi járás kapitánya a földtulajdonos lacháziaktól kért jelentést, Szank pusztáról pedig a földtulajdonos kunszentmiklósiak főbírójától.

A Félegyházi cs. kir. Járási Kapitányság területéről csupán egy, az előírás szerinti egységes keretbe foglalt, a járás adatait összegező jelentés maradt meg.⁸ Ez a jelentés sajnos nem tartalmaz a kunszentmiklósi és halasi járáshoz hasonlítható részletes adatokat.

Forrásközlésünket a fent említett járások, községek és puszták megmaradt jelentései alapján állítottuk össze, igazodva a járásonként eltérő adatgyűjtéshez és annak formailag eltérő megjelenítési módjához.

I. A kunszentmiklósi járás

A Kunszentmiklósi cs. kir. járási Kapitányság területén az 1850. évi népszámlálás szerint 18.326 fő élt. A járáshoz tartozott Kunszentmiklós, Szabadszállás, Fülöpszállás és Lacháza község, valamint Bábony, Lajos, Mizse, Kerekegyháza, Bene és Kisbalázs puszta. A statisztikai jelentést beküldő négy község mindegyike a községről és annak a járáshoz tartozó puszta tulajdonáról közölte az adatokat bontás nélkül. A négy község által közölt adatok tehát nem fedik le az egész közigazgatási járást, hiszen Lajos, Mizse és Bene jász tulajdonban volt. Kisbalázs puszta esetében pedig két település osztozott a pusztán: fele Fülöpszállás, fele Szabadszállás tulajdona volt. A könnyebb áttekinthetőség kedvéért a sémához igazodó statisztikai csoportokat a járás helységeinek összehasonlítását is lehetővé téve táblázatokban közöljük. Formailag tehát forrásközlésünk eltér az eredetitől, de adatai és nyelvezete megegyezik azzal. A szükséges kiegészítéseket, magyarázatokat a táblázatok után jegyzetben közöljük.

I. Terjedelem és politikai beosztás*

	Kunszentmiklós	Szabadszállás	Fülöpszállás	Lacháza
A község határának kiterjedése a járáshoz tartozó pusztáival együtt	31.565 kh	30.115 kh 1.373 □ öl	22.630 kh 92 □ öl	8.725 kh 808 □ öl

* A séma szerint a területet osztrák □ mérföldben kellett volna megadni, de a válaszadók 1 kh = 1.600 □ öl területi egységben adták meg. Osztrák □ mérföldre átszámítva a következő értékeket kapjuk:

Kunszentmiklós: 3,1568 □m, Szabadszállás: 3,0116 □m, Fülöpszállás: 2,2630 □m, Lacháza: 0,8725 □m.

A politikai beosztásra a községi bírák nem válaszoltak. 1857-ben politikai tekintetben a négy község a Jászkun Kerület főkapitányához, jogi szempontból a Pesti Országos Főtörvényszékhez, pénzügyi szempontból a Szegedi cs. kir. Pénzügyi Kerületi Osztályhoz, katonai szempontból a Szegedi cs. kir. Kiegészítő Kerülethez tartozott.

A Kunszentmiklósi cs. kir. Járási Kapitányság négy községe a 12-es, a pénzügyekre vonatkozó kérdésére nem tért ki, mivel arra a járási kapitány által megküldött kérdőpontok között nincs kérdés. Itt kellett volna választ adni az adóviszonyokra, valamint a közigazgatási terület bevételeire és kiadásaira.

A 13. kérdéscsoportnál a kapitány a hossz, sík, test és ürmértékek mi'venségét és azok viszonyát az ausztriai mértékekhez kérdezte. A községe nem adtak részletező választ, csupán összegezően jegyezték meg, hogy „ausztriaiak”.

II. Felszín és földművelés

II. 1. Felszín

		Kunszentmiklós	Szabadszállás	Fülöpszállás	Lacháza
1	A község határának a kiterjedése a járáshoz tartozó pusztáival együtt	31.568 kh	30.115 kh 1.373 □-öl	22.630 kh 92 □-öl	8.725 kh 808 □-öl
2	Ebből mennyi a hegység	300 kh (homok halmok)	–	semmi	–
3	Dombos föld		jelentéktelen	semmi	100 kh
4	Síkság	31.268 kh	nagyobb része	22.630 kh 92 □-öl	8625 kh 808 □-öl
5	A község határából hány hold műveltetik	20.470 kh (kaszálás is)	16.522 kh 1037 □-öl	13.003 kh 618 □-öl	6980 kh 618 □-öl
6	Hány hold műveletlen	11.098 kh	13.592 kh 938 □-öl	9.626 kh 1074 □-öl	332 kh 1402 □-öl
7	Hány hold szántóföld van	9.225 kh 860 □-öl	10.338 kh 1.093 □-öl	5.862 kh 1.438 □-öl	4.704 kh 644 □-öl
8	Rét	11.400 kh	5.619 kh 1.196 □-öl	6.705 kh 1.485 □-öl	1.752 kh 341 □-öl
9	Kert	404 kh 740 □-öl (veteményes, tak.)	70-80 kh (gabona termő)	54 kh 1.211 □-öl	95 kh 596 □-öl (takarmányos)
10	Gyümölcsösök	nincsen	nincsen	szőlőben	nincsen
11	Szőlős kertek	367 kh	564 kh 348 □-öl	341 kh 1.163 □-öl	306 kh 1.157 □-öl
12	Erdőség	semmi	2 kh 400 □-öl	2 kh 120 □-öl	217 kh 76 □-öl
13	Legelő	6.280 kh	6.555 kh 1.573 □-öl	5.268 kh 1.180 □-öl	1.296 kh 1.571 □-öl
14	Zsemlék	200 kh	1.068 kh 352 □-öl	768 kh	semmi

		Kunszentmiklós	Szabadszállás	Fülöpszállás	Lacháza
15	Tó	2.080 kh (tófenék)	1.895 kh 1.031 □-öl	836 kh 355 □-öl (szikes vízállás)	430 □-öl
16	Nádas	semmi	297 kh 317 □-öl	36 kh	nincs
17	Mocsáros	1.500 kh	1.093 kh 460 □-öl	200 kh	nincs
18	Pusztaság, buckák	1.000 kh	2.000 kh	2.553 kh 1.193 □-öl	1 kh

II. 2. Földművelés*

		Kunszentmiklós	Szabadszállás	Fülöpszállás	Lacháza
19	Hány mérő búza terem	4.200 am. 8.400 véka	13.784 am. 2 véka	5.400 pm	2.000 am.
20	Hány mérő rozs terem	4.000 am 8.000 véka	13.784 am. 2 véka	3.400 pm	5.000 am
21	Hány mérő árpa terem	1.500 am. 3.000 véka	13.784 am. 2 véka	4.000 pm.	2.000 am.
22	Hány mérő kukorica terem	600 am. 1.200 véka	2.297 pm.	3500 pm.	12.000 am.
23	Hány mérő zab terem	3.100 am 6.200 véka	4.594 am	4.600 pm.	10.000 am.
24	Hány mérő burgonya terem	950 am. 1.900 véka	nem terem	1.000 pm.	1.000 am.
25	Hány mérő hüvelyes terem	65 am. 130 véka	100 am.	50 pm.	200 am (bab)
26	Hány mázsa takarmány	semmi	semmi	semmi	200 (lóhere, bükköny)

* A vetés és aratás esetében a 10 éves átlaghozam megadását kérték. A termés csökkenése vagy növekedése esetén szintén ezt a tendenciát kellett jelezni.

		Kunszentmiklós	Szabadszállás	Fülöpszállás	Lacháza
27	Széna	55.000	11.240	16.000	20-24.000
28	Sarjúszéna	semmi	semmi	200	semmi
29	Len – kender	15 q	semmi	semmi	10 ; 60 q
30	Hány akó bor terem	350	1.000	800	600
31	Hány öl tűzifa	semmi	semmi	semmi	60 – 80
32	Hány mázsa gyeptőzeg	semmi	semmi	semmi	semmi
33	A vetés és termés közötti arány	5 : 2	-		1 : 3
34	Mennyi a fogyasztás a terméshez	3 : 2	minden termék elfogyasztatik		a búzafélékre meghaladja a termést
35	Kivitel	semmi	semmi		zab: 5.000 am. kukorica: 2.000 am. széna: 5-6.000 q

* A vetésre és a termésre vonatkozó megjegyzéseket, mivel azok a táblázat rovataiba nem fértek, itt közöljük; Kunszentmiklós: „...minden évben csökken a termés, és ennek oka: a rossz föld; tagosítani a sok szék, mocsár és vízállások végett nem lehetvén a földbirtokot, s ez okból a birtokos marháját, trágyáját nem szaporíthatván a föld soványodik; de másfelől a homok terül, és a víz áradások s álló vizek sok termő földet elmosnak. A termés a belfogyasztásra sem elegendő.”

Lacháza: A termésben a „csekély szaporodás inkább csökkenést idéz elő, mint növekedést, s ennek oka az, hogy a határt rendkívül lesóványította az az előtti években gyakran kiöntött Duna ár, s a földművelőket a javítástól, trágyázástól – miután munkájuk sikerét egy árvíz tönkre tevő elidegenítette.” A kukoricából megjegyzésük szerint azért kevés a kivitel „mert a szegény népszálvány kenyerét ezzel pótolja”

III. Néesség és lakóhely

III. 1. Néesség, a férfi lakosság megoszlása

		Kunszentmiklós	Szabadszállás	Fülöpszállás	Lacháza
41	Mennyi a lélekszám az idege- neken kívül	5.150	5.218	3.613	3.244
42	Hány férfi nembeli van	2.540	2.565	1.700	1.660
43	Ebből 1 – 18 éves	737	1.068	685	1.000
44	19 – 25 éves	279	288	233	200
45	26 – 40 éves	670	490	398	300
46	40 – 60 éves	650	520	302	110
47	60 – — éves	304	199	82	50
48	Hány lesz évenként katona	15	13	1 – 2	8 – 12
49	Katona kötelezett évenként	50	50	10 – 12	30 – 35
50	Hány fegyverfogható férfi van	510	600	250	400
51	A férfi nembeliek közül hány pap van	4	5	2	2
52	nemes	358	10	10	nincs
53	hivatalnok	65 (honorácior)	15	9	nincs
54	honorácior	–	54	5	10
55	iparúzők	159	120	80	132
56	parasztok, kertészek	1.614	100 (tanyások)	345	paraszt kertész nincs

		Kunszentmiklós	Szabadszállás	Fülöpszállás	Lacháza
57	napszámosok	325	500	812	228
58	halászok	nincs	nincs	nincs	nincs
58	Nemzetiségére tekintettel ffi				
	magyar	2.459	2.499	1.613	1.640
	német	2	–	–	–
	olasz	–	1	–	–
	tót	–	–	–	1
	cigány	38	12	8	–
	zsidó	41	53	9	20
60	Vallására nézve mennyi a				
	református	2.076	4.366	3.576	3.114
	evangélikus	8	–	–	14
	r. katolikus	413	31	15	19
	görög	2	–	–	3
	zsidó	41	53	22	60 (ffi, nő)

III. 2. Népmozgalom

		Kunszentmiklós	Szabadszállás	Fülöpszállás	Lacháza
61	Születik általában évente	224	200	100 – 120	160
62	Házasodik általában évenként	51	10 – 12	10 – 15	20 – 25
63	Hány halálozik	147	180	80 – 90	155
64	Mennyi az idegenek száma	89	87	nincs	30 – 35
65	Kivándorlók száma	25	1	nincs	4 – 8
66	Bevándorlók száma	14	1	nincs	6 – 10

III. 3. Lakóhely

76	Hány háza van?	Kunszentmiklós	1.127
		Szabadszállás	1.080 – 1.100
		Fülöpszállás	810
		Lacháza	796
77	Egy házban hány lélek lakik?	Kunszentmiklós	3 – 6
		Szabadszállás	4
		Fülöpszállás	4 – 5
		Lacháza	3 – 6
78	Hány család van?	Kunszentmiklós	1.097
		Szabadszállás	900

	Fülöpszállás	862
	Lacháza	879

III. 4. A Lakosság jellemzői

III. 4. 1.

67	Mi e lakosság characteristicaja?	Kunszentmiklós	Dolgozni szeret.
		Szabadszállás	Egyenes nyílt szívűség, szorgalmas magaviselet.
		Fülöpszállás	Józan, szorgalmatos.
		Lacháza	Szellemileg csendes, nyugodt kedélyű, dolog szerető, – anyagilag pedig a földművelést kedveli, s a szarvasmarhákkal üzérkedik. Általában az anyagi jobblétet szorgalmas munkája után bírni vágyakozik.
68	A hadviselésre minő hajlama van?	Kunszentmiklós	Elegendő.
		Szabadszállás	Van.
		Fülöpszállás	Van.
		Lacháza	Hadviselésre e népnek kevés hajlama van, egyedüli hajlandósága, mint huszár szolgálni.
69	Különösen melyik fegyvernemhez?	Kunszentmiklós	A kardot szereti.
		Szabadszállás	Magyar lovasezredben.
		Fülöpszállás	Kardhoz.
		Lacháza	Egyedüli hajlandósága, mint huszár szolgálni.
70	Szellemi tehetsége?	Kunszentmiklós	Józan, értelmes.

		Szabadszállás	Közönséges.
		Fülöpszállás	Értelmes.
		Lacháza	Szellemi tehetséggel fel van ruházva, a mit kitüntet az, hogy kevés oskolázottságok mellett tiszta felfogásuk van mindenről, és társalgásuk is kellemes.
71	Kiművelése	Kunszentmiklós	Keveset kivéve oskolázott, olvasni, írni tud.
		Szabadszállás	Közönséges.
		Fülöpszállás	Polgáriasult, írni, olvasni tud.
		Lacháza	Általában írni, olvasni mindenki tud, házaiknál erkölcsi és vallásos könyvek vannak, azokat buzgón olvasgatják, s magokat jó könyvek által folyvást mívelik.

III. 4. 2.

72	Életmódja	Kunszentmiklós	Földművelés, részben iparúzó.
		Szabadszállás	Földművelés
		Fülöpszállás	Gazdászat.
		Lacháza	Főleg és egyedül a földművelés, mellesleg pedig a lábasjószággal, de egyszersmind az apró marhákkal való kereskedés is, ezeket a közel eső pesti piacra nagy mennyiségben szállítják.
73	Élelme	Kunszentmiklós	Búza s rozs kenyér, a szegénységé árpa s krumpli, hús ritkán.
		Szabadszállás	A föld termékei, hús és bor.
		Fülöpszállás	Kukoricával vegyített búzakenyér és inkább sertés, mint marha hús.

		Lacháza	Leginkább a húspan öszpontosul.
74	Ruházata	Kunszentmiklós	Nagyobb részt posztó ruhában járnak a férfiak, a nők pamut és kender szövetbe.
		Szabadszállás	Nyáron vászon, télen posztó és bőr.
		Fülöpszállás	Télen posztó, nyáron vászon.
		Lacháza	Posztóból készült ujjas dolmány és nadrág, általában tisztán öltözködnek.
75	Életkora	Kunszentmiklós	70 – 75 idősebb kevés
		Szabadszállás	55 – 60 év
		Fülöpszállás	60 – 70 év
		Lacháza	60 – 70 év

IV. Éghajlati viszonyok

79	Vízáradások?	Kunszentmiklós	Gyakoriak, részint a Duna árja önti el a határt, részint a Turján szaporítja a mocsárokat, rontja s pusztítja a termőföldet.
		Szabadszállás	A Duna vize gyakorta kiönt.
		Fülöpszállás	Határunk a Duna és Turján vízáradásaitól szenved.
		Lacháza	A Duna kiöntései miatt minden évben kisebb nagyobb mértékben történnek, néha nyárban aratás közepette ömlik a megáradott Duna, ami zöldárjának nevezetik, s akkor semmivé tesz minden veteményt.
80	Uralgó szelek?	Kunszentmiklós	észak–nyugati és észak–keleti

		Szabadszállás	nyugati és észak-keleti
		Fülöpszállás	észak-nyugati
		Lacháza	északi
81	Az éghajlat minősége	Kunszentmiklós	Nyárban nagyon heves a kopárság miatt, télen nedves, hideg a sok posvány miatt.
		Szabadszállás	Mérsékelt.
		Fülöpszállás	Mérsékelt.
		Lacháza	A közelegő Duna miatt, különösen pedig víz áradások alkalmával kellemetlen, hűvös.
82	Ennek hatása az egészségre?	Kunszentmiklós	Az egészségre nagyon hat. A nyári hőség hidegletést, a téli nedves hideg mirigyos és bőr betegséget okoznak.
		Szabadszállás	Semmi.
		Fülöpszállás	Jó.
		Lacháza	Ártalmatlan. Különben rendes légmérséklete van.
83	Uralgó betegségek?	Kunszentmiklós	Hidegletés, köszvényes fájdalmak.
		Szabadszállás	Hidegletés.
		Fülöpszállás	Hidegletés, súly.
		Lacháza	Egyedül a meghűlésből eredő lázak szoktak lenni, amint a légváltások hirtelen történnek.
84	Ezeknek okai?	Kunszentmiklós	A sok mocsár kigőzölgése és a nyári napokban beállni szokott nagy szárazság.
		Szabadszállás	A test lét részeiben fekszik.

		Fülöpszállás	Székes víz és éretlen gyümölcs.
		Lacháza	A hirtelen légváltozásokból erednek

V. Állattenyésztés

		Kunszentmiklós	Szabadszállás	Fülöpszállás	Lacháza
85	Hány ló van?	996	600	609	352
86	Csikó 1 – 3 évesig?	93	50 (lovak között)	120	120
87	Hány ló van 5 – 10 évesig?	903	200	389	150
88	Milyen nagyságúak?	13 – 14 marok	13 – 14 marok	13 – 14,5 marok	13 – 14 marok
89	Mely fajúak?	elegy, belegy	közönséges magyar	nemesített és közönséges	közönséges magyar
90	Mely használatra alkalmazhatók különösen?	kocsizásra, szántásra, nyomtatásra	könnyű teher vonásra	kocsizás, szántás	igavonásra, lovaglásra
91	Hány fogat van?	235	200	130	176
92	Adás-vételi ára (lónak)?	36 pft	... – 100	40 – 100 pft	50 – 60 pft

		Kunszentmiklós	Szabadszállás	Fülöpszállás	Lacháza
93	Hány lófogattal használtatnak?	kettesével paraszt kocsi	ún. paraszt kocsi rácszott oldalúak, fából készítve, megvasalva, két ló fogattal	egyenes oldalú paraszt vasas kocsi, két három fogattal	közönséges magyar kocsi az itteni használat szerint hosszú egyenes oldal, fél magasságú 4 löccsel vas tengelyre, általában jó vas munkás, minek könnyűsége miatt leginkább kettős fogatra való használatot tesz lehetővé
94	Egy fogat mennyi terhet képes elvinni?	5 – 6 mázsát jó úton	6 – 10 mázsáig	8 – 10 mázsát	8 – 10 mázsát
95	Hány szarvasmarha van?	1.676 elegy-belegy fajú	2.500 – 3.000	2.000	igavonó 484, növendék 487, göboly vagy hízó marha 589
96	Hány juh van?	6.585 gorombaszőrű birka	14.000 – 15.000	10.615	nincs kitöltve
97	Hány sertés van?	297	150 – 200	413	9
98	Mindezek szaporodnak vagy fogynak?	évenként silányul s fogy	fognak	a juh fogyaték néhány év alatt szembetűnő, többiek igen gyéren szaporodnak	szaporodásban leginkább a marhatenyésztés van
99	Ennek oka?	a legelő mocsáros és vízállásos volta és a szűk termés	a közlegelők felosztásának közlegése	a legelő és a takarmány minősége	Most a szarvasmarha a legkeresettebb áru

VI. Ipar, kereskedelem, iskolák, utak *

		Kunszentmiklós	Szabadszállás	Fülöpszállás	Lacháza
100	Tégla vetések	Kicsinybe gyakoroltatik	semmi	évenként 30.000 db	Évenként 50.000, mit a birtokosok saját tüzelőikkel maguk használatára égetnek
101	A malmok elegendők-e a közhasználatra?	Van elég a szükséghez	Nem. A dunai malmok pótolják a szükségét.	Nyári munkaidő alkalmával a dunai malmokat is használják.	Mik a község határához a Dunán állnak a közhasználatához bőven elegendőek lennének, de egyrészt a víz kistsínysége, más részt a mesteremberek kellő szakavatottsága hiánya miatt a községünket eléggé nem pótolhatják, e miatt kénytelen a lakosság más vidékeken őrletés végett gabonáját elvinni, vagy a közel eső Pestről liszttel magát ellátni.
102	Mennyi a szik-só termelés?	Ritkán terem, mikor van – legfeljebb 2.000 véka az egész évi seprés	Jelentéktelen lévén adatilag	3 – 400 pozsonyi mérő	nincs
103	Szokásos mértékben az ára?	véka számra 6 – 12 pengő krajcár	–	vékája 12 pft	1 véka ausztriai 1 pft
104	Vásárok?	hetivásár hetenként kétszer, nagyvásár évenként négyszer, de nagyon néptelenek	Országos vásár évi 3, melyeken a marha vásár a túlnyomó. Hetivásár hetenként kétszer.	3 vásár van	4 országos vásár, leginkább szarvasmarhával bővelkedik, heti vásár minden héten kétszer vagyon, de minden élénkség nélkül – semmi termények kiállítva nincsenek.

* Ebben a táblázatban található az az adatok melyeket a „séma” 6-11. pontjához kapcsolódóan megadtak.

		Kunszentmiklós	Szabadszállás	Fülöpszállás	Lacháza
105	A kereskedés mivel üzetik?	semmivel sem	semmivel	leginkább marhával	Leginkább apró marhákkal és szarvasmarhával üzetik.
106	Az iskolák minő állapotban vannak?	Népiskolák vannak és egy magán gimnásium.	Jó állapotban.	Jó, elemi iskolák vannak.	Az iskolák jó karban állnak.
107	Hány tanár van?	13	5	4, egy ezek közül pap	4, külön a fiúknál 2, s a lányoknál 2.
108	A tanulók száma?	fiú és lány; 396	395	férfi 150, leány 125	173 fiú, 107 leány
109	Az utak állapota?	A föld fekvése és minősége miatt örökös pusztulásba vannak, s szüntelen igazítást kívánnak, hogy járhatók legyenek, mi a dolgozó néptől sok időt elrabol.	Nem igen jó.	járható	Az utak jó állapotban és fákkal körülvettelve vannak.

II. A kiskunhalasi járás

Forrásaink Halas és Majsza község, Szank és Móricgát puszta adatait tartalmazzák.

A statisztika készítésekor a halasi járáshoz tartozott még a Jászkun Kerület közös tulajdonát képező Mérges puszta, de a járási kapitányság erről nem készített jelentést. Úgy vélték, hogy az, mint közös birtok, a főkapitányság illetékességi körébe tartozik.

A kunszentmiklósi járáshoz hasonlóan itt sem adtak választ a „séma” I. kérdéscsoportjára. A járás népessége az 1850. évi népszámlálás szerint 19.899 fő volt. Főhatóságai minden tekintetben azonosak voltak a kunszentmiklósi járásával.

I. Föld tulajdon

HALAS:	Az egész határból községi majorkodáshoz kihalított 984 kh. A két vallási felekezetű egyházi szolgák fizetési alapjához 360 kh. Általában a földtulajdonosok földjeiket maguk művelik, haszonbérbe adás a legritkábban fordul elő.
MAJSA:	Az egész határból egyházi 166 kh., községi 629 kh. magánosoké 23005 kh. A tulajdonosok nagyobb részben maguk művelik földjeiket, némelyek azonban haszonbérbe adják.
SZANK puszta:	Az egész területből magánosoké 3290 kh. Kunszentmiklós község földbirtokos lakosai tulajdona 9545 kh, 2/3-ad rész a tulajdonosok által műveltetik, a többi haszonbérbe adatik.
MÓRICGÁT puszta: —	

A földművelésre vonatkozó, táblázatba nem foglalható kiegészítések

II. Felszín és földművelés

II. 1. Felszín

	HALAS	MAJSA	SZANK puszta	MÓRICGÁT puszta
Egész terület	111.535 kh 981 □-öl*	23.800 kh	12.933 kh	5.684 kh
hegy	Az egész terület futóhomokok által képzett dombokkal van átmetszve, melyek közt nagyrészt kör alakban található a jelenlegi művelés alatti	–	–	–
dombos vidék		–	–	kb. 1.000 kh homk bucás
síkföld		23.800	–	kb. 4.684 kh
szántó	20.673 kh	8294 kh	2.075 kh	501 kh 750 □-öl
kaszáló	10.204 kh	2.941 kh	1.065 kh	285 kh 600 □-öl
gyümölcsös	100 kh	–	150 kh szőlős kertek	–
szőlő	1.758 kh**	1.005 kh	804 kh buckás cserje	30 kh
erdő	2.829 kh	312 kh	4920 kh	2.850 kh 250 □-öl
nádas	1.028 kh	62 kh		
legelő	25.055 kh	10.000 kh	4.920 kh	2.850 kh 2.500 öl
terméketlen futóhomok	49.081 kh	602 kh	3.200 kh	993 kh

* „Halas határának földje általában véve közép minőségű, amennyiben legnagyobb része vas szorgalom mellett sem használható folyó homokból áll. A művelhető rész szürkehomokkal vegyített agyag földet – terra argillanea – tartalmaz, a vizenyős és vízállásos helyek széksóval – natrium – mal túlterheltek, mely a szegényebb lakosok által nagy mennyiségben söpörtetik.”

** Egészen futóhomok ültetvény

	HALAS	MAJSA	SZANK puszta	MÓRICGÁT puszta
mocsár	807 kh 537 □-öl	584 kh	520 kh	24 kh

II. 2. Földművelés

TERMÉKEK	HALAS	MAJSA	SZANK puszta	MÓRICGÁT puszta
búza	600 am.	2.000 am.	-	-
kétszeres	21.000 am.	-		
rozs	30.110 am.	19.000 am.	2.700 am.	1.500 am.
árpa	6.340 am.	5.000 am.	-	150 am
zab	8.660 am.	7.000 am.	1.500 am.	60 am.
kukorica	31.450 am.	4.400 am.	860 am.	100 am.
burgonya	3.000 am.	2.500 am.	900 am.	300 am.
hüvelyes vetemény	500 am.	100 am.	20 am.	-
vetett takarmány	500 q	-	-	-
széna és sarjú	67.346 q	14.700 q	5.000 q széna, sarjú semmi	széna 3.000 q sarjú 1.000 q
bor	6.000 akó	3.000 akó	110 akó	-
tüzifa	580 öl	100 öl	1.200 kéve rőzse	-
len és kender	-	30 q	-	-

A földművelésre vonatkozó, táblázatba nem foglalható kiegészítések

Halas:

„Vetőmag; búza, kétszeres rozs 2 és 1/8 ausztriai mérő egy katasztrális holdban. Árpa 3, zab 3 1/2 ausztriai mérő. Kukoricára nézve vető mag 1. ausztriai mérő vétetik.

Tíz évi középszámítás szerint a mag szaporulat őszi-ből 4, tavasziból 3 mag.

Termékekben fogyás van, mert az újabb időben lábra kapott kukoricza művelés a földet kicsigázza, és a későn történő megérés miatt a föld kellő munkálását nehezíti. A termésbeni fogyást okozza a legeltetési rendszer is, és a tűzifa hiány mi a földből a trágyát vonja el.

A termés a népesség számához képest kevés, mit eléggé tanúsít az, hogy a gabona piacon hetenként a szomszéd korona országbeli községek lakosai árulják gabonájukat, - továbbá az évenként termelt ceraliak nagy részt hús és zsír termelésre fordítatik. Ennél fogva a gabona termés egészen elfogyasztatik, s a kivitel csak évi körülbelül 1400 mázsa homok gyapjú, s 1000 akó homoki borból áll.”

Majsa:

„A gazdálkodás, s illetőleg földművelés kellő gépek és gazdasági iskolák hiányában a régi rendszer alapján folytattatik. A föld terméke trágyázás által mozdítatik elő, mi itt még kevesebb mértékben gyakoroltatik. Ez az oka, hogy e homokos vidék inkább nedves esztendőben termékeny, mint száraz évben, mert akkor a szél a homokot és vetést egyformán elhordja, - de mégis a régi műveléshez képest a jelenlegi földművelés és ipar nagyobb lendületnek indult, különösen rozs termelés a legnagyobb mérvben gyakoroltatik mint amely gabonanem a homokos földben leginkább díszlik, ezután áll a szőlőművelés.

A termés a lakosság élelmére elegendő, nem sok, de bővebb termés idejében a kisebb birtokosok is adnak el gabonát.

A termelésben a szaporodás tűnik ki /melyhez azonban a kedvező évszak mellett/ különös ipar szorgalom, trágyázás, újabb földek felosztása, haszonbérlet hogy járuljon - szükséges.

A termés általában véve a népesség számához elegendő.

Az elvetett mag 1/5 része a termésnek. Az évi termés 10 évi középszámítással 40.000 mérő. A fogyasztás

szűkebb termés idejében az egészet felemészti, nemcsak hanem a külvidéknek is kell járulni a piaci élelmezéshez, bővebb években minimum 1/4 rész termést eladásra s kivitelre lehet fordítani.

Szank pusztá:

A gabona nemüekből elvettetik 2500 mérő, terem 5560 közép számítással, a vetés úgy áll a terméshez, mint 2 az 5-höz. Évenként silányul, mert a föld vadvizet sovány, s a homok terül. A termés a népesség szükségére elég. Kivitel semmi.

Móricgát pusztá:

A termés a lakosság szerfelett kevés számához képest nem csak elég, de leginkább rozs és szénából évenként tetemes kivitel van.

Az állattenyésztésre vonatkozó utolsó kérdésre adott terjedelmes választ az alábbiakban idézzük:

„Az állattenyésztésben szaporodás, vagy fogyás tapasztalható, annak melyik ágában, ennek oka?”

Halás:

„A nagyobb marha tenyésztésnél az utóbbi 3 évben szaporodás tűnik fel, a juh tenyésztés ellenben az uralkodott métöly miatt fogyásban van.”

Majsa:

„A puszták felosztatlan állapotában, az állattenyésztés évenként szaporodott s a közösségnek a gabonánál is többet jövedelmezett a jószág tenyésztés. Most azonban fogyásnak indult mind a két ág, azon oknál fogva, mert a pusztá felosztás által szűkebb tenyésztési körre szorult a lakosság, s pénz hiány miatt, hogy napi szükségét adóját fizethesse /:gabonának ára csekély lévén:/ marha eladására van szüksége, hogy pénzre szert tehessen, s házi szükségét fedezhesse.”

Szank pusztá:

„Az állattenyésztés silányul, minek oka az, hogy a homok terül, s elfoglalja a termő földet.”

Móricgát pusztá:

„A ló tenyésztésben inkább a fogyás, mint a szaporodás volt az újabb időben feltűnő, mert keresettebb árucikk a szarvas marha... mivel a folytonos sovány termésű évek a földművelőnek semmi hasznot nem hoznak, csupán a marha tenyésztésből haszon tartja fel a kisbirtokú gazdákat.”

III. Néesség és lakóhely

III. 1. Néesség, a férfi lakosság megoszlása

	HALAS	MAJSA	SZANK puszta	MÓRICGÁT puszta
Egész lakosság	13.046 fő	6.426 fő ffi 3.189 nő 3.227	530 fő ffi 280 nő 250	157 fő ffi 76 nő 81 család 41
Ebből férfi: 1 – 18 év	2.520	1.921	159	19
19 – 25 év	870	332	23	14
26 – 40 év	1.412	492	56	43
41 –	1.198	(41–60) 302 (61–80) 152	42	–
Évenként újoncköteles első korosztály	140	70 – 86	nincs válasz	1 – 3
Évenként békében hány katona állítatik	45	18 – 28	nincs válasz	1 – 3
Hány fegyverfogható	2.282	200 – 300	nincs válasz	10 – 15
Foglalkozás ffi:				
lelkész	2	2	–	–
honoratior	44	24	–	–
iparos	219	69	2	–
földműves	2.588	1.050	90	20

	HALAS	MAJSA	SZANK puszta	MÓRICGÁT puszta
napzámos	963	308	15	27
cseléd	684	157	37	cseléd 7, pásztor 5
Nemzetiség szerint				
magyar	12.834	6.343	525	157-ből nőtlen ffi 39 hajadon 43 nős ffi 34 özv. ffi 3 özv. nő 4
német	40	-	-	
tót		-	-	
zsidó	172	68	5	
cigány	-	59	-	-
Vallás:				
helvét	9.183	-	313	79
római katolikus	3.697	6.354	202	73
zsidó	162	68	5	-
óhitű evangélikus	4	-	20	5

III. 2. Népmozgalom, lakóhely

	HALAS	MAJSA	SZANK puszta	MÓRICGÁT puszta
születik évenként	548	454		6 – 8
esketések	129	98	nincs egyház a pusztán	1, gyakran egy sem
halálozások	466	1856-ban 241		2 – 4
beköltözés	5	2	a népesség $\frac{1}{4}$ része állandó lakos	2–3 évben 1
kiköltözés	alig	2		
idegenek			$\frac{3}{4}$ rész jövő–menő	
tanyak száma	506	442	94	
tanyán lakik	600 család	400 család	105 család	
házban	600	400	98	

III. 3. A lakosság jellemzői

Melyik fegyvernemhez vonzódnak	HALAS	A kardforgatáshoz mutat leginkább vonzalmat
	MAJSA	Huszársághoz
	SZANK puszta	–
	MÓRICGÁT puszta	Leginkább vonzódik huszár lenni, különben is a lovaglásban nevelkedvén föl, erre mintegy születve van.

Szellemi művelődése	HALAS	Mívelődésének fényes bizonyságául szolgál a tetemes pénz áldozattal alapított református algimnasium, Ersébeth Koroda takarékpénztárral egybekapcsolt hitelintézet, a pusztai iskolák küszöbön álló szervezése.
	MAJSA	Közép műveltségű
	SZANK puszta	Írni-olvasni tudók
	MÓRICGÁT puszta	Lelki művelődése igen alant áll, olvasni is kevés tud.
Életmód	HALAS	–
	MAJSA	Rendszeres
	SZANK puszta	Földművelés
	MÓRICGÁT puszta	Földművelés
Élelme	HALAS	A nép a legtáplálóbb elegelekből elég gazdag életrendet követ.
	MAJSA	Kenyér, hús, bor, főzelék.
	SZANK puszta	Rozskenyér, főzelék, néha hús.
	MÓRICGÁT puszta	Leginkább pásztorias és egyszerű húsos eledel.
Fizikai jellemzői	HALAS	Erős, vérmes, közép testalkatú
	MAJSA	Közép erősségű testalkat
	SZANK puszta	Ép termetűek
	MÓRICGÁT puszta	Erős

Erkölcsei jellemzői	HALAS	A legelső osztály, különösen a határ roppant pusztaságán kint tanyázó pásztorok közt eláradt mindenféle bűnök öröme, nem képes Halas község lakosságának általánosan elismert erkölcsiségét megrendíteni – ennek oka a célszerű iskoláztatás, vallás, s erkölcsbeni nevelésben, úgy a békés csendbeni szigorú ragaszkodásban, mely egyedüli alapja minden, tehát a polgári jól létnek is – rejlik egyedül.
	MAJSA	Ájtatos és engedelmes.
	SZANK puszta	–
	MÓRICGÁT puszta	Romlatlan
Hadviselésre minő hajlama van	HALAS	Népe, mint eredeti magyar faj, őseitől öröklött hazafias jelleménél fogva, a hadi szolgálatokra erős hajlammal bír.
	MAJSA	Az ifjú kornak van hajlama a hadi szolgálatra.
	SZANK puszta	–
	MÓRICGÁT puszta	A hadi szolgálatra kevés hajlammal bír.
Ruházat	HALAS	A vagyonosabbaknak gyapjú szövetek, az alsóbb néposztály legszokottabb ruházata a magyar juhbőrből készült bundából áll.
	MAJSA	Magyar, egyszerű. A férfiak kék dolmány, nadrág. A nők piperére hajlandók, különben a legjobb magyaros viselet.
	SZANK puszta	Mint földművelők élnek és ruházkodnak.
	MÓRICGÁT puszta	Egyszerű, magyaros paraszt ruha.
Életkor	HALAS	60 – 70 év, sokaknál 80 – 85, sőt 95 évre is kiterjed.
	MAJSA	60 – 80 év
	SZANK puszta	–
	MÓRICGÁT puszta	Hosszú, gyakoriak a 70 – 80 éves öregek.

IV. Éghajlati viszonyok, egészségi állapot

HALAS	Vízáradások	Nincsenek
	Uralkodó szelek	Téli és tavaszon ÉNY-i, nyáron DNY-i
	Éghajlat	Szelid és enyhe. Nyáron a rekkenő meleget, a 28 – 30 °C-t, a síkon folytonosan lengő hűs szelek mérséklék, az augusztusi hó nagy számú epés, cholерikus bántalmakat szül.
	Uralkodó kórok	Nagyszámú váltólázak, leginkább negyednaposak, melyek lefolyásukat tekintve poszlázaknak tekinthetők. Továbbá bőrkiütések, névszerént: kelések, pokolvarok, viszketeg. A bujakór legkivált a közép néposztályból az elhanyagolás és a kuruzslás miatt. A fent nevezett poszlázak leginkább Halas községet leginkább C betű alakban körül karoló nádas tó szomszédságában dühöngenek, mely a nyári rekkenő napokban miazmatikus légkört fejleszt. A bőrkiütések okául a marha és birka tenyésztésbeli foglalkozást említhetjük föl, s legkivált a fürdők hiányát.
MAJSA		–
SZANK puszta		Nem jelentett éghajlati és egészségügyi viszonyokra vonatkozó információkat.
MÓRICGÁT puszta		–

V. Állattenyésztés

	HALAS	MAJSA	SZANK puszta	MÓRICGÁT puszta
Ló összesen	2.761	1.019	152	67 a helyi lakosoknak
Csikó 1–3 évig	325	173	42	9
Tenyészcsődör 5–10 évig	40	15	5	1

	HALAS	MAJSA	SZANK puszta	MÓRICGÁT puszta
Kanca 5–10 évig	609	462	kanca 56, herélt 49	kanca 20, herélt 37
Szarvasmarha	10.497	1.996	436	487
Juh	68.511	9.001	2.989 gomba szőrű	
Sertés	4.040	500	216	
Szamár	362	54	11	
Lovak faja	tiszta magyar	magyar	elegy–belegy	közönséges magyar
Lovak nagysága	13–15 marok	10–14 marok	aprók	kicsinyek
Lovak mire használtak	leginkább igavonásra	kocsiban teher alá, hátán nyereg alá	teherhordásra, szántásra, de gyengék	jól kocsizhatók
Lovak milyen fogatba	2–3–as fogatok katonai szállításhoz 1–2 lovas fogat, tekintve a homokos utakat 4 lovas	kocsiba 2–3–asba	paraszt kocsi előtt kettős fogatba	kettős fogatba
Egy fogat mennyi terhet képes elvinni	hármás fogat 6 mázsányi terhet bír	2 ló elbír 10 mázsát illetőleg 4–5 katonát	5–6 mázsát	
Lovas fogat van	kettős 800 hármás 266	207	32	27
Ökrös fogat van	négyes 731	226		
Szarvasmarha	10.497	fejős tehének házi tehén csordán, meddők közös pusztán, jármos és gulyabeli ökrök	436 hím 215 üsző 221	487

	HALAS	MAJSA	SZANK puszta	MÓRICGÁT puszta
1–3 évig	2.668			
3–5 évig	3.467			
Jármos ökör	3.074	2–4–6 néha 8–12 fogatú 20–30 q terhevt is bír		484
Tenyésztésre bika	100, 5–10 évig	A csordán községi pén- zen vett 9–12		
Tehén	1.188			6–10
Göboly				
Vannak-e ménesek	Van a község határ terü- letén két ménes „kezes- ménés” név alatt. E méneseknél a közép és szegényebb osztály tart- ja igrás lovait. A mezei munka idején a méne- seknél csupán a gyen- gébb idejű, igavonásra alkalmatlan lovak ha- gyatnak.	Van községi ménés 200– 300 lóból, közös pásztor gondviselése alatt. Je- lenleg a cs.kir. 6 db. ménlovak által nemesí- tés fogamatba vétetett.	Ménés nincs.	539 a lacháziaiaké. Mé- nes 40 számú, de nem a helybelieké, hanem a földtulajdonos lacházia- ké, a heverő, ún. szilaj lovakat Móricgáton szokták tartani. Méne- ses szabad csődört a gazdaság tart.
Mi a közép adás–vételi ára a lovaknak	30 pft	Közönséges hámos ló: 40–100 pft paripa: 50–120 pft	25 pft	50–100 pft

III. A félegyházi járás

A Félegyházi cs. kir. Járási Kapitányság területéről készült jelentés sajnos kevésbé részletező mint a Kiskunság másik két járásáé. Itt a két község Félegyháza és Dorozsma főbírói által elkészített részletes statisztikák nem maradtak meg, csupán az ezek alapján összeállított kapitányi jelentés áll rendelkezésünkre. E jelentést ezért szó szerint közöljük, hiszen mind a számszerű adatok ebben tapasztalt összevonási módja, mind a szöveges kiegészítések és a formai megjelenítés tükrözi azt a jelentéstípust, melyet a Jászkun Kerület megkapott, hogy hasonló módon most már megyei szinten összesítve továbbítsa a helytartósági osztályhoz.

Jászság-Kunság

Járási: Félegyháza

Punkt: 1. Terület és politikai beosztás

Félegyházi járás területe 16,6 □m

A Félegyházi járás politikai tekintetben a Jászberényi Főkapitányságnak, jogi szempontból a Pesti Országos Főtörvényszéknek van alárendelve, pénzügyi szempontból a Szegedi Cs. Kir. Pénzügyi Kerületi Osztálynak és katonai szempontból a Szegedi Cs. Kir. Kiegészítő Kerülethez van utalva, egyházi vonatkozásban ugyanez a Váci Püspökséghez tartozik.

2. pont. Felszín - Földművelés

A járás felszíne

Az egész járás egy homoksíkságon fekszik és sem hegy -, sem dombvidék nem található.

Földművelés

szántó 68.784 hold 867/1600.
rétek, kertek 25.501 hold 488
szőlők 7.779 hold 164
erdők 538 hold 800
legelők 52.526 hold 1.146
nadasok 811 hold
pusztságok 10.620 hold 735
(terméketlen)
Összesen: 166.562 hold

A különböző termények terméshozamáról a szükséges feljegyzések hiányában nem lehettek észrevételek. A vidék évi terményei nem elegendőek és a hiányt a szomszédos járásokban és megyékben bérletekkel pótolják. A föld megművelését általában maguk a tulajdonosok végzik.

3. pont Népeség és lakóhelyek

Az 1850. évi népszámlálás szerint 31.575 lélek.

Évente átlagosan 340–400 hadköteles.

Ebből évente átlagosan 80–90-et soroznak. 120–250 hadköteles, ha mind a hét korosztályt igénybe veszik.

Lakóhelyek

2 mezőváros - község

Félegyháza 17.831 lakossal házakban

Dorozsma 9.236 lakossal házakban.

Egy falu, Péteri 2.109 lakossal házakban, továbbá a puszták:

Csolyos

Kisszállás

Jakabszállás

Kömpöcz

Orgovány

Páka

Pálos és

Szt. László

2399 lélek össznépeségével, akik a tanyákon szétszórtan laknak.

Különleges életkori osztályok és állapot szerinti kimutatást a népszámlálási műveletek legnagyobb hiányosságai (befejezetlensége) miatt nem lehetett végrehajtani.

A népeségnek különleges hajlama van a huszárszolgálathoz.

Az élettartam közepesnek nevezhető.

A lakosság általában földműveléssel foglalkozik és néhányan durva(nyers) iparral.

Finomabb ipart, vagy művészetet itt nem úznek.

A kereskedelem többnyire az izraeliták kezében van

4. pont Éghajlati viszonyok

A vidék természettani alkotórészei

Síkság és homokos. Itt-ott agyagos alappal, ezért tavacsok és pocsolják.

Az évszakok tartama

Negyedévenként ismétlődő.

Árvizek

Dorozsma területe gyakran szenved a Tisza árvizétől.

Uralkodó szelek

Északkeleti szél.

Léggöri állapot

A kánikulában általában kiszáradó mocsaras ingoványok mélyedések és kiöntések következtében nyáron általában terjedő és félelmetes lázzal (járó) 1848-49-ben, 1855-ben itt uralkodott kolera.

5. pont Gazdaság

A számosállatok mennyisége megbízható adatok hiányában nem tüntethető fel.

A meglévő fogatok katonai célokra elegendőek.
Községi ménesek kis mértékben Félegyházán és Dorozsmán vannak, mely utóbbi kettőben a lótenyésztés nemesítésére évente tenyészcsődört adnak le.
A sertés tenyésztés túlnyomó és a szalonna mennyisége céljából úzik.

6. pont Bányászat és gyáripár (v. gyártás) ásványi anyagokkal

Téglaégetők saját szükségletre Félegyházán vannak és rövidesen Dorozsmán is létesítenek egyet.
Az egész járásban nincs bányászat.

7. pont Gyárak és ipar

Gyárak nincsenek.
Noha a nagyszámban lévő szél- és taposómalmok elegendőek, mégis előnyös lenne egy gőzmalom létesítése, Pesttől Szegedig, tehát 25 mérföldes szakaszon semmi ilyesmi nincs.

8. pont Fegyver és lőszergyártás

Ilyen gyárak a járásban nincsenek.

9. pont Kereskedelem

A többnyire az izraeliták kezében lévő kereskedelem kicsinyben való termékekre és a kiskereskedelemre korlátozott.
Félegyházán évi öt, Dorozsmán négy vásár van.
Heti vásárok hetente kétszer Félegyházán és Dorozsmán.

10. pont Tudományok

A szokásos népiskolákon és néhány pusztai iskolán kívül sem közép-, sem magasabb oktatási intézmények nincsenek.

11. pont Közlekedési eszközök (közlekedés)

Az egész járást hosszában a Pest-Szegedi Délkeleti Államvasút metszi, ami a kereskedelemre és a közlekedésre nagyon kedvező hatású.

Az egyéb országutak az olyan építőanyagok, mint a kő és kavics, hiányában rossz a állapotban vannak és csak tetemes költségekkel helyezhetők jobb állapotba.

12. pont Pénzügyek

1. Évi közvetlen adók

Különböző kereseti adók	9261 f. 40.
jövedelemadó	883 f. 57 k.
házadó	1836 f. 45.
telekadó	48.054 f. 3k.
pótlékok	21.013 f.7 k.
Összesen	81.049 f. 33.

Az összes bevétel és kiadás biztos adatok hiányában nem tüntethető fel és ezt a magasabb pénzügyi hatóságoknál, ahol a kiadások a közigazgatás minden ágára koncentrálnak, a legkönnyebben megállapíthatók.

2. Közvetettek

Fogyasztási adó	18.553 f. 30. k.
Lotto adó	1271 f. 14.
bélyeg adó	4419 f. 50.
napi(?) adó	23.050 f. 26
dohány adó	16.149 f. 35
	63.444 f. 36

13. pont Érmék, mértékek és súlyok

Az osztrák érmék vannak forgalomban.

A mértékeket és a súlyokat bevezető és megvizsgáló hitelesítő intézmény Félegyházán van.

14. pont Irodalom és térképügy

Nyomda hiányában sem irodalmi művek, sem térképek előállítása nem folyik (nincs) a járásban.

Félegyháza 1857. április 15.

Cs. Kir. Kerületi Kapitány

Az egész országra kiterjedő adatgyűjtés anyagát ezideig nem sikerült megtalálnunk.

A statisztikai leírásokkal kapcsolatos gondokat az utólagos helyesbítéseket, pótlásokat kérő leiratok tükrözik. A felküldött jelentések ellenőrzésére a III. Hadsereg cs. kir. vezérkari osztálya 1857. október 13-án kérte fel a megyéket.⁹ Levelünkben a Cs. Kir. Hadsereg Főparancsnokságra hivatkozva kérjük, hogy a megismételt jelentésben pontosítsák és egységes formában terjesszék fel a kért adatokat. A helyesbítésekre adott határidő 1857. november 10-e volt. A Kiskunság járásaiban azonban nem készültek újabb felmérések, csupán igazoló jelentések a már megküldött adatok helyességéről. Tudjuk, hogy közben az egyes helységek már az október 31-i fordulónapra kiírt népszámlálással foglalkoztak, s e nagy horderejű feladat mellett eltörpült a hadsereg kívánságára összeállított statisztika.

Melléklet

Vázlat (séma, vagy minta) a Magyar Királyság statisztikai leírásához

1. Terjedelem és politikai beosztás

Az előbbi osztrák négyzetmérföldekben kell kifejezni.

A politikai beosztást a helytartótanácsi osztályokban, megyékben és szolgabíróságokban név szerint fel kell sorolni.

Az egyházi beosztás.

2. Felszín és földművelés

A felszín (területet) összegezve osztrák mérföldekben, és ott, ahol országszerte (vidék szerint szokásos) használatos területmérték van, abban is meg kell adni.

Az összes területből kimutatva fel kell sorolni

- a, hegyiségeket
- b, dombságokat
- c, síkságokat.

A földművelés vonatkozásában meg kell adni először, hogy mennyi művelt az összterületből, azután, hogy osztrák és az országban (vidéken) használatos mértékben mennyi

szántó	havasok és legelők
rét	tőzeg
kertek	tengerek(tavak) és tavak(vízállások, kisebb tavak)
gyümölcsös	mocsarak
szőlők	puszták
erdőségek	pusztaságok (terméketlen) stb. van.
legelők	

Végül ebbe a rovatba kerül a betakarított termés osztrák és az országban (vidéken) használatos úrmértékben az alábbi sorrendben felsorolva:

gabona (búza, rozs,	burgonya
árpa, kukorica, zab)	takarmánynövények
hüvelyesek	viasz
széna-sarjú	tűzifa
bor	tőzeghalom stb.

Ide a vetés és aratás mértékadó, kb. 10 éves átlaghozam, növekedés és csökkenés az okával, fogyasztás, kivitel. - Vajon a föld termékei a lakosság számára elegendőek-e?

A különbség, ami az állami, községi, egyházi vagy magán tulajdonú földbirokok között van. Vajon ilyesmi általában maguk a tulajdonosok által megműveltek, vagy a bérbeadottak között van-e.

3. Népeség és lakóhely

A népeség száma idegenek nélkül a legutóbbi népszámlálás szerint az év közlésével. Ide különösen a férfiak és azután azok korosztályai 1-től 18-ig, 19-től 25-ig, 26-tól 40-ig és így tovább. Évente hányan lesznek az előírt korról hadkötelesek. A békeidőben évente sorozottak száma.

Voltaképpen hányan fegyverfoghatók.

a. A férfilakosság megoszlása

1. Papok
2. Nemesek, tisztviselők, tisztségviselők (honoráciorok)
3. Művészek és iparosok.
4. Parasztok, zsellérek, kertészek.
5. Egyes foglalkozásúak, napszámosok, hajósok, halászok, stb.

b. Nemzetiségek és nyelvek szerint

c. Vallásfelekezetek szerint

Népsűrűség, népmozgalom, születések, házasságok, halálozás, kivándorlás, bevándorlás, idegenek. A lakosság jellemzői, természeti/fizikai, alkati/és lelki. Vajon van-e hajlamuk a hadiszolgálathoz, kiváltképpen milyen fegyvernemhez. Szellemiek, intézmények, képzés, életmód, táplálék(megélhetés), ruházat, élettartam.

A lakóhelyek vonatkozásában mennyi város, mezőváros, falu, tanya, majorság van. Hány család hány házban lakik, majd a kiemelkedő városok és helységek felsorolása.

4. Éghajlati viszonyok

Az ország természettani részeinek megoszlása.

Az évszakok tartama.

Áradások - uralkodó szelek.

Légköri állapot, annak hatása az egészségre, uralkodó betegségek és azok okai.

5. Állattenyésztés

Az egész lóállomány, csikók 1-től 3 évesig. Mének, kancák. Alkalmasak 5-től 10 évesig. Milyen fajta, méret, kiváltképpen milyen szolgálatra alkalmazható.

A szokásos paraszti és országos jármű fogatolás közlése és annak szokásos teherbíróképessége a katonai szállításra.

Hány fogat van. Ménesek, ezek részletes felsorolása. Vételárak.

Az egyéb állattenyésztést hasonlóan kell kezelni; és pedig számár és egyéb teherhordó állatok.

Szarvasmarha tenyésztés, juhok, sertés.

Vajon mindez fogy-e, vagy bőven van.

Okok.

6. Bányászati és gyáripar ásványi anyagokkal

A vidéken található bányák és a nyert ásványok mennyisége. Vas, réz, só, kőszénbánya társaságok, kohók, kőfejtők, építő- és más kövek, téglavályogvetők és tégláégetők.

7. Gyárak és kézműipar

Különösen azokat a gyárakat és kézműipart kell kiemelni, amelyek fontosak a katonai szükségletek szempontjából, mint pl: szövet, vászon, gyapjú- bőrgyártmányok, tímárműhelyek és azok, amelyek a tökéletesség bizonyos fokára jutottak és az ország számára különösen előnyösek. Végül az általános gyártás. Mindegyikről közölni kell, vajon milyen mennyiségben(kiterjedésben) gyártják ezeket a gyárak és a kézműipar.

A munkások száma, a termékek mennyisége, a gyártás vízi, vagy más mechanikus hajtóerővel történik-e.

A nyers termékek minősége, melyeket dolgoznak fel, vajon a vidéken rendelkeznek-e ezekkel, vagy máshonnan szerzik be. A malmoknál különösen meg kell jegyezni, vajon elegendőek-e a szükségletre.

8. Fegyver és lőszergyárak

Minden, ami előfordul. Fegyvertárak, a műhelyeknek és a gyáraknak a felsorolása, puskaművesek, fegyverkovácsok, lőpormalmok, salétromfőzők, öntödék, számuk, gyártmányaik mennyisége.

9. Kereskedelem

Behozatal és kivitel, ezek kiváló cikkei, honnan jönnek ezek a cikkek és a kivitelnél hova szállítják ezeket.

Vajon a saját szükségletet fedezik-e, a kereskedelmi piacok, a fennálló vámrendszer bemutatása a szükséges észrevételekkel a zugkereskedelemtől.

10. Tudományok

Ez alatt a tárgy alatt az oktatásra szolgáló intézményeket, egyetemeket akadémiákat, kollégiumokat, iskolákat, nevelőházakat stb. kell felsorolni és emellett megjegyezni, vajon ezek az intézmények az általános, nyilvános tanításhoz elegendőek-e. A hallgatók száma, professzorok, tanárok. A katonai oktatási intézményeket természetesen különösen fontos kiemelni.

11. Közlekedés (közlekedési eszköz)

Itt először a kiépített és karbantartott utakat kell teljesen, egész hosszukban felsorolni és azok általános jellemzőjét és állapotát ábrázolni, a legfontosabb utakat kiemelni.

Azután következnek a vasutak annak közlésével, hogy melyik pályatársasághoz tartoznak. Általában mennyi van üzemben, kiépítve, vagy kiépítés alatt.

Egy, vagy kettősvágányú. A mozdonyok száma. Hadi szállítóeszközök. Ehhez hasonlóan kell a csatornákat, hajózható folyókat, tavakat stb. és

azokon a közlekedést általában, a gőzhajójáratokat különösen a hajtóeszköz felsorolásával.

12. Pénzügyek

Az adóviszonyok, a közigazgatási terület bevételei és kiadásai.

13. Érmék, mértékek és súlyok

Amennyiben a koronaországban vagy annak egy részében, az országban (vidéken) szokásos forgalmi - vagy számítás(számvetés, számla) - érem - hosszúság - terület - tér - és űrmérték, vagy súlyok, azokat az osztrák pénzekhez, mértékhez és súlyhoz való arányukkal fel kell sorolni.

14. Irodalom és térképügy

A legjobb hivatalos és egyéb műveket és térképeket, amelyek a bemutatandó tartomány országismeretére vonatkoznak, teljes címmel, a szerző, a hely és a megjelentetés(kiadás) helyének közlésével és a térképeknél a metszővel kell feltüntetni. - Továbbá itt minden hivatalos és egyébként ismert felvételt, felmérést és egyéb műveket közölni kell.

Jegyzet

1. A témával kapcsolatos talán legfrissebb irodalom: Dányi Dezső: Az 1850. és 1857. évi népszámlálás. Bp. 1993. KSH
2. Közülük mint a téma irodalmát is áttekintő munkát emeljük ki Benda Gyula összeállítását: Statisztikai adatok a magyar mezőgazdaság történetéhez 1767-1867. Bp. 1973. KSH.
3. BKML. (Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára) Kf. (Kiskunfélegyházi Részleg) Félegyházi cs. kir. Járási Kapitanyság iratai IV. 1613/1857. kig.
4. JNSZML (Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár) JK. lt. (Jászkun Kerület Levéltára) Einrich Protocoll 1857. 1262. fők szám.
5. A séma teljes szövegét dr. Cseh Géza fordításában a forrásközlés zárodokumentumaként közöljük. A fordító gondos munkáját ezúton is megköszönöm.
6. BKML. Kf. Kunszentmiklósi cs. kir. Járási Kapitanyság 555/1857. kig. iratai. A járás községeinek statisztikai jelentései ugyanezen a számon található.

7. BKML. Kf. Halasi cs. kir. Járási Kapitányság iratai 753/1857. kig. Ezen a számon található Halas, Majsza, Szank pusztá és Móricgát pusztá statisztikai jelentése is.
8. BKML. Kf. Félegyházi cs. kir. Járási Kapitányság iratai IV. 1613/1857. kig.
9. BKML. Kf. Halasi cs. kir. Járási Kapitányság 3470/1857. kig.

Mértékek

1 ausztriai mérő =	61,486 liter =	46,11 kg búza
1 véka: pozsonyi véka pesti véka	23,28 kg búza =	31,04 liter
1 mázsa =	100 kg	
1 akó =	54,30 liter	
1 öl =	1,896 méter	
1 □ öl =	3,597 □ m	
kataszteri hold =	1600 □ öl	
osztrák mérföld =	10.000 kh	
marok =	10,536 cm	

megj.: Az ausztriai mérő 1853-tól hivatalos mérték a pozsony mérő helyett.

Rövidítések

am = ausztriai mérő
q = mázsa
cs = család
cs.kir. = császári királyi
m = négyzetmérföld
kh. = kataszteri hold

A kalocsai érsekség gazdasági levéltár kéziratostérképeinek kartográfiai névtára*

III. Csorna, Karácsony érsekségi puszták térképeinek vizsgálata¹

1. Bevezető

A Kalocsai Érsekség Gazdasági Levéltára (a továbbiakban: KÉGL. T.) 1749-1945 közötti két évszázadból 826 térképet, vázlatot tartalmaz a volt érseki tulajdonú birtokról, azok változásáról – elkülönítéséről, cseréről, kisajátításról –, rendezésről, „gazdasági beosztásról”.²

A két évszázad alatt keletkezett nagy mennyiségű térkép természetesen (az időbeli eltolódásokon kívül) igen különböző a felvétel tárgya, tartalma, célja között, a felvett térség mérete, méretaránya és kidolgozottsága szerint is.³

Számos jelentős egyedi térkép mellett a rajtuk szereplő névanyag szempontjából fontos szakaszokat ki lehet választani. Ezek egyike a „kamarai térképek kora”, amely Kollonits László⁴ érsek halála után következett. 1817 után csak 1822-ben töltötték be az érseki széket. Az öt év alatt azonban a „kamarai mérnökök” számos térképet készítettek a kamarai kezelésben lévő birtokokról, amelyek nélkülözhetetlenek lesznek (ha a feudalizmus korabeli gazdálkodás kutatása napirendre kerül egyszer).

A legfontosabb térképcsoport – a téma szempontjából – a feudalizmust megszüntető, a felszámolást rögzítő nagy mennyiségű térkép, amelyek a

* A Térképtár névanyagának a feldolgozását a PRO RENOVANDA CULTURA HUNGARIAE „Magyarország Történeti Atlasza” szakalapítvány számára felhasználás céljából elfogadta.

- 1 A Térképtár névanyagának I. része: Érsekharta és Szentkirály puszták térképeinek vizsgálata címen megjelent: Bács-Kiskun Megye múltjából XI. 383-464. 1992. Megyei Levéltár, Kecskemét. II. rész: Bakod, Bód, Csepeg Érsekségi puszták térképneveinek vizsgálata – ugyanott XII. kötet 385-425. 1993.
- 2 A Térképtár anyagának ellenőrzése és újrafelvétele megtörtént. A Katalógus a „Magyarországi Egyházi Levéltárak Térképei” – az Új Magyar Központi Levéltár kiadásában jelent meg XIII-XIV. kötetként Budapesten 1990-ben. Összeállította Dóka Klára a Központi Levéltár osztályvezető-helyettese „A Kalocsai Érseki Tartomány Térképeinek katalógusa” címen. Munkatársak: Bán Péter és Kuczy Károly.
- 3 Lásd az előbbi „A Kalocsai Érseki Tartomány Térképeinek Katalógusa” – 9-től 15. oldalakat.
- 4 Gróf KOLLONITS LÁSZLÓ érsek 1787-1817 között töltötte be az érseki széket. Halála után csak 5 év múlva, 1822-ben foglalta el báró KLOBUSICZKY PÉTER. A közbeneső idő alatt „kamarai kezelésben” maradt a hatalmas egyházi birtok.

jobbágyfelszabadítás előtti vagy utáni érseki tulajdonú birtokokat (birtoktesteket, pusztákat) ábrázolják, s mivel tulajdonjogi vonatkozása egyértelmű, számos térkép nemcsak pontos, hanem részletes is, sok – *régről fennmaradt, vagy csak újonnan adott* térképnevet tartalmaz, amelyek nemcsak az eligazodást könnyítik meg, hanem a térképjelekkel együtt szinte minden ismeretet rögzítenek a korabeli tájjal, felszínnel kapcsolatban. Így kirajzolódik a száz, másfélszáz évvel korábbi Duna menti alföldi táj képe.⁵ Megjegyzendő, hogy az 1850-60 körüli térképek többségükben hazai térképészek munkái, sőt számottevő az érseki uradalom mérnökeinek munkája.

A II. József korabeli fölmérés után kb. száz évvel az 1880-as években kezdődik (folytatódik) a máig talán legteljesebb kataszteri fölmérés, amely nyomtatott formában maradt fenn, ezért nem terjed ki rá ezúttal a vizsgálat. Az egyeztetés szempontjából azonban fontos szerepe lehet még.

A társadalmi változások, illetve a későbbiekben megnyilatkozó paraszti követelések sohasem kerültek ki az érseki uradalmi földeket sem az első világháború előtt, sem később. Számos térképen látható rendszerint piros színessel: *O. F. B.* Hogy teljes-e, azt még nem tudni, de aligha, hiszen a felemás földreform következtében nagyon hamar kiderült, hogy az 1-2 holdas új földtulajdonosok, vagy ahogy szerették hangoztatni: „kisbirtokosok” valójában életképtelenek, s nem ritkán előfordult, örültek, ha megszüadulhattak „birtokuktól”.

Jó néhány térkép alapján vélni lehet, hogy az érsekség nagyobb mértékű parcellázásra is hajlandó lett volna. Valószínű azonban, hogy az államhatalom és a nagybirtokos vezetőerő zárkózhatott el előle. Az elmondottakat látszik igazolni pl. a Térképtár No. 435., a No. 448/B térkép Érsek-Hartáról és Szentkirályról, s a Böd-Bakód No. 455. sz. térkép ugyancsak (s van még több is).

Sajátos, hogy minden állandóság ellenére sem vátozatlan az uradalmi birtok. Érintette a vízszabályozás, vasútépítés, út és gátépítés, s nemcsak a birtokok területében, határában lesznek változások, hanem a művelési ágakban méginkább – különösen a vízlecsapások következtében.

2. Birtoktörténeti adatok

a) Terület és művelési ágak adatai

A KÉGL. T. kéziratos térképállományának, pontosabban a térképek névanyagának tervezett feldolgozásában a jelenlegi III. rész a *Kalocsai*

5 Az 1830-as évektől felgyorsul a táj képének (felszínének) a megváltozása: vízelvezetés, vízszabályozás, ami olykor együttjárt a birtokhatárok megváltoztatásával. 1832-ben megkezdődik a Főkáptalan és az érseki birtokok elkülönítése. Az érseki birtokok keleti és nyugati peremén (többségében) hat községet és néhány pusztát: *Uszód, Szentbenedek, Géderlak, Akasztó, Kecel, Császártöltés*, illetve *Banyasziget, Pálföld, Nána, Szilágy, Lene-serdő, Borsoshát* pusztákat, birtokokat kapta meg a Főkáptalan.

kerület-be tartozó Csorna pusztja: Csorna Karácsony: Vade: Vádé: Vádei pusztja: Karácsony pusztja: Karácsonyi major: Felső major térképeinek névanyagát foglalja magában. Iratokban, birtokívekben Csornakarácsony: Csornakarácsony pusztja alakban is előfordul.⁶

A birtok a Kalocsa-Kiskőrös közötti vasúttól, illetve a köztől északra az ős Duna-meder, az Órjeg, (a vízszabályozás után: Dunavölgyi Főcsatorna) mentén terül el. A Főcsatorna kb. észak-déli irányú. A keleti oldalán volt egyházi birtokokat a Főkáptalannak engedte át az uradalom az érseki és főkáptalani birtokelkülönítés során.⁷ Sajátos, hogy már az 1830-as években érvényesült, hogy a kiadandó birtokokat, birtoktesteket az uradalom a birtokok peremén engedte át az új tulajdonosoknak.⁸ Úgy tűnik, a jobbágyfelszabadítás megoldására a császári udvar és az illetékes hatóságok, ha nem is radikális, de kellően átgondolt intézkedéseket hoztak. Ennek része az 1850. márc. 4-én kelt „legfelsőbb Pátens”. A katasztrális munkálatokra vonatkozó rendelkezéseket viszont az ugyanakkor kibocsátott „Reklamációk” tartalmazták. A 2. pont kimondja: „a katasztrális munkálatok célja és feladata minden darab föld tiszta hozamát kinyomozni, s' készpénzben kimutatni ezen tiszta hozamokat”. A községenkénti „Reklamációk” feladata viszont „a termelés mennyisége” és az árak iránti nézetek és adatok megállapítása minden határra és művelési ágra nézve (mivel ... az) osztályozás megtételét, s' a' termények ára után tiszta haszna megállapítottatott”.⁹

A 4. pont az adózás mértékére utal, mégpedig:

az I. osztályú szántóföld tiszta hasznát	12 Ft-ban,
a II. osztályú szántóföldét	10 Ft-ban,
a III. osztályú szántóföldét	6 Ft-ban,
a IV. osztályú szántóföldét csak	3 Ft-ban

állapítja meg.

A reklamációk 6. § arról rendelkezik, hogy a besorolások helyességét a „próba térek” fogják segíteni. Minden településen a művelési ágak különbö-

6 A három birtok (Csorna, Karácsony, Vádé) területe sehol sincsen elkülönítve. Csorna lehetett a nagyobb és fontosabb. Karácsony az Órjegben van a Dunavölgyi Főcsatornáig terjed. Tőle délre Vádé. Sem a területet, sem a névanyagot nem lehet szétválasztani.

7 Lásd az 5. jegyzetet!

8 A főkáptalani birtokelkülönítéskor is látható volt, miként érvényesült ez az elv. Ugyancsak jól látható a térképeken és a nevek vizsgálata során is, hogy a Nagyatádi-féle földreform során itt, Csorna pusztán is a birtok peremén adták ki a 700 holdat meghaladó területet, de ez volt Bakód és Böd pusztán is, sőt még a vitézi telek esetében is.

9 Az elmúlt években megkezdett „privatizáció helyenként még ma is azonos földérték (aranykorona) alapján bocsátott az új földtulajdonosok kezére. A nemzeti vagyon mai „újrarendelése” nem volt kellően felkészülve sem a társadalom, sem a politika. Sajnálatos ellentmondásai (igazságtalan elhamarkodott volta) azonban csak évtizedek múlva lesz egyértelművé, amikor az „új-kapitalista” tulajdonviszonyok, letisztulnak, átláthatóvá és ismertté lesznek a nemzeti vagyon újrarendeléséből üres kézzel kikerülő körében is, s szétfoszlik véglegesen egy amerikai típusú mezőgazdasági struktúra álma, kevés félme-goldás keserű tapasztalatával.

ző osztályaiból jelöltek „próbateret”, amelynek a termésén lehetett ellenőrizni a terméshozamokat, az osztálybasorolást.

A 7. § tulajdonképpen az osztálybasorolás. Csorna ekkor még az úgynevezett „Nagy-Kalocsa” közel 30. 000 holdas határába tartozott. Az osztályba sorolás időpontjában Kalocsa területén érvényes osztályba sorolás, illetve a tiszta haszon vagy hozam kell, hogy érvényesüljön. Tehát: „*Kalocsán első osztályú szántóföld ... mind (a) 4 nemű gabonát és még a repcét is megtermő mély rétegű televényes és mérsékelten homokkal kevert agyag.*”

„Második osztályú sekély rétegű egyenetlen majd hátságos majd lapályosabb hosszában fok vagy más nádas rétek között elnyúló föld, mely *a' tiszta búzát és árpát igen rosszul termi meg.*”

... „próba térnek ki van mutatva mind helyszínén, mind az osztálysorozati jegyzőkönyvben (birtoklevélben)... megösmerni s' közöttük létező különbségeket kinyomozni s' élénk elmékezetben tartani.”

14. (...) A házadó – uradalmi, pusztai épületekről van szó – kizárólag a XII. osztályba tartoznak.

- XII. a. 3 szobával: fizet 45 krajcár adót;
 b. 2 szobával: fizet 30 krajcárt;
 c. 1 szobával: fizet 15 krajcárt.¹⁰

Megjegyzendő, hogy „a felmérést, művelési ágat és tiszta hozamot megállapító, egyben értékmérő és adóalapul szolgáló catastrális munkálatokat az uradalom tisztségviselőiből álló bizottság végezte”: ügyvezető KOBBER JÓZSEF mérnök, ÁBRAHÁMFFY JÁNOS ügyvéd, TAVASZY ANDRÁS választmányi tagok, és végül HANGEL IGNÁC erdőmester. Mivel a Bizottság 1860. őszén jó munkát végzett, 1861. tavaszán a hatóság már elfogadja, s a miniszteri biztos aláírja. A lezáráson Csorna Karácsony birtok területe 3. 120 kh, amelyből termő mindössze 2. 010 kh. Tiszta jövedelme 5. 526 forint 43 krajcár. Az érsekségnek maradt birtok művelési ágak szerint a következő:

Művelési ág	Földterület			
	magyar hold (1200 □)		kat. hold (1600 □)	
Szántó	862 h	250 □	646 kh	1.050 □
Kaszáló rétek	315 h	400 □	236 kh	800 □
Legelő	1.475 h	1.188 □	1.106 kh	1.588 □
Erdő	27 h	800 □	20 kh	1.200 □

10 Lehetséges, hogy épületek (lakóházak) utáni adózás volt már korábban is, de adatot ezúttal találtam csak.

Művelési ág	Földterület			
	magyar hold (1200 □)		kat. hold (1600 □)	
Termő	2.681 h	238 □	2.010 kh	1.438 □
Terméketlen ¹¹	1.481 h	362 □	1.110 kh	1.562 □
Együtt:	4.162 h	600 □	3.120 kh	1.400 □

A művelési ágak és a tiszta hozam igazolja, hogy a csornai gazdaság kedvezőtlen adottságú birtok. Kh-ént 1, 7 forint a tiszta hozam, jövedelem.

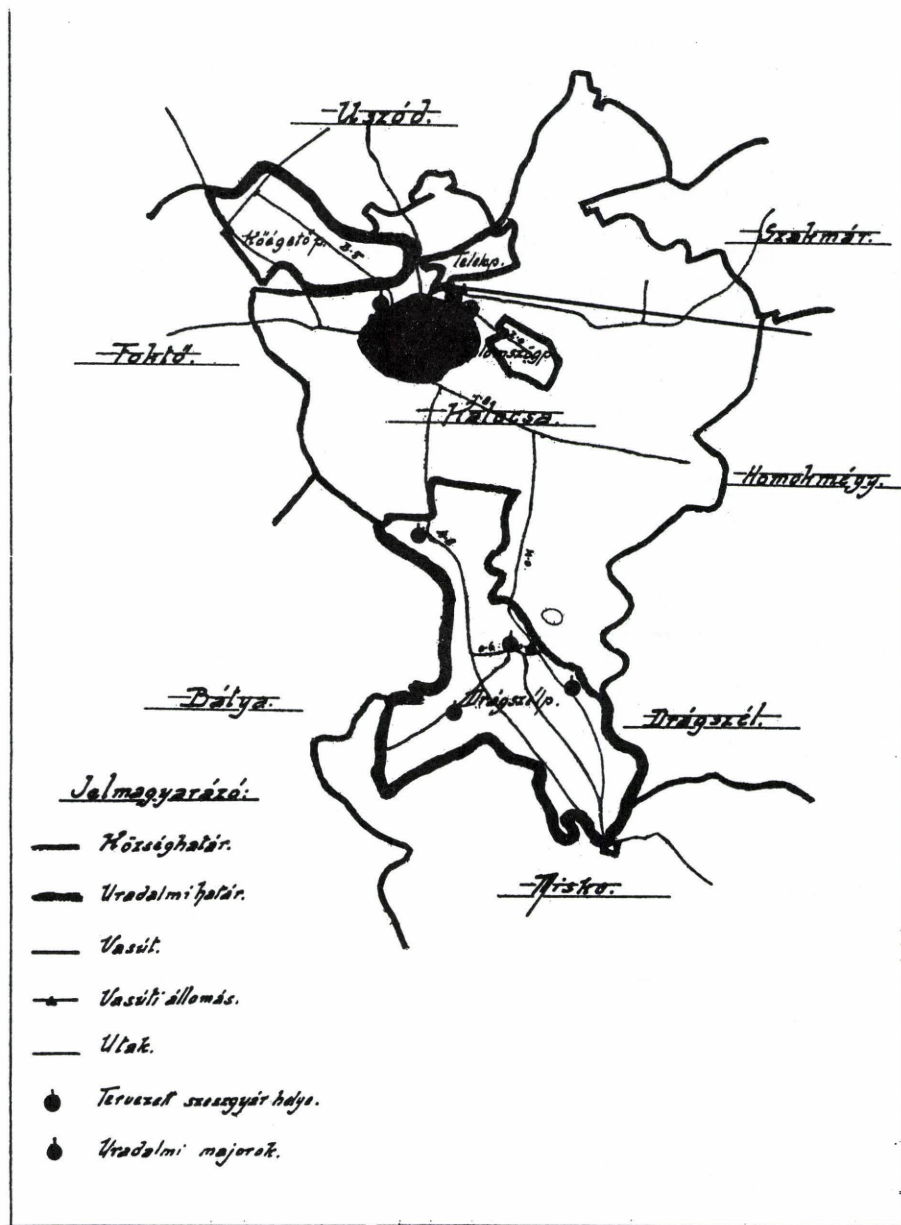
1865-ben nem szerepel a birtokívben az erdő. Területe a legelőhöz lett adva, ami így 1. 503 magyar hold 788 □ lett. Ekkor szerepel először a csornai gazdaságban az épület-adózás. Ez feltételezhetően kedvezőbb besorolást jelentett, hiszen a XII. b. „2 szobával fizető lakrész” utáni adó évi 30 krajcár, ami kb. annyi, mint egy napi napszám.

A század második felében a vízszabályozások, vasútépítések előrehaladtával, a politikában pedig a kiegyezés utáni monarchia viszonylagos kiegyensúlyozottságot, stabilitást teremtett. Az ellentétek kiéleződése évtizedek múltával következik be. A birtok-adatok a század végén és e század elején megegyeznek. Az 1930-as években viszont 703 kh 202 □ a különbség. Ez bizonyára az O. F. B. -vel jelölt, ami a földreform céljára átadott terület.

Művelési Ágak:	1892.		1905		1933	
Szántó	822 kh	991 □	623 h	989 □	735 kh	1499 □
Kert	21 kh	1259 □	-	-	-	-
Kaszálórét	52 kh	485 □	52 h	485 □	385 kh	1582 □
Erdő	-	-	-	-	20 kh	1071 □
Legelő	1904 kh	1119 □	1552 h	158 □	1186 kh	730 □
Nádas	238 kh	445 □	238 h	445 □	?	? ¹²
Nem művelt	96 kh	373 □	469 h	1075 □	?	? ¹¹
Együtt:	3135 kh	1552 □	3135 h	1552 □	2432 kh	1350 □

- 11 1861 elején a gazdaságvezetés több kifejezést használt a nem termő, nem művelt területekre. Ez időnként zavart okozhat. Nem egyszer terméketlen alá sorolja a nádas, a vizenyős rétet, nyílt vízfelületet. Más alkalommal „hasznavehetetlennek” nevezi, ami a múlt század közepén nem helyénvaló, hiszen a nádas termi meg a fontos tetőfedő anyagot. Mérlegelni kell tehát a művelési ágba sorolást, s azok területét.
- 12 Miután megtörtént a birtokelkülönítés, az érsekség kitermelte a ritkás erdőt. Az erdővédelem és az erdőítés szorgalmazása következtében a No. 355 sz. térképre ceruzával írottan van: „akác”. Az 1933. évi térképen az erdőterület megegyezik az 1861. évivel. A pótlás megtörtént, csak kevésbé értékes faanyaggal.

I. sz. térkép

Az 1875. évi helyesbítés és az 1883. évi módosítás után a csornai földadó 1892-ben 1. 890 forint 85 krajcár. (A tiszta hozam kb. 25%-a.)

Az érsekség óriási birtokának célszerű hasznosítása rendkívül nehéz volt mind a feudalizmus, mind a kibontakozó kapitalista viszonyok között. Kevés volt a munkaerő, termelési bizonytalanság volt, illetve nem volt elegendő tőke, hogy belterjesebb gazdálkodást valósítsanak meg.

A hódoltság után kialakuló gazdálkodás egyik jellemzője volt, hogy a birtokokból jelentős területeket bérbe adtak. Előfordult egész birtok bérbe vétele is, de gyakrabban többen osztoztak a bérleten, mert általában meghaladta gazdasági erejüket. (Lásd bővebben: az uradalom gazdálkodásának jellemzői c. anyagrészt – haszonbérletek között.) Különbféle címen számos bérbeadásból szerzett jelentős jövedelmet. Bérbe adta az uradalom a „belső” halászvizeket, s a tulajdonában lévő Duna-szakaszt, Duna-vizeket. (L.: Solymos Ede: A Duna halászata, Bp. 1972.)

A korabeli közlekedés megkövetelte, hogy az utazó élelemhez és alvási lehetőséghez jusson, így a korcsmák, csárdák a szálloda-lánc féle szerepet is betöltötték – ha nem is maradéktalanul. Haszonvételi lehetőségek voltak a malmok: – vízi-, szél-és szárazmalmok, olajsutuk, kompátkelők. Igen különbözőek voltak a bérletek, ezért a bérelni szándékozónak jól kellett ismernie a viszonyokat, hogy a bérleti díjon kívül maradjon a maga hasznára is. Még így is számos bérlő maradt adósa az uradalomnak, akiknek elmaradt fizetését évekig számontartotta a főpénztár. Éppen ezért előfordultak peres behajtások is. Sajátos, hogy a jobbágyfelszabadítás után jelentősen megnőtt a zsidó bérlők száma. Még közülük sem akadt mindegyiknek elegendő tőke ahhoz, hogy egyedül béreljen egy egész birtokot, másrészt kevés volt a vállalkozó is. A kibontakozó kapitalizmusban gyakorlattá vált, hogy a leendő bérlők „óvadékat helyeztek el” az uradalmi főpénztárban, vagy a főkapitányi pénztárban. Jó kapcsolattal, nagyobb ismerettséggel rendelkező, vagyonos bérlők esetében azonban eltekintett ettől a jószágigazgatóság, mint a legfőbb gazdasági vezetés. (Pl. Raich Márk bérlő esetében is.)

Csorna Karácsony puszta tiszta jövedelme 1892-ben 7. 418, 08 Ft. (Itt jegyzem meg, hogy ha a lényegesen kisebb 1933-ban kimutatott területhez hozzáadjuk a nádas és a nem művelt területet, megközelítő adatot kapunk, de lehet az O. F. B. területe is.

A birtokadatok sorában végül célszerűnek látom megadni az uradalom négy kerületének területi adatait művelési ág adatai nélkül.¹³

Kalocsai kerület:	28907 kh	914 négyszögöl
Hajósi kerület:	20669 kh	1124 négyszögöl
Szentistváni (bajai) kerület:	19943 kh	907 négyszögöl
Bácsi vagy IV. kerület:	16019 kh	350 négyszögöl
Összesen	84940 kh	95 négyszögöl

13 HAYNALD-CSÁSZA érseki székváltáskor készült birtokfelvétel alapján. (Keltelve: 1892 jan. 14-én.)

A jelentős társadalmi, gazdasági átalakulás, az egyházi tulajdonban maradt érseki földek és a telki állományból, maradványföldből magántulajdonná váló, most már zömében „kisparaszti” földek közigazgatási, telek-könyvi, adózási feladatait KUNSZT JÓZSEF érseksége alatt kellett megoldani, s mint láttuk korábban, uradalmi alkalmazottakkal. Amikor a 60-as években zömében lezárul a jobbágyfelszabadulás közigazgatási, jogi befejezése, gazdasági központokat, majorokat kellett építeni, hogy a kerületi központoktól távol, egyáltalában gazdálkodni lehessen, sőt a gazdálkodási formákat, gazdálkodási módokat is meg kellett találnia KUNSZT érseknek, illetve a gazdasági vezetésnek.

Mindezek után KUNSZT érsek úrnak még elévülhetetlen érdemei vannak Kalocsa „iskolavárossá” fejlesztésében, hiszen a Jézus Társaságnak és a Miasszonyunkról elnevezett Iskolanővéreknek Kalocsára telepítése az ő nevéhez fűződik. Állíthatjuk tehát, hogy KUNSZT érsek Kalocsa legjelentősebb érsekeinek egyike – bár ilyen vonatkozásban nem emlegetik – a kibontakozó liberális polgári társadalomban a haladó szellemű és alkalmazkodni képes egyház egyik jeles képviselője.

Az I. világháború végén bekövetkező katonai összeomlás egyenes következménye volt a román és szerb hadsereg magyarországi bevonulása. A románok azonban nem tudták biztosítani a hadseregük ellátását, ezért helyben pótolták „rekvirált” élelemmel utólagos, s valamelyest megfelelő pénzben fizetendő térítés mellett.¹⁴

4 vagon búza (397,32 q) értéke	74044 korona 70 krajcár
100 q zab kifizetett ellenértéke	5500 korona 70 krajcár
298,46 q széna (q: 25 korona)	7421 korona 50 krajcár
1 db öreg kancaló (ára, értéke)	500 korona
1 db 3 éves kancacsikó (ára)	1200 korona
A nyugta szerinti ellenérték	93666 korona 20 krajcár

A vonuló hadsereg ellátása a középkorban volt kötelezettsége a terület lakosságának. Ez azonban már érvényét veszítette. Ennek ellenére a román csapatok élelmezésére jelentős mennyiségű gabonát és állatot vettek igénybe („rekviráltak”) az uradalmi birtokokon – többek közt Csornán is. Tartalmazza a felsorolás az 1919. november 10-ig igénybe vett és elvitt élelmet, állatot, takarmányt, amit 12-én térítettek. Ezt a főpénztári nyugta 1919. nov. 12-i keltezéssel ismeri el. Természetesen több uradalmi pusztán „vásárolt” a román királyi hadsereg hasonló módon és fizetett, ám ezúttal csak

14 156/1919. nov. 12-én kelt főpénztári iratanyag. A megszálló román hadsereg az élelmezést oly módon oldotta meg (vagy egészítette ki), hogy „vett” (elvett, rekvirált) utólagos fizetés mellett. Ez történt Csornán is, mint több érsekuradalmi pusztá (birtok) esetében. Ezt tartalmazza a fenti közérdeklődésre is számottartó iratanyag, ami az uradalmi (jóság-gazgatói, számvevői – főpénztári) iratkezelésnek köszönhetően maradt fenn.

a Csorna Karácsony pusztait soroltam fel, de igénybe vett még Kalocsán, Bödön, Drágszélen, Hilden, Érsekhalmán, Szentgyörgyön és Kélesen. A kifizetett ellenérték: 336. 421 K 22 kr. Legtöbbet a csornai gazdaságból vettek igénybe, főleg takarmányt.)

Itt említem meg, de tárgyalása nem lehet feladatom, hogy a sajnálatos trianoni békediktátum a Bácsai kerületi birtokokat (Jugoszlávia néven) létrehozott államnak jutatta.

Az 1892-ben készült és Haynald érsek halála után a kinevezett Császka György új érseknek átadott Bácsai (vagy IV.) kerület területe 16. 439 kh 1096 □. Tiszta jövedelme: 56. 524, 62 aranykorona.

Az uradalmak elvesztésén túlmenően is súlyos helyzet állt elő, mert az egyházmegye alig 1/3-a felett maradt meg a főpásztori feladatok és jogok gyakorlásának lehetősége. S hogy ez mennyire lehetetlen és súlyos helyzetet teremtett a magyar katolikus egyház szervezetében, azt legszemléletesebben példázza, hogy a római Szentszék csak 1993-ban rendezte újra az egyházmegyei területeket, s tudomásul véve a realitásokat, az évszázadokon át létező „Kalocsai-Bácsai érsekséget” megváltoztatva „Kalocsa-Kecskemét társszékhelyű érsekséget” hozta létre. Ennek tényét – ha nem is könnyen –, de kénytelenek vagyunk tudomásul venni.¹⁵

Egyébként az érseki székhely földrajzi fekvése, a vízrajzi jellemzők miatt viszonylag elzárt és nehezen megközelíthető volt a vízszabályozások előtt. Mire a Duna szabályozása befejeződött, akkorra már a vízi szállítást kezdte háttérbe szorítani a vasútépítkezés. Jórészt a földrajzi felszíni viszonyok miatt került el Kalocsát a vasútépítés a Duna-Tisza közén, úgy, hogy Kiskőrösnél csak egy szárnyvasút révén csatlakozhatott a fővonalhoz,

15 Mindezek ellenére több szempontból is lehetnek fenntartásaink Kecskemét egyházmegyei társszékhellyel szemben. Ugyanis Kecskemét szerepe (talán túlzottan is) megnőtt Bács-Kiskun megye létrehozásával és Kecskemét megyeszékhelyi „kinevezésével”, amit megye széli helyzete is megkérdőjelez. A közelmúlt nagyon erősen központosított állami, közigazgatási és pártapparátusa lehetővé tette (központi jóváhagyással), hogy Kecskemét meg tudjon felelni a „tájéközponti” elvárásoknak, ami azzal járt, hogy jelentős mértékben „felélte a terület fejlesztésére fordítandó előirányzatokat. Nem egészen alaptalanul járta ezen a vidéken: „Kalocsa baja Kecskemét” szólás, mert Kecskemét után Baja következett a sorban, de harmadik városként már nem állt fenn semmiféle sorrend Kiskunfélegyháza, Kiskunhalas, Kalocsa között (hiszen bizonyos mértékig kismizett városok voltak, de Kalocsa számára az érseki székhely inkább hátrányt jelentett. Ezt a felülről vezérelt fejlesztési koncepciót ma is tetten lehet érni a térségben, mert a kedvezményezett városok természetesnek vették és „felélték a fejlesztést.”

ami nem növelte jelentősebb mértékben a gazdasági életet,¹⁶ s így az érseki székhely szerepét sem erősítette.

b) Az uradalmi majorok – gazdasági központok – kiépülésének jellemzői

Csorna Karácsony pusztája birtoklevelében 1860. aug. 19-i keltezéssel a következő kitétel szerepel: „Buda Pest Adókerület 29. sz. becslőjárás 32. sz. adóközsége.” Ettől kezdődően az adórendszerben Csorna önálló adóközség, mert az 1860. évi időponttal a pusztát „kikebelezett” Kalocsából. A „bizottság KOBER JÓZSEF ügyvezető elnökségével felmérte a pusztát, beosztotta művelési ágba, megállapította a tiszta hozamot” . (Lásd előbb a birtoktörténeti adatok között!) Az adó, a tiszta hozam, „tiszta jövedelem” az alapja a korabeli adózásnak.

A feudalizmus viszonyai között is volt több érseki birtokon valamiféle épület (szín, félszer, karám, csőszház, pásztorház). A feudalizmust felszámoló Pátens megjelenésétől azonban feltehetően romlott az állaguk, csökkent a karbantartásra fordítható összeg. Számos példa van eladásra, pontosabban elárverezésre és lebontásra. Mégsem ezzel foglalkoznák elsősorban, hanem az „új” gazdasági központok, a „majorok” kiépítésével, ugyanis va rá adat, másrészt a kiépülő majorok jellemzőbbek a magyar nagybirtokon alapuló mezőgazdaságra, s véleményem szerint egészen különleges, (ismereteim szerint) talán egyedüli módszer alakult ki a tőkeszegény magyar gazdasági viszonyok közepette a kalocsai érseki uradalomban, még-hozzá úgy, hogy a bérlők ajánlják meg, azok kérvényezik az építkezést.

Csorna Karácsony pusztája területe kevéssel meghaladta a 3. 000 holdat, de gazdasági épületekről, vagy éppen lakóépületekről nincsen szó. Egy meg nem nevezett épület lebontására van utalás. Fontosabb – és több adat is van rá – ahogyan az uradalom felépítetteti a majort a bérlőkkel. Természetes, hogy az uradalom támogatja az építkezést anyaggal, illetve az elismert építési összeget, költséget kifizeti, vagy beszámítja a bérletbe.

16 Nem lehet feladatomban, annak a vizsgálata, hogy a város és az érsekség megtett-e mindent, hogy az ország gazdasági vérkeringésébe jobban bekerüljön ez a környék, de gyanítható, hogy távolról sem. Sem a közélet, sem a gazdasági támogatás vonalán. A legfontosabb vasútvonalak megépítése után csökkent a „láz” (s a szándékok mellett természetesen a pénz is), mert egy Solt-Kalocsa-Baja vasútvonalra már nem futotta, pedig ezen a tájon éppen a kalocsai érsekség lehetett volna a kezdeményező, ha felismeri az érsekség, (HAYNALD érsek) a vasútvonalak szerepét és fontosságát a gazdasági életben. Ehelyett Dunapataj-Kalocsa-Baja között az 1950-es években „vasútpótló autóbuszjáratokkal” kellett megelégednie a környék lakosságának. Közben a tervezett vasúti pálya vonalán a földmunkák elkészültek, a vasútvonal azonban nem. Talán majd egyszer a XXI. században. Akkoriban a környéken olyan hírek kaptak lábra, hogy Titó marsall (Jugoszlávia) vétőzta meg a trianoni békediktátum vonatkozó rendelkezései alapján „felvonulási útvonalnak, katonai célú építkezésnek minősítette. (?) (A nyilvánosság hiánya ily módon teremt lehetőséget a találgatásokra.) A vasútpótló autóbusz járatok annyiban mégis előnyt jelentettek a rendkívül rossz anyagi helyzetben lévő lakosságnak, hogy fennállása alatt az olcsóbb vasúti díjszabás volt érvényes ezeken a járatokon, ezért egyik-másik járata rendkívül zsúfolt volt.

Csornán RAICH MÁRK (? RAICH; REICH MÁRKUS) nevéhez kapcsolódik a majori építkezés – s minden bizonnyal az uradalom kívánságának megfelelően és a kölcsönös előnyök alapján. Már 1855-60 között épül egy 30, 5 öl hosszú és 4, 5 öl széles *birkaistálló*. Ugyancsak épül (bizonyára hozzá) egy 30, 5 öl hosszú és 4, 5 öl széles *félszer*, nyitott a szélvédett oldalon.

Az uradalmi számvevőség a két gazdasági épület bekerülési költségét a számla alapján elfogadja 5. 347 Ft 26 kr értékben, s ezt beszámítja a bérletbe. 1859-ben tovább épül a major: *tisztalak, hambár* (*hombár*: magtár) és egy *istálló* épül 3. 919 Ft 34 kr-ért. 1859/60-ban a gazdasági év során egy *cselédház, kocsiszín, ököristálló* épül fel 5. 678 Ft 83 kr-ért. Még ugyanebben a gazdasági évben *cséplőfészer* és új *hambár* épül 8. 090, 30 forintért és még két, egyenként 20-20 öl hosszú góré 2. 817, 80 Ft. Végül 978, 20 Ft-ba kerülnek a „*Külömbfélék*”: 9 híd (!) és 1 kút, „léczkerítést és kapukat lakatosmunkával, meg 1 pincze”. Mindennek az építési költsége 28.193 Ft 12 kr. az 1857-61. közötti csornai építkezés elszámolása¹⁷ szerint.

Az első csornai építkezés talán egy 1857-ben épített 12 öl hosszú és 3, 5 öl széles (ismeretlen rendeltetésű) épület lehetett, mert a bérlő a tételes költségvetés felterjesztése és a munkák elvégzése után felvette a díjakat. Pl.: „Földszín egyengetés: 130 Ft; kémény és tűzfalrakás; padlássímítás, téglá, nád, faanyag hordása 673, 54 Ft; ácsmunka és anyag 558, 68 Ft; Lakatos munka 23, 91 Ft; Üveges munka: 25, 20 Ft; együttesen 1. 411, 39 Ft.” Úgy tűnik, hogy ezt az egy (s szeretném hangsúlyozni) talán első épületet közvetlenül finanszírozta az uradalom. Lehetséges, hogy ennek az épületnek a tapasztalata is hozzájárult ahhoz, hogy más „majori-építési módot” keressen és válasszon. Ez pedig nem más, mint idegen gazdasági erő, – tőke – bevonása a kapitalista mezőgazdasági nagyüzem kiépülésébe, megerősödésébe.

A bérlők a maguk gazdasági erejéből 1-2 évtized alatt kiépítik a major, s az uradalom által is elfogadott költségvetés szerinti értékét, bekerülési költségét beszámítja a bérletbe, illetve ha több, akkor „részletfizetési kedvezményt” kap a bérlőtől, s az előre megállapított összeget évente részletekben törleszti – mint a következőkben látni fogjuk.

1861. július 18-án megállapodás jött létre RAICH MÁRK bérlő és az uradalom főtisztje között: „... miután csakugyan évenkénti fizetésbe beszámítottatott, s' ez által a kitett összeg a tisztelt uradalom (által) tökéletesen letörlesztve van, – megismérem, hogy a nevezett két pusztán (Csorna Karácsonyról van szó) lévő épületek az érseki uradalom tulajdonai, következőleg a bérlet leteltével azokat minden képzelhető követelés nélkül jó karban az uradalomnak általadni köteles leszek. K. (Kalocsa) 1861. Julius 18. RAICH MÁRKUS” bérlő.

Ugyanakkor az uradalom is biztosította bérlőjét, sőt még annak nyilatkozata előtt, 1861. május 4-én: „Csorna Karácsony (puszta) REICH MÁRK

17 1857-61. közötti csornai építkezés elszámolása

bérlő által épített költségek 28. 193, 12 Ft. Az uradalom által adott anyagok értéke: 5. 158, 47 1/2 Ft. Marad: 23. 034, 47 1/2 Ft osztrák értékben. TAVASZY alszámvevő".¹⁸ 1862-től fogva 4. 000 Ft REICH úrnak részint árendájába (bérlési díjba), részint készpénzben fizetesen vissza. RÉZLER igazgató (legfőbb gazdasági vezető).

Az elszámolással megtörtént tehát a kölcsönös anyagi biztosítás, s RAICH (?) Reich urat a későbbiekben is megtalálhatjuk az uradalmi birtokok bérlői között. A fentiek alapján gyakorlatilag Csorna Karácsony Vadei Puszták épületeit (a gazdasági központot), majort, a bérlési díjba beszámítva, idegen ember, a bérlő építette fel, amely azután részben vagy egészben 1945-ig, a földosztásig (sőt, még azon túl is fennmaradva emlékeztetett a magyar nagybirtokon alapuló mezőgazdaságra és a „három millió koldus” Magyarországra.)¹⁹

A feudalizmus felszámolása – még ha nem volt radikális, akkor is (társadalmi igazságtalanságai ellenére is – történelmi sorsfordulót jelentett. Ezt a Kalocsai-Bácsi Érsekség NÁDASY FERENC és KUNSZT JÓZSEF érseksége alatt élte át, akiket HAYNALD LAJOS követett a kalocsai érseki székhelyben. (Nem számítva LONOVICS érseket, aki tulajdonképpen az érsekség elfoglalása előtt Kalocsára érkeztek meghalt. Halálának színhelyén emelt kőkeresztet a nép egy évszázadon át „Lonovics-körösz”-nek nevezte.)

Mivel a birtokok, ingatlanok, vagyontárgyak egyházi, és nem magántulajdonban voltak, székváltás alkalmával mindent felölelő leltárba vétettek. Az átvevő érsek természetesen teljes felelősséggel tartozott.²⁰

KUNSZT érsek halála után a különféle leltári kimutatásokat 1866. június 6-án keltezték. A máig meglévő (kézbe vehető súlyos) iratanyag alapján a javakat átadó-átvevő bizottság igen komoly és pontos munkát végzett. Nyolc főből állott: képviselve volt benne az érsekség, a főkáptalan, a kormányshé, Pest megye főbírája és a solti járás főszolgabírája.

A téma szempontjából az „Épületek Leírása C” kimutatás a leglényesebb, mert ebben az uradalom teljes épületállománya le van írva. A bizottság *Vadei: Vádé pusztával* kezdi a vonatkozó anyagot.

61. „Kocsmaház: Vádéi korcsma vályogból építve és zindelyel befedve, áll 3 szoba, 1 konyha, 1 pincze és egy szarvasmarha istálóból.” Felsorolja a szükséges helyreállítási munkákat: kőműves, ács, lakatos munkákat, valamint az anyagot. A teljes helyreállítás végösszege a bizottság kimutatása szerint 466, 38 kr.

18 1861. május 4-én keltezte a csornai építkezés elszámolásának a rendjét Rézler jószágigazgató.

19 Emlékeztetőül a gyakran használt: „Három millió koldus (három millió nincstelen paraszt) Magyarországra” hivatkozom. Kovács Imre: Néma forradalom; Somogyi Imre: Kert-Magyarország; Illyés Gyula: Puszták népe Veres Péter és a népi írók művei.

20 KUNSZT JÓZSEF érsek (1852-1866), HAYNALD LAJOS (1866-1892) székváltásakor a jegyzőkönyvek (leltárak, kimutatások) készítésében nyolc személy vett részt: 2 érseki megbízott, 2 a gazdasági vezetők közül, 2 főkáptalani megbízott, egy miniszteri biztos (mint a legfelsőbb ellenőrzési joggal rendelkező világi képviselő) s a területileg illetékes „királyi közjegyző” – és a hitelesített pecsét.

62. A „Csornai pusztán boldogult KUNSZT JÓZSEF érsek Úr birtoklása ideje alatt keletkezett új épületek” bevezető után:
 „*Tisztalak*, az aljában téglából, fentebb vályogból építve, és fa zsindeleyel befedve 10 öl hosszú és 6 öl széles, áll 1 konyha, 4 lakszoba, egy Cseléd-szoba, egy fűtőhel, 1 kamra és 1 pinczéből, a téglá oszlopokon nyugvó folyosón van az árnyékszék, jó karban van” az épület, nincsen szükség felújításra.
63. „*Cselédlak* az alja téglá, fentebb vertfalból náddal befedve 22 öl hosszú, 4 1/2 öl széles, áll 1 konyha, 3 szoba, egy magtár, egy élés kamra, és 1 istábol, mellette árnyékszék.” (Épületen kívül a cselédség számára.)
64. „*Ökör istáló cseléd lakkal* 26 1/6 öl hosszú és 6 1/6 öl széles, az alapja téglából, fa zsindeleyezett fedél alatt, melyben találtatik 1 konyha, 4 cseléd szoba, 1 ököristáló, 1 kamra és egy szénás félszer. Karbantartásra fordítandó összeg a költségvetés szerint 112 forint 80 krajcár.”
65. „*Juhászlak*, az alapja téglá, fentebb vályagból, náddal van befedve, melyben van 1 konyha, 2 szoba és 2 kamra, 12 öl hosszú, 3 2/4 öl széles.” Helyreállításához 78 forint 07 krajcár kell.
66. „*Szekérszín*, tégláoszlopokon fa zsindeleyezett fedél alatt 10 öl hosszú, 3 1/2 öl széles jó karban.”
67. „*Pincze*, téglából és fa zsindeley tető alatt jó karban.”
68. „*Birka istáló* 30 1/2 öl hosszú, 5 1/2 öl széles, az alja téglából, fentebb vályagból építve, náddal befedve, ennek déli részén az épület hosszában van egy 4 2/6 öl szélességre fazsindeleyezett nyitott birka akol.” Helyreállítása 130 forint 70 kr.
69. „*Kukoricza góré* téglá oszlopokra keményfa szerből léczezett oldalakkal és fa zsindeleyes fedéllel, a két végén ajtókkal és lépcsőkkel ellátva. A téglá oszlopok kijavítandók, 23 forint 40 krajcár.”
70. „*Magtár és Cséplő félszer* 18 2/4 öl hosszú, 6 1/6 öl széles, téglából építve és fa zsindeleyel befedve, a cséplő félszer 6 téglá és 4 keményfa oszlopra van állítva, a magtár föld színe, úgy a felső két osztálya deszkával körül és alul ledeszkázva, a felső osztályban van 10 vastáblákal biztosított ablak. A magtár, úgy szinte a cséplő pajta falai kijavítandók.” (Költsége nincsen.)

Karácsonyi major: Felső major

71. „Egy juhászlak 8 öl hosszú és 6 öl széles, az aljában 3 láb magasságú téglából, fentebb vert falból, fa zsindeley fedél alatt, melyben van 1 konyha, 4 Cselédszobákkal, mindegyikbe egy banyakementze. Az épület jó karban van.”
72. „*Juhistáló* 25 öl hosszú, 6 öl széles, 3 láb magasságra téglából, fentebb vert falból, fa zsindeley fedél alatt, a tetőre van két széna hányó ajtókkal ellátva. Földszint van 3 nagy kapu és 13 két szárnyú ablak. Az épület jó karban van.”

A kimutatás, pontosabban: *épületleírás* több szempontból fontos tanulsággal szolgálhat. Az egyik: a hazai tőkeszegénység ellenére meg tudja

oldani a gazdasági központok – majorok – kiépítését a bérlők tőkájének, tehát idegen tőke bevonásával. Ezen túl az előlegezett összegek (valójában hitelek) visszafizetési feltételei az uradalom számára kedvezőbbek. A *másik* figyelemre méltó tény, hogy száz, közel másfélszáz évvel ezelőtt időtálló épületeket tudtak létrehozni. Minden épületet – az egy *Vádéi korcsma* kivételével – téglalagra emeltek, sőt nem ritkán néhány sor téglalag még a föld színe felett is, s csak ezután következhet vályog (vályag) vagy a „vertfal”, (a nedves földből döngölt fal). Amit hiányolhatunk, az a szigetelés, mert erre sehol sincsen utalás.

Az épületek neve pontosan fedi a rendeltetést. Ebből kirajzolódik a társadalom tagozódása, mint pl. a *Tisztalak* és a *Cselédalak* egymással szembe állított adatsora. Az érsekség helyi, a pusztán élő képviselőjének, „intézőnek”, tisztnek 4 lakszoba áll rendelkezésére (még a cselédjének is jut egy), addig a cselédeknek, béreseknél viszont még családonként sem biztos, hogy jut egy szoba. Pedig az érseki uradalomban még jobbák voltak a feltételek, mint a világi nagybirtokokon. (!)

Csorna Karácsony pusztája az 1850-es évek végére, a 60-as évek elejére kiépült. Éppen ezért az 1866-os új felvételnél alig kell helyreállítási költséget áldozni rájuk. Különösen azokra nem, ahol a bevezető szöveg így szól: „*Boldogult Kunszt Josef érseksége (birtoklása) alatt létrehozott épület*”, illetve a záró mondatban benne van: „*jó karban van*” (az épület).

Majdnem 30 évvel később, 1892-ben HAYNALD-CSÁSZKA érseki székváltásakor újra találkozhatunk Csorna pusztán meglévő épületek leírásával.²¹

85. „*Vádéi korcsma* vályogból építve zsindelyvel befedve van benne: 2 szoba, 1 konyha, 2 kamra, 1 pincze és istálló. Az egyik kamrában van a pincze lejárata, a másikban a padlás feljárata. Az istállóban 1 jászoly.” Helyreállítás 390 Ft.
86. „*Tisztalak*, 10 öl hosszú, 6 öl széles téglalagra vályogból építve faszindelyvel fedve, mennyezett deszkázott; van benne: 4 lakszoba, továbbá téglával kirakott 1 cselédszoba, 1 konyha, 1 kamra és téglaszlopokon nyugvó nyitott folyosó, annak végében árnyékszék, az épület alatt pincze, a 7 ablak redővel ellátva.” Helyreállítása: 833, 50 Ft.
87. „*Cselédalak*, 24 öl hosszú 4 1/2 öl széles téglalagra vertfalból építve nád fedél alatt, gerendázott mennyezettel van benne 3 szoba, 1 konyha, 1 magtár, 1 kamra és 1 istálló.” Helyreállítása 1. 058, 38 Ft.
88. „*Ököristálló és Cselédalak* 26 öl hosszú és 6 öl széles, téglalapon egyes anyagból építve faszindelyvel fedve deszkázott mennyezettel, az ököristállón van hét kétszárnyú ajtó és 2 egy szárnyú, középen pedig 3 öl hosszú »*Kandi*« 1 ablakkal. A cselédalakban van 4 szoba banyakemenczé-

21 Az épületek leírása 1866-ban és 1892-ben készült. A 26 évvel későbbi leírásban már jelentős helyreállítási összegek szerepelnek. Az épületek száma még nőtt ugyan, de csak kevéssel. A „*Díszlak*” az 1. számú ezúttal is, s a „*Déronyai szállóházak*” a 365. számú, s még négy épület van folytatólagos számozással. Az épületleírást 1892. jan. 14-én kezdték, s ekkor is 8 személy vett részt az átadó-átvevő birtokleltár készítésében.

vel, 1 konyha és 1 kamra.” Helyreállítási költség: 2. 676, 90 Ft. (A *Kandi* takarmánytároló az istállóban behányó nyílással.)

89. „*Juhászlak*, 12 öl hosszú, 3 1/2 öl széles, téglalapra vályogból építve nád fedél alatt, deszkázott menyezettel; van benne 2 szoba, 1 konyha, 2 kamra, a végén kovács műhely.” H.: 671, 80 Ft.
90. „*Szekérszín*, 10 öl hosszú, 3 1/2 öl széles, téglalapokon nyugvó faszindely fedél alatt padlás nélkül.” Helyreállítása: 53 Ft.
91. „*Jégverem*, a volt pincze helyett nád tető alatt.” Jó karban.
92. „*Birkaistálló* 30 1/2 öl hosszú 5 1/2 öl széles téglalapra vályogból építve, náddal fedve padlás nélkül. Déli részén az épület hosszában van egy nyitott birka akol faszindelylyel fedve: van benne 2 nagy kapu és ajtó rácsozattal ellátva.” Helyreállítás költsége 1760 Ft.
93. „*Kukoricza góré* téglalapokra keményfából építve, faszindelylyel fedve, oldalt léczezetek, a 2 végén lépcsők és ajtók vannak. Alja 7 sertés óllá van átalakítva, mindegyiken vasalt ajtó.” Helyreállítása 466 forint 30 kr.
94. „*Magtár és cséplő félszer*, 18 1/2 öl hosszú és 8 öl széles, a magtár téglalapokra vegyes anyagból, a cséplő félszer pedig 6 téglalap és 4 keményfa oszlopra van építve, az egész tető faszindelylyel van fedve. A magtár földszint és 2 felső osztálya padlózott.” Helyreállítása: 1. 476, 90 Ft.

Karácsony major

95. „*Juhászlak* 8 öl hosszú 6 öl széles, téglalapra van építve, rajta vertfal faszindelylyel fedve deszkázott menyezettel, van benne 4 szoba banyakemenczével és 1 konyha.” Helyreállítása 178, 10 Ft.
96. „*Juhistálló*, 25 öl hosszú, 6 öl széles, téglalapra vert falból építve, tetőzete faszindelylyel fedve, melyen 2 *széna hányó* van. A juhászlak és a juhistálló közt van egy gémes kút, azon kívül a pusztában 2 gémes kút.” Helyreállítása: 2235, 80 Ft.

Csorna Karácsony pusztája majorközpontja 12 épületből állt. Egyelőre nincs módomban az egész uradalomra kiterjedő építkezés (és épületek) számszerű közlése, de ha egy major ennyi épületet jelentett, hozzávetőlegesen kirajzolódik a kapitalizmus kezdetének gyors és nagyarányú fejlődése. Még akkor is, ha a hazai kapitalizmust, a gazdasági életet tőkeszegénység jellemezte.

A majorok felépítése a társadalmi-gazdasági átalakulás kényszere miatt jött létre, s olyan lett, mint amelyet a hazai viszonyok egyrésztől megengedtek, másrészt megköveteltek a nagybirtokok tulajdonosaitól. Az épületek megnevezése a leírásban egyértelmű. Pontosan fedi az épületek rendeltetését (juhistálló, ököristálló, cselédlak, tisztalak). Egyben tükrözik, a gazdálkodás számos jellemzőjét, pl. nem használnak fel az állandó, cseléd munkaerőn kívül más nagy létszámú, idegen munkarőt (summásokat, nap-számásokat) legfeljebb aratáskor, majd a gőzcséplés általánossá válása után a cséplőgép munkásait – igaz, ezeket természetbeni részért alkalmaz-

zák. Az állattartásra utaló istállók neve önmagáért beszél. Sajnos azonban, hogy a nagyon is külterjes állattartás milyen lassan válik istállózóvá. 1892-ben van szó arról, hogy a göré alját sertésólakká alakították át. Később több pusztán létesítettek sertéstelepeket.

A társadalmi tagozódás ugyancsak egyértelmű, ha egybevetjük a „tisztalak” és a „cselédlak” adatait. Az uradalom, a birtokos helyi képviselőjének (tisztnak, intézőnek), s a nincstelen voltak miatt kiszolgáltatott cselédek, béresek, lakhelyei közti különbséget láthatjuk. (Pedig a kalocsai érsekség sokkal humánusabb volt, mint általában a nagybirtokosok.²²

Egyértelmű az épületeírásokból, hogy a 12 épületből csupán egy, a *Vádéi csárda* nem téglalapra épült, hanem csak a földre került a felmenő falazat. A többi esetében mindig ott van: „tégla alapra épült”, vagy az „alapja tégla” kitétel került. Erre került a felmenő falazat vályog (*vályag*) vagy nedves földből döngölt „*vertfal*”.

Nem lehet feladatomból minősíteni, hogy a feudalizmusból éppencsak kiláboló, s átalakuló kapitalista birtokközpont építkezése korszerű volt-e, de az kétségtelen: másfél száz, száz év után is számos épület áll még (sőt közben pár évtizedet a „szocialistának” mondott nagyüzemi rendszerben is kiszolgált.) Legfőbb hibája, hogy a föld felett nem volt szigetelve; illetve a nádfedések faszindely fedések korhadni kezdtek, beáztak (hacsak nem javították rendszeresen), de végül is előbb-utóbb jelentős költséggel cserépre kellett cserélni, a tetőszerkezet átalakításával együtt. Addig azonban előnyös volt a jobb téli hőtartás miatt, nyáron pedig a cserépnél jobban védett a hőség ellen.

Az épületek állagának romlása olykor súlyos helyzetet teremtett ott, ahol a bérlő (új bérlő) már kiépült majort vett át, s mivel nem volt tulajdona, a javításokra nem akart, nem tudott pénzt fordítani.

Mindenesetre a 19. század második fele az erősödő kapitalizmus kibontakozásának kora volt. Elterjedt vállalkozás lett pl. a cserép-és tégláégetés, épületanyag kereskedés, a malomipar. Sok kisebb-nagyobb téglá-

22 L.: Illyés Gyula: Puszták népe; illetve a népi írók műveit! A csornai építkezés során bizonyára törekedett arra az uradalom, hogy minden cseléd családnak jusson „egy” lepadlászott „földes szoba”, amely „banyakemencével” fűthető. Minden családnak külön konyhára, kamrára azonban már semmiképpen sem tellett még a rendkívül nagy érseki uradalom anyagi erejéből sem. Így nem csoda, ha „beleláltak egymás tányérjába”, s sok veszekedés volt a nyomorúság miatt. (V. ö.: a cselédszobák számát a család fő cselédek számával, béresek, kocsisok, mezőőrök) számával, illetve az intézői lak szobáinak számával!) Az meg országosan is ritkaság számba ment (hacsak nem éppen kivétel), amit VÁROSY érsek a kalocsai központi gazdaság béresei, iparosai számára létrehozott. Mégpedig a város szélén, a „körtöltésen belül” 48 egy vagy kétszobás cselédházat építtetett a családok nagyságától függően. Ezt a cselédtelepet a házak száma alapján a népnyelv ma is 48-as házaknak ismeri, sőt köznapi beszédben a városlakók is, bár 1-2 házzal több épült, utólag engedélyezett.

gyár, tégláégető keletkezett ekkor. Faluhelyen pedig az úgynevezett „téglakemencék” létesültek, amelyek csak nyáron égettek téglát egy vagy két kemencével²³ a helyi szükséglet kielégítésére.

Az uradalom gazdasági építkezése évtizedekig tartott. Mivel a gazdaságvezetésnek (talán a mérnöknek?) egységesítő törekvése volt, még a századforduló előtt összeállt egy praktikus épületminta, táblázat, ahol a kicsinyített épület alaprajzokat betű és szám jelölte. Ennek a használata következtében egyszerűsített, csaknem szabványos épületek valósultak meg. (A tervezéskor csak a betűre és számra kellett hivatkozni. A többi már adott volt.)

Összegezve: a majorok építésének felvázolt módja minden bizonnyal előnyös lehetett a bérlőknek, s feltételezhetően kedvező lehetett a bérleti díj, az építési költségek és a bérlet aránya is. Az is kétségtelen, ha az uradalom elégedett volt valamely „építkező bérlővel”, másutt is bérlethez juttatta. Természetes, hogy a kedvezményezett bérlők vagyonosodni kezdtek: nagybérlő, fakereskedő, téglagyáros, állatkereskedő, gabonakereskedő, vagy éppen malomtulajdonos lett, esetleg serfőzdét üzemeltetett. Közülük többen zsidó vallásúak voltak, s mint korábban már említettem, az érsekség – de legalább a gazdaságvezetés – a liberális politikai áramlatok következtében elég liberális volt ahhoz, hogy jó együttműködés lehessen a földbirokok képviselője és a bérlők között. Ez még akkor is így van, ha olykor pereskedésre is sor került. (Lásd: 27 jegyzetet).

A major-építkezések tárgyalásánál szót kell ejteni arról, hogy a feleslegessé váló, vagy leromlott állapotú, tönkrement épületeknek mi lett a sorsa; tudott-e valamit kezdeni vele az uradalom? Törekedett ilyen megoldásokra a gazdaságvezetés. Pl.: a „hajósi patakmalom” (: „Lefmühle”) eladását a 7/143. sz. 1905. VI. 9-én keltezett irat közli.²⁴

Volt malom még a *Vajason: Vajas-fokon Hontoka: Hantoka* területén, az érsekség középkori „*Hantokai szék*” nevű elpusztult településén, úrbéri ítélkező helyén, „székén”. Bizonyára a *Maloméri csatorna* is azért kapta a nevét, mert „malmot” hajtott valahol, még ha nem tudjuk, hogy hol, akkor is, hiszen a népi emlékezet is megőrizte. Nincs kizárva, hogy térképen még rábukkanhatunk.

A malom becsült értéke az 1892. évi székváltáskor 19. 576, 80 korona. A „*Gemenczi kocsmá*” becsült értéke 8. 860 korona. Igyekezett tehát az uradalom túladni a nem használt, vagy tönkrement épületeken. Az árve-

23 A vályogvetőknél, tégláégetőknél, téglagyáraknál az anyag kitermelése következtében jókora gödrök maradtak a falvak, vagy a város szélénél. Ezek idővel vízzel telítődtek – de fák, bokrok mindeképpen benőtték –, s nem ritkán a libapásztor gyerekek számára libaúsztatásra és nyári fürdésre alkalmas üdülőhelyé váltak, vagy éppen a helyi disznócsorda deleltetésére, itatására is.

24 A Sárközi síkságot „mönotelős” vagy „meredők part” választja el a Duna-Tisza közti Homohátságtól. Itt-ott egy-egy csekély vizű patakocska hozza le a fölös vizet a főcsatornába. A szűkösön csordogáló vizek egyike nem nagy teljesítményű, de mégis lényeges szerepet játszó hajósi „alulcsapó malomnak” (Lefmühle) biztosítva az energiát. A Hajósi Tisztartóságban számos alkalommal napirendre került valamely okból az uradalmi malom.

rést széles körben meghírdették, s szinte kivétel nélkül magasabb áron kelt el, mint a becsült érték. Hogy kik vették meg, s mit tettek vele, arra nem térek ki, de bizonyára újbóli felhasználás a vevő céljai szerint.

Még annyit: KUNSZT-HAYNALD székváltásakor 1866-ban készült épületleírásban az érseki „díszlak” kapta az 1. sorszámot, míg a 315. sorszámú a Bácsai kerületben a *Perlánczi korcsma* lett az utolsó. A század második felében egyre inkább általánossá válik, hogy a nagyobb majorokban iskola épül: egy tanterem és tanítói lakás. KUNSZT érsek idejében már volt iskola: Bödd, Érsekhalom (Érsekhalma), Kéles, Csávolgy-Józsefháza pusztákon.²⁵

Bakódon az 1864-65. tanévben működik elemi népiskola (tehát még KUNSZT érsek létesítette), mert „díjnok”-ként egy tanítót fizetésben részesít az érsekség.

A korábban hivatkozott Terméki számadásban két tanítónak ad a kalocsai igazgatóság természetben 2-2 méteröl lágy fát természetbeni részesedésként, akik a drágszéli iskolásokat tanították, bizonyára „Drágszél pusztán”.

Bakódon 1864. október 2-án keltezett kifizetési, számadási iraton „díjnok” besorolásban egy tanító részesül javadalmazásban. HAJNALD-CSÁSZKA érseki székváltáskor készült épületleírásban *Csávolgy-Józsefháza pusztánál* található: „308. sz. Iskola és Cselédlak 61, 6 x 10, 6 széles és hosszú (épület) téglalapon vályogból faszindellyel, deszkázott padlás.”²⁶

Érsekhartán a *Kékesi majorban* 1878-ban létesült az iskola.

A következő adat *Drágszél Pusztával* kapcsolatos. 1906-ban december 10. és 12. napján kelt két átvételi elismervény. NAGY KÁROLY K (kántor) tanító ismeri el: (...) „Érsek Úr Őextellenciája által kegyesen engedélyezett két méteröl lágy hasábfát a *Drágszél pusztai* cselédek iskolaköteles gyerekeik tanításáért az 1906. évre, hogy átalvettem megismérem”.²⁷ Az átvételt igazolja MEZEY IGNÁC érd. (? érdemes) esp. (esperes) plébános.

25 A nagyobb érsekségi pusztákon már KUNSZT JÓZSEF létesített kegyúri fenntartású elemi iskolákat, ami azt jelenti, hogy az érsekség tartja fenn; az iskolát az érsekség építtette, a kor színvonalán felszerelte, fizette a tanítót (mert leggyakrabban egy tanerős osztatlan iskolák voltak – legfeljebb V-VI. osztályt tanította egy másik tanító), az uradalmi gazdaságvetőn keresztül gondoskodott a folyamatos működésről az érsekség.

26 „Tanítói lakás és Iskola áll 3 padlózott szoba, 1 konyha, a *Cselédlak* áll 10 szoba 4 konyha 6 kamra 1 raktár 1 padlás feljáró, a szobákban banyakemence. A tanítói lak fölött torony haranggal.”

27 A kegyúri iskola tulajdonképpen az iskola érsekségi fenntartását jelentette. Az épület, a dologi kiadások, a tanítók fizetése egyaránt az érsekséget terhelte, amelyek együttesen mégis igen nagy anyagi terhet jelentettek. Válságokkal terhes századunkban rendkívül nagy áldozat volt ez a Kalocsai Érsekség számára. A magyar parasztság lelegezetebb szegényeinek ezek a pusztai, majori összevont (egy vagy két tanerős) iskolák mégis a kultúra előőrsei voltak és maradtak századunk első felében. Keskeny volt az a nyílás, amelyen a pusztai cselédházak piciny kis ablakaiból, a pusztai iskolákból a világra lehetett látni, de mégiscsak ki lehetett látni. Ezért még nemzeti szempontból is fontos volt, bár erről sem igen lehetett fontosságának megfelelően beszélni az elmúlt évtizedekben.

A másik tanító SALAMON BÉLA, aki ugyancsak két méteről látgy fát kapott, aminek átvételét „megismeri”. A századfordulóra a nagyobb érseki puszták többségén létesült elemi iskola, amelyek fenntartását kizárólagosan az érsekség vállalta magára.

3. Az érseki nagybirtok gazdálkodásának néhány jellemző vonása:

A török hódoltság után újjászerveződő feudalizmus és az alakuló közel százezer holdas feudális nagybirtok egyáltalán nem volt felkészülve a visszakapott, visszaszerzett területek: szántók, kaszálók, rétek megművelésére. A kötelező jobbágy munkán alapuló feudális földművelés rendkívül alacsony határfokkal működött, s a lakosság is oly mértékben megcsappant, hogy képtelen lett volna megfelelő határfokú, eredményes termelésre. Több évtizedre volt szükség ahhoz, hogy a visszaszívárgott, ide szivárgott magyar és nem magyar, illetve ide települt és ide telepített déli szlávok, szlovákok, németek (svábok) végre szűkösen, de elegendő munkaerőt biztosítsanak.

A munkaerő hiánya miatt vált szükségessé, hogy az érsekség (és más feudális földesurak is) egy sajátos „műveltető gazdálkodásformát” alakítsanak ki, illetve folytassanak. A „haszonbérleti rendszert” ismerték, alkalmazták a hódoltság alatt, mivel távol éltek a birtokoktól, s így előfordultak már a bérbeadások. A hódoltság után célszerűnek látszott tehát a visszakapott nagybirtok egy-egy részének a bérbeadása, mert utána a bérlő gondja lett a hasznosítás.

a) Haszonbérbeadás

Nem volt azonban egyszerű megoldás ez sem, hiszen rendkívül sok tényező gátolta a bérlőket, de ők is keresték a kibúvókat. Gyakorta lehet találkozni különböző szerződésszegésekkel, illetve olyannal, hogy egy kb. 3. 000 holdas birtokot többen (akár 5-6) személy is megosztva bérel, mert anyagi erejük csak annyit tett lehetővé, hiszen a távozott (kiűzött) török hadsereg után ugyancsak nyomorúságos ország maradt hátra, mint azt a történelem (és napjaink) tanúsítja. Előfordulnak ugyan egész „puszta-bérletek” is, amikor egy bérlő kísérli meg egy pusztának a hasznosítását. Igaz, ennek is gyakorta szerződésszegés a vége, mert legtöbbször úgynevezett „alhaszonbérloket” fogadtak be, ami az uradalom hozzájárulása nélkül tilos volt, s ezek nem is maradtak titokban.²⁸

Az ilyen megszorult (netán üzérkedő vagy uzsorás) bérlők azonban nemigen kapnak az uradalomtól újra bérletet.

28 L.: 33. lábjegyzetet, amely éppen ilyen eset kivizsgálására ad utasítást az uradalmi másodmérnöknek.

A haszonbérlet adataiból válogatva felvázolom a bérleti gazdálkodást – részben Csorna Karácsony pusztával kapcsolatban. (Helyenként éppen a pusztá adataival megerősítve.) A major kiépítésében láttuk, tulajdonképpen RAUCH MÁRKUS bérlő volt az építkezést lebonyolító, végrehajtó személy. A költségeket részben visszatérítette az uradalom, illetve beszámították a bérleti díjba. (Lásd: a majorok kiépülése c. anyagrészt.)²⁹

Néhány bérleti adatot felsorolnék, hogy szélesebb legyen az áttekintés. Egy 1871. évi adat: az érsekség „*Drágszél* (: *Új-Drágszél*) nevű birtokából 268 holdat bérel DRASKOVICS FERENC 1. 600 forintért” – meglepően hosszú időre: 1871. I. 1. – 1897. IX. 30-ig, negyed századra. A főkáptalani főpénztárban 400 Ft óvadékot kellett letétbe helyeznie. Ugyancsak DRASKOVICS bérlő *Öreg- és Kisberkét* 2. 772 forintért, s az óvadéka 730 Ft. Időtartama: 1884. I. 1-jétől 1896. XII. 31-ig. 1892-ben REUCH MÓR *Csornakarácsonyt* 9. 000 Ft-ért bérlő. REICH MÁRTON *Böd-Bakod pusztát* 25. 000 Ft-ért. FREUND SÁNDOR 5. 000 Ft-ért *Halász és Kas puszták*-at. *Izsák*-on már több bérlő van, BLOCH MÓR és Tsa 10. 500 Ft ellenében. Legnagyobb bérleti összeget *Nagyharta* és *Szentkirály* birtokért özv. BRACHFELD JAKABNÉ és Tsa fizette: 38. 000 forintot.³⁰

A „meg egyezési készséget” hangoztatva, ám bizonyos fenyegetés miatt elérte a bérlő (illetve ügyvéd fia), hogy az uradalom jószágkormányzójának tudta nélkül (s utólagos nehezményezése ellenére) a 12. 000 koronát meghaladó adósságot elengedte GYÖRGY érsek (Császkai György). A per „véletlen vagy szándékos elszámolási hibák miatt” véglegesen 5. 500 korona 1/2-1/2 arányú megosztásával zárult 1907-ben. Közben a Freund család (még sokgyerekes családi állapota ellenére is) megélhetését bőven biztosító földbirtokot vásárolt össze. Tehát mind a bérleten, mind a perben „nyertes” maradt.

Csorna Karácsonypusztá bérlete (1885. I. 1-jétől 1898. IX. 30-ig) a halászlai joggal együtt 9. 000 cs. és k. („császári és királyi”) forintért

29 Csorna Karácsony pusztá majorjainak kiépítésében igen fontos szerepe van RAUCH MARCUSNAK. Mintaszerűen pontos szerződésekben kölcsönösen biztosították egymást az igazgatóval, hogy a bérlő tudomásul veszi az épületek uradalmi tulajdonjogát, s azt is, hogy kifogástalan állapotban kell átadni az épületeket. Az igazgató pedig biztosította a bérlőt, hogy a bérleti díjat beleszámítják az építési költségekbe, s ezen túl évi 4. 000 Ft-ot készpénzben fizet az uradalom. (Megjegyzendő: kamatról nincsen szó. A bérlő által finanszírozott építkezés tehát kedvező volt az érseki uradalomnak. Bizonyára olcsóbb bérlettel kompenzálta ezt.)

30 Halász és Kas puszták 500-600 hold közötti területét (Bátya-Fajsz-Miske-Dusnok falvak között) a dusnoki lakos Freund Sándor (és felesége, családja) évtizedeken keresztül bérelve, többször megújítva a szerződést, kiépítve a majorját is. Freund Sándor azonban 1890-ben meghalt. Az 1891. évi negyedévenként esedékes bérleti díjak egyre csúsztak. A gazdaságvezetés emiatt érvényteleníti a szerződést, amit Freundné és családja nehezményezett, s még távolabbra kerülnek a bérleti díjat (adósságot) csökkentő törlesztések. Amikor az uradalom hatósági foglalást és végrehajtást akar elérni, a pusztai birtokon megjelenő végrehajtó semmilyen értéket nem talál, ugyanis saját birtokára (Dusnok határában), Kalocsára s máshova elhajtották a jószágot, elvitték a gazdasági gépeket, eszközöket. A bérlet felmondása miatt („szándékos tönkretétel” címen) Freundné pert indít Pakson praktizáló ügyvéd fia segítségével. Így a foglalást és az árverezést kikerülve özv. Freund Sándorné követelt kártérítést.

REICH MÁRTON bérelte, akinek ezúttal sem kellett óvadékot elhelyeznie. (KÉGL. Haszonbérleti kimutatások: 27. sorsz. 1892.)

A birtokok mellett számos más haszonbérleti forrása is volt az uradalomnak. Pl.: *komp: rév: (: Rév), korcsmák: csárdák; malmok (szél-, száraz-, vízimalom), olajsutu, olajütő* (olajsajtólók); *halászóvizek* és még mások. 1904-ben pl. a *Csorná*-hoz tartozó *Vádei korcsmát* ANDRÁS JÁNOS bérelte évi 125 forintért³¹ Természetesen voltak különbségek a különféle létesítmények bérletei között azok mérete, állapota, valamint a hely befolyásolta döntően, hogy mennyi bérlettel elégedett meg a gazdaságvezetés. A Dunaparton jelentős földtulajdonnal rendelkezett az érsekség, ezért számos esetben a hajóállomás, a raktárak érseki tulajdonú területen állottak, aminek ellenében kapott bért a hajóstársaságtól az uradalom.³²

A sokféle bérlet és a sokszínű megállapodás számos ellentmondást teremtett egymás közt is és az uradalommal is. Ezek között a gazdálkodás szempontjából legjellemzőbb talán az, amikor egy birtokot többen béreltek. 1863. júl. 5-én SPECH LAJOS „urad(almi) főtiszt” (főintéző: jószágigazgató) megbízza TOMSICS MÁTYÁS uradalmi másodmérnököt, hogy haladék nélkül menjen *Ó-sükösdre* és a hat bérletet mérje fel a mostani használat szerint (és) vezesse a térképekre. A hajósi tiszttartó úrral pedig „az utolsó évi vetésre nézve a szerződések értelme szerint tegyen jelentést, s' átallyába ezen birtok kezelése iránt költsönös értekezés folytán adjanak véleményt”.³³

- Bérlők: 1. 500 hold két tagban Húber Dávid (szántó lehet);
2. 200 hold Freund Farkasnál (ugyanúgy);
3. 200 hold legeltetésre Valentin Dávidnál;
4. 200 hold legelő és kaszáló ismét Valentin Dávidnál;
5. Ósükösi marha legelő és kaszáló 153 1/2 Valentin Dávidnál
6. 300 hold legelő Reich Márk és társainál.

31 Hszonbérletekre a szerződések megkötése után 5% „tishti díjat” szedtek be, amit a „tiszték” időnként felosztottak. Az eljárási költségen kívül beszédtek a biztosítási díjat. Egyre inkább általános lett a tűzbiztosítás. A rendszeres kéményseprés miatt ritkábban fordultak elő a kéménytüzek, csökkent a tűzveszély.

32 Ilyen volt pl. a foktői *Meszesi Duna-part*. A hajózást szolgáló épületek, (iroda, raktár) érseki tulajdonú földön épült, s így az uradalom méltányos bérleti díjat kapott a kikötőt igénybe vevő hajóstársaságtól, várostól és megyei intézménytől. Egyébként ezen a viszonylag magasabb partszakaszon régen valóban voltak „mészégetők”, valóban folyt mészégetés. (Innen a név is.) Volt itt elegendő rakodóhely uradalmi tűzifának, különféle építőanyagoknak, homoknak, sódernek (mederből kotort folyami kavicsnak). A hajóállomás tulajdonképpen Kalocsa város hajóállomása volt Kalocsa-Meszes; Kalocsa-Foktó néven.

33 SPECH LAJOS főtiszt utasította TOMSICH MÁTYÁS uradalmi másodmérnököt, hogy haladék nélkül utazzék *Ó-Sükösdre*, s győződjön meg arról, hogy a bérlők miként hasznosítják a bérletet, mert tudomásukra jutott, hogy „albérlőket” fogadtak, sőt az uradalom tudta nélkül legelőket „törték fel” (szánottak fel). S minthogy a bérlet lejár, a főtiszt tudni akarja, a hajósi kerület főtisztjének és a másodmérnöknek a javaslatát a jövőbeni hasznosításra. Rögzítsék a térképen a jelenlegi termelési állapotot is. (834-1863. főtiszti ikt. iratok.)

Együtt: 1. 553 1/2 hold (1200 □). A bérletek 1863-ban és 64-ben jártak le. A határozott és azonnal teljesítendő utasítás oka pedig nem más, „mint-hogy a haszonbérlők alhaszonbérlőket vállaltak, a földeket feltörték, (s'...) változásokat vittek véghez az urad. (alom) tudta nélkül”.

Az indoklásból egyértelmű, hogy a bérlők szerződösszegése az „alhaszonbérlők” vállalása, azaz viszonylag nagyobb bérhez jutottak, nyilván magasabb haszonbérért adtak a kishaszonbérlőknek kisebb területeket. Még súlyosbította ezt, hogy az alhaszonbérlőkkel a legelőkből „törettek fel” (szántattak fel), ami több termést és nagyobb hasznot jelentett az eredeti bérlőknek, s így jelentősen növekedhetett a főbérlő haszna, jövedelme.

b) Házilagos gazdálkodás

(Házilagos művelés – házilagos termelés)

Házilagos gazdálkodás esetében az uradalmi birtokon, birtoktesteken az uradalom állandó munkásai: cselédek, béresek, és néha az ideiglenesen alkalmazott napszámosok, részesek (felesek, harmadosok) végezték a termelőmunkát. Bérüket alkalmazási viszonyuknak megfelelően kapták készpénzben, terményben, vagy akár együttesen is. Az uradalom a pénz-és a természetbeni bérezések széles lehetőségeit használja ki. (A termelés, illetve az uradalmi munkaerő felvázolásakor néhány gyakori megoldást érinteni fogok.)

Házi kezelésű birtokokat főleg a kerületi központok elérhető közelségében választott ki a gazdaságvezetés. Pénzbeni bérezést, napszámosokat főleg a házi gazdálkodású, házi kezelésű birtokokon alkalmaznak, mivel az állandó cselédség: béresek, kocsisok, gulyások, juhászok erre a feladatra már nem elegendők, mint azt majd majorokban helyben lévő, élő munkaerő ismertetésekor látni fogjuk.

A tárgyalt Csorna Karácsony puszta 49/1906. évi „Terméki számadás” címet viselő beadványa, jelentése alapján ismertetem *Csorna Karácsony pusztai termelés e néhány adatát*. A „Terméki számadás” szerint a csornai gazdaság „Tavaszi vetéskimutatása” a következőket tartalmazza:³⁴ (Vetett) Dűlők: *Luczernás, Nagymajori, Karácsony I-II., Homoki, Gyep törés, Kaszálókba*. (7. dűlő)

Elvetett termények: *árpa* (tavaszi), *zab*, *bükköny* (kevert), *tengeri, burgonya, répa, vörös lóhere, lucerna* (takarmány), és (élelem): *bab, köles*”, de maradt még ugaron is terület.

A kimutatás egy rovatában megnevezi az előző évi előveteményeket. Ezek természetesen nagyobb részben őszi vetésű gabonák voltak, búza, rozs, és együttesen: kétszeres.

34 Csorna Karácsony puszta néhány termelési adatát magában foglalja a 49/1906. évi „Terméki számadás”. Tartalmazza a felszántott területet, (1-2-vagy 3-szori szántást), a trágyázást, az őszi és a tavaszi vetéseket, takarmányokat az elvetett magvakkal, azok súlyával együtt, sőt többé-kevésbé pénzértékét is kiszámíthatjuk. A fentiekén kívül még vetésmódot és a terményben részesülő területet ugyancsak.

A „Talaj előkészítés” rovat tartalmazza a terület trágyázásának idejét (pl.: 1905 telén) és a vetést megelőző talajmunkákat: tavaszi szántás, őszi és tavaszi szántás. A gyeptörés kivételével kétszeri, sőt túlnyomórészt háromszori szántásba vetették a tavasziakat Csorna pusztán (árpát, zabot, tengerit).

A „Vetési mód és egyéb jegyzetek” alatt ott áll, hogy a vetés hogyan történt, kézzel-e, vagy géppel; továbbá a természetbeni részesedés közlése is: „feles 14h; III-os tengeri”. A kétféle természetbeni részesedés esetében az első, a „feles”: a termés felét jelenti – s egyben kevesebb uradalmi munkát –, a másik a termés 1/3-át, mivel a „harmados” esetében több volt az uradalmi munka mennyisége.

Minden más az „Egyéb jegyzetek” fogalomkörébe tartozott, pl.: „... köles tengeri helyébe vettetett jéverés miatt”; illetve: „a többi cselédtengeri” kifejezés, s ez nem más, minthogy a többi (kukorica vetés) tengeri föld a cselédek bérébe tartozó javadalomföld, mert a cselédtengeri teljes termése a cselédekét illette. Az uradalom feladata ebben az esetben csupán a szántás, 1-2 ekekapázás és a leszedett termény hazavitele a majorba.³⁵

Természetesen uradalmi igaerővel, de a cselédek munkájával volt megoldható a szántás és az ekekapázás (lóekézés). Végül a kimutatás tartalmazza az elvetett magvak súlyát a szokásban volt mértékegységben (zömében úrmértékben: „Hectoliter, Hliter, liter), illetve néha kilogrammban.” (Úgy látszik az úrmérték – súlymérték átszámítás még általánosan használatban volt, nem jelentett gondot.³⁶ Gyakori volt még a különféle úrmértékek használata.

A sok adatot tartalmazó bonyolult kimutatást FITTLER DEZSŐ, csornai intéző állította össze 1906. szept. 12-én keltezve. A beküldött kinyomtatáson nyomon követhető az uradalmi gazdasági adminisztráció: látták, véleményezték, ellenőrizték. Elsőként FISCHER FRIGYES számvizsgáló és megjegyzése került rá.³⁷

35 Csorna Karácsony pusztán kisebb területet jelentett a részes művelésre kiadott terület, mert viszonylagos távolsága sok időt elvett munkába menet és jövet. A közelebbi részes földek több hasznos időt jelentettek.

36 A gabona (búza) minőségének, fajsúlyának megállapításához az úrtartalom és a súly összefüggése, aránya maradt a meghatározó. A fajsúlymérő edényt, litert vagy decilitert megmerítették a búzában, majd „vonalzóval” lecsapták, hogy csak az edény pereméig legyen (azaz, az előírt mennyiség), s utána megmérték. A literes fajsúlymérő edényben lévő búzának 75-80 dkg-nak kellett lennie. Az átlagos fajsúly (megfelelően jó) a 78 gr-os volt. Nyolcvan fölé ritkán emelkedhetett, ha viszont nem érte el a 76-ot, akkor gyengén kifejlődött volt a szem, „megszorult” pl. aszály miatt, vagy sok gazmag került bele (gazos volt a vetés), esetleg megázott, s a nedvesség megduzzasztotta a szemet, de csökkentette a súlyt. A kereskedők és a nagy malmok egyaránt az egyenletes, kemény „acélos” szemű és kevés gazmagot tartalmazó búzát keresték, mert az bizonyosan fajsúlyra is jó volt.

37 Az uradalmi adminisztrációt jól nyomon lehet követni. A betérjesztett iraton ráírva szerepel: „(a) vetéstervezettől, mint az elvett mag minő és mennyiségben nem találtatott”. (s mindez pirossal!). Tavaszi aligazgató úr: A számvevői észrevétel fenntartásával látta”. Végül Rosztóczy Ferenc érs. urad. (almi) főintéző követi, ám ő csak aláírja. A hivatali létra alacsonyabb fokán állók már megtették helyette a véleményezést. „Igazg. iktatott iratok 2146/1905.”

FITTLER DEZSŐ, csornai intéző tudatában volt annak, hogy „a magvak minő és mennyiségben egyaránt eltérnek” az előre már jóváhagyott tervezettől, s ezt a felsőbb gazdaságvezető észrevételezi. Jelezte is az okot: „... jégverés miatt köles vettetett a tönkrement tengeri és zab helyébe.”³⁸ Ám hiába, így is észrevételezték.

Az elmondottak után két dolgot szeretnék hangsúlyozni. Az egyik: a számvevőség kiemelt és nagyon fontos szerepe. Először kapta kézhez a kimutatást, s átvizsgálás után ugyanarra az iratra írásban kellett véleményt ráírni. A másik pedig az, hogy az eltérés megállapítható legyen, kellett lennie egy korábbi tervezetnek, amit az igazgatás jóváhagyott. Ez gyakorlatilag annyit jelent, hogy a kalocsai érseki uradalom a házi kezelésű birtokon – és nem csak Csornán – már a századforduló elején vetésterv és termékjelentés alapján, tervszerűen gazdálkodott. A központi gazdasági vezetés (jószágigazgatóság) a termelési fegyelem következtében még azt is tudta, hogy az év során volt-e olyan esemény (elemi csapás, kártétel), amely módosította a vetési tervet, illetve lényegesen csökkentette a várható terméseredményeket. Úgy gondolom, az elmondottak a kalocsai érseki uradalom gazdálkodásáról alkotott lesújtó képet, *sőt a nagybirtok gazdálkodásának megítélését is módosíthatják*. Hiszen a századforduló előtt már felismerhetően tervszerű gazdálkodást akartak folytatni.

Ugyancsak bővíti ismereteinket a gazdálkodásról és eredményes voltáról – bár időben kissé visszalépve –, ha az 1892-ben készült kimutatás alapján az évi munkák és vetések mennyiségét, s azok értékét is átnézzük.³⁹ Ez ugyan a *Hajósi Kerületből* (de házi kezelésű birtokokról) származó adatsor, így mértékadónak tartom a most vizsgált pusztá esetében is, mert rajta keresztül betekintést nyerhetünk a csornai házi kezelésű gazdálkodásba is. (Lásd alább!) A hajósi gazdaságokban 1891-ben kétszeri, háromszori szántásba vetették az őszi gabonát 368, 5 holdba 340 Hliter (hektoliter) tiszta búzát és belekeveredve 8 liter rozstot.⁴⁰ A hildkalli gazdaságban 248 holdba 232, 5 Hliter tiszta búzát és 40 liter rozstot. Az érsekhalmi gazdaságban 870 holdba 349, 5 Hliter búzát és 456 Hliter rozstot. 1891-ben 1785, 5 hold volt a vetett terület, aminek háromszori szántási díja (1 hold = 1 Ft 50 kr), ami együttesen 8. 034, 75 Ft-ot tett ki. (Az összes vetett terület túlnyomó részét három szántásba vetették.)

Az elvetett búza: 922, 16 Hliter. Értéke: 4. 500, 14 Ft (4 Ft 88 kr/Hlit.). Rozs: 724, 4. (q: 3 Ft 90 kr.) Értéke: 2. 823, 60 Ft.

38 Ha a vetéseket ért természeti csapás, jégverés, árvíz miatt ki kellett szántani a tervezet szerinti vetést, akkor mindig rövidebb tenyészidejű növénnyel kellett pótolni. Ebben az esetben kölessel. A jégverést közli is az intéző, az uradalomnak is tudnia kellett róla, ám mégis megjegyzéseket tesz a gazdaságvezetés, nem vette szó nélkül a tényt.

39 Az adatok HAYNALD-CSÁSZKA 1892. évi székváltásakor készült okmányból származnak.

40 A gépesítettségre is utal a háromszori szántás és a gépi vetés adata. A szántás és a gépi vetés adata is figyelemre méltó, s jelzik is egyben az uradalom gazdálkodásának irányát és célját.

Őszi borsóból (bizonyára takarmánynak) Érsekhalmán 10, 15 (tisztáztalan mennyiségű), Hild – Kallon 4 (ez a mennyiség sincs megnevezve), s végül 4 (?) lucernát Kélesen, 12 (?) rozsos bükkönyt Kélesen.

c) *Részes és időszakos bérmunka alkalmazása a termelésben*

A „házilagos művelésben és a szorosabb munkák” idején alkalmanként szüksége volt az uradalomnak idegen, birtokon kívüli munkásokra, napszámosokra, akiket a végzett munka díjaként a ledolgozott napok (olykor hónapok) során végzett munkáért fizettek. A felhasználás mértékére enged következtetni egy közigazgatási adatszolgáltatás a század végéről.⁴¹

Évek	Gazdaság	
	Kalocsai közp.	Hajósi ker. gazd.
1887.	7.070,63 Ft	5.887,33 Ft
1888.	6.632,76 Ft	4.357,30 Ft
1889.	8.020,90 Ft	6.623,54 Ft
1890.	6.814,67 Ft	8.293,34 Ft
1891.	8.348,50 Ft	9.754,33 Ft
1892.	6.548,60 Ft	6.868,66 Ft
1893.	6.212,13 Ft	3.810,15 Ft
1894.	5.358,38 Ft	4.014,19 Ft
1895.	6.131,20 Ft	6.572,25 Ft
1896.	7.629,16 Ft	5.098,64 Ft
Összesen	68.767,01 Ft	60.278,73 Ft

Tíz év alatt a két kerületi központ tehát 129. 045, 74 Ft-ot fizetett ki időszakos munkások (napszámosok, havibéresek) munkájára. A kimutatást nem tudni milyen célból Kalocsán, 1897. dec. 31-én keltezte RAVIZZA MÓR érs. urad. aligazgató. Bizonyára ellenőrizhette FISCHER FRIGYES számvizsgáló. Hitelesítette: (?) JÁNOS, Solt középjárás főszolgabírája és természetesen a pecsétje, mint hitelesített hitelesítő bizonyítéka.⁴² A 10 évi kiadás egy évi átlaga 12. 904, 57 Ft.

A házilagos művelés esetében az uradalomnak évente többször volt szüksége időszakos munkásokra (napszámosokra vagy havibéres munka-

- 41 Az iratból nem derül ki a kért adatszolgáltatás célja, de lehetséges, hogy a kivándorlás okozta kérdések is közrejátszhattak, hiszen túlzó megnyilatkozások még az „elnéptelenedés” vízióját is felvázolták. Ám, hogy súlyos társadalmi válság volt mögötte, az kétségtelen, hiszen egy évtized múltával még Ady is érdemesnek tartotta kimondani: „Elmegy a kútágas, / Marad csak a kútja, ...”
- 42 Sajátos, hogy a bizonyosan megbízható adatokat még a „solt járási főszolgabíró pecsétje és névalírása is hitelesítette. A közigazgatási határok változását tükrözi, hogy Kalocsa ekkor „Solt középjárás” területében van – mégcsak nem is járási székhely.

végzőkre). Ilyenek voltak pl. a gabona összehordása, a szérűk őrzése, az esetleg beázott, nedves gabona szárítása, forgatása. Különösen fontos volt az idegen munkaerő a gabonák betakarításakor – aratáskor és csépléskor. Az egyes birtokok intézői már februárban, márciusban keresni kezdték az „aratóbandákat”. A környék főjegyzőinek küldött levélben, üzenetekben hírül adták a fogadási napok helyét és idejét, amit azután a falvakban közhírré tett („kidoboltatott”) az előljáróság (mai szóhasználat szerint az önkormányzat).⁴³

Sajátos, hogy a cséplőmunkásokat nem az uradalom szerződtette, hanem a cséplőgép tulajdonosa, a „gazda”. A cséplőmunkások ugyanis „géphő szegőttek”. Volt ugyan az uradalomnak is cséplőgépe (pontosabban a kalocsai központnak), de ez nem volt elegendő, másrészt a gazdaságért felelős intézők önállóan intézték a gazdaság vezetését.

A házilagos művelést kiegészítette az idegen munkaerővel végeztetett napszámos és havibéres munka. (Lásd a megelőzően közölt 10 éves kiadás táblázatát!) Az évi átlagok alapján arra lehet következtetni, hogy a kb. 32 ezer holdas Kalocsai kerületben nem használták fel a kb. 1/10-nyi Csorna pusztán az arányosan rá eső összeget. Lehet arra gondolni, hogy a Csorna puszta gazdálkodása az átlagosnál külterjesebb volt. Ezt támasztja alá a viszonylag nagy, vizenyős terület, rét, kaszáló, legelő. Ez viszont jelntős állattenyésztést (állattartást) tételez fel, amit a majorban megépített istállók igazolnak. Ezúttal azonban nem térnek ki erre, mert bizonyosan lesz még számos uradalmi puszta, ahol érinteni lehet az állattartást, illetve az erdőgazdálkodást.⁴⁴

A házilagos művelésben a napszámbéres termelést kiegészítette a „részes művelés”, amikor a termelőmunka egy részét a „harmados”, vagy a „feles termelő” végzi a termés 1/3 vagy 1/2 részéért. A szokásoktól függetlenül a részes művelésért járó részesedés mértéke attól függött, hogy igaerővel – később géppel – mennyi munkát végzett az uradalom, s mennyit kézi munkaerővel a részes termelő. Nyilván sok kézi munkaerőt igénylő növények termelésében volt célszerű alkalmazni a részes művelést, a terményből részesedő munkaerőt.

Ilyenek voltak pl. (amikor eléggé elterjedt a részes termelés), a burgonya, kukorica, dohány, napraforgó, cukor-és takarmányrépa, bab, lencse, s a 30-as években, amikor felfutott a paprikatermelés, ugyancsak. A dohányt főképpen a *Hajósi kerület* melegebb talajú, homokos földjein termeltetett

43 A Bakód pusztai aratóbanda szerződése megtalálható: II. Bakód, Bőd, Csepeg érsekségi puszták térképeinek vizsgálata. Bács-Kiskun Megye múltjából. XII. kötet, 391-395. oldalak. 128/1859. Számvevőségi iratok.

44 Vélhetően erre a *Drágszél pusztai*, illetve a *Hajósi kerület Hild-Kall* puszta térképeinek vizsgálatakor kerül sor.

az uradalom. A biztosabb dohánytermés érdekében az uradalom külön díjazás ellenében szerződést kötött: „Dohány feles munkálati szerződés” címen a „palántanevelésre” (palántanevelésre). Eszerint: ha a feles megneveli a szükséges „dohány palántát”, akkor külön díjazásban részesül.⁴⁵ Mégpedig:

4 véka rozs (1 véka ezen a tájon 30 liter;)	120 liter;
2 véka tiszta búza:	60 liter
1 hold (1200 □) tengeri (föld)	Teljes termése
1/2 hold (600 □) burgonyaföld.	Teljes termése

A tengerinek és a burgonyának teljes termése a palántát nevelő dohány-felest illette. Kétségtelen, hogy a dohány munkaigényes növény, de viszonylag előnyös volt a feles számára is. A dohány ugyanis állami monopólium volt, ezért a megfelelő terméket árban is elfogadható áron időben átvette, mert bizonyos mértékig szabályozó szerepe is volt a monopol-terményeknek. A palántanevelés azért volt szerencsés, mert így az uradalomnak és a felesnek egyaránt érdeke volt a jó minőségű palánta. Sőt, az ültetés utáni hiányokat pótolni lehetett.

Nagyjából ez a megoldás lett érvényes a 30-as években kibontakozó paprikatermelésre, feldolgozásra és értékesítésre is, s kétségtelenül tisztos jövedelmet biztosított mindkét félnek. Természetesen, a földtulajdonos és a feles (rész) termelők között kisebb eltérésekkel másfajta részes művelés is kialakulhatott. Általánosnak itt a „feles” és a „harmados” részesedés mondható, ami gyakorlatban is megállta a helyét mindkét fél számára.

Csorna Karácsony pusztá – még a Kalocsai kerülettel összevetve is – kevés készpénzben fizetett időszakos munkaerőt használt fel; azaz, a többinél is külterjesebb gazdálkodást folytatott a múlt század végén. Ez összhangban van a birtok felszínével, a művelési ágakkal.

d) Csorna Karácsony pusztán élő állandó munkaerő

Az érseki uradalom birtokainak gazdasági vezetői a gazdasági központok kiépülése után a majorokban éltek. Természetes, az építkezés során láttuk, hogy viszonylag hamar megkezdték a „cselédlakások” építését. A földbe téglá alapot raktak le, a felmenő falazatra már jó volt a vályog, vagy a vertfal, döngölt fal. A cselédlakásokat, istállókat általában nád fedte vagy fazsindely. A lakásokat, valójában cselédszobákat, kemencével fűtötték. Csorna Karácsony pusztán nem jutott minden „cseléd-családnak” külön szoba. Néhányuknak osztozkodniuk kellett egy másik cseléddel, illetve családjával.

45 A palántázott feles dohány termelése (bár sok munkát adott a palántanevelés és palántázás) és ennek megfelelően jelentős többlet kiadással járt, mégis kifizetődő volt az uradalom számára is. Rövidebb lett a szántóföldi tenyészidő. A májusi „fagyosszenteket” ki lehetett várni a palántázással és mégis előbb volt a jó palánta és a jól palántázott dohányföldben a növény.

Annyi kétségtelenül igaz, hogy az uradalom minden felfogadott cselédnek, illetve családjának biztosított lakást. Azt azonban nem biztosította, hogy minden családnak jusson szoba – konyha, sőt még „banyakemencés-sarok” sem. A fűtésre nem igen lehetett panasz, hiszen az uradalomnak volt elegendő fűtőanyaga: kóró, kukoricaszár, töredékes nád, sás, rözse, amivel a cselédek kellő meleget teremthettek.

Minden uradalmi birtokközpontban, majorban volt (élt) gazdaságvezető: *intéző* (ispán, kasznár). A névtől függetlenül a gazdaság vezetője és felelőse, aki teljes joggal felelős a birtokon folyó gazdálkodásért, s a birtokon történekmért. A század első évtizedében, 1909 –ben Csornán a „zsold-jegyzék” (bérfizetési jegyzék) alapján a következő személyek szerepelnek név és beosztás (munkakör) szerint:

FITTLER DEZSŐ, intéző; HORVÁTH JÓZSEF, bognár és kovács (tanult kézműves). A gőzgépek megjelenése után az ilyen iparosok a „gépész” teendőit is el tudták látni cséplés vagy gépszántás esetén; LAKATOS JÁNOS, faragó (bognár és ácsféle), aki lehetséges, hogy csak ügyes kezű fűrő – faragó ember; MÁCSAI JÁNOS, magtáros, akit feltétlenül a megbízható emberek közül választottak ki, hiszen a magtárnak (hombárnak) nemcsak a gabona tárolásáért kellett felelnie, hanem a termés minőségért is, szellőztetni, szárítani, forgatni kellett, védeni a kártevők ellen; VÉNN FERENTZ, első béres (vagy béresgazda), a béresek között az első, aki továbbította az intéző utasításait, beszámolt a végzett munkáról, olykor ő osztotta be a béreseket, kocsisokat a munkára, ellenőrizte őket, s szükség esetén továbbította a béresek kívánságait az intézőnek; ANTÓNI MIHÁLY, közbéres (és még követi 11 társa: CSELIK ISTVÁN; CSÓTI GERGELY; CSÓTI ISTVÁN; DUBAI FERENCZ; GREKSA JÁNOS; HANGYA FERENCZ; KÁKONYI ISTVÁN; KERÉKES GYÖRGY; SZÖNYI JÓZSEF; TÓTH ISTVÁN; VÖRÖS KÁROLY.) Ez a 12 béres volt az uradalom igazi munkaereje, cselédje (szántottak, vetettek, jószágot etettek, gondoztak), nem ritkán kizárólag az első béres irányítása és felügyelete mellett. Követi őket négy kocsis: FISCHER MÁRTON; HUSZÁR JÁNOS; BÓNA JÁNOS; VÖRÖS JÁNOS – akiknek legfőbb tevékenysége a kocsikba (szekerekbe) fogott állatok (lovak) hajtása volt. (Közülük „egy” – mai fogalmak szerint – az intéző „szolgálati járműve” volt.) A kocsisok felelőssége természetesen a végzett munkán túlmenően kiterjedt az állatokra is.

A Csorna pusztája cselédségéhez tartozott még ANDRÁS JÁNOS, gu-lyás, aki a legeltetett állatokért felelt. Volt még két mezőőr (csősz): NAGY SÁNDOR és SÉSZTÓ JÁNOS, s a két fegyverrel is rendelkező ember biztosítani tudta a 3. 000 holdat kevéssel meghaladó pusztája nyugalalmát, a terményeket, az állatokat, halászóvizeket: mindent, ami a pusztához tartozott.

Általános gyakorlat volt az uradalom területén, birtokain, hogy az alkalmazottak munkabérük jelentős részét természetben („komencióban”)

kapták. 1909. I-II. negyedévi természetbeni bérük a következőképpen szerepel a „zsoldjegyzékben”.⁴⁶

Együtt:	„Buza:	114, 57 Hl
	Rozs:	88, 38
	Árpa:	4, 36
	Bab:	12, 30 Hl
	Kemény hasábfa:	4 ürméter
	Lágy hasábfa:	5, 67”

Sajátos fényt vet a pusztán élő emberi munkaerőre, hogy a „zsoldkönyvben” szereplő 24 személyből csupán az intéző írta alá a nevét és egy „néviro”. A többi cseléd görcsös keresztet tett neve mellé. Véleményem szerint elképzelhetetlen az ilyen mérvű analfabétizmus, hiszen Csornán is és a népesebb uradalmi pusztákon több évtizede volt már elemi iskola – nem is beszélve a falvokról. Kétségtelen, hogy nehezen írtak, s még a név leírása is sok időbe telt volna. Talán éppen ezért *„találták ki a néviro megbízatást”*.

A csornai birtokon tehát a század első évtizedének a végén 24 ember volt a létszám. Mégpedig: 1 intéző, 2 mesterember – féle (kovács, bognár, ács), 1 magtáros, 1 első béres, 12 közbéres, 4 kocsis, 1 gulyás, 2 mezőőr.

A csőszöknek a birtok, az épületek, termények, állatok védelme mellett más feladata is volt. (Igaz, ez is hajósi adatként bukkant elő, de érvényes lehetett ez Csornán is.) Külön díjazás mellett írtaniok kellett a duvadakat, kártékony mezei vadakat és szárnyasokat.) Az elszámolás (díj-fizetés) negyedévenként volt. 1869. I. negyedévében 85 Ft 20 kr-t vehetett fel a hajósi csősz (mezőőr).

Érdekes idő esetén érdekes feladat lehetne végignézni a „zsoldjegyzékeket”, hogy mennyire volt állandó a pusztabeli munkaerő, mert ez sokat elárulna elégedett (beletörődött), vagy éppen elégedetlenkedő magatartásukról.

46 Érdekes adat születhetne, ha az uradalom minden birtokának egy évi „zsoldjegyzékét” (létszámot és bért) összegeznénk. Megbecsülni sem lehet, hogy milyen adatok kerekednének ki, hogy ön maga fenntartására mennyit kellett fordítania az uradalomnak.

III. Csorna Karácsony pusztát ábrázoló térképek

1.

Kalocsai Érsekség Gazdasági Levéltár Térképtára

No. 37. katalógus számú térkép. Llt.: 534.

Csorna (Pest megye) mezőgazdasági vázlata. 1820 körül készült, a térképész ismeretlen. 71 . 55 cm nagyságú. Vásznonra ragasztott papír. Igen kopott. Méretaránya: 1: 7. 2000.

A térképtárban legkorábbi térkép *Csornapusztáról*. A készítő pontosan rajzolta a vízállásokat, az elhagyott vagy száraz vízmedreket. Megnevezi a művelési ágakat: szántó: Szántó, rét: Rét, nádas, Mocsár: mocsár, vizenyős. Megadja a felmért területek, parcellák számát és nagyságát. Gondot fordított az időszakosan, illetve állandóan vízzel borított területek megkülönböztetésére. A hasznosítható, vízmentes területeken szerepel a „Szántó”: szántóföld jelentésű bejegyzés. Egy részén parcellázásra, telekbeosztásra utaló munkálatok láthatók. Viszonylag kevés név van a nagyon síma, szinte asztallap símaságú területen. *Fehér Bánya, Kigyós, Kukoricza homok, Dinye hegy (!), Csompós, Örjeg: „Örjeség”, Pirka, Kókai palé, Szénás, Herés, Cseléd* (kert vagy rakodóhely). Számos esetben szerepelnek a különféle művelési ágak köznévi vagy tulajdonnévi megnevezés szándékával. Pl.: szék, Szék; szántó, Szántó; erdő, rét, Rét; nádas, mocsár, vízállás. Úgy vélem, mindezzel a hasznosíthatóságot akarta egyértelművé tenni a birtokot felmérő térképész.

Viszonylag sokszor szerepel a „szék”: szikes terület jelentéssel, s egyben gyenge, rosszabb minőségű földet is jelent. Az „erdő” a *Dunavölgyi Főcsatorna* nyugati oldalát a csatornázás előtti alig látható medret enyhe zátónyszerű kiemelkedésekkel csaknem végigkíséri. A leírások szerint ritkás keményfát ad a terület. Természetesen, előfordulnak állandóan víz alatt álló területek is.

2.

Kalocsai Érsekség Gazdasági Levéltár Térképtára

No. 179. katalógus számú térkép. Llt.: 444.

Csorna puszta (Pest-Solt megye) mezőgazdasági térképe. 1860 körül készült, ismeretlen térképész munkája. 86 . 66 cm.

Megfakult a színezés a papír anyagú térképen. Magyar nyelvű.

A jobbágybirtok elkülönítése után az érsekségnek visszamaradt területről készült, s a „gazdászati beosztás” egyértelműen a gazdálkodás megkönnyítését szolgálta. A művelési ágakat – még utólagos bejegyzéssel is – egyértelművé tette a térképész (vagy később a gazdálkodó tiszt): *nádas, mocsár, zombékos, rét: Rét, kert, udvar, lakház, Szérús: Szérűskert, legelő: Legelő, ugar*. A szántót a vetett mag nevével jelezte: *buza, Buza, rozs; Rozs, zab, Tavaszi*. Az erdők helyén művelt terület van, zömében *Tavaszi*. (Ebből arra lehet következtetni, hogy 1860-nál valamivel későbbi a térkép.)

Igen gondosan rajzolja a *Kigyós*-t (kétszer is!) a még vizenyős, vagy már kiszáradóban lévő tekervényes vonalát. Hasonlóan járt el a mocsár, nádas és zsembékos területek peremének rajzával is. Külső vonala ugyanis ismert volt, de lehetséges, hogy a nagyobb területeket belül még nem ismerték kellően a terület nehezen járható, netán járhatatlan volta miatt. Nem ritkán, évtizedekkel később is szinte háborítatlan volt még az Örjeg. Névvel nem nevezett két major épületeinek alapvonalát úgyszintén meg-rajzolja a térképész (feltehetően uradalmi mérnök). Jelezve van az Örjeg mentén a *gát*, vagy *töltés*.

Viszonylag kevés térképnév található, de ez összefügg azzal, hogy a táj, az ős Duna – meder szinte asztallap símaságú, s a kis vízfolyások is igen nehezen találtak lefolyást, csak hosszadalmas tekergés után. *Kigyós*, *Dinye hegy*⁴⁷, *Hosszú sziget*, *Templom hegyoldal*, *Csordás sziget*, *Örjeg*, *Karácsonyi kút* (ítatókút a legelőn), *Vádei csárda*. Sajátos, hogy a nem hasznosítható földek területét is felmérték, de levonták, mert csak a hasznosíthatók után kellett adózni.

3.

Kalocsai Érsekség Gazdasági Levéltár Térképtára

No. 355. katalógus számú térkép. Lt.: 645.

Csorna puszta (PPSK m.) mezőgazdasági térképe. 72 . 96 cm.

A mezőgazdasági térkép színmagyarozattal különbözteti meg a művelési ágakat: szántó, legelő és rét, erdő (és a területben: „ákác”), azaz a század közepén – a 60 – as években – még létező „ritkás keményfát adó erdőt” kivágták, de évtizedekkel később, a századforduló táján (legkésőbb 1905-ben), a térkép készítésének időpontja előtt már a Duna-Tisza közí hátság erdősítésekor itt is akácot telepítettek. (Bizonyára az erdősítésre kötelezett tulajdonosok.)

A parcellák megegyeznek a művelési ágakkal, s a széle a színmagyarozatnak megfelelően színezett. Kevés térképnév van: *Luczernás dűlő*, *Homoki dűlő*, *Nagy majori*, *Karácsony I. -II.*

A térképen három major van megnevezés nélkül (Csorna, Felső major, Sertéstelep).

47 Három magassági pont adata szerepel a térképeken (több térképen is). Északról dél felé haladva (közel az északi birtokhatárhoz) az I. magassági pont 49, 6 öl, majd a csornai major magasságában a II. pont 49, 3, s végül a Kalocsa-kiskőrösi műút és a Dunavölgyi Főcsatorna találkozásánál a III. pont 49, 2 öl. Mindössze kb 40 cm a szintcsökkenés. Érthető tehát, hogy csaknem lefolyástalan a birtok, különösen középen, középtájon. Emiatt tekereg a *Kigyós-ér*: *Kigyósfok*: *Kigyósfok vizér*, s maradt meg sok helyen a laposokban a víz. Az ilyen szemre lapos tájon, síkon, a kis kemelkedés is „hegy”. Pl.: a homokból összerakott és szét nem hordott *Dinnye hegy*: *Dinye hegy*, ami kevéssel emelkedik ki, de jól látható, s a homoktalaj alkalmas volt dinnye termelésre. Kevéssel észak-nyugatra a Kigyós ívét követve ugyancsak van egy homokpad (lőszős homokpad). A víz mentén egy templom romját, „romtemplomot” a térképek is megőrzitek. A népi emlékezet pedig a kevéssel kiemelkedő terület nevében tartotta meg: *Templom hegy*: *Templom hegyoldal*. Még akkor is, ha mára nincs templom, de még a romja sem.

Viszonylag kevés az adat ahhoz, hogy az uradalmi gazdálkodás elve vagy gyakorlata egyértelműen kiderüljön, pedig a térképész szándéka szerint „mezőgazdasági térképet” rajzolt. Ismeretlen a térképész neve (de bizonyára uradalmi mérnök), aki a kataszteri térkép és az „asztallal való felvételek” alapján Kalocsán 1905-ben készítette – bizonyára az uradalom gazdasági vezetése számára.

4.

Kalocsai Érsekség Gazdasági Levéltár Térképtára

No. 412. /a; 412. /b katalógus számú térképek.

Helyszínrajz. *Csorna puszta* (PPSK m.) kataszteri kivonata.

EMSZT ANTAL érsekuradalmi mérnök rajza 1920. május és 1920. október hónapokban készültek. Llt.: 646/a; 646/b. *Csorna puszta* 10. és 11. szelvényének vázlatai, amelyek Öregcsertő önállósulása utáni kegyúri javadalmi földek áthelyezésének rögzítése céljából készültek. Tulajdonképpen két ajánlat közül választhatott az egyházközség (vagy az érseki gazdaság-vezetés). *Templom és plébánia helyért* (Telekért), illetve *kántor* 5 hold, *harangozó* (2 hold) javadalmi föld.

A No. 412. /b változaton 13 kb. egyholdas parcella is ki van jelölve. Úgy látszik, mintha a Nagyatádi – féle földreform céljára vették volna igénybe valamelyik környező település lakói számára. Átadva azonban aligha lehetett, mert azokat a területeket rendszerint piros O. F. B. beírással jelezték. A 412. /b – n: *Öregcsertőiek templom és plébánia telekért*, illetve: *kántor* és *harangozó* olvashatók.

Méretük: 34 . 46 cm. és 39 . 48 cm. Anyaguk vászonpauz.

5.

Kalocsai Érsekség Gazdasági Levéltár Térképtára

No. 432. katalógus számú térkép. Llt.: 764.

Szerzője ismeretlen, keletkezési éve kb. 1930. körül.

Csorna puszta (PPSK m.) kataszteri vázlatok. Mérete: 16, 5 . 20 cm. Minden oldalról egyenes vonalú határok. Táblák római számmal I-től XIII-ig, s általában névvel is megjelöltek. A táblák területe, nagysága azonban nem szerepel a térképen. Viszonylag elég sok térképnév van a számozott táblák ellenére is: *Pirka, Vajaspárt, Kukorica homok, Kókai pálé, Karácsony, Zsidva, Kiskigyós, Nagyigyós, Csordássziget, Dinnyehegy (!), Ser-téstelep, Szarvassziget, Malomér, Tüskössarok, Burván, Szakmári hányás, Czompós, Talpas, Kiszsiros, Nagyzsiros, Vádé.*

Nem nevezi meg a Csornai majort, de jelöli, s ugyan így a Dunavölgyi Főcsatornát, és a birtok nyugati határa közelében lévő *Maloméri csatornát* sem. Pedig ennek szerepe fontossá vált, hiszen gyakorlatilag a nyugati határa lett a birtoknak, hiszen két táblába is beíratott: O. F. B. (Ezt az 1930 után készült térképek már így is jelzik.) Szerepel viszont – lehetséges, hogy éppen új (újabb) létesítmény volta miatt – a *Dinnye hegy* közvet-

len közelében a *Sertéstelep*. Név nélkül szerepel még: kövesút, a Kalocsa – kiskőrösi országút és három kút (a vádéli, karácsonyi és a kiskigyósi). (Művelt parcellák: 1-85. sorszámig.)

6.

Kalocsai Érsekség Gazdasági Levéltár Térképtára
No. 432. /1. sz. vázlatok.

Csorna puszta katasztrális térkép vázlatos rajza.

A kataszteri szelvények vázlata (hiányos).

A térképszelvények vázlata sem a térképek, sem a nevek szempontjából nem ad újabb adatot.

Készítette Geosity Gyula, érsekuradalmi mérnök 1920 körül. Nincsen név a 2. és 9. szelvényen.

3. szelv.: *Hosszú sziget*.

5. vízfolyások, csatorna, út, *Kert*, kút jele, művelési ágak.

6. *D. (Dinnye hegy és a hegy térképjele)*.

7. út, árok jelölése.

10. *Plébánia föld, O. F. B., csatorna, műút*.

11. *Plébánia föld*, major kerületének jelölése, út.

12. *Országút, Vádéli csárda*, kút jele.

Hiányzik: 1., 4., 8. szelvény.

Megjegyzem, sorszámot ugyan adtam a vázlatoknak és a rajta lévő neveket közlöm is, de a továbbiakban nem tárgyalom feleslegesen.

7.

Kalocsai Érsekség Gazdasági Levéltár Térképtára
No. 485. katalógus számú térkép. Llt.: 643.

Csornapuszta átnézeti térképe. Szerzője ismeretlen. Készült kb. 1920 körül. Rossz állapotú pausz, töredezik. 68 . 92 cm. Nem adja meg a pusztával határos települések nevét, azonban a pusztán belül viszonylag sok térképnév van: *Pirka, Vajaspárt, Kukoricahomok, Kókai pálé, Karácsony: Felső major* (épületek alapvonalai), *Szarvassziget, Maloméri* (terület), *Maloméri csatorna, Burván, Szakmári hányás, Vádé, Kiszsiros, Nagyzsiros, Csornai nagy major* (itt is csak az épületek alapvonalai).

Az átnézeti térkép feltehetően a Dunavölgyi Főcsatorna készítésével volt kapcsolatban, vagy más vízvezető csatornával, kanálissal. Az *Órjegi csatorna* közelében van *Talpas*, amely nevét bizonyára onnan kapta, hogy a zombékos, mocsaras terület nehezen volt járható, esetleg csak valamilyen „talp” – félével, amely nagyobb felületével az embert fenn tudta tartani a helyenként nem eléggé szilárd, ingoványos talajon.

Vesd össze: No. 486. / a – b térképekkel!

8.

Kalocsai Érsekség Gazdasági Levéltár Térképtára

No. 486/ a – b. katalógus számú térkép. Llt.: 644/ a – b.

Csornapuszta (PPSK m.) gazdasági térképe.

Kb. 1930 körül készült. Ismeretlen a térképész. 47 . 54 cm.

A csatornákat, vízállásokat, vízfolyásokat, utakat, parcellaszámokat megrajzolja, illetve megadja, a majorok épületeinek alapvonalát is, a legelőkön pedig több kutat.

Kevés név szerepel a térképen: *Dunavölgyi lecsapoló csatorna, Plébánia föld*, s a puszta új határán kívül: *O. F. B.* Megrajzolja Kalocsa-Kiskőrös kövesutat, egy bekötő utat *Csornára*, sőt tovább a *Felső majorba: Karácsony majorba*. Jelöl a *Csöszháznál*, vagy a *Csikósháznál* itatókutat, de nem nevezi meg. Néhány helyütt (bizonyára utólagos bejegyzéssel) láthatók vízállások, nádasok jele.

Itt jegyzem meg, hogy a No. 486/a térképnek fénymásolata a No. 486/b.

9.

Kalocsai Érseki Gazdasági Levéltár Térképtára

No. 487. katalógus számú térkép. Llt.: 741.

Csorna (Csorna puszta PPSK m.) mezőgazdasági térképe.

A No. 432. sz. térképről készült fénymásolat. Színezett.

Készült kb. 1930. Szerzője ismeretlen. Vízfolyásokat, csatornákat, utakat, táblabeosztást ad számozottan, de területi adatok nélkül. Egyértelműen nem ad meg művelési ágakat. Bár valószínűnek látszik, hogy a gazdasági beosztást szándékozott megkönnyíteni, ugyanis a számozott parcellák (táblák) területét ismernie kellett az intézőnek, a gazdasági vezetőnek.

Mivel a No. 432. sz. térképről készült fénymásolat, a térképnevek is megegyeznek az eredeti pauszpapír névanyagával. Lásd ott!

(Itt tehát nem ismétlem újra a térképneveket.)

10.

Kalocsai Érsekség Gazdasági Levéltár Térképtára

No. 643/1. (Kisajátítási tervrajz) *Csornapuszta* (Szakmár község határában). Főcsatorna: 1239/1929.

Krasánszky Henrik igazgató főmérnök; Budapest, 1930. „Pest vármegyei Dunavölgyi Lecsapoló és Öntöző Társulat.” A kisajátítási rajzon kevés térképnév van: *Szakmár, Csornapuszta, Keczel* (határa), *Órjeg, Látó sziget, Rózsa berek, Rákóczi rét, Szakmár, Csornapuszta, Öregcsertő, Kalocsáról* (műút), árok, *Vádei csárda*.

Mederkotrással, az iszap partra továbbításával készült az 1930-as évek első felében, s a tervrajznak megfelelően meg is épült a Főcsatorna. Néhány év elteltével azonban a lecsapolás, vízelvezetés hátrányos hatása is érezhetővé vált, s a nép nyelvében egyre inkább az *Átokcsatorna* kifeje-

zés vált általánossá, kifejezve, hogy a csatorna szívó hatása következtében a környező terület (táj), a kívánatosánál „szárazabb” lett.⁴⁸

(A népi észrevételeket igazolja pl. a rendkívül aszályos 1993. év. Lehetséges tehát, hogy a Duna-Tisza köze „kiszáradásának” a „kelléténél jobban sikerült csatornázáshoz”, a minden áron való vízvezetéshez valóban köze lehet?

(Lehetséges, hiszen századunk végére valóban csökkennek a felszíni vizek, s mérhetően a talajvízszint is.)

11.

Kalocsai Érsekség Gazdasági Levéltár Térképtára

No. 655. katalógus számú térképe

Csorna pusztai keskenyvágányú gazdasági vasút (terve)

Helyszínrajz. 1932. jan. 12. Möller László okl. mérnök építési vállalkozó. Llt.: 760.

M. Kir. Központi Statisztikai hivatal 4. 528/1932. sz. Lépték: 1: 2880. Az 1929-32-es gazdasági válság súlyos helyzetet teremtett a magyar gazdasági életben. A tőkeszegénység ellenére kisebb beruházásokkal igyekezett az érseki uradalom is serkenteni a termelést, csökkenteni a költségeket, előnyösebb piaci és szállítási lehetőséget teremteni. A kocsifuvar helyett gazdasági kisvasút építéssel⁴⁹, ipari alapanyag termeléssel (cukor-és szeszfőzdek létesítésével, rostos növények termesztésével, olajos magvak termelésével) jelentősen tudott a gazdasági vezetés új lehetőségeket és új piacokat teremteni, vagy csak takarékosabban termelni, szállítani.

A gazdasági vasút *Felsőmajor – Csorna major – Öregcsertő* vasútállomás 7, 5 km távolság között vezetett a tervezet szerint. A vasútállomás a *Kiskőrös-kalocsai törvényhatósági út* és a vasútvonal kereszteződésében épült. A vasúti rakodó végénél van terv szerint a gazdasági kisvasút vége. Térképnevek a helyszínrajzon:

Öregcsertő, Belső legelő, Öregcsertői telek dűlő, Hallmi (Halomi) szállás legelő, Öregcsertő szállás-csornai legelő, Öregcsertő község határa, Szakmár község határa, Csorna puszta, Szakmár k. h. (község határa), Csorna puszta Szakmár község h., Szakmár község határa, Csornai major: Csorna major, Burván és Szarvas sziget, Tüskés sarok és fehér banya, Kígyós, Felsőmajor, Kitérő, Útátjáró, Útszabályozás, Szérűskert, Vonal vége, Ökör istálló, Csikó istálló, (Elágazás az ököristállóhoz), Elágazás a magtárhoz, Intéző lakás, Magtár, Kovács műhely.

48 L.: 10. térkép leírását! No. 643/1. sz.

49 V. ö.: No. 673. sz. „Átnézeti helyszínrajzot!”

12.

Csorna Karácsony puszta birtokíveinek névanyagából:

Alapként az 1933. évi adóbevalláshoz készült uradalmi birtokívet használok fel a névanyag viszonylagos gazdagsága miatt: (s a birtokívben szereplő sorrendet megtartva):

Célfal,	Kis Zsidva,
Compós,	Hosszú Zsidva,
Tisztikerti,	Templom hegy,
Zsíros,	Kígyós,
Szакmári hányás,	Kis Kígyós,
Kisszarvas,	Nagy Kígyós,
Tehénlegelő,	Kígyós törés; Kígyós fok,
Tüskökút,	Dobolya,
Tüskös sarok,	Kukoricahomok,
Malomér,	Csordássziget,
Csikókifutó,	Dinnyehegy,
Kis Vajaspárt,	Kis Talpas,
Nagy Vajaspárt,	Kútágas, Nagycsalános,
Nagy Zsidva,	Vádéi törés.

1890-95 között vannak a birtokívben, iratokban egy-egy alkalommal előforduló nevek, megnevezések, körülírások de nem köthetők helyhez. Mégis érdekesek, vagy fontosak is lehetnek, ezért befejezésül csatolom. Ha nem köthetők helyhez, nagy O betűvel jelzem szám helyett. Forrásként pedig nagy B-vel a birtokívet jelölöm meg.

Malom és fok vízállás, Malomér vízállás, Próbatér és vízállás, székes vízállás, Kígyós fok, Vajas fok. Ezek mindegyike kisebb-nagyobb felszíni vizet is jelent. A fogyatkozó vízre utal: Öriegi dűlő (már felszántott, művelhető), Csomposi dűlő (ugyancsak), Öreg dűlő, Szilfahát, „Burván és szarvassziget: Burván és Szarvas sziget: Burván és Szarva szigeti dűlőben a számár sziget legelőjén” (1903. – Szarv alakú?)

A térképnevek sorszáma		Csorna Karácsony pusztai kéziratos térképek névanyaga (tulajdon- és köznevek, alakváltozatok)	A felhasznált térképek száma											
betűrendben	térképi lokalizált		1. No. 37.	2. No. 179.	3. No. 355.	4. No. 412/a-b.	5. No. 432.	6. No. 432/1.	7. No. 485.	8. No. 486/a-b	9. No. 487.	10. No. 643/1.	11. No. 655.	12. Birtokív
1.	51., 74.	akác: ákác: ákáczos			+									
2.	76.	árok (határárok)										+		
3.	0	Báger (főcsatorna)												
4.	90.	Belső legelő (Öregcsertő határa)										+	+	
5.	45.	Burván: Burványos					+		+		+			
6.	46., B.	Burvány és Szarvas sziget: Burvány vagy Szarvas szigetek											+	+
7.	B.	Célfal												+
8.	59., B.	Czompo: Czompó: Czompós: Csompós	+					+						+
9.	B.	Czomposi dűlő												+
10.	37., 84., B.	Csatorna: csatorna: Örjegi csatorna						+	+	+		+		B
11.	56.	Cseléd (kert)	+											
12.	B.	Csikókifutó: csikóistálló											+	+
13.	B.	Csikósház: csószház								+				
14.	58.	Csorna: Csorna puszta	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
15.	20.	Csorna Karácsony											+	+
16.	58.	Csornai major: Csornai nagy major							+				+	
17.	B.	Csornai Major dűlő												+

A térképnevek sorszáma		Csorna Karácsony pusztai kéziratos térképek névanyaga (tulajdon- és köznevek, alakváltozatok)	A felhasznált térképek száma											
betűrendben	térképi lokalizált		1. No. 37.	2. No. 179.	3. No. 355.	4. No. 412/a-b.	5. No. 432.	6. No. 432/1.	7. No. 485.	8. No. 486/a-b	9. No. 487.	10. No. 643/1.	11. No. 655.	12. Birtokív
18.	7.	Csornai legelő: Tehénlegelő		+										
19.	87.	Csorna puszta Szakmár község határa	+	+						+			+	
20.	14., B.	Csordás sziget: Csordás Szigetek		+		+				+				B
21.	B.	Csószház: Csikósház							+					
22.	31., B. O	Dinye hegy: Dinnye hegy: Dinnye homoki szigetek	+	+		+	+			+				B
23.	49., B. O	Dobolya												B
24.	35., 54.,	Dunavölgyi Főcsatorna: Dunavölgyi lecsapoló csatorna	+						+					
25.	51.	erdő: ákác	+		+									
26.	48	Fehér Banya: Fehér bánya	+											
27.	20. B.	Felső major: Fölső major: Karácsonyi major							+	+		+	+	+
28.	B.	Fok: Vajasfok: Vajsas fok												+
29.	B.	Gépészlak												+
30.	B.	Góré												B
31.	B.	Gödrök												B
32.	92.	Hallmi (Halomi) szállás le- gelő											+	
33.	78., 80.	Harangozó				+								

A térképnevek sorszáma		Csorna Karácsony pusztai kéziratos térképek névanyaga (tulajdon- és köznevek, alakváltozatok)	A felhasznált térképek száma											
betűrendben	térképi lokalizált		1. No. 37.	2. No. 179.	3. No. 355.	4. No. 412/a-b.	5. No. 432.	6. No. 432/1.	7. No. 485.	8. No. 486/a-b	9. No. 487.	10. No. 643/1.	11. No. 655.	12. Birtokív
34.	69.	Herés (kert)	+											
35.	8., B.	Homoki dűlő: Homoki dűlő			+									
36.	14.	Hosszú Sziget		+				+			+			
37.	23., B.	Hosszú Zsidva				+								
38.	B. C.	Intézőlak											+	
39.	B.	Juhistálló: Juhászház												B
40.	82.	Kalocsa-Kiskőrösi út: műút: Országút: Törvény- hatósági út: Kalocsai út: Kiskőrösi út										+		
41.	79.	Kántor				+								
42.	20., B.	Karácsony (puszta: major:) Fölső major: Felső major					+		+	+	+		+	
43.	B. O	Karácsonyi dűlő												+
44.	9.	Karácsonyi kút (itatókút)		+										
45.	17- 18.	Karácsonyi tábla I-II.			+									
46.	36.	Keczel község határa										+		
47.	11. 28. B. O	Kígyós: Kígyós fok	+	+									+	B.
48.	B. O	Kígyós törés												B.

A térképnevek sorszáma		Csorna Karácsony pusztai kéziratos térképek névanyaga (tulajdon- és köznevek, alakváltozatok)	A felhasznált térképek száma											
betűrendben	térképi lokalizált		1. No. 37.	2. No. 179.	3. No. 355.	4. No. 412/a-b.	5. No. 432.	6. No. 432/1.	7. No. 485.	8. No. 486/a-b.	9. No. 487.	10. No. 643/1.	11. No. 655.	12. Birtokív
49.	39. B.	Kígyós vízér												B.
50.	11. B. O	Kis Kígyó fok												B.
51.	29. O.	Kis Kígyós Kis Kígyós: Kiskígyós					+				+			B.
52.	B.	Kis Szarvas: Kisszarvas												B.
53.	62.	Kis Talpas: Kis talpas												B.
54.	B.	Kis Vajas fok: Kis Vajafok												
55.		Kis Vajas part: Kis Vajaspárt												
56.	25. B.	Kis Zsidva						+			+			B.
57.	55. B.	Kis Zsíros						+	+		+			B.
58.	B.	Kitéró											+	
59.	16. B. O	Kókai palé: Kókai dűlő: Kókai erdő	+					+	+		+			B.
60.	B.	Kovács műhely											+	
61.	1.	Kukoricza homok: Kukoriczahomok	+					+	+		+			
62.	10. B.	Kútágas: kút						+			+			B.
63.	B.	Lakház: Intézői lak												B.
64.	36/1.	Látó sziget										+		

A térképnevek sorszáma		Csorna Karácsony pusztai kéziratos térképek névanyaga (tulajdon- és köznevek, alakváltozatok)	A felhasznált térképek száma											
betűrendben	térképi lokalizált		1. No. 37.	2. No. 179.	3. No. 355.	4. No. 412/a-b.	5. No. 432.	6. No. 432/1.	7. No. 485.	8. No. 486/a-b.	9. No. 487.	10. No. 643/1.	11. No. 655.	12. Birtokiv
65.	65. B.	Lucernás: Luczernás dűlő		+	+									
66.	B.	Magtár: magtár											+	B
67.	40. 41. O.	Malom és fok vízállás: Malomér vízállás												B
68.	41.	Malomér: Maloméri (dűllő: tábla)					+		+		+			
69.	37.	Maloméri csatorna: csatorna							+		+			
70.	B. O	Nagycsalános												B
71.	30.	Nagy Kígyós						+			+			
72.	58., B.	Nagy major: Csornai nagy major			+		+							B
73.	63.	Nagy Talpas: nagytalpas							+					
74.	B.	Nagy Vajaspárt: Nagy Vajas part						+		+		+		
75.	26.	Nagy Zsidva: Nagyzsidva						+			+			B
76.	66.	Nagy Zsíros: Nagy Zsíros						+		+	+			
77.	82.	Országút: Kalocsa-Kiskőrösi út, műút: Törvényhatósági út							+			+		
78.	15.	O. F. B.						+	+		+	+		
79.	B.	Ököristálló											+	B
80.	88.	Öregcsertő: Öregvcsertői határ										+	+	

A térképnevek sorszáma		Csorna Karácsony pusztai kéziratos térképek névanyaga (tulajdon- és köznevek, alakváltozatok)	A felhasznált térképek száma											
betűrendben	térképi lokalizált		1. No. 37.	2. No. 179.	3. No. 355.	4. No. 412/a-b.	5. No. 432.	6. No. 432/1.	7. No. 485.	8. No. 486/a-b.	9. No. 487.	10. No. 643/1.	11. No. 655.	12. Birtokív
81.	91. B.	Öregcsertői szállás: csornai legelő: Legelő											+	+
82.	89.	Öregcsertő (i) telek dülő											+	
83.	77.	Öregcsertői Plébánia földért												
84.	0.	Öregcsertői vasútállomás											+	
85.	33., 52.	Őrieg: Őrjeg: Őrieges: Őrjegesség	+	+								+		
86.	B. O	Öreg dűllő												B
87.	35.	Őriegi csatorna: Dunavölgyi főcsatorna: lecsapoló csatorna												
88.	4. B.	Pirka	+				+	+		+				+
89.	78.	Plébánia földért: föld				+	+		+					
90.	0.	Próbatér												B
91.	36/3.	Rákóczi rét										+		
92.	6.	Rét: rét: vizenyős rét: mocsár	+	+										
93.	36/2.	Rózsaberek										+		
94.	32.	Sertéstelep: Sertés telep					+			+				
95.	87.	Szadmár: Szadmár község határa										+	+	

A térképek sorszáma		Csorna Karácsony pusztai kéziratos térképek név- anyaga (tulajdon- és köz- nevek, alakváltozatok)	A felhasznált térképek száma											
betűrendben	térképi lokalizált		1. No. 37.	2. No. 179.	3. No. 355.	4. No. 412/a-b.	5. No. 432.	6. No. 432/1.	7. No. 485.	8. No. 486/a-b	9. No. 487.	10. No. 643/1.	11. No. 655.	12. Birtokív
96.	46. 47.	Szarmári hányás					+		+		+			B
97.	43.	Szántó: szántó	+											
98.	46.	Szarvas sziget: Szarvas szigeti táblák: Szarvas szigetek					+		+					
99.	6.	Szék: székes: székes vízállás: mocsár	+											B
100.	67.	Szénás	+											
101.	70.	Szénáskert	+											
102.	57.	Szérüs: Szérüskert		+									+	
103.	62., 61., 63.	Talpas: Kis Talpas: Nagy talpas					+		+		+			
104.	B.	Talpas vízállás												B
105.		Templom hegyoldal		+										B
106.	78.	Templom és plébánia földért				+								
107.	7.	Tehénlegelő: Legelő: legelő		+										+
108.	B. O	Tisztikerti (tábla)												B
109.	53.	Töltés: Örjegi gát			+									
110.	48.	Tüskös sarok és fehér bánya					+			+		+		B
111.	6.	Tüsköskút					+			+				B
112.	71.	Udvar: Udvertér							+					B

A térképnevek sorszáma		Csorna Karácsony pusztai kéziratos térképek névanyaga (tulajdon- és köznevek, alakváltozatok)	A felhasznált térképek száma											
betűrendben	térképi lokalizált		1. No. 37.	2. No. 179.	3. No. 355.	4. No. 412/a-b.	5. No. 432.	6. No. 432/1.	7. No. 485.	8. No. 486/a-b.	9. No. 487.	10. No. 643/1.	11. No. 655.	12. Birtokív
113.	0	Utátjáró											+	
114.	0	Útszabályozás											+	
115.	73.	Vádé: Vádé Vádé					+		+		+			B
116.	85.	Vádéi csárda: Vádéi korcsma		+				+				+	+	
117.	60.	Vádéi törés												B
118.	B.	Vajafok: fok												B
119.	5. B.O	Vajaspárt					+		+		+			B
120.	0.	Vonal vége											+	
121.	24. O	Zsidva; Nagy Zsidva; Kis Zsidva; Hosszú Zsidva;					+				+			B
122.	55. B. 66.	Zsíros: Kis zsíros: Nagy zsíros												B
123.	3.	Zombókos: Rét												B

Összefoglalás

Sajátos, hogy a számokat (parcellaszámokat, területi számokat milyen pontosan, olykor túlzottan is gondosan rajzolva írják a számvevőségi vagy a mérnöki hivatal alkalmazottai, ugyanakkor a térképnevek írásában, sőt a személynevek írásában közelről sincs így Pl.: az *Őrjeg* írásmódja is többféle: *Őrieg*, *Őrjeg*, *Őrieg*: *Őrjesség*, *Őrjeges*. Vagy pl. gyakori a *Dinnye hegy* népnyelvi alakja: *Dinye hegy*. Ugyanakkor az erősen ö-ző népnyelvi jelenségnek alig-alig található írott alakja. Még a „felső” esetében is alig fordul elő a „fölső” nyelvi alak. Gyakoribb a *Tüskés sarok*: *Tüskös sarok* alakban, de ez sem általános.

Mintha a tudatos, szándékolt távolságtartás érződne abban, hogy ily kevésbé hatott a hivatalos írásbeliségre az egymás mellett (alatt – fölött) élő társadalmi, érsekuradalmi közegben a népnyelv. Egyik magyarázatát – véleményem szerint – abban kell keresni, hogy az uradalmi irnokok képzettsége kívánni valót hagy maga után, másrészt a mindennapok során gyakorta nem volt jelentősége a rövid-hosszú magánhangzóknak pl. a düllő út, kut (és még számos szó esetében), s emiatt még a mássalhangzók hosszú vagy rövid volta is veszített fontosságából, hiszen a térképen ugyanazt jelentette.

Sok esetben ugyanis nem volt jelentésbeli megkülönböztető szerepe. Pl.: *ut* út; *kut* kút; *istálló* *istáló*; *düllő* – *dülő*; *szőlő* *szöllő* – s lehetne folytatni. Az *Őrjeg* – *Őrjeg*: *Őrjeges*: *Őrjesség* szóalakokban (és eltérő írássukban) benne lehet az is, hogy a szavaknak önmagukban is volt (mára elhomályosult jelentése): *mocsaras*, *süppedékes*, *zsombékos* terület, gyakorlatilag *tőzeg*, *tőzeges*, *lápos* jelentéssel, mint ahogy a *túr*: *Túr*, *turján* esetében. A felszín alatt növényi korhadék réteg van az *Őrjegen*, s „kibányászva” vályog alakúra formázva, s megszáritva átmenetileg jobb tüzelőt helyettesített a szűkös években illetve trágyának virágföldnek is kitűnő.

Ahol ez az altalaj több nedvességet tartalmazott, ott helyenként csak valamiféle „talp”-pal lehetett közlekedni gyalogosan is. Állatokkal, járművel (kocsival) pedig „átalvonyó”-val, áthúzó szerkezettel lehetett átjutni, mint azt majd az Ó-Sükösd pusztá tárgyalásakor tapasztalni fogjuk.

Az egykor volt ősi Duna mederben és mellékén elterülő Csorna Karácsony Vádé érsekségi puszták felszínén számos – minden eddiginél különböző sajátos jelenségekkel találkozhatunk a természeti felszín miatt, illetve a természetbe való beavatkozás következményeként.

Balanyi Béla élete és munkássága

*„...ébresszük fel a sírokból is
nemzetünk lehunytt élete emlékeit!”*

(Ipolyi Arnold)

1911. február 1-jén született Kecskeméten. Édesapja a MÁV-nál teljesített szolgálatot, mint altiszt. Édesanyja Dobos Mária, a háztartást vezette.

Balanyi Béla gyermekkorában nem volt kiegyensúlyozott. Az állandó költözködések, a változó családi otthonok, a hosszabb-rövidebb ideig tartó különélések miatt a család élete eléggé zaklatott volt.

Elemi iskoláit Városföldön, Kecskeméten, Mindszenten és Nagykőrösön végezte.

Szülei végül is Nagykőrösön telepedtek le, itt iratkozott be a gimnáziumba, ahol 1931-ben érettségi vizsgát tett. Eredetileg a Képzőművészeti Főiskolára akart menni tanulni, ahová nem vették fel.

Kecskeméten a Református Jogakadémiára iratkozott be, ahol 1935-ig tanult, majd a szegedi Ferenc József Tudományegyetemen folytatta jogi tanulmányait, de befejezni már nem tudta, mert behívták katonának. Szigorlatait később tette le, ezért csak 1942. június 13-án avatták a jogtudományok doktorává Kolozsvárott.

Az érettségi után 1931 és 1942 között Balanyi Béla élete igen mozgalmas. A tényleges katonai szolgálatra 1933. június 10-én hívták be a Jászkun 1-es Honvéd Huszárezredhez, ahonnan 1934. április 1-jén szerelt le. Ezt követően 1938, 1939, 1940 és 1941-es években hosszabb és rövidebb időt katonáskodott.

Időközben volt nevelőtanár Ártádon, kertészeti munkát végzett Pótharaszton, szellemi szükségmunkás Kecskeméten, burgonya-nagykereskedő Budapesten.

Közben tanult.

Jogi diplomája megszerzése után 8 évig Nagykőrösön városi tisztviselői munkakörben dolgozott.

1942. augusztus 16-án közigazgatási gyakornoki állást kapott Nagykőrös városnál. A közművelődési ügyosztályra helyezték, mint gyakornokot. Emellett végezte a közgyámi, közellátási ügyeket is. Mint a kulturális

ügyek intézője: hozzá tartozott a városi könyvtár, a városi levéltár és a városi múzeum.

Ez az év fontos dátum volt Balanyi Béla életében.

1942. október 24-én megnősült, feleségül vette Török Teréziát. Házasságukból 4 gyermek született, melyből hármat felneveltek.

A háborús évek nehézségei között tovább folytatta munkáját. Nevéhez fűződik a nagykőrösi levéltár gazdag anyagának megmentése, rendezése, melyet 1944-ben, a háború elején, egy városkörnyéki szőlő présházában rejtettek el. A présház ajtaját 1945. január elején felnyitották, az iratokat a tartóládákból kiszórták, ezért sürgősen menteni kellett az anyagot. A nem túl biztonságos háborús időben Balanyi Béla vállalta - egy orosz katona kíséretében - a présház felkeresését és sikerült a város első jegyzőkönyvét, törökkori iratanyagot, számadáskönyveket elhozni, később a többi iratanyagot is beszállítani a volt méntelepi laktanya tisztii épületébe, ahol helyet kapott a levéltár.

A város képviselőtestülete „méltányolta” áldozatos munkáját és 1945. április 3-án kinevezte Nagykovács levéltárnokának.

A háború elmúltával, fáradhatatlan szorgalommal, nehéz feltételek között, hat hónap alatt állította helyre a nagykőrösi levéltár „rendjét”.

1949 és 1950 között a levéltár mellett a múzeummal és a könyvtárral is foglalkozott. A városi könyvtárat 1949 novemberében nyitották meg Nagykovácsön, melynek első könyvtárosa Balanyi Béla volt.

1950 augusztusában Nagykovács levéltára átkerült Kecskemétre, vele együtt Balanyi Béla is a Kecskeméti Állami Levéltárba ment dolgozni. 22 évig dolgozott itt, mint levéltáros, ebből 20 évet (1953. május 1-jétől 1973. április 30-ig) igazgatóként.

Igazgatósága alatt még nagyobb odaadással dolgozott. Munkaideje reggel 7 órától délután 5 óráig tartott, vállalva a mindennapi utazásokat Nagykovács és Kecskemét között.

Balanyi Béla levéltárossága mellett, hosszú ideig dolgozott a nagykovácsi múzeumban is.

1949-től 1972-ig a múzeum igazgatója volt másodállásban.

Különösen közel állt szívéhez a régészet.

1948-ban kezdte el „régészeti terepjárás”-ait.

„Azzal a céllal indultam el a régészeti kutatások útján, hogy a múlt távlatában eltűnő nagykovácsi ember életéből feljegyezzem azt, amelyet írott emlékek nem őriznek” - vallotta egyik 1962-ben megjelent írásában.

A múzeumi anyaggyűjtő munkát, a régészeti feltárásokat, leletmentéseket, nagy szeretettel, fáradhatatlan elkötelezettséggel végezte. Szabadi-dejét, nyári szabadságait, éjszakába nyúló hétvégeit áldozta erre a munkára.

Ásatásai révén sok értékes leletre bukkant. Feltárta Nagykovács történelmi területén talált Árpád-kori faluhelyeket. Temetők, sírok, lakó-

házak, templomok, emberi és állati csontmaradványok, edénytöredékek kerültek elő ásatásai nyomán.

Személyes kapcsolatai révén több értékes anyagot gyűjtött a nagykőrösi múzeum számára. Ő szerezte meg V. Faragó Eszter néprajzi gyűjteményét. Ugynacsak tőle sikerült megvásárolnia a nagykőrösi középirtokos és kismemesi családok bútorait és eszközeit.

Következétesen gyűjtött Nagykőrösre vonatkozó minden tárgyi anyagot és helytörténeti jellegű fényképeket.

Nemcsak gyűjtött, de maga is készített fotókat.

Felvételei régészeti, néprajzi, várostörténeti, eseménytörténeti dokumentumok.

Balanyi Béla sokoldalú, elkötelezett, szívós, kitartó kutató volt. Érdeklődését így fogalmazta meg:

„A kutató ember mindig figyel, ha olyan jelenséggel találkozik, mely számára ismeretlen világot tárhat föl.”

Igen, ő figyelt a múltra, a mára. Feszülten figyelt mindenre, ami Nagykőrös történelmi értékeit, múltjának feltárását, megőrzését szolgálta.

Nemcsak az ásatások, a régészeti leletmentések, levéltári iratgyűjtések, várostörténeti kutatások érdekelték. Ugyanolyan elmélyült szenvedélyességgel kutatott Petőfi szüleinek, Petői anyjának, Hruz Máriának származásával kapcsolatban, figyelve a már korábbi, vagy más kutatók által feltárt adatokra, összefüggésekre.

Munkája mellett jutott ideje az írásra is. Kutatásainak eredményeit, már 1958-tól folyamatosan publikálta. Több száz helytörténeti vonatkozású cikket írt a helyi sajtóban, a Nagykőrösi Híradóban, Nagykőrösi Hírlapban. A helyi újságokon kívül folyóiratokban, évkönyvekben is jelentek meg írásai.

Nagyobb terjedelmű, színvonalas tanulmányai a Nagykőrösi Arany János Múzeum 4. és 6. kötetében, a Studia Comitatusia különböző kötetekben kerültek kiadásra.

Írásai méltán reprezentálják Balanyi Béla gazdag életútját. Az ő személye példaadó lehet a jövő levéltárosai, régészei számára.

1994. július 30.

Az anyagot gyűjtötte: Urbán Miklósné és Fett Andrásné
Lektorálta: Lisztes László

A bibliográfiát összeállította és szerkesztette: Urbán Miklósné
Lezárva: 1993. május 31-én

Bevezető

Balanyi Béla 1958-tól 1987-ig rendszeresen publikált a Pest megyei Hírlap állandó mellékletében a Nagykőrösi Híradóban (Nagykőrösi Hírlapban.)

Régészeti kutatásainak, ahogy ő nevezte „terepjárásainak”, múzeumi anyaggyűjtő munkájának, 22 éves levéltári tevékenységének tapasztalatait rögzítette ezekben az írásokban.

Munkásságának egy részét, - folyóiratokban, évkönyvekben, tanulmánygyűjteményekben megjelent dolgozatait - leírta Bánkiné Molnár Erzsébet: A Bács-Kiskun megyei Levéltár bibliográfiája (1950-1990) c. összeállításában. Ebbe természetesen nem kerültek bele azok az írások, amelyek a Pest megyei Hírlap (Nagykőrösi Híradó) hasábjain jelentek meg.

Mi Balanyi Béla egész életének munkásságát, összes publikációs tevékenységét szándékoztuk bemutatni.

Átnéztük a már feltárt irodalmat. Anyaggyűjtésünket az Országos Széchényi Könyvtárban folytattuk. A keresett időszak hírlap anyaga kevés hiánytól eltekintve rendelkezésünkre állt, ezért elmondhatjuk, hogy szándékunkat siker koronázta.

A bibliográfia felépítése időrendi: évenként, azon belül naptári sorrendben regisztrálja az anyagot. Nem tettünk különbséget a tanulmánykötetekben, folyóiratokban, hírlapokban, napilapokban megjelent írások között.

Gyűjteményes köteteknél, évkönyveknél az analitikus leírást alkalmaztuk.

Periodikumoknál a szerző és a cím után új sorban az egyenlőségelet használtuk, majd a forrás neve, a hónap, nap és lapszám következik.

Az évszámot kiemelten egyszer szerepeltetjük, illetve minden esetben, az előfejben található, a tételek szövegéből elhagytuk.

A bibliográfiát tételszámra utaló mutató egészíti ki, amelyben egységes betűrendben megtalálhatók a személynevek, a földrajzi nevek, az egész anyagra vonatkozó tárgyszavak, valamint Balanyi Béla írásainak címei.

A címek, szerzőségi adatok és tárgyszavak megkülönböztetésére a következő megoldást alkalmaztuk: (ha a személynév szerzői minőségben szerepel), tételszámát kövérszedéssel jelöltük, a címet nagybetűvel írtuk.

Vö. alkalmaztuk, ha a tételek között tartalmi kapcsolat van.

A bibliográfiához tartozik még képmelléklet rövidítésjegyzék és a feldolgozott folyóiratok, napilapok és hírlapok jegyzéke.

Kiskunfélegyháza, 1994. július 12.

Rövidítésjegyzék

Bp.	=	Budapest
l.	=	lásd
MH	=	Múzeumi Híradó
NHó	=	Nagykőrösi Híradó
NHp	=	Nagykőrösi Hírlap
p.	=	pagina
szerk.	=	szerkesztő
Vö.	=	vesd össze

A bibliográfiában előforduló folyóiratok és hírlapok jegyzéke

Kiskunság	1968. évf.
Kortárs	1968. évf.
Levéltári Híradó	1960. évf.
Múzeumi Híradó	1951. évf.
Nagykőrösi Híradó	1958-1980.
címváltozással:	
Nagykőrösi Hírlap	1980. február 17. -

Bibliográfia

1 A Nagykőrösi Múzeum útja a megnyitáshoz.
= MH 3. 65-66. p.

1958

2 Mesélnek a tanácsháza falai.
= NHó szept. 11. 4. p.
Az épület földszintes része 1706-ból való. 1847-ben emeletet építettek rá. Erkélyéről Kossuth beszélt 1848. szept. 25-én.
Vö. 21 102 238

3 Amit 700 éven át rejtegetett a nagykőrösi határ.
= NHó okt. 30. 4 p.
Emberi település nyomait találták a Gurmánhalom környékén. Templom, sírok, házak. A kis falut a törökök pusztították el.

4 Boldogasszonyhalom titka.
= NHó nov. 13. 4. p.
Már 1896-ban végeztek itt ásásokat. Valószínűleg apácakolostor állt e helyen, Kada Elek és Nagy Géza szerint. Most kőfalkerítés-nyomok, edénytöredékek, koporsós sírok kerültek elő.

5 30 éves a múzeum
= NHó dec 4. 4. p.
1928-ban, az akkori polgármester Dezső Kázmér ajándékozta régiségeit, könyveit, növény- és éremgyűjteményét a városnak. 1928-ban megalakult a múzeumkör. 1950-ben került a múzeum mai helyére.

1959

6 A Kecskeméti Állami Levéltár tanácsköztársasági anyaga.
= Kecskemét és Kiskunság 1919 vörös lobogója alatt. Szöveggyűjtemény egykori helyi hírlapokról. Összeáll. vál., Kovács Pál és Joós Ferenc. Kecskemét. Tempó soksz., 4-12. p.
Vö. 116

7 Mirka Károly és a nagykőrösi sport.
= NHó febr. 12. 4 p.

Lovassági tisz. Ő alapította a Nagykőrösi Korcsolyázó Egyletet. A Mirka-kert a sporttelep előtti rész volt. Csónakázó-tó, mely télen jégpálya lett. Mindez 1888 körül.

8 A Ceglédi Kapu
= NHó aug. 6. 4. p.
Valószínűleg felvonóhidás kapu volt. 1708-ban a rákok támadása, 1757-ben a Halápi mozgalom idején véres események színhelye.
Vö. 33 237

9 Szarmata sírokra bukkantak a határban.
= NHó aug. 20. 4. p.

10 Két falu volt-e Nagykőrös?
= NHó szept. 24. 3. p.
Téves elképzelés, hogy Kőrös és Encs-ből alakult Nagykőrös. Az Encsi-kút, az Encsi utca nem bizonyíték.

11 Városunk körül elpusztult falvak nyomain.
= NHó okt. 9. 4. p.
Szórhalom: 10 méteres domb. Épület volt a tetején, sírok az oldalában a XI-XIII. században. Az ásások bizonyítják: templom és temető.
Vö. 24.

12 Az ásó nyomában. Következtetések a földvári ásásokról.
= NHó nov. 20. 4. p.

Az Árpád-kori falut körülvevő erődítmény magasabb, mint a környezete. Alaprajza kengyel alakú. A védmű alatti rétegekben emberi lakások és vermek nyomai.

1960

13 A Délpestmegyei Földbirtokrendező Tanács iratai a Kecskeméti Állami Levéltárban.
= Levéltári Híradó. 1. sz. 42-50. p.

14 Fejezetek Kecskemét város levéltárának történetéből.

= Levéltári Híradó. 2. sz. 122-132. p.

15 Eszti néni gyűjteménye.

= NHó márc. 10. 4. p.

V. Faragó Eszter néprajzi gyűjtő születésnapjára.

Vö. 59

16 Nagykőrös és az uborka.

= NHó jún. 17. 4. p.

A török megszállás idején már termeltek. Ma 250 vagon tartósított uborka hagyja el a várost, - szemben a régi 60-80 vagonnal.

17 Séta a határban. Pálfája.

= NHó júl. 20. 4. p.

Mintegy 600 éves tölgyfa. Természeti kincs-ként maradt ránk, ültetője nevével, aki 1360 körül élhetett.

18 Séta a határban. A basafa.

= NHó aug. 4. 4. p.

A Nagyerdőben van a 30 m magas Strázsa-hegy. A hegyről Ny-felé nézve egy kiemelkedő lombos fa tűnik szembe, a basafa.

19 Séta a városban. Az öreg torony.

= NHó aug. 25. 4. p.

A legrégebb építészeti emlék. Közel 600 éves. Öblös, támpilléres kerülökkel. A „tűzör” innen figyelte a várost. 1787-ben készült nagy harang. Utoljára 1708-ban a rácok támadása idején használták.

20 Séta a városban. A templomkert.

= NHó szept. 23. 4. p.; szept. 24. 4. p.

21 Séta a városban. [I.]

= NHó nov. 15. 4. p.

Szabadság tér épületei: tanácsháza a tűztoronnyal. A DÁV-székház, mely a volt járásbíróház, itt volt még a Posta-palota, a Horváth-ház, a „Révész-ház”.

Vö. 2 22 102 185 238

22 Séta a városban. [II.]

= NHó nov. 16. 4. p.

Szabadság tér: a város legrégebb tere. Régen itt volt a piac. E helyen állt a copf-stílusú Gaál-ház. Tűzvész áldozata lett. Helyére épült egy 14 lakásos bérház.

Vö. 21

1961

23 Árpádkori magyarjaink nyomában. Nyolc évszázad múltán megszólalt a csengő.

= NHó jan. 20. 4. p.

1960. szept. 19-én Csipváriban, a laktanya mögött kezdődött el az ásátás. Templom, temető és körülötte lévő lakóházak maradványai kerültek elő.

Vö. 30 187 232

24 Árpádkori magyarjaink nyomában.

= NHó ápr. 6. 4. p. ; ápr. 8. 4. p.

Az 1959-es szőrhalmi ásátások során XII-XI-II. sz.-i leletek: edények törmeléke, felépítményes ház, konyharésszel. A gógányi ásátásoknál templom és temető került elő.

Vö. 11 45 163

25 Séta a városban. Deák tér.

= NHó ápr. 12. 4. p.

Piac volt. Itt volt a „nagy kőpince” (boros) és a „nagymészárszék”.

26 Séta a városban. A Hősök tere.

= NHó ápr. 16. 8. p.

Itt állt a városi hídmérleg, a rendőrség. Sok ünnepség színhelye volt a háború előtt és után is. A század elején alakult ki a mai képe.

27 Ne hagyjuk a kincseket kiaknázatlanul.

= NHó máj. 12. 4. p.

Molnár Elek szobrászművész fiatalokat tanít.

28 Mi legyen a siratóval?

= NHó máj. 13. 4. p.

Domb a vasútállomás előtt. 150 évvel ezelőtt temető volt. Meg kell őrizni, újra be kell fásítani, feliratos követ kell a tetejére állítani.

Vö. 38 139

29 Séta a városban. A Széchenyi tér.

= NHó máj. 23. 4. p.

Régen beépített terület volt, piac.

30 A kőkor végi ember nyomában.

= NHó jún. 4. 7. p.

Csipvárban emberi csontokat és edénytöredékeket szántott ki az eke. A késő római edények 1600-1700 évesek. Az emberi csontok szarmata sírok maradványai.

Vö. 23 187 232

31 Bronzkori, szarmata, Árpád-kori leletek békés együttese. A múzeum félévi számvetése.

= NHó júl. 12. 4. p.

32 Séta a városban. A Kossuth Lajos utca.

= NHó júl. 16. 7. p. ; júl. 18. 4. p. ; júl. 19. 4. p.

33 Séta a városban. A Kecskeméti utca.

= NHó aug. 2. 4. p.

A Fekete és Barátságos dűlő között vezetett 150 évvel ezelőtt. A város alá érve a Vásártérre jutott az ember. A Kecskeméti Kapun belül széles térséggé tárult.

Vö 8 237

34 Séta a városban. A régi posta-állomás.

= NHó aug. 3. 4. p.

A Kecskeméti és az Agyal utca, valamint a Kálvin tér közé eső terület volt 1788-tól.

Vö. 58

35 Séta a városban. Ceglédi utca.

= NHó aug. 23. 4. p., ; aug. 24. 4. p.

700 évvel ezelőtt nem volt még hosszú utca. Strandfürdő, Cifrakert.

36 A ludasi ásatások és annak eredményei.

= NHó nov. 2. 4. p.

Egyike a város környékén állott nyolc kis falunak. Előkerült: templom (alaprajza lóhere formájú), aranyozott bronzlemezről készült kereszt, temető és két ház.

Vö. 39 177

1962

37 Kecskemét város feudáliskori iratainak repertóriumja és raktárjegyzékei. [Kecskemét.] Kecskeméti Állami Levéltár. 157 p.

38 Séta a városban. Sirató.

= NHó márc. 18. 7. p.

Vö. 28 139

39 Új szerzemények kiállításán. 1771-ből utazóláda - Ludasi Kereszt - „Frászkarika” - Nyílhegyes koponya.

= NHó máj. 18. 4. p.

Ásatási anyag. A nagykőrösi lap első szerkesztőjének Tóth Józsefnek a képmása.

Vö. 36 177

40 Séta a városban. A kőrösi saláta.

= NHó máj 27. 7. p.

A XVIII. sz.-tól vannak helyi adatok róla. Termesztése, átvétele, eladása ma.

41 Séta a városban. Beszélgetés az öreg szőlőkről.

= NHó jún. 10. 7. p.

A városi számadókönyvek 1626-tól említik a bort, a gyümölcsöt. Az öreg szőlők több, mint fél évezrede szőlő és gyümölcsös. Bányay Bálint ny. áll. vincellér emlékei.

42 Séta a városban. A Szolnoki utca.

= NHó jún. 21. 4. p.

50-60 évvel ezelőtt a templomtornyos túli részt „Alsözg”-nek hívták. Főutcája a régi Görbe utca, a Szolnoki köz volt.

43 Séta a városban. A vasút.

= NHó júl. 15. 7. p.

44 Száztíz nap az elmúlt idők emberei nyomában.

= NHó okt. 21. 7. p.

„1948-ban indultam el a régészeti kutatások útján...”

45 A felsőgógányi halmok titka.

= NHó dec. 15. 4. p. ; dec. 16. 7. p.

Az egyik eltűnt falu, Földegyháza, keresése közben szarmata sírok, Árpád-kori házak maradványai kerültek elő Felsőgógány mocsaras területe feletti dombon.
Vö. 24 163

1963

46 Őseink lakásviszonyai az Árpád-korban.

= NHó jan. 8. 4. p. ; jan. 9. 4. p.

47 Régészeti kutatásaim a Gátban.

= NHó jan. 20. 4. p. ; jan. 23. 4. p.

48 Múzeumba került az utolsó szárazmalom őrlőköve.

= NHó febr. 7. 4. p. ; febr. 8. 4. p.

49 A nagykőrösi fűrge ujjak.

= NHó márc. 3. 7. p. ; márc. 5. 4. p.
Hímzés, kötés, horgolás, rávarrás, necc és tüllhímzés. Legrégibb emlékek a XVII. sz.-ból. Tanca Judit, Szőke Margit kézimunkatitók kiállítása.

50 Séta a városban. Nézzünk szét a mai Szolnoki utcán.

= NHó márc. 8. 4. p.

Az óvárosi rész előbb makadám, az 1920-as évek végétől keramittégla burkolatú volt. Házai a XIX. sz.-ban épültek. 1826. április 15-én tűz ütött ki, sok nád- és zsupfedeles ház leégett.

51 A középkori Nyársapát lakóházai.

= NHó márc. 24. 7. p.

Bálint Alajos azonos c. munkájáról.

52 IV. László király és Kőrös. Az első Kőrösről írt oklevél kelte 1277.

= NHó márc. 27. 4. p. ; márc. 28. 4. p.

Lelőhelye: az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke, II. kötet. 1272-1290

53 Kőrösi piacok, vásárok, árúk, árak a XVII. és XVIII. században.

= NHó júl. 3. 4. p. ; júl. 5. 4. p.

Lipót császár a török hódoltság után a város régi, a középkorban szerzett jogait megerősítette, a vásártartás jogát is. Vásárai: márc. 5., jún. 27., okt. 26. A negyedik vásár jogát Mária Terézia adta 1749-ben, ápr. 22-ére. Ötvösök, cserepesek, kofák.

54 A nagykőrösi nép öltözködése a XVII.-XVIII. században.

= NHó júl. 11. 4. p. ; júl. 13. 4. p.

55 Nagyanyáink kézimunkái...

= NHó okt. 5. 4. p.

Régi hímzések nyomán készült munkák kiállítása.

56 A nyársapáti torony. Mesél a múlt.

= NHó dec. 14. 4. p.

Vetekedett a visegrádi Salamon-toronnyal. Verbőczy tulajdona volt, ott biztonságban érezhette magát. A ceglédiek hordták el az erőd köveit a XVII. században.

1964

57 A „három város” barátsága, vi-szálykodása.

= NHó jan. 4. 4. p. ; jan. 5. 7. p. ; jan. 7. 4. p. ; jan. 9. 4. p.

58 Karcolat a nagykőrösi „levelé-szek” múltjából, a futártól a gépkocsiig.

= NHó márc. 7. 4. p. ; márc. 8. 7. p.

A régi postakocsi helyére új lép. Régen futárok, küldöncök vitték-hozták az üzeneteket. Királyi postaállomást szerveztek.

Vö. 34

59 Nyolcvan évesek...

= NHó márc. 26. 4. p.

Az óvónő: V. Faragó Eszter, a vasutas, a szerző apja: Balanyi Gergely, a lakatosinasból költővé vált Hajnal József, és Takács Lajos asztalosmester.

Vö. 15

60 A nagykőrösi műemlékek.

= NHó ápr. 19. 7. p. ; ápr. 21. 4. p.
Rombolják őket. Állapotuk, jövőjük.

61 A nagykőrösi tanyák múltjából.

= NHó máj. 10. 7. p. ; máj. 12. 4. p. ; máj. 13. 4. p. ; máj. 14. 4. p.

Szántóterületeket osztottak ki, melyeket „nemzeti kerteknek” neveztek a XVII-XVIII. sz.-ban. Először lakóhelyek, később istállók épültek.

62 Készül „A zene és Nagykőrös” c. kiállítás.

= NHó szept. 19. 4. p.

63 A kőrösi ember beszéde egykor és most.

= NHó szept. 22. 4. p.

„Ő”-ző a legrégebb időktől. Ma tele van gyommal.

64 A vérzivataros múltban és korunk gigászai között. Beszámoló egy feledhetetlen napról.

= NHó okt. 25. 7. p.

Környezetismereti kirándulás.

65 Ünnepeljen-e Nagykőrös hat-száz-, vagy hétszázéves évfordulót?

= NHó okt. 31. 4. p. ; nov. 1. 4. p.

66 Öregszőlők nyomán... Papoktól a szpáhikig.

= NHó dec. 5. 4. p.

I. Géza király 1075-ben kelt birtokadományozó oklevelében szőlőskertet is említ. Már a középkorban próbálkoztak a világiak is szőlőtelepítéssel.

67 Öregszőlők nyomán... „Zugkorcsmákra vigyázók...”

= NHó dec. 6. 7. p.

Bél Mátyas Cegléd, Kecskemét, Nagykőrös körüli szőlőket említ. Régen nem volt peronoszpóra. Az 1880-as évek óta kell permetezni. A bormérségi jog a városé.

68 Öregszőlők nyomán... Tornácok kunyhók világa.

= NHó dec. 8. 4. p.

A szőlőkben csak kunyhók épültek.

69

Öregszőlők nyomán... Hol van már a romantika!

= NHó dec. 9. 4. p.

Régi szüretetek. A II. világháború után sok szőlőt kiirtottak.

1965

70 Adatok Lászlófalva történetéhez.

= Népkutató Honismereti Kör évkönyve. 1964-65. Kecskemét. Városi Műv. Ház. 40-52. p.

71 A történelmi tegnap krónikása látta... A háború kopogtat Kőrös határán.

= NHó febr. 26. 4. p.

20 évvel ezelőtt vonult át Nagykőrösön a háború. Pályaudvarok bombázása.

72

A történelmi tegnap krónikása látta... Zúrzavar, nyilasok a városban.

= NHó febr. 27. 4. p.

A háború alatti közellátási zavarok, menekültek, légítamadások.

73 A történelmi tegnap krónikása látta... Malinovszkij marsall a Szabadság téren.

= NHó febr. 28. 7. p.

Nagykőröst november 2-án érte el a szovjet hadsereg.

74 A történelmi tegnap krónikása látta... Három férfi a nemzetgyűlésbe indul.

= NHó márc. 2. 4. p.

A szovjet parancsnokság dr. V. Szűcs Lászlót bízta meg a polgármesterséggel. A kőrösi népgyűlés három képviselőt küldött a debreceni nemzetgyűlésbe.

75 A történelmi tegnap krónikása látta... Egymás után alakulnak a pártok.

= NHó márc. 3. 4. p.

Pártok, szervezetek alakulása. Rossz közegészségügyi helyzet, szükségkórház. A szovjet katonák mindenben segítettek.

76 A történelmi tegnap krónikása látta... Akik élösködni és akik élni akartak.

= NHó márc. 4. 4. p.

Banditák garázdálkodása, feketézők. A közgazgatás mélyponton.

77 A történelmi tegnap krónikása látta... Földosztás, harangzúgás - május.

= NHó márc. 5. 4. p.

1945. ápr. 4-én vége a háborúnak Magyarországon. Készülődés május 1. megünneplésére. Újraindult a konzervgyár és a szeszfőzde. Vö. 131

78 A történelmi tegnap krónikása látta... Pártélet és pozícióharcok.

= NHó márc. 6. 4. p.

Kommunista, független kisgazda, szociáldemokrata, nemzeti paraszt- és polgári demokráta párt alakult. A Horthy-korszak pengője és a Vörös Hadsereg pengője.

79 A történelmi tegnap krónikása látta... Él és halad a felszabadult város.

= NHó márc. 7. 7. p.

Hadifoglyok hazatérnek. Felszabadulási évforduló, választások.

Vö. 230

80 Két öreg eltávozott.

= NHó máj. 6. 4. p.

A „földosztó Vágó György meghalt”.

Vö. 234

81 Hétszázéves nyomok a gyümölcsösben.

= NHó máj. 21. 4. p. ; máj. 22. 4. p.

Az egykori Ludas-tó mellett tatárjárás előtti leletek: rézpénz, dénár, paraszti munkaeszközök, egykori falu sátrai kerültek elő.

82 A bogaras emberek és a múlt őrzése.

= NHó jún. 17. 4. p. ; jún. 18. 4. p.

A sokféle ismeretet igénylő múzeumi munka. A város népének régi használati tárgyait mutatja be a húsz év szerzeményeiből összeállított kiállítás.

83 Figyelemreméltó tehetségek.

= NHó okt. 7. 4. p.

Kezdő és fiatal művészek (szobrászok, festők) kiállítása.

84 Kutyakaparási csárda...

= NHó nov. 6. 4. p.

Emléktábla leleplezés a Kutyakaparóban.

85 A megtalált Tölgy nevű Árpád-kori falu.

= NHó nov. 7. 7. p. ; nov. 9. 4. p.

86 Befejeződött a múzeumi hónap.

Tanulságok - eredmények.

= NHó nov. 12. 4. p.

Néhány szó a múzeumról és a május 1-jei látogatásról.

1966

87 Álmodok? Kívánságok!

= NHó febr. 18. 4. p.

Álmodozások a Kárpát utcában. Elhelyezési gondokkal küzd valamennyi művelődési intézmény.

88 Reggel a Kárpát utcában.

= NHó febr. 26. 4. p.

Az út szélén nyitott árok. Kevés ház, kevés fa.

89 Útban Kecskemétre.

= NHó febr. 27. 7. p. ; márc. 1. 4. p.

Karcolat a kecskeméti munkahelyre utazó dolgozók életéből.

90 Dömperek a fiákerplaccon. Városiasodó város 1.

= NHó márc. 22. 4. p.

A pályaudvar bővítési munkálatai, új városrészek, utak szilárd burkolattal való ellátása, új járdák.

91 Szálloda a serfőzőházból. Városiasodó város 2.

= NHó márc. 24. 4. p.

92 „A Tűzre jól vigyázzatok, Hogy károkat ne vallyátok...”

= NHó ápr. 14. 4. p. ; ápr. 15. 4. p.

Két tűzvészről maradtak pontos adatok: 1714, 1826.

Az idézet kecskeméti Ladányi Gergely éjjeli-őrdalából való. Tűzfigyelő torony fából. 1719-ben haranggal jeleztek. Ma a városháza szolgálglyelőhelyül.

93 Godányi Mihály mozgalma Nagykőrösön.

= NHó máj. 1. 7. p. ; máj. 3. 4. p. ; máj. 5. 4. p. ; máj. 6. 4. p. ; máj. 7. 4. p. ; máj. 8. 7. p. ; máj. 10. 4. p.

Nagykőrös társadalma a XVIII. században. A szegénység mozgalma az 1730-as években kezdődött el.

94 Elfelejtett emberek.

= NHó aug. 13. 4. p. ; aug. 14. 7. p. ; aug. 16. 4. p.

A XIX. sz.-ban nem volt még a város tisztikarában műv. oszt. vezető. A Polgári Olvasókör, Jótékony Nőegylet, Nagykőrösi Dalegyesület ápolta a kultúrát. Később Tóth József ügyvéd, Mirka Károly, Ulrich Edéné, Baier Zsuzsanna fejtettek ki népművelői munkát.

95 Október 2-án autóbusszal körút. Múzeumi hónap.

= NHó szept. 11. 7. p.

Az útirány Nagykőrös, Kecskemét, Kiskunfélegyháza, Csongrád, Alpár stb. Részletes ismertetés a nevezetességekről.

Vö. 97.

96 A közkoldulástól a mai kórház-ig.

= NHó szept. 28. 4. p. ; szept. 29. 4. p. ; szept. 30. 4. p.

A XVIII. sz.-tól városi orvosi állást szerveztek, akinek az ispotálybeliek ápolása is kötelessége volt. A két világháború között magánkórházak voltak. A központi rendelőintézet, és a kórházi osztályok kialakulásáig hosszú idő telt el.

97 Városból városba.

= NHó okt. 16. 7. p. ; okt. 18. 4. p.

Kecskemét, Kiskunfélegyháza, Gátér, Csongrád, Alpár, Tiszakécske voltak a múzeumi hónap második rendezvényének sikeres állomásai.

Vö. 95

98 Az a híres csizmadiamesterség. = NHó nov. 19. 4. p. ; nov. 20. 7. p. ; nov. 22. 4. p. ; nov. 23. 4. p. ; nov. 24. 4. p.

1967

99 Kézíratos térképek a területi állami levéltárakban. 7. Kézíratos térképek a Kecskeméti Állami Levéltárban. (Készítette - -, Bodrogi Ferenc stb. Kiad.) Művelődésügyi Minisztérium, Levéltárak Országos Központja. Bp. Tempo soksz. VI, 575-689. p. (Levéltári jegyzékek 1.)

100 A ceglédi földmunkáskongresszus 1897-ben.

= NHó febr. 16. 4. p. ; febr. 17. 4. p. Nagykőrösről, Kecskemétről, Kiskunfélegyházáról nem vettek részt az agrárproletárság szervezetlensége miatt.

101 A kőrösi dalos ajkak.

= NHó márc. 31. 4. p. ; ápr. 1. 1. p. ; ápr. 2. 4. p. ; ápr. 3. 7. p. ; ápr. 6. 4. p. ; ápr. 7. 4. p.

Cigányzenészek az írott forrásokban. Kiváló egyházi énekes a XVIII. században Nagykőrösön: Hányoki Losonci István. 1859-ben költözött a városba Nyizsnyay Gusztáv zeneszerző. Ő toborozta a Dalárdát. Jogutódjának a KIOSZ énekkar tekinthető.

102 A 150 éves Tanácsháza.

= NHó máj. 4. 4. p. ; máj. 5. 4. p. ; máj. 6. 4. p.

Vö. 2. 21 238

103 Újjászülessen-e az öregtemplom gótikája. Gondolatok a restaurálás ürügyén.

= NHó szept. 3. 7. p. ; szept. 5. 4. p.

104 Barangolás a Duna-Tisza között. A múzeumi hónapban. A részvétel díja mindössze száz forint.

= NHó szept. 15. 4. p. ; szept. 16. 4. p. ; szept. 17. 7. p.

Kirándulás Kiskőrösre, Kalocsára, Halasra.

105 Kőrösi disznótor régen.
= NHó dec. 1. 4. p. ; dec. 2. 4. p. ;
dec. 3. 7. p. ; dec. 5. 4. p.

106 A tanyai zugiskolától a kollégi-
umig. Gondolatok a diákokthoz ava-
tásán.

= NHó dec. 12. 4. p. ; dec. 13. 4. p.
Mintegy 100 évvel ezelőtt Homolytáján zug-
iskolát nyitott Kállai Ferenc. Halála után
egymás után nyitlak meg a tanyai iskolák.

1968

107 Kecskemét a török hatalom
alóli felszabadító háború idején.

= Népkutató-Honismereti Kör Év-
könyve. Kecskemét. Városi Múv.
Ház., 21-43. p.

108 A „Három város” eddig ismer-
etlen 17. századi iratok tükrében.

= Kiskunság 1-2. sz. 167-171. p.
1966-ban a Nagykőrösi Levéltárban előke-
rült 9 török korabeli magyar levél ismerteté-
se: Cegléd, Nagykörös és Kecskemét adóter-
hei.

109 A halálfejes lobogó.

= NHó máj. 4. 4. p. ; máj. 5. 7. p.
A lakosság megvette a pusztákat, de nem
birtokolhatta a földesúri jog miatt. Közlege-
lőként használták. Szabó János állt élére a
földesúri kiváltságok ellen induló mozgalom-
nak, a halálfejes lobogójával.

110 Elkészült az új vasútállomás.
600 éves a város. Cegléd-Szeged kö-
zött a legkorszerűbb - Avatás július
14-én vasárnap.

= NHó júl. 10. 4. p.

111 700 éves falak.

= NHó júl. 17. 4. p. ; júl. 18. 4. p.
A református templom építéstörténete.

112 Nagykörös múltjából.

= Kortárs 8. sz. 1279-1283. p.
Emlékezés a múlt napjaira.
Vö. 113

113 Nagykörös múltjából.

= NHó aug. 8. 4. p. ; aug. 9. 4. p. ;
aug. 10. 4. p. ; aug. 11. 7. p. ; aug.
13. 4. p.

Ötözködés, bútor, tereprende-
zés. (Átvétel a Kortárs 1968 au-
gusztusi számából, részben kiegészítve az eredeti kézirat alapján.)
Vö. 112

114 120 éve történt.

= NHó szept. 25. 4. p.

1 fotóval

Emlékezés 1848. szeptember 25-ére, amikor
Kossuth Lajos Nagykőrösön hadbahiró be-
szédét tartotta.

115 Az 1944-1945-ös évek esemé-
nyeinek főbb vonásai Bács-Kiskun
megyében, és az eseményeket tanú-
sító iratok ismertetése.

= Művelődésügyünk 12. Kiadja a
Bács-Kiskun megyei Tanács V.B.
Művelődésügyi Osztálya. Kecske-
mét. Bács-Kiskun m. ny. 11-25. p.

1969

116 Bács-Kiskun Megye területén
működő iratelőállító szervek 1918.
január 1. - 1919. március 21-ig ke-
letkezett iratainak ismertetése.

= Kecskemét és Kiskunság 1918-
1919 vörös lobogója alatt. (Szerk.
Fenyvessiné Góhér Anna.) [2. átd.,
bőv. kiad.] Kecskemét. (Bácsm. ny.
Rotaüzeme, Lajosmizse.) 29-46. p.
Vö. 6

117 Kecskemét gazdasági jelentő-
sége a 18. század végéig.

= Kecskemét. (1368-1968.) Tanul-
mányok a város múltjáról és jelené-
ről. (Szerk. Heltai Nándor.) Kecske-
mét. Bács m. ny. 96-122. p.

118 Nagykörösnek fűtyül a gyors-
vonat?

= NHó márc. 7. 4. p.

Az új menetrend szerint a Budapest felől érkező esti gyorsvonat nem áll meg.

119 Elkészült a helytörténeti kiállítás legújabbkori része.

= NHó ápr. 17. 6. p.

„Nagykőrös múltja” c. kiállítás.

120 A múzeum munkájáról, eredményeiről és helyzetéről.

= NHó máj. 30. 6. p. ; máj. 31. 6. p.

121 Szomorú idők szomorú emlékei.

= NHó jún. 7. 6. p. ; jún. 8. 8. p.

Soroksártól Tiszajenőig tartott régen a nagykőrösi határ. Elpusztult falvak, kiégett templomok falai maradtak meg a török hódoltság után.

122 Bajai kirándulás előtt.

= NHó jún. 17. 6. p. ; jún. 18. 6. p. ; jún. 19. 6. p.

Útvonalának ismertetése.

123 Balla Gergely krónikája újból megjelenik.

= NHó szept. 3. 6. p.

A város első történelme az 1754-57-ben keletkezett kézirat először 1856-ban jelent meg.

Vö. 164 178

124 Nagykőrös város XV. századi kapuja.

= NHó szept. 4. 6. p.

Csatornaásás közben faragott köveket találtak. Valószínűleg a Ceglédi Kapu maradványai.

Vö. 237

125 Készül a várostörténet.

= NHó szept. 5. 6. p. ; szept. 6. 6. p. ; szept. 7. 7. p.

Elkészült néhány fejezete és a rajzok.

126 Kuruc időbeli veszedelmes napok.

= NHó okt. 3. 6. p. ; okt. 4. 6. p.

1708. szept. 11-én óriási harc volt a városban a rácok és a kurucok között. Az eseményekre emlékeztető leletek kerültek elő házépítésnél.

127 Ágyúszó mellett született... 25 éve...

= NHó okt. 23. 6. ; okt. 24. 6. p. ; okt. 25. 6. p. ; okt. 26. 7. p. ; okt. 28. 6. p. ; okt. 29. 6. p. ; okt. 30. 6. p.

A második világháború hadműveleteinek áttekintése 1944. április 3-tól 1944. november 2-ig.

1970

128 Mintha tegnap lett volna. Egy-negyed százada...

= NHó márc. 10. 6. p. ; márc. 11. 6. p.

A „Nagykőrös Népe” 1945. jan. 6-án jelent meg először.

129 Röpülj páva. Duna-Tisza közti dalosok nélkül.

= NHó márc. 15. 9. p.

130 A tímármesterség emlékeiről.

= NHó márc. 20. 6. p.

131 A szegényparasztság földet kapott. 25 éve történt...

= NHó márc. 21. 6. p. ; márc. 22. 7. p. ; márc. 24. 6. p. ; márc. 25. 6. p.

1027 család között 5500 hold földet osztottak szét.

Vö. 77

132 Háromszor zúgtak a kőrösi harangok.

= NHó ápr. 3. 6. p.

Visszemlékezés 1945. febr. 14-ére; ápr. 5-ére és május 9-ére.

133 Az első szabad május elseje.

= NHó ápr. 30. 6. p. ; máj. 1. 6. p.

Felvonulás, ünnepség, sportesemények, hangverseny.

134 Nagykőrös népe is ünnepelte a békét.

= NHó máj. 8. 6. p. ; máj. 9. 6. p.

1945. május 9. a béke napja Európában.

135 Vastag rétegben heves alattunk a múlt.

= NHó aug. 29. 6. p. ; aug. 30. 9. p. ; szept. 1. 6. p.

A szarmata népek is lakóhelyül használták ezt a helyet.

136 Kirándulás Pótharasztra.

= NHó szept. 8. 6. p. ; szept. 9. 6. p.

137 Képzőművészetünk 20 éves.

= NHó nov. 1. 7. p. ; nov. 3. 6. p.

Szobrászok, festők, grafikusok, díszítő- és plakátművészek oktatása. Balanyi Béla is itt kezdett el szobrászatot tanulni. Az első szobra a „Talicuskás ember”.

138 A sárga homokfal körte alakú fekete foltjai. Gyerek a kötélén - szegény török se gondolta...

= NHó nov. 12. 6. p. ; nov. 13. 6. p.

Gabonás vermek. Még a XVIII. században is használták őket.

Vö. 231

1971

139 Sirató.

= NHó jún. 6. 7. p.

A hely ősi nevének magyarázata.

Vö. 28 38

140 Az elnémult harang.

= NHó jún. 12. 6. p.

A szeretetház harangja.

141 Városunk címere és zászlója. Visszapillantó tükör.

= NHó szept. 21. 6. p. ; szept. 22. 6. p.

142 Guzi, a serfőző mester.

= NHó okt. 2. 6. p.

1972

143 Új kincsek. Elkészült Nagykőrös munkásmozgalmi eseménytára.

= NHó ápr. 25. 5. p.

144 Petőfi-emlékhely Nagykőrösön. Dombormű a Patika-ház falán.

= NHó ápr. 29. 5. p.

145 Török temető? Vaskengyel a föld alól.

= NHó júl. 12. 5. p.

146 Dunaújvárosban és Százhalombattán.

= NHó okt. 14. 5. p.

147 Petőfi kapcsolata Nagykőrössel.

= NHó nov. 23. 5. p. ; nov. 24. 5. p.

Petőfi 1848 júniusában (eredeti kézirat szerint május) Nagykőrösön járt, ahol népgyűlést tartott.

Petrovits István 1816-1817-ig Nagykőrösön mészárossegéd volt.

Hrúz Mária nagykőrösi származásának kutatása.

1973

148 A Nagykőrös határában 1879-ben és 1894-ben folytatott ásatásokról.

= Studia Comitatus 2. Tanulmányok Pest megye múzeumaiból. (Szerk. Ikvai Nándor.) Szentendre. 13-36. p.

149 Nagykőrös új intézménye: a levéltár.

= NHó jan. 16. 5. p. ; jan. 17. 5. p.

150 Nemcsak a jövő, a ma emberének is.

= NHó febr. 18. 7. p.

Néhány adat a múzeum 1972. évi munkájáról.

151 A város és lakói. Elsárgult lapok vallomásai. (I.)

= NHó máj. 31. 5. p.

Nagykőrös küzdelme a szabad királyi városi rangért a XVII. és a XIX. század fordulóján.

152 Hogyan működött a tanács? Elsárgult lapok vallomásai. (II.)

= NHó jún. 2. 5. p.

A XVIII. században.

153 Agyagpogácsa, céhládák, faeke, ökörcsengők. Vendégeinknek is érdemes megmutatnunk.

= NHó nov. 6. 5. p.
Kiállításról.

154 Kályhacsempék a múzeumban. Kecskemét város számadáskönyvéből. Nyolcvan évig működtek.

= NHó nov. 10. 5. p.
A nagykőrösi kályhás iparról.

155 Miről vallanak az árkok mélyei? A régész szemével.

= NHó nov. 11. 7. p.
Az épülő új sok régít is feltár.

156 Álom a város jövőjéről. A múltat is figyelembe véve.

= NHó nov. 20. 5. p.
Várostervezés.

157 Az elsőtől a legújabbig. Terv és megvalósulás.

= NHó nov. 23. 5. p.
A jövőnk nem lehet esetleges.

158 Őseink nem voltak angyalok.

= NHó dec. 5. 5. p.
Búvárkodás a református egyház anyakönyveiben.

159 A fejlődés útján.

= NHó dec. 6. 5. p.
Városépítés, fejlesztés.

160 Hol éltek Petőfi Sándor ősei? Kutatás és következtetések.

= NHó dec. 31. 7. p.

1974

161 A magyar állami levéltárak fondjegyzékei. ([Szerk.] Ember Győző. Kiad. a Magyar Országos Levéltár.) 3. köt. A területi levéltárak fondjegyzékei. 9. Bács-Kiskun megyei Levéltár / volt Kecskeméti Állami Levéltár / fondjainak jegyzéke. [Összeál.] Bálintné Mikes Katalin. Közrem. -- ; Bársony Magda, Feny-

vesi István... Bp. Tempó soksz. 118. p.

162 Pálca és pellengér. (Adalék A falu a szocializmus útján című kiállításához.)

= NHó febr. 7. 5. p.

163 A gógányi rét rejtelsei.

= NHó ápr. 26. 5. p.
Felső- és Középgógányban bronzkori leletek és Árpád-kori faluk nyomai kerültek elő.
Vö. 24 45

164 Kétszáz éve halt meg Balla Gergely a város historikusa. A Nagykőrösi Krónika szerzője.

= NHó máj. 3. 5. p.
Vö. 123 178

165 Tallózás a nagykőrösi utónevek történetében.

= NHó máj. 26. 7. p. ; máj. 28. 5. p.

166 A régi iskoláról és diákjairól. Nagykőrösiek csak néhányan tanultak.

= NHó jún. 5. 5. p.
1926-tól találhatóak írott emlékek a nagykőrösi iskolákról. 1932-ben vált középiskolává a nagykőrösi iskola. Az ország minden részéből jöttek ide tanulni.

167 Sok gyermeket mentett meg. Járványok.

= NHó jún. 26. 5. p.
Tanárki János orvosról. Az 1811. évi himlőjárvány pusztítása a városban.

168 Útközben - Lajos községről. Egy muzeológus naplójegyzeteiből.

= NHó jún. 28. 7. p.

169 Néhány gondolat a szűrről.

= NHó jún. 30. 7. p.

170 Városunk első évtizedei a szultáni hatalom alatt.

= NHó júl. 10. 5. p.
Adófizetőnek tartotta a parasztot. 1546-ban és 1562-ben végzett összeírások bizonyítják, hogy 17 családdal gyarapodott a város.

171 Szobrok, alkotók, történetek.
Nevezetes emlékművek.
= NHó aug. 2. 5. p.

172 Séta - szobrok és emléktáblák között.
= NHó aug. 4. 7. p.

173 A megölt Síróhalom.
= NHó aug. 15. 5. p.
Az 1879-ben végzett ásások során került elő.

174 Pártaöv - a XV. századból.
= NHó aug. 25. 7. p.

175 A Célpartalján talált fekete foltok titkai. Régész - kerékpáron.
= NHó aug. 28. 5. p. ; aug. 29. 5. p.
Hat-hét ezer évvel ezelőtti település nyomait rejtették a Kőrösér mellette sárgahomok felületén látható fekete foltok.

176 A háború utolsó hónapjai. Harminc éve történt.
= NHó okt. 26. 5. p. ; okt. 27. 7. p.
Mit tettünk harminc év alatt?

1975

177 A nagykőrösi - Ludasi kereszt.
= Studia Comitatus 3. Tanulmányok Pest megye Múzeumaiból. (Szerk. Ikvai Nándor.) Szentendre. 125-136. p.
Vö. 36 39

178 Balla Gergely (1710-1774)
= Studia Comitatus 3. Tanulmányok Pest megyei Múzeumaiból. (Szerk. Ikvai Nándor.) Szentendre. 461-464. p.
Vö. 123 164

179 Ötvenhat éve. Emlékezés a Magyar Tanácsköztársaságra.
= NHó márc. 27. 5. p.

180 Felszabadulásunk hónapjai.
= NHó ápr. 8. 5. p. ; ápr. 9. 5. p.

181 Népi műemlékek.
= NHó jún. 26. 5. p.
A szabadtéri múzeum létesítéséről.

182 Ősök nyomában. Régi települések a város környékén.
= NHó jún. 28. 5. p.

183 A képzőművészeti kör gondjai. Van-e jövője?
= NHó júl. 8. 5. p.
25 éves a kör.

184 Iskolák a pusztán.
= NHó júl. 31. 5. p.
Tanyai iskolák.

185 Kölesvermek a téren. Üzennek a századok.
= NHó aug. 6. 5. p.
Szabadság tér.
Vö. 21

186 Könyvtárainak krónikája.
= NHó aug. 12. 5. p. ; aug. 13. 5. p.
Városi könyvtár és elődei.

187 Kőbalta a csipvári homokban. Ötezer éves lelet. Talán a vad bizonyult erősebbnek.
= NHó okt. 3. 5. p.
A kőkori ember szerszáma.
Vö. 23 30 232

188 Korok, műemlékek. A múzeumban ezek csak apróbb tárgyak. A népi építészetből egy sem.
= NHó okt. 10. 5. p.
Műemlékvédelem.

189 Emlékezetes kirándulás. Útban a Mátra felé. Végcél a Kékes.
= NHó okt. 15. 5. p.
A nyugdíjas klub mátrai útja.

190 Alpár 900 éves.
= NHó okt. 18. 5. p.

191 Egy földmérő álmai.
= NHó okt. 24. 5. p.
Balla Antal és a Duna-Tisza csatorna.

192 A bokrosi csata tanúi.

= NHó nov. 28. 5. p.

Kuruc és rác lovasság között
1708. szeptember 11-én.

193 Kegyelet - régi századokban. A
szülőváros faragói készítették.

= NHó dec. 2. 5. p.

Temetkezési szokások, temetők, sírjelek.

194 Városkép - régen és ma.

= NHó dec. 14. 5. p.

Gondolatok a tanácstagai beszámoló után.

195 Szakszervezet a városházán.
Harminc éve történt.

= NHó dec. 23. 5. p.

A szakszervezeti élet kezdő időszaka.

1976

196 Gyakran kérték a bég segítségét.
Szolnok vára és Nagykőrös (1.)

= NHó jan. 24. 5. p.

A 900 éves Szolnok és városunk.

197 Süvegek, ruhák a fejedelem pa-
rancsára. Szolnok vára és Nagykő-
rös (2.)

= NHó jan. 25. 5. p.

198 A városi fürdők története. Fur-
fanggal szavazhatták meg.

= NHó febr. 12. 5. p.

199 A Rákóczi-szabadságharc és
Nagykőrös (1.) Domborművet a föl-
desúrnak - nem a fejedelemnek állí-
tottak.

= NHó máj. 4. 5. p.

200 A Rákóczi-szabadságharc és
Nagykőrös (2.) Ha veszély közele-
dett, a paraszti szerszámot le kel-
lett tenni, fegyvert kellett fogni.

= NHó máj. 6. 5. p.

201 A Rákóczi-szabadságharc és
Nagykőrös (3.) A város népe elhagy-
ta lakóhelyét és a Mátra, a Bükk,

Zemplén völgyeiben barangoltak
októberig.

= NHó máj. 6. 5. p.

202

Múzeumbarátok a Börzsöny-vi-
déken. Nógrádba vitték a kun puszták
bérét.

= NHó máj. 28. 5. p.

Utazás a Börzsöny hegyei között.

203 „Negyvenöt éve érettségiz-
tünk.”

= NHó jún. 15. 5. p.

Visszaemlékezés a diákévekre.

204 A Múzeum Baráti Kör törté-
nete. Gyarapították a gyűjteményt.

= NHó júl. 4. 5. p.

22 éve tevékenykedik.

205 Utikalauz Szilvásváradra. Vá-
rosunk történelmi kapcsolatai.

= NHó júl. 13. 5. p.

Kirándulás.

206 Megalakult a Nagykőrösi Hon-
ismereti Bizottság. Adatok, feljegy-
zések, históriák. Papírra, hangsza-
lagra.

= NHó júl. 18. 5. p.

207 Nógrádi tájakon. Földbérrel
Szécsénybe. Kirándulnak a múze-
umbarátok.

= NHó szept. 3. 5. p.

1977

208 Méntelep és garnizon. Ma: sza-
badtéri múzeum.

= NHó ápr. 20. 5. p.

A múzeumépület 140 évvel ezelőtt épült.

209 Régészeti emlékek Kocséron.
Őskori településnyomok.

= NHó máj. 4. 5. p.

Vö. 227

210 Gyalogkertészek, kertészbéresek. Szent Mihály napja előtt költöztek...

= NHó máj. 7. 5. p.

211 Dunántúli kirándulás. Emlékek, látnivalók.

= NHó máj. 13. 5. p.

212 Régi híres vásárok.

= NHó júl. 6. 5. p.

A László napi vásár. Előtte tartották a nyári vásárt, melyet uborka-vásárnak is neveztek.

213 Egy kis történelem.

= NHó júl. 7. 5. p.

IV. László király halála. László nap a város életében.

214 Magunknak ártunk. Jegyzet.

= NHó júl. 26. 5. p.

Szemét 200 éve és most. Rossz szokásaink.

215 Örökre rejtély marad.

= NHó júl. 27. 5. p.

Ezerhétszáz éves sír.

216 A fejedelem táborában. Sánccal védték a sereget.

= NHó okt. 26. 5. p.

Ordasi sánccok.

217 Városfejlesztési elgondolások az ezredfordulóig. Változó világunk. Okosan tervezni - élve a lehetőségekkel.

= NHó nov. 2. 5. p.

218 Koromfoltok a sátrak helyén. Árpád-kori falvak.

= NHó nov. 25. 5. p.

A nád- és sárkunyhótól a vasbeton társasházig.

219 Adatok a csemői pörhöz. Tartott még a században is. Egy szemtanú megjegyzései.

= NHó dec. 11. 5. p.

Csemő község közigazgatási hovatartozásának póre, mely nem négyszáz évig, hanem

ötszáznegyvenkét évig tartott. Ceglédhez vagy Nagykőröshöz tartozzon-e Csemő?

1978

220 Vak Bottyán nyomában. Múzeumbarátok kirándulása Dunántúlon.

= NHó máj. 18. 5. p.

221 Horgászok paradicsoma lehetne. Hol vannak a darvak, gémek, gólyák?

= NHó máj. 19. 5. p.

Vizeink, vízgazdálkodásunk és halászóhelyeink.

222 Bővülő, gyarapodó múzeum. Egyedülálló helytörténeti anyag.

= NHó aug. 22. 5. p.

Múzeumunk 50 éves.

223 Régészeti leletmentés. Különleges fibula a Szurdok dűlőben.

= NHó szept. 3. 5. p.

Újabb szarmata leletek.

224 A múlt emlékével ismerkednek. Hazai tájakon. Múzeumbarátok kirándulása.

= NHó szept. 15. 5. p.

A Velencei és Vértes hegység vidékén.

1979

225 A Három város és II. Rákóczi Ferenc szabadságharca.

= Studia Comitatus 7. Fejezetek Pest megye történetéből. (Szerk. Ikvai Nándor.) Szentendre. 63-169. p.

226 Múzeumbarátok országjárása. Nyírségben, Hajdúságban.

= NHó máj. 18. 5. p.

227 Szarmata falu Kocséron. A tanácselnök jelentette be.

= NHó máj. 31. 5. p.

A Pálffy-halom körül.

Vö. 209

228 A Tanács hatalom helyi vezetői. Sorsok, tettek, mozgalmak.
= NHó jún. 20. 5. p. ; jún. 21. 5. p.
Az őszirózsás forradalom.

1980

229 Az első felszabadulási ünnepség.
= NHp ápr. 9. 5. p.

230 Emlékek harmincöt év múltán. Azóta demokratikusan.
= NHp júl. 3. 5. p.
Az első demokratikus választás.
Vö. 79

231 Elrejtett gabonás vermek. Mindennapi kenyérünk.
= NHp júl. 27. 5. p.
Vö. 138

1982

232 Vár volt-e a Csipvár? Máig talány: kik építették? Befűtta a homok, szagatta az ekevas.
= NHp aug. 10. 5. p.
Vö. 23 30 187

1984

233 Így szabadult fel városunk. Élni tudtunk a lehetőségekkel.
= NHp nov. 2. 5. p.
Negyven éve.

1985

234 Amit tettek, abban hittek.
= NHp máj. 28. 5. p.
A három Vágó-fivér: László, Imre, György.
Vö. 80

1986

235 Nagykőrös késő középkori erődítései.
= Falvak, mezővárosok az Alföldön. Szerk. Novák László, Selmeczi László. Nagykőrös. Arany J. Múz.,

167-191. p. (Acta Musei de János Arany nominati = Nagykőrösi Arany János Múzeum közleményei 4.)

Vizes térségek partos részein épült Árpád-kori falvak maradványai. A tatárjárás után újraterlepült város külső- és belső erődítései- nek, városkapuknak régészeti feltárása.

236 Tapasztalatcserén Ausztriában. Szőlőművelés, borászat.
= NHp júl. 29. 5. p.
Kertbarátok ausztriai útja.

1987

237 Milyen legyen a városkapu? Négy is volt akkoriban.
= NHp jún. 11. 4. p.
Zsigmond király törvénye alapján. A Ceglédi, a Szolnoki, a Kecskeméti és a Budapesti városkapu.
Vö. 8 33 124

238 Nézték a finom mívű részleteket. Nyársapáti homokkőből építettek.
= NHp jún. 29. 4. p.
Az 1816-17-ben Tóth Sándor tervei alapján épült Városháza története.
Vö. 2 21 102

239 A kisharang csak belecsipogott. Kétszáz esztendő nem csekélység.
= NHp szept. 8. 4. p.
Az öregharangról.

240 Ahol a villányi burgundi terem. Kertbarátok tanulmányúton.
= NHp okt. 7. 4. p.
Siklóra és környékére.

1989

241 Nagykőrös középkori falvai és építményei.
= Építészet az Alföldön. 1. [köt.] Szerk. Novák László, Selmeczi László. Nagykőrös. Arany J. Múz., 57-58. p. (Acta Musei de János Arany nominati - Nagykőrösi

Arany János Múzeum közleményei
6.)

Nagykörös történelmi területén talált Árpád-kori faluhelyek régészeti feltárása. Házak, templomok, temetőhelyek.

1990

242 Tiszabögi Kincsemparton végzett régészeti feltárások.

= Kécskei Kalendárium 1990. Szerk. Tajti Erzsébet. Tiszakécske. Arany J. Műv. Közp., 279-283. p.

A „Bögi szőlők” elnevezésű területen XIV.-XV. századi faluhelyek. Termetődomb és a templom kőmaradványai.

1994

243 A nagyörösi szőlő-, gyümölcs- és zöldségtermesztés múltja.

= Studia Comitatus 23. Néprajzi tanulmányok JKvai Nándor emlékére. 1. Szerk. Novák László. Szentendre. 529-552. p.

MUTATÓ

I. Géza 66

IV. László 213

IV. LÁSZLÓ KIRÁLY ÉS KÖRÖS. AZ ELSŐ KÖRÖSRŐL ÍRT OKLEVÉL KELTE 1277. 52

30 ÉVES A MÚZEUM 5

120 ÉVE TÖRTÉNT 114

A 150 ÉVES TANÁCSHÁZA 102

700 ÉVES FALAK 111

AZ 1944-45-ÖS ÉVEK ESEMÉNYEINEK FŐBB VONÁSAI BÁCS-KISKUN MEGYÉBEN ÉS AZ ESEMÉNYEKET TANÚSÍTÓ IRATOK ISMERTETÉSE 115

ADATOK A CSEMŐI PÖRHÖZ. TARTOTT MÉG A SZÁZADBAN IS. EGY SZEMTANÚ MEGJEGYZÉSEI 219

A

ADATOK LÁSZLÓFALVA TÖRTÉNETÉHEZ 70

AGYAGPOGÁCSA, CÉHLÁDÁK, FAEKE, ÖKÖRCSENGŐK. VENDÉGEINKNEK IS ÉRDEMES MEGMUTATNUNK 153

ÁGYÚSZÓ MELLETT SZÜLETETT... 25 ÉVE... 127

AHOL A VILLÁNYI BURGUNDI TEREM. KERTBARÁTOK TANULMÁNYÚTON 240

ÁLMOK? KÍVÁNSÁGOK! 87

ÁLOM A VÁROS JÖVŐJÉRŐL. A MÚLTAT IS FIGYELEMBE VÉVE 156

ALPÁR 900 ÉVES 190

Alszög 42

AMIT 700 ÉVEN ÁT REJTETETT A NAGYKÖRÖSI HATÁR 3

AMIT TETTEK, ABBAN HITTEK 234

Angyal utca 34

Árpád-kori falu 31 45 46 85 163
218 235 241

ÁRPÁD-KORI MAGYARJAINK NYOMÁBAN 24

ÁRPÁD-KORI MAGYARJAINK NYOMÁBAN. NYOLC ÉVSZÁZAD MÚLTÁN MEGSZÓLALT A CSENGŐ 23

ásatások Nagykőrös határában
148

AZ ÁSÓ NYOMÁBAN. KÖVET-
KEZTETÉSEK A FÖLDVÁRI ÁSA-
TÁSOKRÓL 12

ausztriai tapasztalatcsere 236

AZ A HÍRES CSIZMADIA-MES-
TERSÉG 98

B

Bács-Kiskun megye 115 116

Baier Zsuzsanna 94

BAJAI KIRÁNDULÁS ELŐTT 122

Balanyi Béla

könyvismertetése 51

„Talicskás ember” c. szobra

137

visszaemlékezése 203

Balanyi Gergely 59

Bálint Alajos 51

Bálintné Mikes Katalin 161

Balla Antal 191

Balla Gergely 164

BALLA GERGELY (1710-1774) c.
178

BALLA GERGELY KRÓNIKÁJA
ÚJBÓL MEGJELENIK 123

Bányay Bálint 41

BARANGOLÁS A DUNA-TISZA
KÖZÉN. A MÚZEUMI HÓNAP-
BAN. A RÉSZVÉTEL DÍJA MIND-
ÖSSZE SZÁZ FORINT 104

Barátságos 33

Bársony Magda 161

Basafa 18

BEFEJEZŐDÖTT A MÚZEUMI
HÓNAP. TANULSÁGOK - ERED-
MÉNYEK 86

béke napja 134

Bél Mátyás 67

Bodrogi Ferenc 99

A BOGARAS EMBEREK ÉS A
MÚLT ŐRZÉSE 82

A BOKROSI CSATA TANÚI 192

A BÖLDGASSZONYHALOM
TITKA 4

Bögi szőlők 242

BŐVÜLŐ, GYARAPODÓ MÚZE-
UM. EGYEDÜLÁLLÓ HELYTÖR-
TÉNETHATÁR 222

BRONZKORI, SZARMATA, ÁR-
PÁD-KORI LELETEK BÉKÉS
EGYÜTTESE. A MÚZEUM FÉL-
ÉVI SZÁMVETÉSE 31

Budai Kapu 8 237

Bükk 201

C

Cegléd 57 67 108 110 219 225

A CEGLÉDI FÖLDMUNKÁS-
KONGRESSZUS 1897-BEN 100

A CEGLÉDI KAPU 8

A Ceglédi Kapu 124 237

Ceglédi utca 35

A CÉLPARTALJÁN TALÁLT FE-
KETE FOLTOK TITKAI. RÉGÉSZ
- KERÉKPÁRON 175

Cifrakert 35

címer 141

Cs

csemői pör 219

Csipvár 23 30 187 232

csizmadia mesterség 98

Csónakázó-tó 7

D

dalárda 101

dalos vetélkedő 129

DÁV-székház 21

Deák tér 25

Debrecen 74

A DÉLPESTMEGYEI FÖLDBIR-
TOKRENDEZŐ TANÁCS IRATAI
A KECSKEMÉTI ÁLLAMI LE-
VÉLTÁRBAN 13

Dezső Kázmér 5

DÖMPEREK A FIAKERPLAC-
CON. VÁROSIASODÓ VÁROS 1.
90

Duna-Tisza csatorna 191
DUNÁNTÚLI KIRÁNDULÁS. EM-
LÉKEK, LÁTNIVALÓK 211
DUNAÚJVÁROSBAN ÉS SZÁZ-
HALOMBATTÁN 146

E

EGY FÖLDMÉRŐ ÁLMAI 191
EGY KIS TÖRTÉNELEM 213
ELFELEJTETT EMBEREK 94
ELKÉSZÜLT A HELYTÖRTÉNE-
TI KIÁLLÍTÁS LEGÚJABBKORI
RÉSZE 119
ELKÉSZÜLT AZ ÚJ VASÚTÁLLO-
MÁS. 600 ÉVES A VÁROS. CEG-
LÉD-SZEGED KÖZÖTT A LEG-
KORSZERŐBB - AVATÁS JÚLIUS
15-ÉN VASÁRNAP 111
AZ ELNÉMULT HARANG 140
ELREJTETT GABONÁS VER-
MEK. MINDENNAPI KENYE-
RÜNK 231
AZ ELSŐ FELSZABADULÁSI ÜN-
NEPSÉG 229
AZ ELSŐ SZABAD MÁJUS ELSE-
JE 133
AZ ELSŐTŐL A LEGÚJABBIG.
TERV ÉS MEGVALÓSULÁS 157
Ember Győző 161
EMLÉKEK HARMINCÖT ÉV
MÚLTÁN. AZÓTA DEMOKRATI-
KUSAN 230
EMLÉKEZETES KIRÁNDULÁS.
ÚTBAN A MÁTRA FELÉ. VÉG-
CÉL A KÉKES 189
emléktábla leleplezés 84
Encsi kút 10
Encsi utca 10
építészet 241
eseménytár 143
ESZTI NÉNI GYÚJTÉMÉNYE 15

F

Faragó Eszter, V 15 59
A FEJEDELEM TÁBORÁBAN.
SÁNCCAL VÉDIK A SEREGET
216
FEJEZETEK KECSKEMÉT LE-
VÉLTÁRÁNAK TÖRTÉNETÉBŐL
14
A FEJLŐDÉS ÚTJÁN 159
Fekete dűlő 33
A FELSŐGÓGÁNYI HALMOK
TITKA 45
felszabadulási ünnepség 229
FELSZABADULÁSUNK HÓNAP-
JAI 180
Fenyvesi István 161
Fenyvesiné Góhér Anna 116
FIGYELEMREMÉLTÓ TEHETSÉ-
GEK 83
Földbirtokrendező Tanács 13
Földegyháza 45
földmunkáskongresszus 100
földosztás 77 131
Földvár 12
frászkarika = perecalakú sütemény
frászkarika 39
fürdők 198

G

Gaál-ház 22
gabonás vermek 138 231
gát 47
GODÁNYI MIHÁLY MOZGALMA
NAGYKÖRÖSÖN 93
Gógány 24
A GÓGÁNYI RÉT REJTELMEI
163
Góhér Anna = Fenyvesiné Góhér
Anna
Gurmannhalom 3
GUZI, A SERFŐZŐ MESTER 142

Gy

GYAKRAN KÉRTÉK A BÉG SEGÍTSÉGÉT. SZOLNOK VÁRA ÉS NAGYKÖRÖS. (I.) 196

GYALOGKERTÉSZEK, KER-TÉSZBÉRESEK. SZENT MIHÁLY NAPJA ELŐTT KÖLTÖZTEK... 210

gyümölcstermesztés 243

H

A HÁBORÚ UTOLSÓ HÓNAPJAI. HARMINC ÉVE TÖRTÉNT 176

Hajnal József 59

A HALÁLFEJES LOBOGÓ 109

Halápi mozgalom 8

Hányoki Losonci István 101

A „HÁROM VÁROS” BARÁTSÁGA, VISZÁLYKODÁSA 57

A „HÁROM VÁROS” EDDIG ISMERETLEN 17. SZÁZADI IRATOK TŰKRÉBEN 108

A HÁROM VÁROS ÉS II. RÁKÓCZI FERENC SZABADSÁGHARCA 225

HÁROMSZOR ZÚGTAK A KÖRÖSI HARANGOK 132

HATSZÁZÉVES NYOMOK A GYÜMÖLCSÖSBEN 81

Heltai Nándor 117

helytörténet 65 171 172

hídmérleg 26

himlőjárvány 167

HOGYAN MŰKÖDÖTT A TANÁCS? ELSÁRGULT LAPOK VALLOMÁSAI (II.) 152

HOL ÉLTEK PETŐFI SÁNDOR ŐSEI? KUTATÁS ÉS KÖVETKEZTETÉSEK 160

Homlyatáj 106

Honismereti Bizottság 206

honismereti mozgalom 206

HORGÁSZOK PARADICSOMA LEHETNE. HOL VANNAK A

DARVAK, GÉMEK, GÓLYÁK? 221

Horváth-ház 21

Hrúz Mária 147

I

ÍGY SZABADULT FEL VÁROSUNK. ÉLNI TUDTUNK A LEHE-TŐSÉGGEL 233

Ikvai Nándor 148 177 178 225 243

ingázók 89

iratismertető 13 37 99 108 115 116 161

iratok 108

iskola 106

ISKOLÁK A PUSZTÁN 184

iskolatörténet 166

J

Joós Ferenc 6

Jótékony Nőegylet 94

K

Kada Elek 4

Kállai Ferenc 106

Kálvin tér 34

KÁLYHACSEMPÉK A MŰZEU-MBAN. KECSKEMÉT VÁROS SZÁ-MADÁSKÖNYVÉBŐL. NYOLC-VAN ÉVIG MŰKÖDTEK 154

kályhás ipar 154

KAPCSOLAT A NAGYKÖRÖSI „LEVELESZEK” MŰLTJÁBÓL, A FUTÁRTÓL A GÉPKOCSIIG 58

Kárpát utca 87 88

Kecskemét 6 57 67 89 100 108 116 225

KECSKEMÉT A TÖRÖK HATA-LOM ALÓLI FELSZABADÍTÓ HÁ-BORÚ IDEJÉN 107

KECSKEMÉT GAZDASÁGI JE-LENTŐSÉGE A 18. SZÁZAD VÉ-GÉIG 117

KECSKEMÉT VÁROS FEUDÁL-ISKORI IRATAINAK REPERTÓ-

RIUMA ÉS RAKTÁRJEGYZÉKEI
37

Kecskeméti Állami Levéltár 13 14
37 99 161

A KECSKEMÉTI ÁLLAMI LE-
VÉLTÁR TANÁCSKÖZTÁRSASÁ-
GI ANYAGA 6

Kecskeméti Kapu 33 237

Kecskeméti utca 33 34

KEGYELET - RÉGI SZÁZADOK-
BAN. A SZÜLŐVÁROS FARAGÓI
KÉSZÍTETTEK 193

képzőművészeti képzés 137

A KÉPZŐMŰVÉSZETI KÖR
GONDJAI. VAN-E JÖVŐJE? 183
KÉPZŐMŰVÉSZETÜNK 20 ÉVES
137

Kertbarátok kirándulása 236 240

kertészek 210

KÉSZÜL A VÁROSTÖRTÉNET
125

KÉSZÜL „A ZENE ÉS NAGYKŐ-
RÖS” C. KIÁLLÍTÁS 62

KÉT FALU VOLT-E NAGYKŐ-
RÖS? 10

KÉT ÖREG ELTÁVOZOTT 80

KÉTSZÁZ ÉVE HALT MEG BAL-
LA GERGELY A VÁROS HISTO-
RIKUSA. A NAGYKÖRÖSI KRÓ-
NIKA SZERZŐJE 164

KÉZIRATOS TÉRKÉPEK A TE-
RÜLETI ÁLLAMI LEVÉLTÁRAK-
BAN. 7. KÉZIRATOS TÉRKÉPEK
A KECSKEMÉTI ÁLLAMI LE-
VÉLTÁRBAN 99

kézműipar 98

kiállítás

festők 83

helytörténeti 39 119 153 162

kézimunka 49 55

néprajzi 82

szobor 83

Zene és Nagykőrös 62

Kincsempart 242

KIOSZ énekkar 102

kirándulás 64

Alpárra 95 97

Bajára 122

Börzsönybe 202

Csongrádra 95 97

Dunántúlra 211 220

Duna-Tisza közén 104

Dunaujvárosba 146

Gátéra 97

Hajdúságba 226

Halásra 104

Kalocsára 104

Kecskemétre 95 97

Kiskőrösre 104

Kiskunfélegyházára 95 97

Mátrába 189

Nagykőrösre 95

Nógrádba 202 207

Nyírségbe 226

Pótharasztra 136

Siklósrára és környékére 240

Százhalombattára 146

Szécsénybe 207

Szilvássváradra 205

Tiszakécskére 97

Velencére 224

Vértes hegységbe 224

KIRÁNDULÁS PÓTHARASZTRA
136

A KISHARANG CSAK BELECSI-
POGOTT. KÉTSZÁZ ESZTENDŐ
NEM CSEKÉLYSÉG 239

Kiskunfélegyháza 108

Kiskunság 6 116

Kocsér 209 227

Kocsma 67

Konzervgyár 77

kórház 96

KOROK, MŰEMLÉKEK. A MŰZE-
UMBAN EZEK CSAK APRÓBB
TÁRGYAK. A NÉPI ÉPÍTÉSZET-
BŐL EGY SEM 188

KOROMFOLTOK A SÁTRAK HE-
LYÉN. ÁRPÁD-KORI FALVAK
218

Kossuth Lajos 2 115

Kossuth Lajos utca 32

Kovács Pál 6

KÓBALTA CSIPVÁRI HOMOK-
BAN. ÖTEZERÉVES LEHET. TA-
LÁN A VAD BIZONYULT ERŐ-
SEBBNEK 187

A KÓKOR VÉGI EMBER NYOMÁ-
BAN 30

KÖLESVERMEK A TÉREN.
ÜZENNEK A SZÁZADOK 185

könyvismertetés 51

könyvtár

1. még

városi könyvtár

KÖNYVTÁRAINK KRÓNIKÁJA
186

környezetvédelem 221

Kőrösér 175

A KŐRÖSI DALOS AJKAK 102

KŐRÖSI DISZNÓTOR RÉGEN
106

A KŐRÖSI EMBER BESZÉDE
EGYKOR ÉS MOST 63

Kőrösi Népgyűlés 74

KŐRÖSI PIACOK, VÁSÁROK,
ÁRÚK, ÁRAK A XVII. ÉS XVIII.
SZÁZADBAN 53

Kőrösi saláta 40

A KÖZÉPKORI NYÁRSAPÁT LA-
KÓHÁZAI 51

közigazgatás 76

A KÖZKOLDULÁSTÓL A MAI
KÓRHÁZIG 96

Közlekedés 118

Kun puszták 202

kunyhók 68

KURUC IDŐBELI VESZEDEL-
MES NAPOK 126

kuruc idők 192

KUTYAKAPARÁSI CSÁRDA... 84

L

Ladányi Gergely 92

Lajos község 168

Lászlófalva 70

„levelészek” 58

levéltár

1.

Kecskeméti Állami Levéltár

Nagykőrösi Levéltár

Lipót császár 53

Ludas (Ludasi kereszt) 39 177

A LUDASI ÁSATÁSOK ÉS AN-
NAK EREDMÉNYEI 36

Ludas-tó 81

M

MAGUNKNAK ÁRTUNK. JEGY-
ZET 214

A MAGYAR ÁLLAMI LEVÉLTÁ-
RAK FONDJEGYZÉKEI. 3.KÖT. A
TERÜLETI LEVÉLTÁRAK FOND-
JEGYZÉKEI. 9.r. BÁCS-KISKUN
MEGYEI LEVÉLTÁR (VOLT
KECSKEMÉTI ÁLLAMI LEVÉL-
TÁR) FONDJAINAK JEGYZÉKE
161

május 1 77 133

Malinovszkij marsall 73

Mária Terézia 53

második világháború 71-74 115
127 132 180 233

Mátra 201

MEGALAKULT A NAGYKŐRÖSI
HONISMERETI BIZOTTSÁG.
ADATOK, FELJEGYZÉSEK, HIS-
TÓRIÁK, PAPÍRRA, HANGSZA-
LAGRA 206

A MEGLELT SÍRÓHALOM 173

A MEGTALÁLT TÖLGY NEVŰ
ÁRPÁD-KORI FALU 85

MÉNTELEP ÉS GARNIZON. MA:
SZABADTÉRI MÚZEUM 208

MESÉLNEK A TANÁCSHÁZA FA-
LAI 2

MI LEGYEN A SIRATÓVAL? 28
MILYEN LEGYEN A VÁROSKA-
PU? NÉGY IS VOLT AKKORIBAN
237

MINTHA TEGNAP LETT VOLNA.
EGY NEGYED SZÁZADA 128

Mirka Károly 94

MIRKA KÁROLY ÉS A NAGYKŐ-
RÖSI SPORT 7

MIRŐL VALLANAK AZ ÁRkok
MÉLYEI? A RÉGÉSZ SZEMÉVEL
155

Molnár Elek 27

A MÚLT EMLÉKÉVEL ISMER-
KEDNEK. HAZAI TÁJAKON. MÚ-
ZEUMBARÁTOK KIRÁNDULÁSA
234

múzeum 1 5 31 82 120 150 222

Múzeumi Baráti Kör 120

A MÚZEUM BARÁTI KÖR TÖR-
TÉNETE. GYARAPÍTOTTÁK A
GYŰJTEMÉNYT 204

A MÚZEUM MUNKÁJÁRÓL,
EREDMÉNYEIRŐL ÉS HELYZE-
TÉRŐL 120

MÚZEUMBA KERÜL AZ UTOLSÓ
SZÁRAZMALOM ÓRLÓKÖVE 48

MÚZEUMBARÁTOK A BÖR-
ZSÖNY VIDÉKÉN. NÓGRÁDRA
VITTEK A KUN PUSZTÁK BÉ-
RÉT 202

Múzeumbarátok Köre 220 224 226

MÚZEUMBARÁTOK ORSZÁGJÁ-
RÁSA. NYÍRSÉGBEN, HAJDÚ-
SÁGBAN 226

Múzeumi Hónap 86 95 97 104

Múzeumkör 5 171-172 181 188

műemlékvédelem 103

művelődési intézmény 87

művészképzés 27

N

Nagy Géza 4

„nagy kőpince” 25

NAGYANYÁINK KÉZIMUNKÁIA
55

Nagykőrös 3 57 67 100 108 147 148
196 197 199-201 219 225

NAGYKŐRÖS ÉS AZ UBORKA 16
A NAGYKŐRÖS HATÁRÁBAN
1879-BEN ÉS 1894-BEN FOLYTA-
TOTT ÁSATÁSOKRÓL 148

NAGYKŐRÖS KÖZÉPKORI ERŐ-
DÍTÉSEI 235

NAGYKŐRÖS KÖZÉPKORI FAL-
VAI ÉS ÉPÍTMÉNYEI 241

NAGYKŐRÖS MÚLTJÁBÓL 113

Nagykőrös Népe (újság) 128

NAGYKŐRÖS NÉPE IS ÜNNE-
PELTE A BÉKÉT 134

NAGYKŐRÖS ÚJ INTÉZMÉNYE:
A LEVÉLTÁR 149

NAGYKŐRÖS VÁROS XV. SZÁZA-
DI KAPUJA 124

Nagykőrösi Dalegyesület 94

A NAGYKŐRÖSI FÜRGE UJJAK
49

Nagykőrösi Korcsolyázó Egylet 7

Nagykőrösi Krónika 164

Nagykőrösi Levéltár 149

A NAGYKŐRÖSI - LUDASI KE-
RESZT 177

A NAGYKŐRÖSI MÚZEUM ÚTJA
A MEGNYITÁSIG 1

A NAGYKŐRÖSI MŰEMLÉKEK
60

A NAGYKŐRÖSI NÉP ÖLTÖZKÖ-
DÉSE A XVII.-XVIII. SZÁZADBAN
54

A NAGYKŐRÖSI SZŐLŐ-, GYÜ-
MÖLCS-, ÉS ZÖLDSÉGTER-
MESZTÉS MÚLTJA 243

A NAGYKŐRÖSI TANYÁK MÚLT-
JÁBÓL 61

NAGYKŐRÖSNEK FÜTYÜL A
GYORSVONAT? 118

„nagymészárszék” 25

NE HAGYJUK A KINCSEKET KIKAKNÁZATLANUL 27
„NEGYVENÖT ÉVE ÉRETTSÉGIZTÜNK” 203
NÉHÁNY GONDOLAT A SZÚRŐL 169
NEMCSAK A JÖVŐ, A MA EMBERÉNEK IS 150
nemzetgyűlés 74
népesség 170
NÉPI MŰEMLEKEK 181
népmozgalom 109
néprajz 48 54 105 130
népviselet 169
névtörténet 165
NÉZTÉK A FINOM MÍVŰ RÉSZLETEKET. NYÁRSAPÁTI HOMOKKŐBŐL ÉPÍTETTEÉK 238
NÓGRÁDI TÁJAKON. FÖLDBÉRREL SZÉCSÉNYBE. KIRÁNDULNAK A MÚZEUMBARÁTOK 207
Novák László 235 241 243

Ny

Nyársapát 51 238
A NYÁRASAPÁTI TORONY. MÉSÉL A MŰLT 56
nyelvészet 165
nyelvjárás 63
nyilasok 72
Nyizsnyay Gusztáv 101
NYOLCVAN ÉVESEK 59
Nyugdíjas Klub 189

O

oklevél 52
OKTÓBER 2-ÁN AUTÓBUSSZAL KÖRÚT. MŰZEUMI HÓNAP 95
Ordasi sánc 216

Ö

öreg szőlők 41
ÖREG SZŐLŐK NYOMÁN...
... HOL VAN MÁR A ROMANTIKA! 69

... PAPOKTÓL A SZPÁHIKIG 66
... TORNÁCOS KUNYHÓK VILÁGA 68
... „ZUGKORCSMÁKRA VIGYÁZÓK...” 67
öregharang 239
öregtemplom 103
öregtorony 19
ÖRÖKRE REJTÉLY MARAD 215
ŐSEINK LAKÁSVISZONYAI AZ ÁRPÁD-KORBAN 46
ŐSEINK NEM VOLTAK ANGYALOK 158
ŐSÖK NYOMÁBAN. RÉGI TELEPÜLÉSEK A VÁROS KÖRNYÉKÉN 182
őszirózsás forradalom 228
ÖTVENHAT ÉVE. EMLÉKEZÉS A MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSÁGRA 179

P

PÁLCA ÉS PELLENGÉR. (ADALÉK A FALU A SZOCIALIZMUS ÚTJÁN C. KIÁLLÍTÁSHOZ) 162
Pálfa 17
Pálffy-halom 227
papok 66
PÁRTAÖV - A XV. SZÁZADBÓL 174
pártok alakulása 75 78
Patika-ház 144
Petőfi-dombormű 144
PETŐFI-EMLÉKHELY NAGYKÖRÖSÖN. DOMBORMŰ A PATIKA-HÁZ FALÁN 144
PETŐFI KAPCSOLATA NAGYKÖRÖSSEL 147
Petőfi Sándor 147 160
Petrovits István 147
piac 29
Polgári Olvasókör 94
postaállomás 34 58
Postapalota 21

R

Rákóczi Ferenc 225
A RÁKÓCZI-SZABADSÁGHARC
ÉS NAGYKÖRÖS. (1.) DOMBOR-
MŰVET A FÖLDESÚRNAK -
NEM A FEJEDELEMNEK ÁLLÍ-
TOTTAK. 199
(2.) HA VESZÉLY KÖZELEDETT
A PARASZTI SZERSZÁMOT LE
KELLETT TENNI, FEGYVERT
KELLETT FOGNI 200
(3.) A VÁROS NÉPE ELHAGYTA
LAKÓHELYÉT ÉS A MÁTRA,
BÜKK, ZEMPLÉN VÖLGYEIBEN
BARANGOLTAK OKTÓBERIG
201
református egyház anyakönyve
158
református templom 111
RÉGÉSZETI EMLÉKEK KOCSÉ-
RON. ÓSKORI TELEPÜLÉSNYO-
MOK 209
RÉGÉSZETI KUTATÁSAIM A
GÁTBAN 47
régészeti lelet 44 126 155 182 215
 Árpád-kori 12 23 24 31 45
 46 85 163 218 235 241 242
avar 242
Boldogasszonyhalom 4
bronzkori 163
Ceglédi Kapu 8 124 237
Célpartalja 175
Csipvár 23 30 187 232
Felsőgógány 45 163
l. még
Gógány
Földegyháza 45
Földvár 12
Gabonás vermek 138 231
Gát 47
Gógány (Gógányi rét) 24 163
l. még
Felsőgógány
Gurmannhalom 3

Kincsempart 242
Kocsér 209 227
Ludas (Ludasi kereszt) 36
 39 177
Ludas-tó 81
Ordasi sánc 216
őskor 175 242
Pálffy-halom 227
Pártaöv 174
Sirató 28 38 139
Síróhalom 173
Szabadság tér 21 185
szarmata sírok 9 31 45 223
 227 242
Szórhalom 11 24
Szurdok dűlő 223
Tölgy 85
vaskengyel 145

RÉGÉSZETI LELETMENTÉS.
KÜLÖNLEGES FIBULA A SZUR-
DOK DÜLŐBEN 223
REGGEL A KÁRPÁT UTCÁBAN
88
RÉGI HÍRES VÁROSOK 212
A RÉGI ISKOLÁRÓL ÉS DIÁK-
JAIRÓL. NAGYKÖRÖSIEK CSAK
NÉHÁNYAN TANULTAK 156
rendőrség 26
Révész-ház 21
RÖPÜLJ PÁVA DUNA-TISZA
KÖZI DALOSOK NÉLKÜL 129

S

Salamon-torony 56
saláta termesztés 40
A SÁRGA HOMOKFAL KÖRTE
ALAKÚ FEKETE FOLTJAI. GYE-
REK A KÖTÉLEN - SZEGÉNY TÖ-
RÖK SE GONDOLTA... 138
Selmeczi László **235 241**
serfőző mester 142
Serfőzőház 91
SÉTA A HATÁRBAN. A BASAFA
18

SÉTA A HATÁRBAN. PÁLFÁJA
17
SÉTA A VÁROSBAN 21 22
SÉTA A VÁROSBAN. BESZÉLGE-
TÉS AZ ÖREG SZŐLŐKRŐL 41
... A CEGLÉDI UTCA 35
... A DEÁK TÉR 25
... A HŐSÖK TERE 26
... A KECSKEMÉTI UTCA 33
... A KOSSUTH LAJOS UTCA 32
... A KŐRÖSI SALÁTA 40
... NÉZZÜNK SZÉT A MAI SZOL-
NOKI UTCÁN 50
... AZ ÖREG TORONY 19
... A RÉGI POSTAÁLLOMÁS 34
... SIRATÓ 38
... A SZÉCHENYI TÉR 29
... A SZOLNOKI UTCA 42
... A TEMPLOMKERT 20
... A VASÚT 43
SÉTA A SZOBROK ÉS EMLÉK-
TÁBLÁK KÖZÖTT 172
SIRATÓ 139
Sirató 28 38
sírjelek 193
Síróhalom 173
SOK GYERMEKET MENTETT
MEG. JÁRVÁNYOK 167
Soroksár 121
strandfürdő 35
Strázsahegy 18
SÜVEGEK, RUHÁK A FEJEDE-
LEM PARANCSÁRA. SZOLNOK
VÁRA ÉS NAGYKŐRÖS (2.) 197

Sz

Szabadság tér 21 73 185
Szabadtéri múzeum 208
Szabó János 110
SZAKSZERVEZET A VÁROSHÁ-
ZÁN. HARMINC ÉVE TÖRTÉNT
195
SZÁLLODA A SERFŐZŐHÁZBÓL.
VÁROSIASODÓ VÁROS 2. 91

számadáskönyv 154
szárazmalom 48
SZARMATA FALU KOCSÉRON. A
TANÁCSELNÖK JELENTETTE
BE 227
szarmata sírok 31 45 135 223
SZARMATA SÍROKRA BUKKAN-
TAK A HATÁRBAN 9
SZÁZTÍZ NAP AZ ELMÚLT IDŐK
EMBEREI NYOMÁBAN 44
Széchenyi tér 29
Szeged 110
A SZEGÉNYPARASZTSÁG FÖL-
DET KAPOTT. 25 ÉVE TÖR-
TÉNT... 131
szemét 214
Szent Mihály napja 210
szeretetház harangja 140
szeszfőzde 77
SZOBROK, ALKOTÓK, TÖRTÉ-
NETEK. NEVEZETES EMLÉK-
MŰVEK 171
Szolnok 196
Szolnoki Kapu 8 237
Szolnoki köz 42
Szolnoki utca 42 50
SZOMORÚ IDŐK SZOMORÚ EM-
LÉKEI 121
Szovjet Hősök Emlékoszlopa 22
Szőke Margit 49
szőlőskertek 66 68 69
szőlőtermesztés 67 243
Szórhalom 11 24
szpáhik 66
Szurdok dúlő 223
Szűcs Lajos, V. 74

T

Tajti Erzsébet 242
Takács Lajos 59
TALLÓZÁS A NAGYKŐRÖSI
UTÓNEVEK TÖRTÉNETÉBEN
165
tanács 152

A TANÁCSHATALOM HELYI VEZETŐI. SORSOK, TETTEK, MOZGALMAK 228

Tanácsköztársaság 179

tanácstag beszámoló 194

Tanárki János 167

Tancsa Judit 49

A TANYAI ZUGISKOLÁTÓL A KOLLÉGIUMIG. GONDOLATOK A DIÁKOTTHON AVATÁSÁN 106
tanyatelepülés 61

TAPASZTALATCSERÉN AUSZTRIÁBAN. SZÓLÓMŰVELÉS, BORÁSZAT 236

temetkezési szokások 193

temetők 193

templomkert 20

térkép 99

A TÍMÁRMESTERSÉG EMLÉKEIRŐL 130

TISZABOGI KINCSEMPARTON VÉGZETT RÉGÉSZETI FELTÁRÁSOK 242

Tiszajenő 121

Tóth József 39 94

Tóth Sándor 238

Tölgy-falu 85

TÖRÖK TEMETŐ? VASKENGYEL A FÖLD ALÓL 145

török hódoltság 108 121

A TÖRTÉNELMI TEGNAP KRÓNIKÁSA LÁTTA... AKIK ÉLŐSKÖDNI ÉS AKIK ÉLNI AKARTAK 76

...EGYMÁS UTÁN ALAKULNAK A PÁRTOK 75

...ÉL ÉS HALAD A FELSZABADULT VÁROS 79

...FÖLDÖSZTÁS, HARANGZÚGÁS, MÁJUS 77

...HÁBORÚ KOPOGTAT KÖROS HATÁRAIN 71

...HÁROM FÉRFI A NEMZETGYŰLÉSBE INDUL 74

...MALINOVSZKIJ MARSALL A SZABADSÁG TÉREN 73

...PÁRTELET ÉS POZÍCIÓHARCOK 78

...ZŰRZAVAR, NYILASOK A VÁROSBAN 72

tűzór 19

„A TŰZRE JÓL VIGYÁZZATOK, HOGY KÁROKAT NE VALLYÁTOK!” 92

tűzvész 92

U

ubarkatermesztés 16

ÚJ KINCSEK. ELKÉSZÜLT NAGYKÖRÖS MUNKÁSMOZGALMI ESEMÉNYTÁRA 143

ÚJ SZERZEMÉNYEK KIÁLLÍTÁSA. 1771-BŐL UTAZÓLÁDA - LUDASI KERESZT - „FRÁSZKARIKA” - NYÍLHEGYES KOPONYA 39

ÚJJÁSZÜLESSEN-E AZ ÖREG-TEMPLOM GÓTIKÁJA. GONDOLATOK A RESTAURÁLÁS ÜRÜGYÉN 103

Ulrich Edéné 94

utazóláda 39

ÚTBAN KECSKEMÉTRE 89

utcák, terek 25

UTIKALAUZ SZILVÁS-VÁRADRA. VÁROSUNK TÖRTÉNELMI KAPCSOLATAI 205

ÚTKÖZBEN - LAJOS KÖZSÉGRŐL. EGY MUZEOLÓGUS NAPLÓJEGYZETEIBŐL 168

Ü

ÜNNEPELJEN-E NAGYKÖRÖS HATSZÁZ- VAGY HÉTSZÁZÉVES ÉVFORDULÓT? 65

V

Vágó György 80 234

Vágó Imre 234

Vágó László 234
VAK BOTTYÁN NYOMÁBAN.
MÚZEUMBARÁTOK KIRÁNDU-
LÁSA A DUNÁNTÚLON 220
választások 79 220
VÁR VOLT-E A CSIPVÁR? MÁIG
TALÁNY: KIK ÉPÍTETTÉK? BE-
FÚTTA A HOMOK, STAGATTA
AZ EKEVAS 232
A város elfoglalása 127
A VÁROS ÉS LAKÓI. ELSÁR-
GULT LAPOK VALLOMÁSAI (I.)
151
VÁROSBÓL VÁROSBA 97
városépítés 156 157 159
városfejlesztés 90 91 217
VÁROSFEJLESZTÉSI ELGON-
DOLÁSOK AZ EZREDFORDULÓ-
IG. VÁLTOZÓ VILÁGUNK. OKO-
SAN TERVEZNI - ÉLVE A LEHE-
TŐSÉGEKKEL 217
városháza 2 21 102 238
A VÁROSI FÜRDŐK TÖRTÉ-
NETE. FURFANGGAL SZAVAZ-
HATTÁK MEG 198
a városi hídmérleg 26
városi könyvtár 186
városi rang 151
VÁROSKÉP - RÉGEN ÉS MA 194
várostervezés 217
várostörténet 123 125 127 176 180

VÁROSUNK CÍMERE ÉS ZÁSZ-
LÓJA. VISSZAPILLANTÓ TÜKÖR
141
VÁROSUNK ELSŐ ÉVTIZEDEI A
SZULTÁNI HATALOM ALATT
170
VÁROSUNK KÖRÜL ELPUSZ-
TULT FALVAK NYOMAIN 11
vásárok 53 212
vásártér 33
vaskengyel 145
VASTAG RÉTEGBEN HEVES
ALATTUNK A MÚLT 135
Vaskút 43
vasútállomás 43 110
Verbőczy 56
A VÉRZIVATAROS MÚLTBAN ÉS
KORUNK GIGÁSZAI KÖZÖTT.
BESZÁMOLÓ EGY FELEDHE-
TETLEN NAPRÓL 64
visszaemlékezés 203
vízgazdálkodás 221

Z

zászló 141
zenei élet 101
Zemplén 201
zöldségtermesztés 243

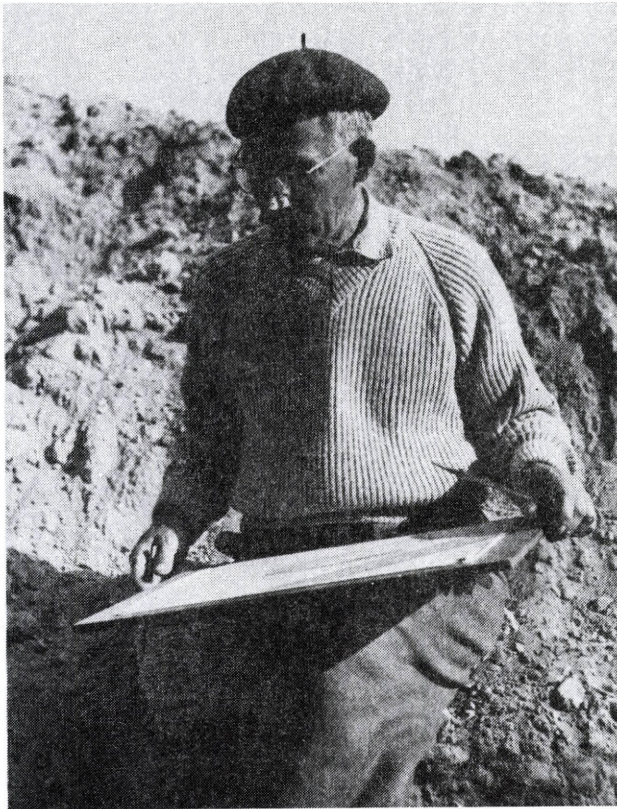
Zs

Zsigmond király 237

Mellékletek

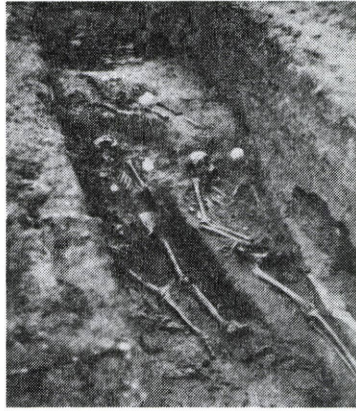
Balanyi Béla: a levéltár vezető

**A „régész” Balanyi Béla
a boldogasszonyhalmi ásatásokat regisztrálja. 1958.**

Temetőfeltárás a Gurmannhalmon. 1958.

Boldogasszonyhalmi ásatások 1958. Temetőfeltárás

Szörhalmi ásatások 1959. Templomfeltárás

ARCHIV

DER KOMITATSREGIERUNG BÁC-S-KISKUN

RESÜMEES

JAHRESBUCH XIII. BANDF

Attila Szabó: Die Besteuerung Kecskeméts von der Eroberung bis Ende 1848

Das Besteuerungssystem Kecskeméts fügte sich zwischen dem XVII. Jahrhundert und 1848 organisch in die Verhältnisse der eroberten Gebiete, dann in die Verhältnisse des in das Habsburger Reich eingefügte Ungarns ein. Die Stadt als gewisser und entrichtete die Summen der verschiedenen Steuerarten, beziehungsweise die Naturalbezüge. In Kecskemét galt vom Beginn der Eroberung bis zum Anfang des XVIII. Jahrhundert die Festlegung einer „Wildnummer“ für Bargeld auf jährlich festgelegten Werten von Tieren und Mühlen als ein spezielles Verfahren zur Steuerrechnung. In den späteren Jahrzehnten ging die Stadt zu der in der allgemeinen Praxis angewandten Steuerberechnung nach Einkerbungen über. Als Grundlage für die Zahlungen der auf Personen aufgeschlüsselten Summen dienten - in jährlichen Niederschriften festgehalten - der Besitz und das Einkommen des Familienoberhauptes. Bis 1711 war die wichtigste Steuergrundlage auf jeden Fall der leicht zu mobilisierende Tierbesitz. Dann geriet stufenweise der Boden als Steuergrundlage in den Vordergrund. Neben all diesem ist auch festzustellen, da das Verhältnis der nach den Personen kassierten Steuersummen ab Mitte des XVIII. Jahrhunderts am größten war.

Kecskemét wurde in dem untersuchten Zeitabschnitt von verschiedenen Steuern belastet. In der Türkenzeit - ähnlich den übrigen eroberten Gebieten in Ungarn - wurde nach zwei Seiten besteuert. In einigen Jahren ist auch zweidrittel der die zehntausend Forint überschreitende Steuer der Teil der Türken, 27% der Teil der ungarischen Grogrundbesitzer, der bleibende Teil kam als Zehntel an die Bischöfe und die ungarische Kriegssteuer. Als schwersten Zeitabschnitt meldete man die Jahre ab 1683 mit dem beginnenden Freiheitskampf und dem Kuruzenkrieg, als die als bevölkert zählenden Marktflecken mehrmals an den Rand der vollkommenen Ver-

nichtung geraten. Zwischen 1712 und 1848 zahlte die Bevölkerung nach fünf verschiedenen Steuern, beziehungsweise die Stadt. Als schwerstwiegende Steuer zählte die Kriegssteuer (contributio), deren Summe sich bis zur bürgerlichen Revolution von fünftausend Forint auf fünfzehntausend Forint erhöhte. Die zur Deckung der Notwendigkeiten des Komitates kassierten Haussteuern erhöhten sich von anfangs einigen hundert Forint auf die Summe der Kriegssteuer.

Der Zensus, beziehungsweise nach der Auslösung beliefen sich die Zinsen auf 5-10 tausend Forint, der Zehnte des Bischofs betrug eintausend Forint. Als fünfte Steuer trug zu dem Vorangegangenen die Ende des XVIII. Jahrhunderts estandene Stadthaussteuer bei, die Mitte des XIX. Jahrhunderts schon die viertausend Forint überschritt.

Frau Mária Fehér: Die Abgeordnetenwahl für die Landesvollversammlung im Jahre 1865 in Kecskemét

Nach der Auflösung der Landesvollversammlung im August 1861 wurde die ungarische Landesvollversammlung vier Jahre lang nicht zusammengerufen. Die in ihren Illusionen und Hoffnungen enttäuschten Patrioten konnten die österreichischen Machtkreise wenn auch nincz zur Kapitulation so doch zum Rückzug zwingen. Das provisorische System der Willkürherrschaft grenzte sich von der Diskussion öffentlich rechtlicher Fragen ab und verbot mit Machtmitteln die Verbreitung dieser an der Öffentlichkeit.

Anfang 1865 begannen durch auen - und innenpolitische zwigende Umstände hin die Einigungsverhandlungen zwischen der österreichischen Regierung und dem von Ferenc Deák geleiteten ungarischen Lager. Das Zusammenrufen der ungarischen Landesvollversammlung war eine dieser patriotischen Bedingungen. Aufgrund des Gesetzes über das Wahlrecht vom Jahre 1848 rief József Ferenc am 10. Dezember 1865. die Landesvollversammlung zusammen. Das Gesetz über das Wahlrecht wurde vom Stadthalterat verfügungsmäßig mit der Wahlreglung vom Jahre 1861 modifiziert.

Der Autor gelangt die örtliche und landesweite Geschichte der zwischen der im Jahre 1861 aufgelösten und Ende 1865 zusammengerufenen Landesvollversammlung vergangenen vier Jahre aufreihend zur Kecskeméter Abgeordnetenwahl für die Landesvollversammlung im Jahre 1865. Während 1848 und 1861 kaum 2,5 % der Bevölkerung (2,31 % und 2,43 %) seine politischen Rechte wahr nahm, wuchs 1865 die Aktivität. Damals schrieb sich 4,91 % der Bevölkerung in die Wahlnamensliste ein. Während

1861 64 % der Personen, die ihre Rechte wahr nahmen sich aufgrund ihres Besitzes zum Zusammenschreiben meldeten, kamen 1865 82 % der auf den Namenlisten aufgeführten Personen aus den besitzenden Schichten der Stadt. Auch 1865 konnte Kecskemét zwei Abgeordnete in die Landesvollversammlung schicken. Wegen dem Fehlen organisierter politischer Parteien entstanden auch 1865 um bekannte Personen des öffentlichen Lebens Interessengruppen. Die beiden 1861 gewählten Abgeordneten Miklós Balásfalvi Kiss und Döme Horváth gewannen erneut das Vertrauen der Wähler. Während Döme Horváth keinen ernsthaften Widersacher hatte, gelang es Miklós Kiss im Wahlkampf den im städtischen Leben beliebten Péter Lestár zum Rückzug zu zwingen. Die beiden gewählten Abgeordneten erkämpften sich auch im politischen Leben des Komitates bedeutende Rollen, hatten sie doch ein breiteres Lager hinter sich, da zu ihnen stand. Ihre Programme zeigten auch viele Gemeinsamkeiten auf. Döme Horváth sah die Einigung in der Form der Deák-Partei bei Bewahrung der Integration des Landes als Möglichkeit diese zu verwirklichen. Miklós Kiss band die Personalunion an gösere ausenpolitische Unaghängigkeit. Die Abwicklung der inneren Angelegenheiten des Landes betrachtend hielten beide die Richtigstellung der 48-er Gesetze für magebend.

Nach Kecskemét kam also die aus dem Kreis des linken Flügels ausgegangene Initiativge, da die Wähler die Mitglieder des Abgeordnetenhauses vom Jahre 1861 erneut wählen. Landeseit wurden aber akum 50% der einstigen Abgeordneten ney gewählt.

János Kemény: Die Arbeit der Verwaltungskommission der Stadt Baja zwischen 1876 und 1914

Die Verwaltungskommissionen wurden in Ungarn mit dem Gesetzartikel 6 des Jahres 1876 aufgestellt. Dieses im ungarischen Verwaltungssystem vollkommen neuen staatlichen Verwaltungsorgan hatte keine früheren Vorgänger und Traditionen. Das vorrangige Ziel der Gesetzesholung war nach Absicht der Gesetzgeber die Zurückdrängung der Macht der Autonomien, die Beschneidung ihrer Rechte und die Absicherung der5 Kontrollfunktion durch den Staat. Als Werkzeug dafür wurden die Verwaltungskommissionen aufgestellt, welche als mittleres Organ zwischen den einzelnen Fachministerien und den Munizipalbehördenkommissionen eingefügt wurden. Dadruch wurden aus den bisherigen zwei Ebenen der Verwaltung drei Ebenen. Nach dem Gesetz war das Ziel der Organisation von Verwaltungskommissionen, die Übereinstimmung der Tätigkeiten zwischen den Munizipalbehörden und den zuständigen staatlichen Orga-

nen abzusichern. Ihre Aufgaben wurden so festgelegt, da unter Berücksichtigung der Gesetze, Regierungsverfügungen, minizipalbehördliche Verfügungen und der Beschlüsse über die Aufgaben verfügt werden kann, zu deren Verwirklichung die Zusammenarbeit mehrerer Verwaltungszweige notwendig war. Sie bestand aus 21 Mitgliedern. Die Hälfte der Mitglieder waren von den Behörden gesandte Mitglieder. Die andere Hälfte wurde von der Vollversammlung der Minizipalbehördenkommission gewählt. Der Vorsitzende war der Obergespan.

In der Fachliteratur bewerten die Historiker im allgemeinen das 6. Gesetz vom Jahre 1876 als Annäherung der minizipalbehördlichen Verwaltung an die Verstaatlichung und eine Einmischung über die Verwaltungskommissionen in die inneren Angelegenheiten der Munizipalbehörden. Zum anderen bemerkten sie, da entgegen der zahlenmäßigen Minderheit die Rolle der staatlichen Behörden entscheidend war, und da zwischen den Minizipalbehördenkommissionen und den Verwaltungskommissionen ein Machtkampf in Gange war. Der Verfasser kommt allerdings bei der Untersuchung der Arbeit der Verwaltungskommissionen in Baja mit diesen Feststellungen zu entgegengesetzten Ergebnissen. Er stellt keine Spur davon fest, da es zwischen den beiden Kommissionen einen Machtkampf gegeben hätte. Sogar wurde die Verwaltungskommission in das Leben und die Arbeit der Munizipalbehörde eingegliedert. Im späteren trat aber die Verwaltungskommission neben der Verrichtung der amtlichen Arbeit nichts anderes, als sich bei wichtigeren Beschlüssen der Munizipalbehördenkommission anzuschließen.

Das Ziel des Verfassers bei dieser Studie war es, die Aufmerksamkeit auf dieses einzigartige wertvolle Schriftmaterial zu lenken, welches eine außergewöhnlich wichtige schriftliche Datenbasis der Stadt ist.

Ilona Pintér: Der Landwirtschaftskammern des Donau-Theiß-Zwischenstromlandes (1947-1949)

Die Landwirtschaftskammern - deren Rechtsnachfolger die Landwirtschaftsräte sind - wurden mit dem Gesetz 18 des Jahres 1920 über die Interessenvertretung der Landwirtschaft mit Festlegung des Organisations- und Arbeitsrahmens des sogenannten gesetzlichen Landwirtschaftsvertretungen. Es entstanden fünf Landwirtschaftskammern, unter ihnen die des Donau-Theiß-Zwischenstromlandes mit Sitz in Kecskemét. Ihr Wirkungsbereich war gemeinsam mit den in den Gebieten befindlichen minizipalbehördlichen Rechtsständen und der Hauptstadt Pest-Pilis-Solt-Kiskun, Bács-Bodrog, Csanád-Arad-Torontál und Csongrád Várkomitat.

In der Arbeit der Landwirtschaftskammer des Donau-Thei-Zweistromlandes brachte auch bedeutende Veränderungen der zweite Weltkrieg und sie sich daran anschließende Umwandlung. Die amtliche Arbeit der Kammer pausierte wegen der Räumung Kecskeméts ca. einen Monat lang und begann dann erneut am 28. November 1944 zu arbeiten.

Die Sache der Interessenvertretungsreform stand seit dem Neubeginn laufend auf der Tagesordnung. Bis 1946 wurden aber keine wichtigen Maßnahmen ergriffen. Dann übertrug die Rechte des Kammerorgans die Verfügung Nummer 24 070/1946 ME auf den neu organisierten Landwirtschaftsrat. Nach der Verfügung nahm im Frühling 1947 auch die Behörde den Namen Landwirtschaftsrat des Donau-Thei-Zweistromlandes auf.

Die Verfügung des Ministerpräsidenten wäre eigentlich nur bis Ende 1947 gültig gewesen. Die Regierungsverfügung Nummer 1530/1947 verlängerte allerdings die Gültigkeit bis zur Herausgabe des neuen Gesetzes über die Interessenvertretung betraut wurde, wobei die früheren Organisationen der Interessenvertretungen beendet wurden, unter ihnen auch Landwirtschaftsräte.

Der Artikel verfolgt vom Ende des zweiten Weltkrieges an bis zum Anfang des Jahres 1949 die Vorgänge in den Behörden. Er zeigt die im Interesse des Fortbestandes und der Erfüllung der Aufgaben unternommenen Anstrengungen. Hervorgehoben wird der Fragenbereich der Produktpreise und die Pflichtablieferung von Produkten.

Ágnes Tóth: „Auch Bücher haben ihr Schicksal“
Sammlung der faschistischen antisowjetischen und antidemokratischen Bücher und Produkte der Presse in Ungarn
(1945-1947)

Der Paragraph 16 des In Moskau am 20. Januar 1945 unterzeichneten ungarischen Waffenstillstandabkommen besagt: „Die zeitweise oder die Herausgabe, Einfuhr und Verbreitung sonstiger literarischer Produkte in Ungarn, die Veranstaltung von Theatervorstellungen, die Vorführung von Filmen und die Arbeit von Radiostationen, der Post, des Fernmelders und des Fernsprechers geschieht aufgrund der Einwilligung der Alliierten (Sowjet) Haputkommandantur.“ Die zu diesem Punkt gehörende Erklärung des Anhangs macht eine weitere Ergänzung, nach der die Vereinbarung die ungarische Regierung dazu verpflichtet, die auf dem Territorium des Landes arbeitenden ausländischen Botschaften, Missionen und Konsulate die Fernschreib- und Radioverbindungen, sowie die von ihnen in Anspruch genommenen Dienstleistungen der Post nur auf von der sowjetischen Haputkommandantur festgelegten Art und Weise gesichert werden können.

Mit den Regelungen des Waffenstillstandabkommens bemühte sich die Sowjetunion, die unmittelbare ideologische Beeinflussung der hiesigen Gesellschaft zu sichern, die Leitung der Kultur, die Kontrolle der außenpolitischen Bemühungen Ungarns, weiterhin kamen sie über die „Beaufsichtigung“ der ausländischen Botschaften zu wertvollen Informationen zur Beurteilung der internationalen Lage des Landes

Die Studie behandelt die Durchführung dieser Anordnungen in Ungarn, die einer Kampagne gleiche Sammlung von Büchern und sonstigen kulturellen „Produkten“.

Tibor Iványosi-Szabó: Daten zur Vertiefung der Gesellschaftlichen Gegensätze der Marktflecken Anfang des XIX. Jahrhunderts (Kecskemét, 1822)

Jahrhundertlang sammelte sich innerhalb der ungarischen Standesgesellschaft vielerlei von Gegensätzen an, die dann jahrhundertlang politische Kräfte vor sich hin schoben. Während dessen das Schicksal der meisten Ländern im Gegensatz zu uns ruhiger die der bürgerlichen Entwicklung im Weg stehenden Hindernisse beseitigen konnte, verhinderten bei uns die privilegierten Stände auch die zurückhaltendsten Versuche. Ja es wurden sogar in mehreren Gebieten im XVIII. Jahrhundert erfolgreiche Versuche zur Wiederherstellung der feudalen Verhältnisse unternommen. Diese Anstrengungen irritierten wahrscheinlich hauptsächlich die Bewohner der Marktflecken. Mit ausdauernden Kämpfen konnten sie oftmals ihre früheren Rechte schützen.

Kecskemét schützte nicht nur seine früher gewonnene Privilegien, sondern kaufte sich auch aus einem bedeutenden Teil der Gutsherrenlasten los und besa selbst verschiedene Benefizien. Nach diesem richtete sich wegen der wachsenden Lasten die Abneigung der Bevölkerung gegen die Selbstregierung. Da sich in den größten Marktflecken des Landes die gesellschaftlichen und wirtschaftlichen Spannungen wegen dem Napoleonkrieg und den sich daran anschließenden finanziellen Schwierigkeiten erhöhten, entfaltenen sich in der Stadt ein breites Organisieren. Dies berührte fast alle gesellschaftlichen Schichten und Gruppen.

1822 ordnete der Stadthalterrat das adlige Komitat an, die eingerichteten Beschwerden zu untersuchen. Fast ein ganzes Jahr lang untersucht die Kommission die Anklagen von nahe 600 Einwohnern. Die genannte Quelle beinhaltet die Aufdeckung der Tatsachen. Die Publikation begründete das, da sich hier schon viel früher vor der Reformlandesvollversammlung die Beschwerden und Forderungen anklangen, die in den folgenden Jahrzehnten in den verschiedenen öffentlichen Rechtsforums und in der

Presse bestimmend wurden: das Verhältnis des gemeinsamen Tragens der verschiedenen Lasten, Gleichheit vor dem Gericht und dem Gesetz, Schutz des Gemeinschaftseigentumes, Ausmerzung von Willkür usw.

Mit Recht können wir annehmen, da die Aeuerungen der Marktflecken verdientermaen die Anstrengungen der Landesvollversammlung motiviert hatten, die dann im späteren die Umwandlung des Weges der ungarischen Bürgerschaft festlegen.

Frau Erzsébet Bánki-Molnár
Die statistische Messung der Kiskunság im Jahre 1857
(Quellenangabe)

Die Quellenangabe macht mit bis dahin unveröffentlichten in handschriftlicher⁵ Form erhaltenen Statistiken mit Aktencharakter bekannt. Die Quellen beinhalten neben den demographischen und landwirtschaftlichen zahlenmäßigen Daten der Kiskunságer Siedlungen unzählige solcher textlichen Ergänzungen, die wertvolle Kenntnisse über die Mentalität der Bevölkerung, die Subsistenzquellen und die Lebensweise vermitteln.

Die statistischen Messungen lie die Generalstabsabteilung der III. kaiserlich-königlichen Armee zur Anfertigung der statistischen Niederschrift des Ungarischen Königiums anfertigen. Für die Datensammlung wurde jeder Siedlung ein einheitliches Schema gegeben, das in 14 Hauptgruppen zu beantwortende Fragen einreichte:

- I. Umfang und politischer Posten
- II. Oberfläche und Bodenbearbeitung
- III. Bevölkerung und Wohnsitz
- IV. Klimatische Verhältnisseú
- V. Tierzucht
- VI. Bergbau und Fabrikindustrie
- VII. Fabriken und Handgewerbe
- VIII. Waffen- und Munitionsindustrie
- XI. Handel
- X. Wissenschaftliches Leben
- XI. Verkehr
- XII. Finanzangelegenheiten
- XIII. Münzen, Mae, Gewichte
- XVI. Literatur und Kartographie

Zu diese statistischen Zusammenstellung vom Gesichtspunkt des Militärs erbatın sie die aktuellsten Daten

Vorliegende Quellenangabe macht mit den erhalten gebliebenen Messungen der Kiskunságer Siedlungen gemäß den damaligen Amtsbezirken bekannt. Anstatt der Gewünschten einheitlichen statistischen Messungen wurde in allen drei Amtsbezirken die Aufgaben auf verschiedene Art und Weise ausgelagert und ausgeführt. Den gesammelten Datenberg, welcher sich nur teilweise an das vorgegebene Schema hielt, geben wir, der besseren Übersicht wegen, in Tabellen gruppiert bekannt.

Handschriftliche Landkarten des Wirtschaftsarchives der Kartographiebibliothek des Kalocsaer Bischofstum. Untersuchung der Landkarten der bischöflichen CSORNA KÁROLY Puszten

Während der Neuorganisierung der Kirchenorganisation und der feudalen Grogundbesitze nach der türkischen Herrschaft konnte das Kalocsaer Bischofstum einen großen Teil ihres Besitzes, der ihnen vor der Eroberung gehörte, zurück gewinnen, oder aufgrund amtlich beglaubigter früherer Rechte. Diese aber blieben selbstverständlich diskutierte Fragen, aus denen sich weitgehende Prozesse ergeben konnten.

In der Sárköz (selbstverständlich in der Kalocsaer Sárköz) zwischen den Sandhügeln und der Donau (einstmals in der Geschichte das Flubett der Donau) neben dem tief liegenden flachen ALTEN war auch schon der Besitz (die Inbesitznahme) zur 18.-19. Jahrhundertwende unsicher. Nach der Regulierung der Donau und dem Beginn des Abzuges des Wassers bereinigten sich hier die Besitzerrechte. Besonders deshalb, da mit der Arbeit Wasserwesens die nutzbaren Flächen bedeutend zunahmen. Gemeinsam damit waren die Änderungen der Grenzen, der Grenzen der Gemeinden und Güter verbunden. Hauptsächlich so, indem die mit dem ALTEN in Verbindung stehenden Besitzgrenzen gegen Osten geschoben wurden. Eine entgeltliche Lösung brachte die Befreiung von der Leibeigenschaft, als die bischöflichen und leibeigenen Besitztümer getrennt wurden. Das Herrschaftsgut lie unzählige Landkarten von seinem Besitz anfertigen, auch von der CSORNA KARÁCSONY Puszta.

Aufgrund der Landkarten und der Landkartennamen ist gut die Oberfläche zu sehen, in der uns die Bedeutung der Landkartennamen bestärken. Auf der fast Schildkrötenhaften Landschaft finden die launischen seichten abbiegenden Gewässer, Adern und Rinnsäle kaum einen Abfluß. Sie lassen allerdings eine reiche Wasserwelt entstehen.

Während der Bearbeitung befand ich es bemerkenswert, da die kapitalarme ungarische Landwirtschaft in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts (die Grogundbesitze des Bischofstumes einbegriffen) entgegen

der Kapitalsschwäche die Entwicklung der Grogundbesitze versucht. Die Besitztümer sind im allgemeinen 2-3.000 Morgen groß, und in diesen Zentren, vorwiegend in den Jahren 1870-1880, werden Meierhöfe und funktionstüchtige wirtschaftliche Zentren ausgebaut. Der außergewöhnlich schnelle Aufbau der Meierhöfe ist individuell, wird aber auf ergebnisreiche Art und Weise gelöst.

Der ergebnisreicheren Bewirtschaftung hilft die Einbeziehung von fremdem Kapital. Die vertrauenswürdigsten bemittelten Mieter - wenn er es wünscht - erlaubt man die wirtschaftliche Leitung, entsprechend den Vereinbarungen den Aufbau von Wirtschaftsgebäuden. Selbstverständlich ist nicht Mieter in der Lage innerhalb einiger Jahre den Meierhof vollständig aufzubauen. In diesem Fall zieht sich der Bau auf mehrere Jahre lang hin, oder ein neuer Mieter übernimmt die Pacht und setzt dies fort.

Eine gute Praxis entsteht. Der bauende Mieter akkreditierte eigentlich die Bausumme dem Herrschaftsgut, da die Aussteuerung der Mietsumme die Lösung war. Nachdem sich die Bausumme und die Mietsumme ausglich, gab der Mieter, der den Bau ausführte in einer Erklärung die gesamten Gebäude dem Herrschaftsgut in seinen Besitz. Das Herrschaftsgut sicherte dem Mieter dagegen zu, da es keinerlei Forderungen an seine Person haben (da es ja auch wirklich nicht hatte). Auf solche Art und Weise, da der Bau zu Lasten der Miete ging, konnte zur gleichen Zeit an mehreren Stellen der Ausbau der Meierhöfe laufen. Sich auf die wirtschaftlichen Zentren stützend wurde Ende des vergangenen Jahrhunderts mit ausgebildeten Wirtschaftsbeamten, mit gewisser Maschinerisierung und bedeutenden Tierbestand damals eine überraschend moderne Bewirtschaftung betrieben. Jedoch verschlangen auch so die Lasten des Bischofstumes, vorwiegend die „Patronatslasten“ die Einnahmen der Grogundbesitze.

Bibliographie der Arbeiten und des Lebens von Béla Balanyi

Béla Balanyi, welcher 1942 in Kolozsvár zum Doktor der Rechtswissenschaften geweiht wurde, konnte ein recht bewegtes Leben sein eigen nennen.

Seine Schulausbildung beendet er in Mindszent, Nagykovács, Kecskemét und Szeged.

Ab 1933 dient er mit kürzeren und längeren Pausen beim Militär. Nach seinem Abschied arbeitet er als Erzieher in Ártánd, verrichtet landwirtschaftliche Arbeit in Pótharaszó und geistige Arbeit in Kecskemét.

Ab 16. August 1942. ist er Verwaltungspraktikant in Nagykőrös, wo neben den Angelegenheiten der Versorgung und des Jugendamtes auch die kulturellen Dinge zu seinen Aufgaben gehören.

Dazu gehören die städtische Bücherei, das städtische Archiv und das Museum. Ab 3. April 1945. ist er ernannter Leiter des Nagyköröser Archives. Dann ist er ab 1950. 22. Jahre lang im Kecskeméter Staatlichen Archiv als Archivar tätig. Davon 20 Jahre als Direktor.

Neben der Archivtätigkeit von Béla Balanyi arbeitet er über lange Zeit auch im Nagyköröser Museum.

Besondres die Archäologie steht ihm sehr nahe.

1948 beginnt er die „archäologischen Geländegänge“, die Ausgrabungen. Mit groser Hingabe und beruflicher Verpflichtung geht er der materialsammelnden Museumarbeit, den archäologischen Aufdeckungen und der Bewahrung der Funde nach. Im Laufe der Ausgrabungen stöt er auf viele wertvolle Funde.

Er deckt auf dem Gebiet von Nagykőrös und geschichtlichen Gebieten Dorfplätze aus der Árpád-Zeit auf. Bei den archäologischen Ausgrabungen kommen Friedhöfe, Gräber, Wohnhäuser, Kirchen, Mensch- und Tierknochenreste zum Vorschein.

Béla Balanyi ist ein ausdauernder vielseitiger zäher verpflichteter Forscher. Ihn interessieren nicht nur die Ausgrabungen, die archäologische Fundbewahrung, die Schriftensammlung im Archiv und die stadtggeschichtlichen Forschungen.

Neben seiner Arbeit findet er noch Zeit zum Schreiben.

Ab 1958 publiziert er ständig seine Forschungsergebnisse. Er schreibt mehr als hundert Artikel über die örtliche Geschichte.

Diese Bibliographie übernimmt eine Buchbestandaufnahme der gesamten Publikation der Reichen, ein Vorbild gebenden Werke von Béla Balanyi.

Zeitlich geordnet legt sie die in Zeitungen, Zeitschriften, Jahresbüchern und in Studiensammlungen erschienenen Arbeiten dar.

Die persönliche Bibliographie, dei 243 mit Vermerken versehene Teile beinhaltet, vervollständigt der INDEX, in dem ein einheitlicher Buchstabenfolge die Namen der Personen, die geographischen Namen, die das gesamte Material betreffenden Wörter, sowie die Titel der Schriften von Béla Balanyi zu finden sind.

Diese Ausgabe (oder Zusammenstellung) ist nicht nur die Umfassung eines Lebenswerkes und nicht nur eine persönliche Bibliographie, sondern teilweise auch eine ortskundliche Bibliographie: sie führt durch die Geschichte von Nagykőrös und durch die längst vergangene Geschichte.

Tartalom

Szabó Attila		
Kecskemét adóterhei a XVII. sz. végétől 1848-ig		5
Péterné Fehér Mária		
Az 1865. évi országgyűlési választások Kecskeméten		33
Kemény János		
A Baja Városi Közigazgatási Bizottság működése 1876-1914		77
Pintér Ilona		
A Duna-Tisza közti Földművelésügyi Tanács (1947-1949)		109
Tóth Ágnes		
„A könyveknek is megvan a maguk sorsa”		124
Iványosi-Szabó Tibor		
Társadalmi ellentétek Kecskeméten 1822 táján		151
Bánkiné Molnár Erzsébet		
A Kiskunság statisztikai felmérése 1857-ben		196
Dr. Kuczy Károly		
A kalocsai érsekség gazdasági levéltár kéziratos térképeinek kartográfiai névtára		235
Urbán Miklósné		
Balanyi Béla élete és munkássága (Bibliográfia)		281

